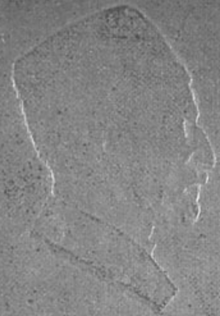

1

*Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы
Редаксија-Нәшријјат Шурасынын
гәрары илә чап олунур*

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
НИЗАМИ адына ӘДӘБИЈЈАТ вә ДИЛ ИНСТИТУТУ

М. Ә. САБИР

ҺОПҺОПНАМӘ

ҮЧ ЧИЛДДӘ

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријјаты
Бакы—1962

АЗӘРБАЈЧАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
НИЗАМИ адына ӘДӘБИЈЈАТ вә ДИЛ ИНСТИТУТУ

894.362-1
С 13

М. Ә. САБИР

ҺОПҺОПНАМӘ

БИРИНЧИ ЧИЛД

М
Азәрб
КИТАБХАНАСЫ

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы Нәшријјаты
Бакы—1962

Тәртиб едәни мәммәд мәммәдов

Редаксија һеј'әти:
МИР ҸӘЛАЛ, Ә. МИРӘҺМӘДОВ, К. ТАЛЫБЗАДӘ

Шәкилләри әзим әзимзадәниндир

БӨЈҮК САТИРИК

I

Зәнкин тарихи, өлмәз сималары олан классик Азәрбајҹан әдәбијјатында Мирзә Әләкбәр Сабирин хүсуси јери вардыр. О, јарадыҹылығынын парлаг хүсусијјәтләри илә, һеч кәсә охшамајан, һеч кәси хатырлатмајан, тамамилә новатор кејфијјәтләри илә башгаларындан сечилир. Бу орижиналлыг, бу новаторлуг Сабирин әсәрләринин һәм мүндәрәҹәсинә, һәм әкс етдирдији һәјат лөвһәләринә, һәм дә сурәтләр силсиләсинә, бәдии бојаларына аиддир. Сабир әдәбијјатымызын иҹтимаи-фикри ҹәрчивәсини кенишләндирмәкдә, ону һәјата, халгын мүбаризәсинә, мә'нәви еһтијаҹларына, дәрдләринә, севинҹләринә јахынлашдырмагда, кәскин, әһатәли, голлу-ганадлы реализм ҹәрәјанынын гәләбәсини тә'мин етмәкдә мисилсиз хидмәт көстәрди. Бәли, Сабир елә әзәмәтли, бөјүк, өлмәз сәнәткарлардандыр ки, һаггында нә гәдәр одлу, мә'налы, долғун сөзләр десән, јенә аздыр. Бу јарадыҹылығы бәдии тәшбиһлә ифадә етмәк истәдикдә, фикримизә Низами, Нәсими вә Фүзулинин түкәнмәз ше'р хәзинәси кәлир. Һәр тәдгигатчы вә алим, һәр вәтәндаш вә шаир, һәр дөвр вә һәр нәсил бу хәзинәдән бир көвһәр чыхармыш, «ән гијмәтлисини мән тапдым» дејә дүшүнмүшдүр. Лакин хәзинә даһа гијмәтли инҹиләри илә, ачылмамыш сәрвәтләри илә јени тәдгигатчылары вә јени нәсилләри ҹәлб етмишдир.

«Илиада» вә «Одиссеја» мүәллифи бөјүк јунан әдиби Һомерин јашајыб-јаратдығы дөврдән тәгрибән отуз әср кечмишдир. Лакин онун әсәрләри инди дә бизим

үчүн мүдрик фикирләр вә нәһајәтсиз зөвг мәнбәјидир. Чүнки сәнәтин һәгигәти һеч заман өлмүр, сәнәтин тәравәти итмир, сәнәт әбәди көзәллик вә мә'на демәкдир. Чүнки әсил бәдии сурәтин әкс етдији мә'на, фикир, һәгигәт һеч вахт дајаз вә биртәрәфли олмур. О даима чохчәһәтлидир, дәриндир. Һәр нәсил, һәр инсан өз тәрбијәсинә, зөвгүнә, анлајышларына вә һәјатынын тәләбләринә көрә сәнәт әсәрләриндәки ичтимаи һәгигәтләрин бир гисминә, фәлсәфи мүндәричәнин бир чәһәтинә даһа артыг диггәт јетирир. Мәсәлән, орта әсрләрдә әсасән Фүзулини көзәллик, мәһәббәт шаири кими анламышлар. Бизим әсрдә Фүзулинин мәһәббәт лирикасы илә јанашы, һуманизм, шәхсијјәт азадлығы фикирләри дә дәриндән өјрәнилир.

Бөјүк сәнәт әсәрләрини пешәкарларын јаратдыглары сәтһи вә дајаз әсәрләрдән ајыран да одур ки, биринчиләр заманәнин әсас дәјишмәсиндән, бир дөврүн башга дөврү әвәз етмәсиндән асылы олмајараг јашајыр вә тамамилә башга шәраитдә өмр едән инсан нәсилләринин дә зөвгүнү охшајыр, мүбаризәсиндә фајдалы олурлар, икинчиләр исә аид олдуглары дөврлә бирликдә өлүб кедирләр. Бунун сирри нәдәдир? Көрүнүр, классик әсәрләрин даһа кениш, даһа долғун, даһа һуманист мә'на дашымасында, һәм мүндәричә, һәм дә бәдии ифадә васитәләри чәһәтиндән чанлы, тә'сирли, орижинал олмасындадыр. Әсил сәнәт һадисәләрин, һәјатын маһијјәтинә енир, бу күндә кәләчәк күнләрин, бу әсрдә кәләчәк әсрләрин рүшејмини көрүр вә бәдии шәкилдә көстәрир; јә'ни һәгиги сәнәтдә бөјүк үмумиләшдирмә гүввәси вардыр.

Сабир дә Низами, Нәсими, Фүзули кими бөјүк үмумиләшдирмә гүввәсинә вә фәлсәфи дәринлијә малик олан бу чүр сәнәтин нүмајәндәсидир. Лакин Сабирин башга хүсусијјәтләри дә вардыр. Ону өзүндән әввәлки классикләрдән ајыран кејфијјәтләр вар ки, мәһз бу кејфијјәтләрин нәтичәсиндә о Сабир олмушдур,—узагдан, дәрһал танынан, өз парлаг симасы олан Сабир!

Бу хүсусијјәтләр һансылардыр?

Үмуми шәкилдә олса да, һәмин суала чаваб вермәјә чалышаг.

Сабир заманәсини әкс етмишдир; өзү дә мүбариз, дөјүшкән бир шаир кими әкс етмишдир. О, көһнә чәмијјәти учуран, көһнәликләри рәдд едән бир шаирдир. Азәрбајчан чәмијјәтинин тәлатүмлү дөврүнүн шаиридир. Бу дөврдә ингилаб аловлары гызышмышды. Чәмијјәт ики барышмаз һиссәјә бөлүнәрәк үз-үзә дуруб вурушурду. Сабир бу мүбаризәјә кәнардан бахмады, дөјүшүн ичинә атылды, чәбһәләрин бириндә јер тутду. Бәј-хан зүлмүнә гаршы кәндли гијамынын, буржуа истисмарына гаршы фәһлә үсјанынын, дини фанатизмә, чәһаләтә вә наданлыға гаршы мүтәрәгги зијалы нифрәтинин ифадәчиси олду. Лакин Сабир јарадычылығы јалныз нифрәти, јалныз мәзлум вә бинәсибләрин интигам дујғусуну ифадә етмир. О, зәһмәткеш тәбәгәләрин, чәмијјәтин ән мүтәрәгги гүввәси олан фәһләләрин, јохсул кәндлиләрин вә мүтәрәгги зијалыларын һәјат ешгини, кәләчәјә инамыны, јаратмаг габилијјәтини, хошбәхтлик идеалларыны да әкс етмишдир. Әдәбијјатымызда онун сон дәрәчә орижинал вә нәһәнк бир сима кими учалмасынын да сәбәби будур.

Әкәр Сабирин әсәрләри тәкчә нифрәти, тәкчә синфи гәзәб дујғуларыны ифадә етмәји илә мәһдудлашсајды, ону түкәнмәз бир хәзинәјә охшатмаг олмазды. О, анчаг мүәјјән дөврдә вә мүәјјән дөјүш шәраитиндә ишләнән бир силаһа бәнзәрди. Сабирин сәнәти исә бир силаһ олараг инди дә кәсәрлидир. Һәм дә тәкчә она көрә јох ки, бу сәнәт көһнәликләрә, зүлмә, әдаләтсизлијә, наданлыға гаршы чеврилмишдир. Она көрә ки, о, инсан һәјатынын бир чох мүрәккәб һәгигәтләрини, фәлсәфәсини, инсан мә'нәвијјатынын зиддијјәтли чәһәтләрини парлаг бәдии сурәтләрлә әкс етмишдир. Онун һуманизми јалныз әзәнә нифрәт, әзиләнә мәһәббәтдән ибарәт дејилдир, бу һуманизм, ејни заманда кениш мә'нада инсанијјәти мүдафиә едир, азад инсаны тәрәннүм едир. Сабир сәнәти һәм кәскин силаһ, һәм дә түкәнмәз хәзинәдир. О, һәм фәналыглары рәдд едир, һәм дә гурмаға, јаратмаға руһландырыр, охучуну бөјүк, мүсбәт идеала чағырыр. Белә олмасајды, Сабир сәнәти дә өз дөврү илә сөнүјүб кедәр, бу күн бизим үчүн анчаг тарихи бир сәнәдә чевриләрди.

Сабир зәһмәткешләрин, фәһләләрин, јохсул кәндли вә мүтәрәгги әмәкчи зијалыларын үрәјиндән хәбәр верән, онларын арзу вә истәкләрини, һәмин дөврдәки һә-

јати мүбаризәләрини тәрәннүм едән шаирдир. Лакин Сабир јарадычылығы дар чәрчивәјә сығмыр. О, бүтүн бөјүк шаир үрәји илә дујурду ки, зәһмәткеш фәһлә, кәндли вә зијалы халгы тәмсил едир. Бунларсыз, бунларын һәјатындан, амал вә идеалларындан кәнар халг јохдур. Халгын ән јахшы арзуларыны, адәт вә ән'әнәләрини јашадан бу тәбәгәләрдир. Сабир бу тәбәгәләрин һәјатыны, арзуларыны мәһдуд шәкилдә јох, онларын күндәлик еһтијачлары даирәсиндә јох, кениш планда, кәләчәк мејданында тәсвир едирди. Көстәрирди ки, онларын мүбаризәси бир бочка су, бир гарын чөрәк үчүн дејил, инсана лајиг олан азад вә хошбәхт һәјат уғрундадыр. Бәдии фикир вә идеалларын кенишлији, емосионал дујғунун күчү вә вүс'әти, бәдии ифадә васитәләринин колорити, инандырычылығы вә тәбиилији Сабири бүтүн халга севдирмишдир. О, заманәсиндә үмумхалг мүбаризәсини, үмумхалг һәјатыны ән доғру, ән там шәкилдә әкс едән, халг зөвгүнү охшајан һәгиги халг шаири иди.

Сабир 51 ил бундан габаг вәфат етмишдир. Бу мүддәтдә Азәрбајчан халгынын һәјаты, мә'нәвијјаты, шүуру көкүндән дәјишмишдир. 51 илдә јашајыш тәрзимиз. ичтимаи фикримиз нечә мәрһәлә кечмишдир; үч ингилабын далғаларында чалхаланараг маһијјәт вә мә'на е'тибары илә јердән көјә гәдәр фәргли олан дәјишикликләрә уғрамышдыр. Сабир мәктәб ады кәләндә көзүнү јумуб лә'нәт охујан баггаллардан, һәјатын ән бөјүк мәзијјәтини ләбләби-кишмишдә көрән гырмызысаггал кишиләрдән, белинә пишто бағлајыб папағыны јан гојараг, һәр тиндә бир адам өлдүрән һејвансифәт гочулардан, чаһил, кобуд вә инсафсыз бәјләрдән, әјјаш вә дүшкүн милјончулардан јазырды. Онларын һеч бириси инди јохдур. Өзләри дә, мүһитләри дә мәһв олуб кетмишдир. Һәм дә ағыр фыртыналарда, заманын кешмәкешләри ичиндә, ичтимаи чахнашмада мәһв олмушлар.

Сабирин сәнәти исә јашајыр, һәм дә бизим үчүн бөјүк тәрбијәви әһәмијјәти олан бир аләм кими, зөвг мәнбәји кими јашајыр. Нә үчүн? Чүнки бу сәнәтдә һәјатын јалныз керилији, өлүмә мәһкум олан үнсүрләри дејил, онун кәләчәк фәлсәфәси дә ифадә олунмушдур. Јә'ни Сабир кәләчәк наминә, бүтүн халгын сәадәти наминә заманәси илә мүбаризәјә киришмишди. Ишыглы сабаһ

ешги илә голуну чырмајыб мејдана кирмишди. О, халгын һәјатыны корлајан, халгы заманәдән кери сахлајан мүртәче гүввәләрин мәһв олмағыны истәјирди, мәһв олачагларыны көрүрдү вә бу тарихи просесә көмәк едирди.

Сабир синифләр мүбаризәси нәзәријјәси илә бәлкә дә таныш дејилди. Нәзәри олараг бу мүбаризәнин ганунларыны, һарадан башлајыб һара кетдијини өјрәнмәмишди. Лакин о, мүкәммәл һәјат мәктәби кечмишди. Шаир о заманкы Азәрбајчан чәмијјәтинин, Азәрбајчан һәјатыны чох көзәл көрүр, өјрәнир, таныјырды. Сабир көрүрдү ки, Азәрбајчан зәһмәткешләринин, Азәрбајчан халгынын азадлыг мүбаризәсинә, ингилаби гуртулуш мүбаризәсинә нечә вә нә васитәләрлә мане олмаг истәјирләр. Азәрбајчан һәјатынын керилијиндән, синфи тәбәгәләшмәнин мүрәккәб чәһәтләриндән, хырда буржуа мүһитинин тәрәддүдләриндән, фикирләрдә, әгидәләрдә, ичтимаи мејлләрдәки зиддијјәтләрдән истифадә едәрәк халгын мүбаризәсини јанлыш јола салмаға чалышанлары Сабир көрүрдү. Көрүрдү ки, мүрәккәб вә керидә галмыш ичтимаи һәјат өзү беләләринә гида верир. Буна көрә дә әлиндән кәләни едирди ки, чәмијјәтин һәјаты дурулсун, саф-чүрүк олсун, иринли, паслы нә варса, һамысындан тәмизләнсин.

Гарышыгдыр һәләлик милләтин исте'дады,
Әләнирсә сафы бир јан, тозу бир јанлыг олур.
Чалхаландыгча, буландыгча заман нәһрә кими.
Јағы јағ үстә чыхыр, ајраны ајранлыг олур.

Бу әсәриндә шаир инкишафын фәлсәфәсини вә ше'ријјәтини әкс етдирир. Бәдии үмумиләшдирмә јолуну тутараг ади һәјат һадисәсини фәлсәфи-фикри јүксәклијә галдырыр. Мәһз буна көрә дә Сабирин сәнәти заманәнин сынағындан чыхараг јени нәсилләрин дә үрәјинә јол ача билмишдир. Һәр дөврүн охучусу ону еһтирамла севәрәк, дәриндән дүшүнәрәк мүталиә етмиш вә һәмишә һәјатынын еһтијачларына чаваб верән һикмәтләр тапмышдыр. Бу күн нәинки бөјүк ичтимаи мәсәләләрдә, һабелә мәишәтдә дә Сабир Азәрбајчан охучуларынын тез-тез јада салдығы, мүәјјән мүнасибәтлә әсәрләринә мүрачиәт етдији, мисаллар кәтирдији ән севимли шаирләрдән биридир.

II

Сабирин әдәбијјатда ирәлиләмәсини, инкишафыны өјрәнәндә онун нә гәдәр гејри-ади бир шәхсијјәт олдуғу ајдынлашыр. Дүнја әдәбијјатында Сабир кими бирдәнбирә, илдырым сүр'әти илә сәнәтин зирвәләринә галхан шаир аздыр. Онун әзәмәти, бөјүклүјү, дүһасы чох аз мүддәтдә—чәми 5 илин әрзиндә, јә'ни 1906—1911-чи илләрдә јаздығы ше'рләрдә өзүнү көстәрмишдир. Беш илдә Сабир әдәбијјат мә'бәдинин јухары башына кечмиш, әдәбијјатда бир дағ кими галхмышдыр. Бу дағ туфанлар вә фыртыналар ичиндән гәрибә бир сүр'әтлә галхараг өз әзәмәти илә мүасирләрини һејран бурахмышдыр. Буну нә илә изаһ етмәли? Сабирин шәхси исте'дадынын хүсусијјәти илә, ичтимаи вә әдәби тәрбијәси илә, јохса зәманәсинин шәраити илә? Әдәбијјат тарихиндә һәр шеји јарадычынын шәхси исте'дады илә изаһ етмәк мејлләри вар. Әлбәттә, бу, биртәрәфли изаһдыр. Ахы инсан шәхсијјәтини инкишаф чәһәтдән бир тохума, јахшы чинсли бир ағача охшатмаг олар. Бу тохумун чүчәриб артмасы үчүн, бу ағачын көк-будаг атыб мејвә вермәси үчүн мүнбит торпаг, чоғрафи мүһит, әлверишли аб-һава лазымдыр. Бунлар олмаса, тохум торпагда чүрүјәр, ағач зәиф гол-будаг атыб чылызлашар. Чинси пис олан тохум вә ја ағач исә јахшы чоғрафи мүһитдә дә бир шеј вермир. Әлбәттә, бағбандан да чох шеј асылыдыр. Ағач јахшы бечәрилсә, тохум вахтында басдырылса, илк чүчәртијә вахтында гуллуг олунса, нәтичә дә фәрәһли олар. Әдәбијјат, елм вә инчәсәнәт һадисәләри дә беләдир. Онлар һәм шәхси исте'дад, һәм әлверишли ичтимаи мүһит, һәм дә јахшы тәрбијә тәләб едир. Сабир јарадычылығы о гәдәр там, о гәдәр бүтөв бир јарадычылыгдыр ки, онун мејдана чыхмасында үч бөјүк нәггашын үчү дә, јә'ни шәхси исте'дад, зәманә вә ичтимаи-әдәби тәрбијә әлбир ишләмишдир. Онларын һеч биринин әһәмијјәтини азалтмаг мүмкүн дејил, һәр һансы биринә үстүнлүк вермәк чәтиндир.

Сабирин әсәрләри о гәдәр дузлу, о гәдәр орижинал вә о гәдәр мә'налыдыр ки, онлары анчаг бөјүк исте'дад јарада биләрди.

Бә'зиләри дејир ки, һәјатын өзү, зәманә бу әсәрләрин јаранмасы үчүн кифајәт гәдәр материал верирди. Күја һәр шеј ағачда јетишмиш алма кими һазыр иди вә әл узадыб дәрән адамы көзләјирди ки, бу да Сабир олду. Белә демәк һагсызлыгдыр. Чүнки һәјат һеч заман һазыр бәдии формалар вермир, икинчиси, Сабирин һәјатдан, күндәлик мәишәтдән алдығы ән хырда сәһнәләр белә бөјүк јарадычы дүһанын нуру илә ишыгланмышдыр, Сабирин исти нәфәси илә гызышмышдыр. Бу сәһнәләри чанландыран, онлары мәишәтин ади, гуру фактындан чыхарыб һәјат верән бу сөнмәз ишыг, бу одлу нәфәсдир, јә'ни Сабирин исте'дадынын күчүдүр.

Бу исте'дадын маһијјәтини исә мә'налы, кәскин күлүш, һәјата, һадисәләрә сатирик мүнасибәт тәшкил едирди. Сабирин күчү, Сабир исте'дадынын хүсусијјәти бу сатирада иди. Бу чәһәтдән әдәбијјатымызда Сабир тамамилә мисилсиз бир шаирдир.

Сабирә гәдәр сатирик парчалара, ичтимаи сатиранын нүмунәләринә хүсусән Закирдә вә Сеид Әзимдә раст кәлирик. Сабир классик әдәбијјатымыздакы бу нүмунәләри елә кенишләндирди, елә инкишаф етдирди ки, бүтөв бир мәктәб—сатира мәктәби јаратды. Сабирин мәнлији, Сабирин новаторлуғу, Сабирин хүсусијјәтләри онун сатирасындадыр, сатирасынын хүсусијјәтләридир. Тәбиидир ки, бу сатира үчүн дә заман вә дөвр әлверишли иди. Бу, тәкчә бир адамын иши дејилди. «Молла Нәсрәддин» олмаса иди, «Молла Нәсрәддин» мәктәби олмасајды, Сабир сатирасы бу вүс'әтлә вә бу гәдәр камил шәкилдә јарана билмәзди. Бу сатира дәрин мүндәрәчәли, олдугча һәјати, олдугча кәскин вә чанлы сатирадыр. О, ачы истеһзаларла, лирик рич'әтләрлә долудур. Орада нифрәт вә мәһәббәт, күлүш вә көзјашы бир-биринә гарышмышдыр. О, һәм инкар едир, һәм дә тәсдиг. Инкар етдији, вуруб учурдуғу—көһнә, әдаләтсиз, зүлмкар ичтимаи гурулушдур; сијаси, дини, фәлсәфи, әхлаги иртичанын һөкм сүрдүјү һәјатдыр. Тәсдиг етдији—азадлыг, әдаләт вә бәрабәрликдир, тәрәгги вә сәадәтдир. Сабирин сатирасы кәләчәјә чағыран, дүнја әдәбијјатынын ән көзәл нүмунәләри илә јан-јана дурачаг јүксәк бәдии формаја вә дәрин фәлсәфи мәзмуна малик сатирадыр. Сатирасынын бөјүк гүдрәти долғун ичтимаи мә'насы онун адыны Свифт, Марк Твен, Беранже, Некрасов кими өлмәз сәнәткарларла бир чәркәјә чыхарыр.

Инди икинчи нәггашын—заманын ролуну көздән кечирәк. Јухарыда дедик ки, заман Сабир сатирасынын јаранмасы үчүн хүсусилә әлверишли иди. Ахы Сабирин бөјүклүјүнү, әзәмәтини јалныз шәхси истедады илә изаһ етмәк нә елми, нә дә әмәли чәһәтдән дүз олар. Бурада зәманәнин дөврүн хүсусијјәтләрини нәзәрә алмаг хүсусилә вачиб шәртдир. Бәли, Сабири јетишдирән, истедадына тәкан вә мә'на верән зәманәси иди, зәһмәткешләрин бөјүк ингилаби мүбаризәси иди. 1905-чи ил ингилабы олмасајды, пролетариатын чыхышлары—чаризми, буржуа һакимијјәтини, орта әсрләрин галыгларыны сарсыдан шиддәтли чыхышлары олмасајды, һаким ичтимаи тәбәгәләрин дахили позғунлуғуну вә инсанијјәтә зидд тәбиәтини бүтүн чылпаглығы илә мејдана чыхаран ингилаби вурушлар олмасајды, Азәрбајчан мүһитиндә Сабирә нәфәс верән һава олмазды. Ән бөјүк истедадлар, хүсусән Сабир кими реалист јарадычылар әсәрләринин мүндәрәчәсини, материалыны һәјатдан, зәманәдән алырлар. Сабирин «ағлар-күләр» сатирасынын бәдии хүсусијјәтләри дә зәманәси илә бағлыдыр. Нә үчүн «ағлар-күләр?» Она көрә ки, о заман Азәрбајчанда көһнә һәјат тәрзи, көһнә гурулуш, көһнә шүур вә әхлаг һәм күлүнч, ејбәчәр шәкил алмышды, һәм дә фачиәли иди. Чәлил Мәммәдгулузадә демишкән, ити хәнчәрлә тәпәсинә дөјүб баш јаран мүсәлман аләминә бахмаг кифајәт иди ки, адамы һејрәт бүрүсүн вә көзләр јашарсын. Ејни заманда бу заваллыларын авамлығыны, садәлијини, нечә асанлыгла алдандыгларыны көрәндә инсаны гәрибә бир күлмәк тутурду, инсан гәһгәһә чәкиб учадан ачы-ачы күлмәли олурду. Беләликлә, зәманә Сабир истедадына боллу гида верирди.

Диггәтәлајиг чәһәт бурасыдыр ки, Сабирин сатирик ше'рләри илә чидди ше'рләри там бир вәһдәт тәшкил едир, бир-бирини тамамлајыр. Һәр икиси ејни ингилаби чәһәтдән заманы әкс етдирир, дөврүн тәләбләринә чаваб верирди. Бирчә «Бејнәлмиләл» ше'рини хатырлајаг. Азәрбајчанлылар вә ермәниләрин симасында халглары достлуға, гардашлыға чағыран бу көзәл ше'рлә милләтчиләрә, гочулара, шаһпәрәстләрә күлән, онлары әлә салан сатирик ше'рләр арасында мәкәр дахили вәһдәт јохдур? Әлбәттә вар! Бу вәһдәти јарадан дөврүн мүбаризәси, дөврүн руһу иди; Сабир исә дөврүнә ән садиг бир шаир иди.

Сабир јарадычылығында шаирин һәјат јолунун да, ичтимаи-әдәби тәрбијәнин дә бөјүк ролу олмушдур. Бу һәјат јолу Сабирин азадлыг, ингилаб вә тәрәгги уғрунда мүбаризәни әкс едән бөјүк сәнәткар кими јетишмәсинә көмәк етмишдир. Шәхси һәјатынын ағырлығы, арды-арасы кәсилмәз мадди еһтијач, аиләни тә'мин етмәк үчүн тәлашла иш ахтармасы, һеј өзүнү ора-бура чырпмасы Сабири инсан һәјатынын һәм фачиәли, һәм дә күлмәли чәһәтләринә гаршы чох һәссас етмишди; инсанлары һәјатын кирдабында, јашамаг уғрунда мүбаризәнин ичиндә танымасына сәбәб олмушду. О, тәчрүбәдә, сајсыз-һесабсыз адамларла әлагәдә көрмүшдү ки, заһирә, көркәмә, сөзә алданмаг олмаз. Чох заман бунлар бир пәрдә кими адамын әсил үзүнү кизләдир. «Тазијанә»ләрдә о заманкы чәмијјәтин мүхтәлиф тәбәгәләрини тәмсил едән адамларын гыса вә аз сөздә чәкилмиш шәкилләри көстәрир ки, Сабир бу адамларын үрәјинин ичини көрүр, кизли фикирләрини охујурмуш... Мәнафеләрин тоггушдуғу мејданда инсанларла үз-үзә кәләнләр көзүачыг олурлар. Ағыр шәхси һәјат Сабирин үрәјиндә зәһмәткешләрә, әзиләнләрә сөнмәз мәһәббәт ојатмышды. Әсәрләриндәки күчлү һуманизмин бир әсасы да будур.

Сабирин үслуб, дил, бәдии ифадә вә сәнәткарлыг чәһәтдән бөјүк бир новатор кими чыхыш етмәсиндә, Азәрбајчан халгынын, Азәрбајчан һәјатынын парлаг милли колоритини әдәбијјата кәтирмәсиндә онун әдәби тәрбијәсинин дә әһәмијјәти бөјүкдүр. О, илк аддым атанда Сејид Әзим Ширванинин мәктәбини көрмүшдү. Онун бәдии зөвгү, сөзү инчәдән-инчәјә дујмаг, фикри парлаг вә ајдын ифадә етмәк габилијјәти бу мәктәбдә тәрбијә олунмаға башламышды. Халг һәјаты Сабир үчүн һәгиги университет олмушду.

Биздә бә'зән новаторлуг вә классик ән'әнә, јени мә'нәви әхлаги кејфијјәтләр вә милли хүсусијјәтләр әтрафында мүбаһисәләр олур. Бизчә, Сабир јарадычылығы бу мәсәләни дәриндән өјрәнмәк вә даһа доғру изаһ етмәк үчүн зәнкин материал верир. Сабир классик Азәрбајчан вә Шәрг әдәбијјатынын көзәл, бәдии ән'әнәләринә е'тинасызлыг көстәрмәди, онлары өјрәнди вә мәнимсәди. Лакин онлары механики олараг тәкрар етмәди, инкишаф етдирди, јени фикирләри, јени һәјаты је-

ни дөврү кәскин вә габарыг әкс етдирмәк үчүн јени бәдии пријомларла зәнкинләшдирди. Сабирдә форманын, ән'әнәнин вә милли хүсусијјәтин јахшы-пислијини мүәјјән едән бир мизан варды: һәјатын вә халгын тәрәггисинә көмәк едән мәгбулдур, јахшыдыр, мане олан писдир, ону јајмаға дәјмәз.

Сабирин јарадычылығы мүндәрәчә илә форманын, бәдии методла дүнјакөрүшүнүн, вәтәндашлыг дујғулары илә естетик зөвгүн вәһдәтинә нүмунә олачаг јеткин бир јарадычылыгдыр. Онун исте'дадынын вә һәјати тәрбијәсинин хүсусијјәтләри илә зәманәнин тәләбләри, чәмијјәтин зәрури еһтијачлары, габагчыл мејилләри арасында учурум јох иди; әксинә, бунлар тамамилә бир-биринә мүвафиг кәлдијиндән, Сабирин исте'дады аз мүддәт әрзиндә вүс'әтлә парлаја билди, өлмәз нүмунәләр јаратды, әдәбијјатда тамамилә јени бир дөвр ачды.

Бу һеч дә о демәк дејил ки, Сабирин дүнјакөрүшү вә анлајышлары илә дөврү, зәманәси арасында зиддијјәт јох иди. Биз вәһдәтдән данышанда зәманәнин анчаг габагчыл, ингилаби мејлләрини нәзәрдә тутуруг. Һәркаһ һаким фикри, рәсмән һаким олан идеолокијаны нәзәрә алсаг, демәлијик ки, Сабирлә зәманә арасында нәинки зиддијјәт, һәтта учурум вар иди. Бунлар үз-үзә дурмуш дүшмәнләр иди. Зәманә һәр аддымда Сабири тә'гиб едирди. Ону арасы кәсилмәз мадди еһтијач әлиндә әзмәси бир јана галсын, чыхылмаз мә'нәви зиндана атмышды, руһуну, фикрини даим боғур, нәфәс алмаға гојмурду.

Јашадыгча әзаба дүшдү тәним,
Мәнә зиндан кәсилди өз вәтәним,

— дејән шаирин нечә мә'нәви, руһи сыхынтылар кечирдијини тәсәввүр етмәк чәтин дејилдир. Лакин бу сыхынтылара бахмајараг, бәдбинлик вә дүшкүнлүк Сабирә јабанчы иди. О зәманәнин өкеј оғлу јох, доғма оғлу кими һәрәкәт едирди. Буна көрә дә 1905-чи ил ингилабы алովлананда Сабир дә мүбаризә мејданына атылды. О, дахилән чохдан бу мүбаризәјә һазыр иди. Ахы тәкчә һәјат тәрзи, феодал-буржуа зүлмү, молла вә сејидләрин һәјасызлығы, чәһаләт вә наданлығын төрәтдији фәсадлар тәкчә Сабири дејил, тәкчә фәһлә вә

кәндлиләри дејил, бүтүн намуслу адамлары, бүтүн чәмијјәти чана кәтирмишди. 1905-чи ил ингилабы бу боғучу мүһитә тәмиз, сәрин һава кәтирән бир фыртына иди. Ингилабын кәтирдији јени идејалар, ингилаби јүксәлиш онун мүһит вә зәманәдән шәхси наразылығына бөјүк ичтимаи мә'на верди, тарихи мүндәрәчә илә долдурду, ону фәһләнин, кәндлинин вә габагчыл зијалыларын дөјүшдүјү чәбһәјә чәкди.

Сабир јарадычылығы дүнја әдәбијјаты тарихиндә бир чәһәтдән дә чох гијмәтли вә нүмунәвидир: о бүтүн маһијјәти илә естетчилијә, «сәнәт сәнәт үчүндүр» нәзәријјәсинә гаршы чеврилмишдир. Сәнәти инсанларын реал һәјатындан ајыран, ичтимаи мүбаһисәләрдән кәнара чәкән, бөјүк һәјати вә фәлсәфи мүндәрәчәдән мәһрум едән мүртәче естетик нәзәријјәләрин бүтүн дәлилләри бир-бир Сабир јарадычылығынын гранит сүтунларына дәјәрәк парчаланыр. «Фүјузат»да, «Һәјат»да вә башга гәзет вә журналлардакы мүртәче мәзмунлу әсәрләри јада саланда, ичтимаи мүндәрәчәдән мәһрум олан ашиганә ше'рләри охујанда «сәнәт сәнәт үчүндүр» мејлинин вә мүртәче романтизмин о заман биздә дә күчләндијини ајдын көрмәк олур. Буржуа вә феодал көрүшлү мүхтәлиф адамлар мүртәче естетик нәзәријјәләрлә чыхыш едирдиләр ки, онларын мәгсәди «сәнәт сәнәт үчүндүр» фикрини јајмагдан ибарәт иди. Бу нәзәријјәләр дејир ки, реал һәјат, хүсусән ашағы тәбәгәләрин һәјаты чирклидир, јүксәк сәнәтин објекти ола билмәз, бәдиилији позур, көзәллијә гаршы чеврилмишдир, сәнәт анчаг јарадычынын субјектив тәсәввүрләриндә, хәјал вә арзуларында, һарада исә сәмаларда јашајан саф идеаллардан илһам ала биләр. Сәнәтин доланыб ахтардығы халг дејил, күтлә дејил, чәмијјәтин фөвгүнә галхмыш хүсуси мәнлијә малик фәрдләрдир вә анчаг бу фәрдләрлә уғрашмаг сәнәтин ишидир.

Бу мүртәче нәзәријјәләрин әксинә олараг Сабир, сәнәти бөјүк вүс'әт вә чәсарәтлә һәјатын ајнасына чевирди. Сәнәтин гапыларыны тајбатај һәјатын, зәманәнин үзүнә ачды, милјонларла зәһмәткеш адамларын мүбаризәсини вә еһтирасларыны, арзу вә һәвәсләрини дағ селини андыран бир ахынла әдәбијјата кәтирди. Һәм дә бу еһтираслар, бу мүбаризә чох тәбии вә реал көстәрилмишдир. Бөјүк реалист сәнәтин күчү

дә ондадыр ки, тез силиниб кедәчәк заһири үнсүрләр васитәси илә дејил, инсанын дахили аләмини, еһтирасларыны, мүбаризәсини көстәрмәклә, заман вә мәкан һаггында конкрет, чанлы тәсәввүр јарада билсин. Сабирин реализми бу чүр реализмдир. О, һәјатын дахили мә'насыны ачараг экс етдирир...

III

Һәгигәт дујғусу Сабир јарадычылығынын ән көзәл чәһәтләриндән биридир. О, көрдүкләрини јазыр, күндәлик һәјатын ади һадисәләрини вә адамларыны гәләмә алырды. Лакин бу һадисәләр Сабирин гәләминин алтындан чыханда ики чазибәдар хүсусијјәт газаныр вә бунунла да адамларын үрәјини фәтһ едирди: Инсаны сарсыдан һәгигәт вә инсана һәдсиз ләззәт верән көзәллик!

Сабир һамынын көзү габағында чәрәјан едән һадисәләрдә елә һәгигәтләр кәшф едир, елә мә'на тапырды ки, ону көрән һәр кәс «доғрудан да бу ки, белә имиш»— дејирди. Бәли, Сабирин ше'рләри адамларын көзүнү ачырды, һәјаты дәриндән өјрәнмәјә, заманәни дәриндән анламаға көмәк едирди.

Сабир һәгигәти чох дузлу, чох көзәл шәкилдә ифадә едирди. Онун чазибәсиндән гуртармаг чәтиндир. Бу көзәллик Сабир ше'ринин һәр һансы бир үнсүрүнә дејил, бүтүн үнсүрләринә, бүтүн васитәләринә, бүтүн шәклинә, бүтүн аһәнкинә һакимдир.

Сабир заманәсини, мүһитини, адамларын фикри. психоложи, әхлаги кејфијјәтләрини кениш шәкилдә, көһнәликлә јенилијин, ингилаби дүшүнчә илә мүртәче дүшүнчәнин, тәрәгги илә тәнәззүлүн, эталәтлә һәрәкәтин гызғын мүбаризәси шәклиндә экс етдирирди. Сабир дејәндә бизим көзүмүзүн габағында Азәрбајчан тарихинин мараглы, гајнар бир дөврүндә халг һәјатынын там, бүтөв мәнзәрәси чанланыр. Орада бүтүн ичтимаи тәбәгәләрин һәјатыны, јашајыш тәрзини, дүшүнчәсини, чанлы нүмајәндәләрини, онларын заманәјә әлагәсини көрүрүк. Бәјләр, ханлар, моллалар, сејидләр, капиталистләр, гочулар, баггаллар, чадукәр арвадлар, көбәк јазанлар, ингилабчы фәһләләр, әзилән, лакин артыг ајылыб ајаға галхан кәндлиләр, шаһлар, солтанлар, милләтчиләр вә халглары гардашлыға чағыран мүтәрәгги ичтимаи хадимләр Сабир ше'ринин сәтирләри арасында дирилир, өз либасында, өз фикирләри, өз көркәми илә көзүмүзүн габағында дурурлар. Мә'налы, сәчијјәви вә кичик штрихләрлә бөјүк, долғун ичтимаи типләр јаратмагда Сабир сатирасы әдәбијјатымызда һәгиги реалист романын ишини көрмүшдүр. «Фәһлә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсан?», «Паһ атоннан, нә ағыр јатды бу оғлан, өлүбә», «Әкинчи», «Бакы фәһләләринә», «Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар», «Сатырам», «Гач, ат басды»... кими сатираларында онлары әјани ајдын көрмәк олур. Чүнки бу типләр мүәјјән ичтимаи тәбәгәнин көрүшләрини мүчәррәд шәкилдә ифадә едән шејпур ролуну ојнамыр, конкрет психоложи вә фәрди чизкиләрә малик сурәтләрдирләр.

Сабир Азәрбајчан халгыны әсрдән кери сахлајан, зүлмдән, еһтијачдан, чәһаләтдән гуртармаға гојмајан һаким тәбәгәләри бөјүк бир нифрәтлә гырмачламыш, доғрудан да онлары өз сатирасында биабыр етмиш, мә'нәви чәһәтдән пучлугларыны көстәрмиш, өлдүрмүшдүр. Лакин Сабир һеч заман бунунла кифајәтләнмәмишдир. Халгын һәјатындакы елә үмуми гүсурлара тохунмушдур ки, онларла мүбаризә етмәдән, онлары арадан галдырмадан ирәлиләмәк чәтин олар. Сабирин бөјүк һуманизми, гызғын тәрәгги арзулары ону гәһрәманлыға сөвг едирди.

Сабирин һуманизми кенишдир. Онун мүндәрәчәсини үмумхалг тәрәггиси вә азадлығы идеалы тәшкил едир. О, бәшәри сәадәт дәрәчәсинә галхан һуманизмдир, садә, ади зәһмәткеш инсанын хошбәхтлији фикри онун әсасында дурур. Бу һуманизм инсан тәрбијәсинә көмәк едир. Мәһз буна көрә дә Сабир инсан һәјатындакы бир чох көклү-ришәли хәстәликләри, инсан тәбиәтинин кениш фәзаларына көлкә салан мәһдудлуглары көрүр вә онлары сатира атәшиндә јандырырды. Демәк олар ки, Сабирин бүтүн әсәрләри бу чәһәтдән сәчијјәвидир. Тәкчә «Ким нә дејир биздә олан гејрәтә», «Шүкр худаја», «Молла дајы, етмә шәрарәт белә». «Көрмә,— Баш үстә јумарам көзләрим» кими ше'рләрини хатырлајаг. Јада салаг ки, «Чырманырыг кечмәјә чај кәлмәмиш» сатирасында шаир сөзү илә әмәли дүз кәлмәјән, дедијинин тәрсинә һәрәкәт едән бошбоғаз, әмәли фәалијјәтә гадир

М.
Азәрба...
КИТАБХАНАСЫ

олмајан, кәләчәк һиссиндән, вәтән дујғусундан мәһрум олан горхаг, чаһил адамларын нечә чанлы сурәтини јарада билмишдир. «Иш көрәчәк јердә сөз әзбәрләјән», «гуру, бош сөһбәтә ашиг олан» бу дил пәһләванлары үчүн чох тәбии һалдыр ки, десинләр:

Чырманырыг кечмәјә чај кәлмәмиш,
Башлајырыг гызмаға јај кәлмәмиш.
Сөз веририк инди, бир ај кәлмәмиш
Аста гачыб дуртуләрик хәлвәтә.
Ким нә дејәр биздә олан гејрәтә?!

Бәла орасындадыр ки, беләләринин ичиндә савадлылар да вар. Лакин чаһил савадлылар, алимлик иддиасында олан, өзләрини биликли вә зирәк һесаб едә билән савадлылар, аға гара, гараја ағ демәкдән утанмајан савадлылар! Халг ағыр зүлм алтында инләдији, ишсиз галдығы, еһтијач чәкдији, мәктәбдән вә маарифдән мәһрум олдуғу һалда, јенијетмә чаванлар өмрүнү алвердә, гумарда, ит боғушдурмагда кечирдији һалда, чәмијјәт шүурсуз вә вичдансыз варлылара, јары сәфаләт ичиндә күзәран кечирән јохсуллара парчаландығы һалда, бу «савадлылар» дөшләринә дөјүб дејирләр:

Биздә нә фәһлә тапылыр, нә кәда,
Биздә нә саил вә нә бир бинәва.
Бәхтәвәр өвладымыза, мәрһәба.
Баш апарыб һәр бири бир сән'әтә,
Ким нә дејәр биздә олан гејрәтә?..

Онлар нијә белә дејирләр? Чүнки ешидибләр ки, ингилабчылар вар, буржуа-феодал чәмијјәтинин һаким вә мәһкум синифләрә бөлүндүјүнү дејәнләр вар, бу синифләр арасындакы амансыз мүбаризәнин пролетариат гәләбәси илә гуртарачағыны сөјләјәнләр вар. Бу сәсләр Азәрбајчанын, бүтүн ислам Шәргинин гафил мәзлумларыны ајылда биләр, онлары мүбаризәјә чәкә биләр. Онсуз да Бакыда фәһләләр бајраг көтүрүб күчәләрә төкүлүб. Бунун габағыны алмаг лазымдыр. Нә илә? Көзләри бағламагла, шүурлары корлашдырмагла, «милләтин дәрдинә галмагла»:

Чүмлә-чаһан јатса да, биз јатмарыг,
Гејрәти-миллијәмизи атмарыг,
Әһлимизи башгалара сатмарыг,
Бир гуруша, бир пула, ја бир чәтә,
Ким нә дејәр биздә олан гејрәтә?

Бунларын симасында Сабир авам, голу зорлу, чиби долу, вичданы бош, бәшәри дујғулардан мәһрум, һәр ишдә анчаг өз хејрини күдән чүрүк феодал тәбәгәләрини, ачкөз буржуа синфини, мәсләксиз буржуа зијалыларыны усталыгла ифша етмишдир. Мәһз онлары нәзәрдә тутараг Сабир јазырды:

Јүзләрчә зијан халга вур, өз хејрини көзлә!
Алданма өзүн бир кәсә һушјарү зирәнк ол!
Кәр мәсләһәт олса ишини гур икиүзлү,
Бир јанда гојун, өзкә тәрәфләрдә пәләнк ол!

Сабирин дөврү, заманәси һаггында аз-чох тәсәввүрү олан адамлар үчүн бу сәтирләрин, ифадәләрин ачыг вә кизли мә'насы ајдындыр. Ајдындыр ки, бөјүк шаир кимләрә ишарә едир, нечә мәнфур мә'нәви хәстәликләри гырманчлајыр, инсанларын әхлагыны, мә'нәвијјатыны чүрүдән нечә јараларын үстүнү ачырды. Әгидәсизлик, вәтәнсизлик, симасызлыг азарына тутулмушлары, бу азары јајан түфејлиләри ифша едәркән Сабир нечә дә мүхтәлиф бәдии үсуллардан истифадә едирди, онун гәләминин алтында рәнкләр нечә дә дәјишә билир, нечә дә чанлы зәнкин мәнзәрә јаранырды. «Чырманырыг кечмәјә чај кәлмәмиш» ше'риндә шаир мәнфи типләрин өзләрини данышдырыр. Онлар ловға-ловға өјүнүр, күјә өз јахшы сифәтләрини тә'рифләјирләр. Бу тә'риф исә ән ағыр ифшадан кәскиндир. Чүнки һәм онларын ич үзүнү ачыр, һәм дә авамлыгларыны мејдана чыхарыр. «Еј хачә, чалыш сурәти заһирдә гәшәнк ол!» ше'риндә исә шаир өзү о типләрә мүрачиәт едир, онларын чиркин хасијјәтләрини көзләринин ичинә дејир. Һәм дә ше'рин һәр сәтри чох дәрин мүшаһидәнин нәтичәси олан психоложи һәгигәтләри ифадә едир. Ағылсыз һәрәкәтләри илә өзүнү батаглыға салан, һејвани, кор еһтираслара ујараг учурумун ағзына кәлиб чыхан адамлар һәмишә «чәһәннәмә кедән өзүнә јолдаш ахтарар» принсипи илә һәрәкәт едиб күнаһы башгаларынын бојнуна атмаға чалышар, һәјасызлыгла, ачыг јалан вә бөһтанла чаныны гуртармаға чәһд едәр. Сабир бу психоложи вәзијјәти белә ифадә едир:

Һејван кими бир барәдә палчыгда галанда,
Сал фитнәли сөз орталыға, һөвсәләтәнк ол!

«Чырманырыг кечмәјә чај кәлмәмиш» сатирасы истеһза илә, ачы күлүшлә долудурса, «Еј хачә, чалыш сурәти заһирдә гәшәнк ол!» ше'риндә нифрәт дујғусу үстүндүр. Сабирдә һәмишә һәјат материалы, шаиранә дујғунун тәбиәти ше'рин формасыны мүәјјән едир. Буна көрә дә онун ше'рләриндә еһтираслары, фикирләри вә бәдии форманы бир-бириндән ајырмаг мүмкүн дејилдир, онлар там вәһдәт тәшкил едирдиләр.

Сабирин бир чох ше'рләри дин вә мөвһумат бајгушу моллалары, дәрвишләри, чадукәрләри, дуа јазанлары, заһидләри ифша едир. Бу ше'рләриндә шаир дини зеһнијјәти, көһнә адәт-ән'әнәләри гырманчлајыр, халгы јенилијә, ирәлијә чағырыр. Сабир көстәрирди ки, дини көрүшләрә әсасланан «тәрки дүнја» «фәлсәфәси» инсаны гејрәтсизлијә, фәалијјәтсизлијә сүрүкләјир, «гәзаја чарә јох» дүстуру нә гәдәр адамын һәјат гүввәсини сусталдыб өлдүрмүш, онлары зүлм, алчаглыг, рәзаләт вә сәфаләтә дөзмәјә мәчбур етмишдир. Дин, шаирә көрә һәм дә истисмарчыларын әлиндә халгы сојмаг үчүн ән јахшы васитәдир, «гулдурчулуг түфәнкидир». Бу васитә илә онлар фәһлә вә кәндлиләрин керидә галмыш һиссәләринә тә'сир едир, фикри бејни думанландырырлар:

Алданмарам ки, доғрудур ајинин, еј әму!
Кәссин мәни, һәгиги исә динин, еј әму!
Иманына гәсәмлә чапырсан чәмаәти,
Гулдурчулуг түфәнкимидир динин, еј әму?

Сабирин бу ше'рләри објектив олараг динә, дини көрүшләрә гаршы чеврилмишдир. Лакин шаирин гәләминдән дини мәзмунда олан ше'рләр дә чыхмышдыр. Бу әсәрләрдә Сабирә мәхсус реализм, хәлгилик олмадығы кими, онун јарадычылығына мәхсус бөјүк ше'ријјәт дә, дил, ифадә зәнкинлији дә јохдур. Бу ше'рләр шаирин үмуми јарадычылығына көрә чох сөнүк көрүнүр, онун јарадычылығы үчүн сәчијјәви дејилдир.

Сабир Азәрбајчан әдәбијјатында ән гүдрәтли сәнәткарлардандыр. О, ше'римизин руһунда, мәзмунунда, һәјата мүнасибәтиндә, бәдии ифадә васитәләриндә мисилсиз бир јенилик јаратды. Шаиримизин досту вә Азәрбајчанын ишыглы сималарындан бири олан Аббас Сәһһәт онун новаторлуғуну чох доғру баша дүшмүш вә илк дәфә үрәк долусу гијмәтләндирә билмишдир. Аббас Сәһһәтин Сабир һаггында дедији сөзләри бу күн дә ән доғру вә ән еһтираслы сөзләр сајдығымыздан онлары бурада бир даһа хатырлатмаг истәјирик: «Сабир әсәрләриндә ишләтдији ибарәләр вә јени мәзмунлар кимсәни тәглид дејил, мәһз өз фикринин нәтичәсидир. Бунунла демәк истәјирәм ки, Сабир мүгәллид дејил, бәлкә елә мүчәддиддир ки, көһнә ше'рләр илә јени ше'рләр арасында бир әсрлик бир учурум ачды ки, бир даһа кери дөнүб дә о учуруму атылмаға кимсәдә чүр'әт галмады.

Бир кәрә дүшүнүлсүн: әдәбијјатымызда нә гәдәр бөјүк бир тә'сир вә нә гәдәр бир ингилаб вүчуда кәтирмиш!»

Доғрудан да Сабир әдәбијјатымызда ингилаб јаратды. М. Ф. Ахундовун XIX әсрин орталарында сәпдији тохумлар әлли ил сонра, јә'ни ијирминчи әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан әдәбијјаты күлүстанында пардагланыб ачылды, сон дәрәчә әтирли вә рәнкарәнк күлләр битирди. Бу күлләрин ришәси халг һәјатынын дәринликләриндән су ичирди. Онлар әтрини халгын синәсиндән алырды. Сабир она көрә мисилсиз бир новатор, әдәбијјатда һәр чәһәтдән ингилаб јаратмыш бир сәнәткар олду ки, үрәјинин бүтүн телләри илә халга бағлы иди. Сабир өлмәз сәнәткардыр. Јүз илләр кечсә дә о, әдәбијјатымыз үчүн бир өрнәк олараг галачагдыр. Азәрбајчанын јени нәсилләри онун јарадычылыг чәсарәти, бөјүклүјү һаггында дүшүнәркән ифтихарла бу сөзләрини хатырлајачаглар:

Бәнзәрәм бир гочаман дағa ки, дәрјада дурар...

Мирзә Ибраһимов

«ҺОПҺОПНАМӘ»НИН НӘШРИ ВӘ ТӘРТИБ ПРИНСИПЛӘРИ

Ингилабчы шаир Мирзә Әләкбәр Сабир (1862—1911) Азәрбајҹан әдәбијјаты тарихиндә шәрәфли јер тутан бөјүк сималардан биридир. Онун ингилаби-демократик поезијасы өз мүасирлији, хәлгилији, јүксәк сәнәткарлығы вә дәрин реализми илә Азәрбајҹан мәдәнијјәтинин, бәдии вә ичтимаи фикринин тәрәггисиндә мүстәсна рол ојнамышдыр.

М. Ә. Сабир јарадычылығынын вүс'әти, әһатә вә тә'сир даирәси сон дәрәҹә кенишдир. О, әсримизин әввәлләриндә јалныз Азәрбајҹанда дејил, Јахын вә Орта Шәргин бир сыра өлкәләриндә дә халг азадлыг һәрәкатына, ичтимаи сатиранын инкишафына гүввәтли тә'сир көстәрмиш, онларча сатирик шаир үчүн нүмунә олмушдур. Тәдгигат көстәрир ки, һәлә бөјүк шаирин сағлығында онун әсәрләри јерли мәтбуатла јанашы, Тифлис, Петербург, Һәштәрхан, Сәмәргәнд, Истанбул шәһәрләриндә вә башга јерләрдә чыхан гәзет, журнал вә мәҹмуәләрдә дә дәрҹ олунмуш, шөһрәт тапмышдыр.

Сабирин «Һопһопнамә» ады илә мәшһур олан ше'рләр мәҹмуәси охуҹуларын севимли китабыдыр. «Һопһопнамә» там јарым әсрдир ки, чох тиражла чап едилир, јајылыр. Онун јенидән нәшри һәр дәфә әдәби һәјатымызда бир һадисәјә чеврилир. Сәнәтиндән, пешәсиндән, јашындан, савадындан асылы олмајараг һамы бу китабы алмаға, охумаға чалышыр. Нәшријјата кәлән охуҹу мәктубларында бөјүк шаирин әсәрләринә олан үмуми мараг, мә'нәви еһтијаҹ өзүнүн парлаг әксини тапмышдыр.

Вахташыры бурахылан күтләви ше'р мәҹмуәләри нәзәрә алынмаса, Сабирин әсәрләри топлу шәкилдә азәрбајҹанча једди дәфә чап олунмушдур. Дүздүр, бу нәшрләрдә шаирин зәнкин әдәби-бәдии ирси там әһатә едилмәмишдир. Сабирин һәјат вә јарадычылығы әтрафында тәдгигат кенишләндикҹә, шаирин јени тапылан әсәрләри күллијјата әлавә олунмушдур.

Чаризмин, буржуа-мүлкәдар ағалығынын әдаләтсиз ганунлары нәтиҹәсиндә әсәрләрини китаб һалында көрмәк сәадәти Сабирә нәсиб олмады. Әсәрләринин талеји хүсусилә өмрүнүн сон күнләриндә шаири чох дүшүндүрүрдү. О, Тифлисдән досту Аббас Сәһһәтә јаздығы сон мәктубларынын бирини бу сөзләрлә гуртарырды: «Өлүрсәм, гәм етмәрәм; чүнки билирәм сиз мәним асарымы тәб' етдирәрсиниз...».

Сабирин вәфатындан сонра онун әсәрләрини нәшр едиб, кениш охуҹу күтләләринә чатдырмаг мәсәләси бүтүн кәскинлији вә ҹиддилији илә гаршыда дурду. Аз мүддәт әрзиндә дөври мәтбуат сәһифәләриндә бу мүнасибәтлә чох јазылар, охуҹу мәктублары дәрҹ едилди. Сырави охуҹулардан башламыш Ч. Мәммәдгулузадә, Ә. Һагвердијев, Ф. Көчәрли, А. Сәһһәт, Ә. Гәмкүсар вә башга мүасирләри, гәләм достлары шаирин әсәрләрини китаб һалында нәшр етмәк үчүн халга мүраҹиәт етдиләр. Халгдан топланмыш ианә илә, А. Сәһһәт вә мүәллим М. Маһмудбәјовун сә'ји нәтиҹәсиндә Сабирин әсәрләри 1912-ҹи илдә «Һопһопнамә» ады илә чап олунду.

Бу, «Һопһопнамә»нин илк нәшри иди. Охуҹулар тәрәфиндән һәрарәтлә гаршыланан бу китаба шаирин әсәрләринин аз бир гисми—јалныз «Молла Нәсрәддин» журналында чап олунан сатиралары дахил едилмишди. Китабын үзәриндә «I һиссә» олдуғу көстәрилмишдисә дә, II һиссә чап олунмамышды. Охуҹуларын тәләби вә ианәси илә ики ил сонра, 1914-ҹү илдә «Һопһопнамә»нин икинҹи, даһа мүкәммәл нәшри бурахылды. Әввәлкиндән фәргли олараг, јени нәшрә шаирин «Молла Нәсрәддин» журналы илә јанашы башга дөври мәтбуатда («Иршад», «Бәһлул», «Зәнбур», «Һагигәт», «Күнәш» вә с.) чыхмыш бир чох әсәрләри дә дахил едилмишди. Халг рәссамы Әзим Әзимзадәнин Сабир әсәрләри мөвзусунда чәкдији классик рәсмләрин бөјүк бир гисми илк дәфә бу нәшрдә верилмишди.

«Һопһопнамә»нин истәр биринчи, истәрсә икинчи нәшрини А. Сәһһәт һазырламышды. О, китаба «Сабн-

рин тәрчүмеји-һалы» адлы долғун мәзмунлу бир мүгәддимә јазмышды ки, бу мүгәддимә инди дә Сабир тәдгигатчыларынын истинад етдији мө'тәбәр мә'хәзләрдән биридир.

А. Сәһһәт бөјүк шаирин әсәрләрини автографлар әсасында дејил, илк чаплар әсасында һазырламышды. О, әсәрләрин нәинки гәзет вә журналлардакы мәтнини, һәтта сәрлөвһәсини дә ејнилә сахламышдыр. Одур ки, Сабир әсәрләринин илк мәнбәләрдәки мәтни илә бу ики нәшрдәки мәтни арасында, демәк олар, фәрг јохдур.

Мүбариз шаирин әсәрләри һәгиги гијмәтини ингилабдан сонра алды. Совет һакимијјәти илләриндә Сабир ирсинә мараг даһа да артды. Сағлығында әсәрләрини китаб һалында көрә билмәјән аловлу вәтәнпәрвәр вә һуманист сәнәткара ингилабын илк илләриндә һејкәл гојулду, әсәрләри күтләви тиражла дәфәләрлә чап олунду. Инди артыг Сабирин әсәрләри бөјүк рус халгынын, Украјна, ермәни, күрчү, татар вә башга гардаш халгларын дилинә, һабелә бә'зи харичи дилләрә тәрчүмә едиләрәк милјонларын малы олмушдур.

Азәрбајчанда сосиалист ингилабынын гәләбәсиндән аз сонра М. Ә. Сабир әсәрләринин нәшри илә әлагәдар бир сыра мүһүм дөвләт тәдбирләри һәјата кечирилди. Халг маариф комиссары Дадаш Бүнјадзадәнин көстәриши илә «Һопһопнамә»нин тәкмилләшдирилмиш, үчүнчү нәшрини бурахмаг үчүн хүсуси комиссија јарадылды. Шаирин автографларыны, намә'лум әсәрләрини, тәрчүмеји-һалына даир мә'лумат вә с. топламаг һаггында 1921-чи илин мај ајында «Коммунист» гәзетиндә е'лан дәрч едилди. Јени нәшрин тәртиби Сабирин мүасири, мүәллим вә журналист Әлискәндәр Чәфәрзадәјә тапшырылды. 1922-чи илдә «Һопһопнамә»нин үчүнчү нәшри бурахылды.

Јени нәшр илк нәшрләрдән хејли фәргләнирди. М. Ә. Сабирин о вахта гәдәр дәрч едилмәмиш бир нечә әсәри, о чүмләдән С. М. Гәнизадәјә мәктублары илк дәфә һәмин китабда чап олунмушду. Тәртибчи Сабирин о вахтадәк «Һопһопнамә»јә дүшмәмиш бир сыра ше'рләрини гәзет, журнал вә мәчмуәләрдән топлајыб, шаирин күллијјатына дахил етмишди. Китабын сонунда исә Сабирин бир сыра мүасирләринин шаир һаггында мәнзум вә мәнсур јазылары верилмишдир.

«Һопһопнамә»нин үчүнчү нәшри бәдии тәртибат, рәсм сәнәти чәһәтиндән дә диггәти чәлб едир. Икинчи нәшрдәки шәкилләрдән әлавә, Ә. Әзимзадә китаба јени карикатуралар чәкмиш, Сабир типләринин маһијјәтини реалистчәсинә, әјани шәкилдә ачыб көстәрмишди. Шәкилләр рәнкли верилмиш, китаб нәфис шәкилдә бурахылмышдыр. Лакин үчүнчү нәшрдә гүсурлар да вардыр. Әввәлән, тәртибчи Сабир ирсинә сон дәрәчә сәрбәст јанашмыш, әсәрләрин мәтнинә әл кәздирмиш, бә'зи тәркиб вә ифадәләри дәјишдирмишдир. О, илк нәшрләрдәки сәрлөвһәләри дә, демәк олар, бүтүнлүклә дәјишдирмиш, өзүндән јени адлар вермиш вә бу нөгсанлар сонракы нәшрләрдә дә гисмән тәкрар олунмушдур.

Сабир ирсинин илк үч нәшриндә әсәрләрин нәшринә, мәтндәки тарихи һадисә вә адлара даир һеч бир гејд, шәрһ дә верилмәмишдир. Јалныз дөрдүнчү нәшрдә—1934-чү илдә М. Ә. Сабирин јазычы Сејид Һүсејнин редакторлуғу илә бурахылан «Бүтүн әсәрләри»ндә бу чәһәтдән илк тәшәббүс едилмишдир.

Әввәлки нәшрләрдән фәргли олараг, «Бүтүн әсәрләр»дә шаирин әдәби ирси әсасән мөвзуја көрә груплашдырылмыш, «Сабир вә ингилаб», «Мүлкәдар-капиталист гурулушу әлејһинә», «Сабир вә дин», «Мәдәнијјәтсизлијә—авамлыға гаршы», «Сабир вә јени мәктәб» вә с. бу кими башлыглар алтында топланмышдыр. Китабын сонунда тарихи һадисә, шәхс, гәзет вә журнал адларына даир мүхтәсәр гејдләр дә верилмишдир.

«Һопһопнамә»нин 1922-чи ил чапы илә «Бүтүн әсәрләр» арасында елә бир бөјүк фәрг нәзәрә чарпмыр. Үчүнчү нәшрдәки дәјишикликләр, тәсһиһ вә әлавәләр әсасән бу китабда да өз әксини тапмышдыр.

«Һопһопнамә»нин бешинчи нәшри филоложи елмләр намизәди Һ. Сәмәдзадә тәрәфиндән һазырланмыш вә 1948-чи илдә чап олунмушдур. Истәр әһатә етдији әсәрләрин мигдарына, истәрсә мәтнә аид шәрһләринә көрә бу нәшр ирәлијә доғру бир аддым сајыла биләр. Дүздүр, тәртибчи «Һопһопнамә»нин илк дөрд нәшриндә верилән бир сыра әсәрләри, о чүмләдән шаирин фарс дилиндә јазылмыш сатираларыны, дини маһијјәт дашыјан ше'рләрини китабдан чыхармышдыр. Лакин о, гәзет, журнал вә мәчмуәләрдән бөјүк сатирикин ијирми бешә јахын ше'рини, он дөрд мәгаләсини вә бә'зи тәрчүмәлә-

рини топлајыб, илк дәфә күллијјата дахил етмишдир. Шаирин намә'лум әсәрләрини топлајаркән тәртибчи бә'зи сәһвләр дә бурахмыш· башга мүәллифләрин кизли имза илә дәрч едилән бир нечә ше'рини Сабирә иснад вермишдир.

Китабда хронолокија әсас алынмыш, әсәрләр жанрына вә тарихинә көрә груплашдырылмыш, һәр фәслин ахырында исә «илләри мә'лум олмајан» әсәрләр верилмишдир. Лакин әсәрләрин тәснифиндә бә'зи нөгсанлар нәзәрә чарпыр: тазијанә вә бәһри-тәвилләр сатирик ше'рләрдән ајрылыгда, мүстәгил башлыглар алтында верилмишдир; мә'лумдур ки, тазијанә дә, бәһри-тәвил дә мәһз елә сатирик ше'рдир. Бөјүк шаир бу күн, мәсәлән, Мәһәммәдәли шаһ һаггында «Молла Нәсрәддин» журналында ири һәчмли бир сатира, сабаһ исә «Күнәш» гәзетиндә дөрд мисралыг кәскин бир тазијанә дәрч етдирмишдир. Бунлары бир-бириндән ајырмаг, башга-башга фәсилләрдә вермәк доғру дејилдир. Нә мәзмун, нә дә стилчә ушаг әдәбијјаты илә һеч бир әлагәси олмајан бә'зи әсәрләр дә китабын «Ушаглара аид ше'рләр» бөлмәсиндә кетмишдир.

Китабын сонунда ајры-ајры әсәрләрин илк нәшр тарихинә, бә'зи нүсхә фәргләринә даир јени, мараглы гејдләр верилмишдир. Тәртибчи Сабир әсәрләринин әксәријјәтинин илк нәшрини мүәјјәнләшдирмәјә мүвәффәг олса да, бир чох әсәрин нәшр тарихини дүзкүн көстәрмәмишдир. Ичтимаи-сијаси вә тарихи һадисәләрә, шәхс, китаб, гәзет, журнал адларына шәрһ верилмәмәси дә бу нәшрин кәсиридир.

«Һопһопнамә»нин сон ики нәшриндә (1954 вә 1960-чы илләр) шаирин јүздән артыг әсәри китаба дахил едилмәмиш· 1948-чи ил чапында верилмиш бүтүн мәгалә вә фелјетонлар, бир сыра ше'р вә тәрчүмәләр дә тамамилә атылмышдыр. Әввәлки чапын тәкрары олан сон ики нәшрдә, нәдәнсә, тәртибчи Һ. Сәмәдзадәнин ады да китабдан чыхарылмышдыр.

Мәтн нөгтеји-нәзәриндән сон нәшрләр, демәк олар, бир-биринин тәкрарыдыр. Һәр үч нәшрдә бир сыра мәтн сәһвләри бурахылмышдыр. Әввәлән, бә'зи сөз, ифадә вә тәркибләр дүзкүн охунмамышдыр. Икинчиси, бир сыра әсәрләрдә бүтөв парчалар, бәндләр, бејтләр атылмыш, бә'зи ифадәләр башгасы илә әвәз едилмиш, мисралар мәтндән дүшмүшдүр.

Бу мүхтәсәр гејдләрдән дә көрүндүјү кими, Сабир әсәрләринин топланылмасы, нәшр едилиб кениш охуҹу күтләләринә чатдырылмасы һәлә истәнилән, јүксәк сәвијјәдә дејилдир.

«Һопһопнамә»нин јени нәшрини һазырлајаркән тәртибчинин гаршысында ики әсас вәзифә дурмушдур: а) шаирин зәнкин әдәби-бәдии ирсини там әһатә етмәк; б) әсәрләрин дүзкүн елми-тәнгиди мәтнини вермәк. Бу вәзифәләри јеринә јетирәркән тәртибчи өзүнә гәдәрки нәшрләрдән кениш өлчүдә истифадә етмишдир.

М. Ә. Сабирин әсәрләрини тамам топламаг үчүн мүхтәлиф мәнбәләр вардыр. Башлыча мәнбә бөјүк шаирин јашајыб ·јаратдығы дөврдә нәшр олунан Азәрбајчан дөври мәтбуатыдыр. Бунунла әлагәдар олараг тәртибчи «Шәрги-Рус» (1903—1905), «Һәјат» (1905—1906), «Иршад» (1905—1908), «Дә'вәт» (1906), «Тәкамүл» (1906—1907), «Тазә һәјат» (1907—1908), «Јолдаш» (1907), «Мәзһәр» (1908—1911), «Тәрәгги» (1908—1909), «Иттифаг» (1908—1909), «Сәда» (1909—1911), «Һәгигәт» (1909—1910), «Күнәш» (1910—1911), «Ничат» (1910—1912), «Һилал» (1910—1911), «Јени һәгигәт» (1911), «Мә'лумат» (1911), «Јени иршад» (1911—1912) гәзетләрини, «Молла Нәсрәддин» (1906—1911), «Дәбистан» (1906—1908), «Рәһбәр» (1906—1907), «Фүјузат» (1906—1907), «Һәгаиг» (1907—1908), «Бәһлул» (1907), «Зәнбур» (1909—1910), «Мир'ат» (1910), «Јени фүјузат» (1910—1911), «Ары» (1910—1911), «Ишыг» (1911—1912) журналларыны нәзәрдән кечирмишдир. Сабир бу мәтбуат органларынын чохунда фәал иштирак етмишдир.

Сабирлә дәрслик мүәллифләри олан А. Сәһһәт, М. Маһмудбәјов, С. С. Ахундов вә башгалары арасында сых јарадычылыг әмәкдашлығы, шәхси танышлыг вә достлуг вар иди. Тәсадүфи дејилдир ки, бөјүк шаир әсәрләринин бир гисмини, хүсусән ушаглара аид бир сыра ше'рләрини дөври мәтбуатда дејил, дәрслик вә мәчмуәләрдә нәшр етдирмишдир. Күллијјат чапа һазырланаркән «Биринчи ил» (1907), «Икинчи ил» (1908), «Јени мәктәб» (1909) дәрсликләри, «Милли мәнзумәләр» (1907), «Кәшкүл» (1910) мәчмуәләри вә с. мәнбәләрдән дә истифадә олунмушдур.

Петербург, Һаштархан, Истанбул, Теһран шәһәрләриндә вә башга јерләрдә чыхан «Үлфәт» (1905—1907), «Бүрһани-тәрәгги» (1906—1911), «Мәчлис» (1906—1912), «Һәмијјәт» (1907), «Сури-Исрафил» (1907—1908), «Ичтиһад» (1907—1908), «Тәсвири-әфкар» (1909—1911), «Нәсими-шимал» (1910—1911), «Тәрчүмани-һәгигәт» (1910—1911) кими гәзет вә журналлар да мәтнләрин вә шәрһләрин тәртибинә бу вә ја башга шәкилдә көмәк едән мәнбәләрдир.

Шаирин вәфатындан сонра әлдә едилән бә'зи ше'рләри «Мәктәб», «Гуртулуш», «Ингилаб вә мәдәнијјәт» журналларында, «Әдәбијјат гәзети»ндә вә с. мәтбуат органларында дәрч едилмиш, Ҹ. Мәммәдгулузадә, А. Сәһһәт, Ә. Һагвердијев, Ә. Нәзми, С. М. Гәнизадә вә башга мүасирләринин хатирәләриндә, мәгаләләриндә дә бир сыра парчалар, бејтләр мисал кәтирилмишдир. Китабын тәртибиндә бунлар да нәзәрә алынмышдыр.

М. Ә. Сабир әсәрләринин јени нәшри, сөз јох, бир сыра хүсусијјәтләри илә әввәлки нәшрләрдән фәргләнир.

Әввәлән, шаирин дөври мәтбуатда ачыг вә кизли имза илә чап олунан, бу вахта гәдәр «Һопһопнамә»јә дүшмәјән чохлу сатирик вә лирик ше'рләри, елми, әдәби-тәнгиди вә публисист әсәрләри, һабелә мәктублары топлу шәкилдә илк дәфә бу күллијјата дахил едилмишдир.

Икинчиси, «Һопһопнамә»нин сон нәшрләриндә адәтән «Илләри мә'лум олмајан әсәрләр» башлығы алтында верилән, јахуд китабын јалныз илк чапларына дахил едилиб нәшр тарихләри көстәрилмәјән јүздән артыг әсәрин илк нәшри тарихи мүәјјәнләшдирилмиш вә беләликлә, бир дәнә дә олсун «намә'лум тарихли» әсәр галмамышдыр.

Үчүнчүсү, Сабир әсәрләринин елми-тәнгиди мәтни верилмиш, индијә гәдәр бурахылан сәһвләр, тәһрифләр мүмкүн гәдәр арадан галдырылмышдыр.

Дөрдүнчүсү, бу вахта кими Сабирә иснад верилиб «Һопһопнамә»нин хүсусән сон нәшрләринә дахил едилмиш бә'зи әсәрләрин әсил мүәллифи мүәјјәнләшдирилмиш вә һәмин әсәрләр шаирин күллијјатындан чыхарылмышдыр...*.

* Бах: М. Мәммәдов. М. Ә. Сабирә иснад верилмиш бә'зи әсәрләр һаггында, «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 октјабр 1960, № 41.

Күллијјат үч чилддә чап олунур. Илк ики чилдә шаирин сатиралары, үчүнчү чилдә исә гәзәлләри, мүхтәлиф ше'рләри, ушаг әсәрләри, һекајә вә фелјетонлары, елми, әдәби-тәнгиди вә публисист мәгаләләри, тәрчүмәләри, мәктублары дахил едилир.

Биринчи вә икинчи чилдләр тамамилә хроноложи әсасда тәртиб олунмуш, үчүнчү чилддә исә һәм жанр үзрә бөлкү, һәм дә хронолокија көзләнилмишдир. Сабир јарадычылығынын инкишафыны ајдын тәсәввүр етмәк үчүн әввәлләр јазылыб шаирин өлүмүндән сонра чап олунан әсәрләрин дә нәшр тарихләри дејил, јазылма тарихи әсас көтүрүлмүшдүр.

М. Ә. Сабирин јалныз бир нечә әсәринин автографы вардыр. Одур ки, јени нәшрдә шаирин өз сағлығында, гәзет, журнал, дәрслик вә мәчмуәләрдә чап етдирдији вариантлар әсас алынмыш, дүзкүн елми-тәнгиди мәтн вермәк үчүн «Һопһопнамә»нин алты* нәшри илә илк мәнбәләр арасындакы сөз, ифадә, мисра, бејт фәргләри көстәрилмишдир. Сөз јох, илк нәшрләрдәки кәсирләр: сензура нәзарәти үзүндән чап олунмајыб, әвәзинә бир нечә нөгтә гојулан сөзләр, мәтбәә хәталары вә с. мүмкүн гәдәр нәзәрә алыныб бәрпа едилмиш вә бу барәдә хүсуси гејд верилмишдир.

Мәтнә шәрһләр јазылмышдыр. Бу шәрһләрдә һәм Сабирин һәјат вә јарадычылығынын бир чох изаһа мөһтач чәһәтләри, һәм дә мәтндәки ајры-ајры ифадәләр, терминләр, тарихи һадисәләр вә с. һаггында мә'лумат верилир. Шәрһләрдә тәхминән ашағыдакы мәсәләләр әһатә едилир:

а) Ајры-ајры әсәрләрин илк дәфә нә вахт, һарада вә һансы имза илә чап олунмасы;

б) «Һопһопнамә»нин һансы нәшринә, нә кими адла дахил едилмәси;

в) Илк мәнбәләрдә әсәрләрин идеја мәзмуну илә әлагәдар олараг дәрч едилмиш гејд, чыхыш вә фелјетонларын верилмәси;

г) Бу вә ја башга шаирин әсәринә јазылмыш чаваблара, нәзирә вә тәхмисләрә кәлинчә, һәмин әсәрин нә вахт, һарада чап олундуғу көстәрилир вә мүәјјән тәсәввүр алмаг үчүн илк бәнди нүмунә кәтирилир;

* «Һопһопнамә»нин 1960-чы ил нәшри 1954-чү ил чапынын ејни олдуғуна көрә һәмин нәшрлә һеч бир мүгајисә апарылмамышдыр.

г) Тарихи һадисәләрин, кизли имзанын, шәхс, гәзет, журнал, китаб вә с. адларынын изаһы;

д) Мүхтәлиф нәшрләр арасындакы мәтн, нүсхә фәргләринин, сөз, тәркиб, ифадә тәһрифләринин көстәрилмәси...

Әсәрләрин дил, услуб хүсусиј̆әтләри сахланылмышдыр. Анчаг шаирин әсәрләри әрәб әлифбасы илә јӑзылыб чап олундуғундан, бир сыра сөзләрин дүрүст тәләффүзүнү тә'јин етмәк чәтиндир. Бә'зән бир сөз, һәтта ејни әсәрдә мүхтәлиф шәкилдә јазылмышдыр *(сонра—сора, чаван—чәван, амма—әмма* вә с.). Бу һалда да илк мәнбә әсас көтүрүлмүшдүр.

Ше'рләрин сәрлөвһәсиндәки гарышыглығы, ејни әсәрин бә'зән бир китабда мүхтәлиф адла ики дәфә чап олундуғуну нәзәрә алараг, јалныз шаирин өзү тәрәфиндән гојулан хүсуси адлар әсас принсип кими сахланмыш, гәзет вә журналларда «Әдәбиј̆јат», «Әш'ар», «Нәзм», «Тазијанә» вә с. үмуми башлыглар алтында дәрч едилән әсәрләрин исә илк мисралары квадрат мө'тәризә ичиндә сәрлөвһә кими верилмишдир.

Чилдләрә луғәтчә әлавә олунур. Бу луғәтчәдә бә'зи сөзләрин үмуми луғәтләрлә ујғун кәлмәјән јени, әлавә мә'налары Сабир сатира дилинин хүсусиј̆јәтләриндән ирәли кәлир.

Мәммәд Мәммәдов

САТИРАЛАР
1906—1909

Јох, јох, бахырам фикринә, сәндән оғул олмаз,
Чанын бәчәһәннәм!

Мырт-мырт охумагдан, киши, бир ган ки, пул олмаз!
Мыртылда дәмадәм.

Чәнд сәјлә, сән анҹаг нәзәри-хәлгдә пак ол,
Мәхлугу инандыр;
Хасијјәтин од олса да, әтвардә хак ол,
Сөк аләми, јандыр.

1906

БИР МӘҸЛИСДӘ ОН ИКИ КИШИНИН СӨҺБӘТИ

Вәкил

Һәгсизә һәгли дејиб, бир чох күнаһа батмышам.

Һәким

Дәрди тәшхис етмәјиб, гөвм-әгрәба ағлатмышам.

Таҹир

Мән һәлал илә һәрамы бир-биринә гатмышам.

Рөвзәхан

Үммәтин пулун алыб, мән көзләрин ислатмышам.

Дәрвиш

Нердә булсам сог ачыб, мин-мин јалан сөз сатмышам[1].

Софи

Рузү шәб һәг-һәг дејиб, мән һәр кәси ојнатмышам.

Молла

Күндә бир фитва вериб, мәхлугу чох алдатмышам.

Елм

Гәт'и-үммид етмишәм, јексәр бу гөвми атмышам.

119—3

Ҹәһл

Ортада кејф ејләјиб, мән һәм мәрамә чатмышам.

Шаир

Бүлбүлә, ешгә, күлә даир јалан фырлатмышам.

Әвам

Анламам һәркиз, чәһаләт бәстәриндә јатмышам.

Гәзетәчи

Мән чәридәм долмаг үчүн мәтләби узатмышам.

[МИЛЛӘТ НЕЧӘ ТАРАЧ ОЛУР ОЛСУН, НӘ ИШИМ ВАР?!]

Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!
Гој мән тох олум, өзкәләр илә нәди карим,
Дүнјаву чаһан ач олур олсун, нә ишим вар?![1]

Сәс салма, јатанлар ајылар, гој һәлә јатсын,
Јатмышлары разы дејиләм кимсә ојатсын,
Тәк-тәк ајылан варса да, һәг дадыма чатсын,
Мән салим олум, чүмлә чаһан батса да, батсын;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Салма јадыма сөһбәти-тарихи-чәһани,
Әјјами-сәләфдән демә сөз бир дә, филани,
Һал исә кәтир мејл еләјим долманы, нани,
Мүстәгбәли көрмәк нә кәрәк, өмрдү фани;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Өвлади-вәтән гој һәлә аварә долансын,
Чиркаби-сәфаләтлә әли, башы булансын,
Дул өврәт исә саилә олсун, ода јансын,
Анчаг мәним авазеји-шә'ним учалансын;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Һәр милләт едир сәфһеји-дүнјадә тәрәгги,
Ејләр һәрә бир мәнзили-мә'вадә тәрәгги,
Јорған-дөшәјимдә дүшә кәр јадә тәрәгги,
Биз дә едәрик аләми-рө'јадә тәрәгги;
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

[ОЛ КҮН КИ, СӘНӘ ХАЛИГ ЕДӘР ЛҮТФ БИР ӨВЛАД]

Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад,
Олсун үрәјин шад!
Тә'јин елә чиндары ки, етсин она имдад,
Та дәјмәјә һәмзад;
Сағдан сола, солдан саға сал бојнуна һејкәл,
Гој чинни мәәттәл;
Мин кунә тилисматә тутуб ејлә мүгәффәл,
Кәздир ону әл-әл;
Кәр дәјсә совуг, санчыланыб олса да бимар,
Һөкм ет кәлә чиндар;
Көстәрмә тәбибә о чијәркушәни зинһар,
Гојма ола мурдар;
Ағларса ушаг дәрдинин ахтарма дәвасын,
Анчаг сөј анасын;
Горхузсун о да дамдабача илә чағасын,
Кәссин дә сәдасын;
Өркәт она, әлбәттә, өзүн бир нечә мөвһум,
Мәһдуд ола мә'сум;
Бу сајәдә өмр ејләјә дүнјадә о мәзлум,
Һәр һаләти мәзмум;
Тәк-тәк дил ачанда она тә'лим елә һәдјан,
Һәм олма пәшиман;
Билдир она мин дүрлү гәбаһәтләри һәр ан,
Алсын әлә үнван;
Он јаша јетинчә ушағын ејләмә гәфләт,
Гандыр нечә бид'әт;
Та он бешә јетдикчә тапа ишдә мәһарәт,
Һәм ејләјә адәт;
Көндәрмә ону мәктәбә, дәнк ејләмә башын,
Төкмә үзә јашын;
Һәр фәнд вә бичликлә едәр кәсб мәашын[1],
Сахлар өзү башын;
Раһәт нәјә лазым едә дүнјадә мәишәт,
Гулдурчулуг өркәт;
Таинки гумар ојнаја, гәтл ејләјә, гарәт,
Хошдур белә сән'әт;
Дүнјаны сојуб, ејләјә һәр күн сәни хүрсәнд,
Сағ ол, белә фәрзәнд!
Евдә тапылыр имди дәхи чај, плов, гәнд,
Кимдир сәнә манәнд?
Накәһ алыныб һәбсә, дутарса сәни вәһшәт,
Вер һакимә рүшвәт;
Сат вар-јохуну, адвогата вер нечә хәл'әт,
Пуч ол һәлә-һәлбәт;
Ахырда олуб һәсрәти-дидари-чәмали,
Гал кисәси хали;
Галдыгда оғулсуз дәхи тез башла суали,
Ал визрү вәбали;
Тап ризги-һәлали,
Ај башы бәлали,
Јығ дәјмиши, кали,
Олмаз охумагдан
Тапмаг бу чәлали!..[2]

[БИЛМӘМ НӘ КӨРҮБДҮР БИЗИМ ОҒЛАН ОХУМАГДАН?!]

Билмәм нә көрүбдүр бизим оғлан охумагдан?!
Дәнк олду гулағым!
Журнал, гәзетә, һәрзәвү һәдјан охумагдан
Инчәлди ушағым!
Әглин апарыб бәс ки, бахыр күндә гәрајә,
Ја рәб, нә һәмагәт!
Сөз етмәз әсәр, чарә галыб имди дуајә,
Тәдбир елә, өврәт!
Лә'нәт сәнә, ифритә, сәниндир бу чәһаләт,
Етдин нә хәјанәт!
Сәндән төрәнибдир[1] бизим евдә белә бид'әт,
Еј мајеји-һијләт!
Дутсун чөрәјим көзләринин ағү гарасын,
Еј һәмсәри-бәдхаһ!
Һаша, ода јахмаз ана истәкли баласын,
Кәссин сәни аллаһ!
Бу тифли охутмаглыға етдин мәни тәрғиб,
Һәп ејләдин иғва.
Имди нәди фикрин? Ишимиз олду бу тәркиб,
Јох чарәси әсла.
Һејһат ки, тәдбир ола бу ханәхәрабә,
Заил олуб әгли.
Дәрсә, гәзетә, мәктәбә, журналә, китабә
Маил олуб әгли.
Јыхдын евими, ејләдин өвладымы заје,
Иш кечди мәһәлдән.
Мән анламырам елм нәдир, ја ки сәнаје,
Зарәм бу әмәлдән!
Истәрдим о да мән кими бир һөрмәтә чатсын,
Дүнјадә[2] долансын;

Та гол күчүнә малик олуб шөһрәтә чатсын,
Азадә[3] долансын;
Бир вәгтидир имди ки, олуб Рүстәми-дөвран,
Бир ад газанајды;
Гарәтләр едиб та ки, тапајды сәрү саман,
Бир шеј дә ганајды.
Пуч ејләдин, өврәт, бу көзәл, садә чәвани!
Дилбилмәз оғул, вај!
Рәнки саралыб, галмыјыб әсла јары чани,
Бир күлмәз оғул, вај!
Ах, нахәләф оғлум, нә чәтин[4] мәшгә дүшүбсән,
Еј каш, усанајдын!
Гулдурлуға јох, елмә тәрәф ешгә дүшүбсән,
Бу гүбһү ганајдын!
Еј нури-дүчешмим, охумагдан һәзәр ејлә,
Салеһ вәләд ол, кәл!
Ат мин, һүнәр өјрәш, мәни дә бәхтәвәр ејлә,
Ишдә бәләд ол, кәл!
Бәсдир охудун, аз гала чанын тәләф олду,
Бу кардән әл чәк!
Јазмаг, охумаг башына әнкәл-кәләф олду,
Әш'ардән әл чәк!
Мин елм охујуб сөз биләсән һөрмәтин олмаз
Бу дари-чәһанда;
Сөз бәһринә көвһәр оласан гијмәтин олмаз
Хасә бу зәманда.
Јох, јох, бахырам фикринә, сәндән оғул олмаз,
Чанын бәчәһәннәм!
Мырт-мырт охумагдан, киши, бир ган ки, пул олмаз!

Мыртылда дәмадәм,
Гыл елм фәраһәм,
Ол гүссәјә һәмдәм;
Өмрүн олачаг кәм,
Дүшмән сәнә аләм!..

[МАҺИ-КӘН'АНЫН БАТЫБ, ЕЈ ПИРИ-КӘН'АН, ГӘМ ЈЕМӘ!]

Маһи-Кән'анын батыб, еј пири-Кән'ан, гәм јемә!
Та кулустанын олубдур бејти-еһзан, гәм јемә!
Еј дили-меһнәтзәдә, ол шад, ләбризи-сүрур,
Кәсб намәрди гылар әфкару вичдан, гәм јемә!

Олмады мәгсудунузча деври-чәрхи-кәчмәдар,
Галмалыдыр бөјлә һаләт үзрә девран пајдар,
Гисмәтиндир, еткилән һәм руз, һәм шәб налә, зар,
Еј рәијјәт, еј фәгиру фәһлә, деһган, гәм јемә!

Субһ тездән дур ајаға, шамә тәк чәк зәһмәти,
Күчлүләрдән дә ешит һәр нөв' феһшү теһмәти,
Сән зәлил ол, ејби јох, гој күчлү чәксин ләззәти,
Гој сәни хар ејләсинләр хану ә'јан, гәм јемә!

Ишлә, гој гәддин букулсун, ишлә, анның тәрләсин,
Ишлә, ач гал, ач бәһајим тәк әјалын чәрләсин,
Зүлмдән фәрјаду дады гој дилин әзбәрләсин,
Гарәт етсин рузуну молла вә бәј, хан, гәм јемә!

Чәккилән өмрүн чатынча, бинәва, аһу фәған,
Бөјлә пунһан сирләр олмаз сәнә һәркиз бәјан,
Молла Нәсрәддин, «Лисанулгејб»ә олдун тәрчүман,
Руһи-пакиндир сәнә һәр дәм сәнахан, гәм јемә!

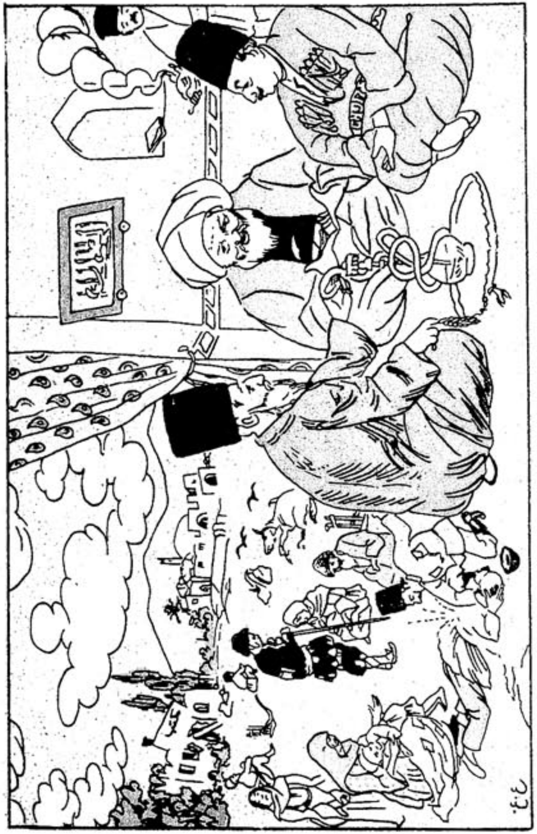

Өвлади-вәтән гој һәлә аварә долансын.
Чиркаби-сәфаләтлә әли, башы булансын.
Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Дүшмәнләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!

Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад,
Олсун үрәјин шад!
Мин күнә тилисмата тутуб ејлә мүгәффәл,
Кәздир ону әл-әл.

ГОЧАЛЫГДАН ШИКАЈӘТ

Әфсус гочалдым, ағачым дүшдү әлимдән,
Сәд һејф чаванлыг!
Зә'ф ејләди ачиз мәни, галдым әмәлимдән.
Чәкдим нә зијанлыг!
Салдыгча чаванлыгда кечән күнләри јадә
Дәрдим олур он гат!
Ја рәб, јетәрәм бир дә ми дүнјадә мурадә?
Һејһат вә һејһат!
Саггал ағарыб, бел бүкүлүб, динмә филани!
Өвгатым олуб тәлх;
Өврәт дә јахыр саггалыма күндә һәнани,
«Риши ки, бәрәнк әлх...»
Јад олсун о күнләр ки, мурадымча кәзәрдим
Сазәндә Оруғнан;
Мин ачизү бичарәләрин башын әзәрдим
Силлә, јумруғнан.
Бу сајәдә һәр ләһзә едиб сә'јү тәлаши.
Сәрвәт газанардым;
Тәһсил еләјиб гол күчүнә әмри-мәаши,
Дөвләт газанардым.
Ә'заләр исә сүст олуб имди гочалыгдан.
Бир дадрәсим јох!
Көрмәзмисән әһвалымы, дүшдүм учалыгдан,
Фәрјадрәсим јох;
Һеч јердә сәсим јох,
Кәскин нәфәсим јох,
Фикримди чаванлыг,
Башга һәвәсим јох!..

БАКЫ ФӘ'ЛӘЛӘРИНӘ

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Олмаз бу ки, һәр әмрә дәхаләт едә фә'лә,
Дөвләтли олан јердә чәсарәт едә фә'лә,
Асудә нәфәс чәкмәјә һаләт едә фә'лә,
Јанинки һүгуг үстә әдавәт едә фә'лә...
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Фә'лә, мәнә бир сөјлә, нәдән һөрмәтин олсун?
Ахыр нә сәбәб сөз демәјә гүдрәтин олсун?
Әл чәк, бала, дөвләтлиләрә хидмәтин олсун,
Аз-чох сәнә вердикләринә миннәтин олсун!..
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Дөвләтли, амандыр, өзүнү салма бәлајә,
Фә'лә сөзү һәгг олса да, бахма о сәдајә,
Јол вермә нәфәс чәкмәјә һәркиз фүгәрајә,
Өз шә'нини пуч ејләмә һәр бисәрү пајә!..
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Алданма, фәгирин оламаз әгли, зәкасы,
Чүн јохдур онун сән кими пакизә либасы,
Јох сәрвәти, јох дөвләти, јох шалы, әбасы,
Вар көһнә чухасы, дәхи бир тәкчә гәбасы...
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Истәрсән әкәр олмаға асудә чәһанда,
Та олмајасан гәмләрә алудә чәһанда—
Фә'лә үзүнә бахма бу биһудә чәһанда,
Өз фикрини чәк, ол дәхи фәрсудә чәһанда...
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

Көр милләтинин дәрдини, ахтарма дәвасын,
Әл чәкмә јетимин башына, кәсмә сәдасын,
Зинһар гојуб дәһрдә бир хејр бинасын
Јад ејләмә, шад ејләмә милләт фүгәрасын...
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди,
Фә'лә дә өзүн дахили-инсан едир имди.

[ЧӘҺД ЕЈЛӘ, СӘН АНЧАГ НӘЗӘРИ-ХӘЛГДӘ ПАК ОЛ]

Чәһд ејлә, сән анчаг нәзәри-хәлгдә пак ол,
Мәхлугу инандыр;
Хасијјәтин од олса да, әтвардә хак ол,
Сөк аләми, јандыр;
Хәлгин нәзәрин чәлб елә гуршағә, гәбајә,
Мәчлуби-үјун ол;
Һәр һијләвү бичликлә кир, әлбәттә, әбајә,
Иманә сүтун ол;
Сә'ј ејлә ки, саггал узаныб үч чәрәк олсун,
Папаг она нисбәт;
Гуршаг да, билирсән ки, он аршын кәрәк олсун,
Тәфсилә нә һачәт...
Гојма јерә тәсбиһини, әл чәкмә дуадән,
Өврад оху даим;
Мәчлисдә чәкиб дут өзүнү, ол нүчәбадән,
Сөз сөјлә мүлајим;
Иштә кејиниб мәзһәби, иманы бүрүндүн,
Пәк мөһтәрәм олдун;
Инди нәзәри-хәлгдә сән пак көрүндүн,
Әһли-кәрәм олдун;
Башдан-ајаға әмнү әман олду вүчудун,
Зөһд илә битишдин[1];
Нолмаг диләјирдинсә, һәман олду вүчудун,
Мәгсудә јетишдин!
Вәгт олду ки, имди едәсән аләми талан,
Дут, гојма гачаны!
Һөкм имди сәниндир, дәхи чәк ишләрә саман,
Јығ мүшкүл ачаны;
Дул өвратә бидад елә, ејтамә хәјанәт,
Ховф етмә әчәлдән;

Мәкр исә өзүн гыл, оху шејтанә дә лә'нәт!
Шад ол бу әмәлдән,
Әл чәкмә һијәлдән.
Тәзвиру дәғәлдән,
Иманы да версән,
Вермә пулу әлдән!..

[ЕТДИ БУ ФӘЛӘК ҺӘР КӘСӘ БИР ТӨВР ЈАМАНЛЫГ]

Етди бу фәләк һәр кәсә бир төвр јаманлыг,
Сәд һејф, кечән күн!
Һәр бир иш үчүн хатимәбәхш олду бу афаг,
Олдуг јенә мәмнун.
Шүкр ејләдик аллаһа јетишдикчә зијанлыг,
Әфсүрдә биз олдуг.
Чалды бизә бир өзкә сәјаг илә фырылдаг,
Гәмли күнә галдыг.
Нә рәһм биләр, шәрм ганар, ағламаг анлар,
Бөјлә фәләк олмаз!
Јох бөјлә ики дилли, јаман үзлү чәфакар,
Бир зәррә утанмаз!
Верди бу һамы гоншулара сән'әтү дөвләт,
Дүнја, сәнә лә'нәт!
Сәсләнди, кедәк сиз јатын һәммамдә раһәт,
Бичады бу зәһмәт!
Ислам ушағы јатсын ајағында фәләгга,
Бу нөв'ди тә'лим.
Вурсун буларын башына һәм мирзә тәрәгга,
Ејлин ону тәкрим.
Еј вај, бу фәләк гојду бизи лөгмәјә һәсрәт,
Галдыг биз адамсыз!
Вермәз дәхи бир парча чөрәк тапмаға фүрсәт,
Кет, јаткилә шамсыз!
Өз билдијини гылды мүсәлманлара дөвран,
Әл ишдән үзүлдү.
Чагчаг башын ағрытды, кефин чәкди дәјирман,
Иш һәчвә дүзүлдү.
Бу чәрхи-ситәмкарын аман мәсхәрәсиндән!
Баис, балан өлсүн![1]

Бахмыш бу мүсәлманлара гәм пәнчәрәсиндән,
Чәрхин үзү дөнсүн!
Әввәл бу фәләк чүмләдән әјмишди дамағы,
Гәм касәси дашды.
Ахырда бизим башымыза вурду чанағы,
Су башдан ашды.
Бир рус көрәндә олуруг хар јанында,
Гузу, кечијик биз.
Кечмәз сөзүмүз бир пула сәрдар јанында,
Чүнки нәчијик биз?!
Танры буна шаһид—
Гузу, кечијик биз...

[ТӘРПӘНМӘ, АМАНДЫР, БАЛА, ГӘФЛӘТДӘН АЈЫЛМА!]

Тәрпәнмә, амандыр, бала, гәфләтдән ајылма!
Ачма көзүнү, хаби-чәһаләтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Јат, гал дала, лајлај!

Алданма ајыглыгда фәрагәт ола, һејһат!
Гәфләтдә кечәнләр кими ләззәт ола, һејһат!
Бидар оланын башы сәламәт ола, һејһат!
Ат башыны јат, бәстәри-раһәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Јат, гал дала, лајлај!

Ачсан[1] көзүнү, рәнчү мәшәггәт көрәчәксән,
Милләтдә гәм, үммәтдә күдурәт көрәчәксән,
Гылдыгча нәзәр милләтә һејрәт көрәчәксән,
Чәк башына јорғаныны, никбәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Јат, гал дала, лајлај!

Бир ләһзә ајылдынса, гутар чаныны, јухла,
Ат тирјакыны, мејл елә гәлјаныны[2], јухла,
Инчинсә сағын, вер јерә сол јаныны, јухла,
Илләрчә шүар етдијин адәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Јат, гал дала, лајлај!

Көз нурудур ујгу, ону дур етмә көзүндән,
Јол вермә мәбада чыха бир ан[3] сөзүндән,
Амма елә бәрк јухла ки, һәтта кет өзүндән,
Афагы дутан шуру гијамәтдән ајылма!
Лајлај, бала, лајлај!
Јат, гал дала, лајлај!

Аһ, ејләдијим нәш'еји-гәлјаны үчүндүр,
Ган ағладығым гәһвеји-финчаны үчүндүр.
Вә'з ејләдијим һәдјәјү сәдәгәдән әнчаг,
Үммә гәрәзим кисәјү һәмјаны үчүндүр.

Еј күл, нә әчәб силсиләји-мүшки-тәрин вар,
Аһу нәзәрин вар.
Вәј сәрв, нә хош чан алычы гәмзәләрин вар,
Һәм ишвәләри вар.

ТӘҺСИЛИ-ЕЛМ

Тәһсили-үлум етмә ки, елм афәти-чандыр,
Һәм әглә зијандыр;
Елм афәти-чан олдуғу мәшһури-чәһандыр,
Мә'руфи-зәмандыр;
Пәнди-пәдәранәм ешит, еј садә чаваным,
Јахма гәмә чаным!
Хош ол кәсә ким, вел доланыб, дағда чобандыр,
Асудә һәмандыр!
Елм ичрә хәта олдуғун ондан билирәм ким,
Билсә нола һәр ким,
Елмә кәзәнин күфрү зәбанларда бәјандыр,
Тәкфирә нишандыр.
Мәктәб сәнә хош кәлмәсин, ол чаји-хәтәрнак,
Кирмә она чалак;
Мәктәб дедијин гејди-дилү бәнди-зәбандыр,
Гарәткәри-чандыр.
Чернил нәдир? Ол гәлби гара һоггеји-дилхун,
Олма она мәфтун!
Ағ күнләрини етмә гара, аллаһ, амандыр!
Бу рәнк јамандыр.
Дәфтәр нәдир? Ол һәрзәләрин һәмдәми-рази,
Чөвфи долу јази;
Шаирләри наггал едиб, аварә гојандыр,
Бу мәтләб әјандыр.
Ол башы кәсилмиш гәләмин тутма белиндән,
Хөвф ејлә дилиндән;
Ахырда чалар чаныны, бир әф'и иландыр,
Әф'исә чаландыр;
Кағәз сәнә ағ көстәрир өз синеји-сафын,
Куш ејләмә лафын;

119—4

Чох тез гаралар гәлби, мүрәббиси јамандыр,
Бир хырдача јан дур.
Ол заһири сүрхүн үрәји гарә гарандаш,
Мирзаләрә јолдаш,
Гәлбиндә хәфи сиррини билдикчә јазандыр,
Әјјари-зәмандыр.
Дерләр охумушлар: охумаг јахшыдыр, әмма
Вар бунда мүәмма...
Јахшы нәзәр етдикчә сәрәнчамы јамандыр,
Һәр аддымы гандыр;
Лағлағы[1], амандыр,
Гыздырмалы[2], јан дур,
Сыртыг[3], Мозалан[4], дур!

Һоп-һоп[5] дилә дүшдү,
Иш мүшкүлә дүшдү,
Чүнки белә дүшдү,
Имди балабандыр...

АТА НӘСИҺӘТИ

Бәсдир, еј оғул, бош јерә бу елмә чалышма,
Ганын тәләф олду!
Күндүз, кечә сә'ј ејләјибән дәрсә алышма,
Чанын тәләф олду!
Бу шәһрдә чохдур, көрүрәм, елм охујанлар,
Онлар нә тапыблар?
Диванәдиләр малыны бу јолда гојанлар,
Куја ки, јатыблар.
Чохдур зәрәри адәм үчүн елм охумағын,
Сән сај вә дејим мән:
Әввәл бу ки, мәктәбдә олур тәлх дамағын,
Еј дидеји-рөвшән!
Бир дә көзүнүн нуру кедиб кур олачагсан,
Чанын да сағ олмаз;
Рәнкин саралыб ахыры рәнчур олачагсан,
Бағрында јағ олмаз.
Ахырда, тутаг, өлмәјиб[1] онверсәтә кетдин,
Гуртардын өзүн дә;
Инсаф илә сөјлә, бу иши јахшымы етдин?
Бир дур бу сөзүндә!
Сән дә дејәчәксән сасалым*, ја ки, деморгат**,
Билмәм нечә дерсиз;
Хәлгин евини јыхды чыхыб бир нечә бәдзат,
Ах, ах, а бејинсиз!
Һәр бир кәдә бир аз охујуб адәм олубдур,
Закону бәјәнмәз;
Чобан-чолуг оғлу бәј илә баһәм олубдур,
Һамуну бәјәнмәз;

* Сосиализм.
** Демократ.

Каһи шаһа бир тә'нә вурар, каһ вәзирә,
Бах, бах, сәни тары!
Каһи очаға шәкк елијәр, каһи дә пирә,
Қафир олу бары.
Бундан сора гыл төвбә дәхи, мәктәбә кетмә,
Бирчә усан, оғлум!
Та бахма мүәллим сөзүнә, та әмәл етмә,
Ахыр утан, оғлум!
Чых дағa, даша, јол кәсибән гарәтә башла,
Ахырда гачаг ол;
Сал бир бешатан бојнуна, бу адәтә башла;
Һәммали-јараг ол,
Хәлгә даданаг ол,
Һәр ишдә сајаг ол,
Вар чана зијаны—
Гејрәтдән узаг ол!..

[АҺ ЕЈЛӘДИЈИМ НӘШ'ЕЈИ-ГӘЛЈАНЫН ҮЧҮНДҮР]

Аһ ејләдијим нәш'еји-гәлјанын үчүндүр,
Ган ағладығым гәһвеји-финчанын үчүндүр.

Вә'з ејләдијим һәдјәву еһсандан анчаг,
Үмдә гәрәзим кисәву һәмјанын үчүндүр.

Сәркәштәлијим хәрмәни-буғдалар учундан,
Ашүфтәлијим сәрвәтү саманын үчүндүр.

Фәрш ејләдијим синәми һәр күн гәдәминдә,—
Кәскин тәмәим сүфрәдәки нанын үчүндүр.

Бимар тәним күфтәву бозбаш әләминдән[1],
Хунин чијәрим долма-бадымчанын үчүндүр,

Ағзым долусу не'мәти-фирдовс дедикдә,
Бошгабда гара көзлү фисинчанын үчүндүр[2].

Вәсф ејләдијим зөвглә әнһари-беһишти
Қөвсәр мәзәли шәрбәти-рејһанын үчүндүр.

Көрдүм ки, плов бишмәдәдир, ачлыға дөздүм,
Билдим бу тәдарүк шәби-еһсанын үчүндүр.

Ах, бирчә көрәјдим сәни, еј севкили варис,
Мејлим сән илә дәсти-зәрәфшанын үчүндүр[3].

Мүн'имләрә чан вер, көнүл, ујма фүгәрајә,
Синәмдә сәни бәсләдијим анын үчүндүр.

Аһын шәрәри етмәз әсәр бир кәсә, һоп-һоп,
Бу од сәнин анчаг алышан чанын үчүндүр...
Јан, динмә, сән аллаһ!
Ган, динмә, сән аллаһ!
Һәг сөјләмиш олсан,
Дан, динмә, сән аллаһ!..

«ҺӘЈАТ»ЫН КОП-КОПУНА ЧАВАБ

Бу тифл ки, нури-бәсәрү ширеји-чандыр,
Таби-тәнү арами-дилү руһи-рәвандыр,
Мин зәһмәт илә бәсләдијин тазә чәвандыр,
Көндәрмә буну мәктәбә, рәһм ејлә, амандыр!
Гој кучәдә наз илә хурам ејләсин оғлун!
Өз хошладығы әмрә гијам ејләсин оғлун!

Бу бүлбүли-шуридә ки, пакизә нәфәсдир,
Алудеји-гәм етмәјә маил беһәвәсдир[1],
Бунча ки, кедиб мәктәбә, билдикләри бәсдир,
Мәктәбдир ады, лејк һәгигәтдә гәфәсдир;
Гојма о дағылмышда мәгам ејләсин оғлун!
Сүбһүн белә виранәдә шам ејләсин оғлун!

Мәктәбдә кедиб дәрс охујанлары көрүрсән,
Нитги чәкилән тазә чәванлары көрүрсән,
Гәт'ән гурујуб чисмдә ганлары, көрүрсән,
Арифсән, өзүн јахшы-јаманлары көрүрсән,
Гыјма[2] ки, кедиб фикрини хам ејләсин оғлун!
Өмрүн гәми-елм илә тәмам ејләсин оғлун!

Бавәр едәмәм елмдән олсун фәрәһ аид,
Елм артыг олурса, һәм олур гәм мүтәзаид,
Истәрсән әкәр оғлун едә кәсб фәваид,
Һәм сәрвәти заид ола, һәм микнәти заид,
Тәрғиб елә та кәсби-һәрам ејләсин оғлун!
Бир ад чыхарыб шөһрәти-там ејләсин оғлун!

Бичарә киши, ганмаға башын һәлә кејдир,
Ахыр мәнә бир сөјлә көрүм, елм нә шејдир?

Билмәк нә кәрәк ким, бу әлифдир, бу да бејдир?
«Һәввәз», сора «һүтти», бу нә һејдир, о нә һејдир?[3]
Гој пул газаныб, сәдри мәгам ејләсин оғлун!
Бәј-ханлар илә дәхл-кәлам ејләсин оғлун!

Коп-коп[4] кими бифаидә әһли-гәләм олма,
Ол Башыгапазлы[5], вәли Бидәрду[6] Гәм[7] олма,
Гыздырмалы[8] ол, Тәшнәләбү[9] Диданәм[10] олма,
Молла Мозаланлара[11] ујуш, мөһтәрәм олма,
Гој һоп-һоп олуб, шөһрәти-там ејләсин оғлун!
Кәсбин бурахыб, ше'рә дәвам ејләсин оғлун![12]

БАРЫШНАЛАРА ДАИР

Еј күл, нә әчәб силсилеји-мүшки-тәрин вар,
Аһу нәзәрин вар.
Веј сәрв, нә хош чан алычы гәмзәләрин вар,
Һәм ишвәләрин[1] вар.
Алдатды чәванларымызы назү киришмән,
Фирузеји-чешмин.
Хурмајы сачында нә бәла тәлхи-бәрин вар,
Зәһрин, шәкәрин вар.
Башдан ајаға шәһд кими сафсән, еј шух,
Шәффафсән, еј шух!
Әмма мәкәси-нәһл кими ништәрин вар,
Инчә кәмәрин вар.
Әбнаји-вәтән вәгф еләјир вәслинә чанын,
Һәм руһи-рәванын.
Һәтта гочалардан да нечә бәхтәвәрин вар,
Јахшы хәбәрин вар.
Етдин сачыны «гуфрават», урдун үзә «румјан»—
Чөвлан елә, чөвлан!
Бир ев нә мүнасиб сәнә, һәр евдә јерин вар,
Һәр јердә әрин вар.
Анчаг демә тачирләрә ешгин әсәр етди,
Диванәсәр етди.
Амилләрә түччардән артыг әсәрин вар,
Фәтһин, зәфәрин вар.
Мәктәблиләр ичрә дејил аз сөһбәти-рујин,
Кејфијјәти-мујин[2].
Дәрси-гәми-ешгин охујан мин нәфәрин вар,
Ашифтәләрин вар.
Гафгазлы мүсәлманлар едәрсә сәни гаиб,
Фикр етмә әчаиб.

Иранлы мүсәлманлары тәк әбди-дәрин вар,
Мин дәрбәдәрин вар.
Худ санма ки, мејханәдә чохдур сәнә үшшаг,
Дидарына мүштаг.
Мәсчиддә дәхи бир нечә хунинчикәрин вар,
Шуридәсәрин вар.
Билмәм нә фүсун ејләдин, еј фитнеји-әјјам,
Ујду[3] сәнә ислам?!
Һәр шәһрдә, һәр бәлдәдә бәс чансүпәрин вар,
Дилдадәләрин вар.
Ашиг арајыб аләми сејр ејләдин әмма,
Хејр ејләдин әмма;
Бир зөвчи-һәлал илә долашсан зәрәрин вар.
Хөвфин, хәтәрин вар.
Һәр хами-тәмә' ашиг илә үлфәтин олмаз,
Үнсијјәтин олмаз;
Варын јох едән сәрхоша әввәл нәзәрин вар,
Сонра һәзәрин вар.
Көвһәр сачылыр, зәр сачылыр јар јолунда,
Дилдар јолунда.
Еј бәһр, санырсаң сәнин анчаг күһәрин вар?
Веј кан, зәрин вар!
Һоп-һоп, демә бихуд ки, мән ујдум о никарә,
Бах әһли-дијарә.
Еј гафил, өзүндән сәнин анчаг хәбәрин вар!
Хунаби тәрин вар,
Дәрдин, кәдәрин вар,
Чох дәрди-сәрин вар,
Бу көһнә башында
Тазә хәбәрин вар!

Милләт белә батды,
Үммәт елә јатды,
Худ, сөјлә, ај ахмаг,
Дашы ким ојатды?
Динмә, хәтәрин вар![4]

ЧАВАБЛАР ЧАВАБЫ

Елм ајинеји-сурәти-һал иди, нәдән бәс,
Әчсамдә әрваһә мисал иди, нәдән бәс,
Елм илә вәтән никмәал иди, нәдән бәс,
Тәһсили-әдәб, кәсби-кәмал иди, нәдән бәс,
Милләт үмәнаси бу көзәл рүтбәји данды?
Әфсус, «Һәјат»[1] исә мәмат олду, гапанды!

Елм иди әкәр бәхш едән инсанә шәрафәт—
Милләт нә сәбәбдән она көстәрмәди рәғбәт?
Ислам үлумунда кәр олсајды ләјагәт
Руси охумушлар бә нечин етдилә нифрәт?
Бу нифрәти һәр күндә көрүб ахыр утанды,
Әфсус, «Һәјат» исә мәмат олду, гапанды!

Меј нәш'әсини зөвг биләр, чам нә билсин?
Руһ анладығы ләззәти әчрам нә билсин?
Устадын ишин, ишләдијин хам нә билсин?
Елмин, һүнәрин гијмәтин ислам нә билсин?
Кетсин габаға гоншулар, ислам дајанды,
Әфсус, «Һәјат» исә мәмат олду, гапанды!

Гој гоншулар алсын һәлә мин дүрлү фәваид,
Гој гоншулар етсин һәлә тәзјиди-чәраид,
Сән сөјлә, гәзетдән нә олур бизләрә аид,
Анчаг икини бир елә, гојма ола заид,
Исламдә билмәк, охумаг чүнки зијанды,
Әфсус, «Һәјат» исә мәмат олду, гапанды!

Әғјарләр имди сәнә фаигми, дејил ја?
Исламыны мәһв етмәјә шаигми, дејил ја?[2]

Ибзали-һимәм милләтә лајигми, дејил ја?
Анчаг әмәлин гәт'и-әлаигми, дејил ја?
Чүн гәт'и-әлаиг оду һәр кушәдә јанды,
Әфсус, «Һәјат» исә мәмат олду, гапанды!

Копнан әмәл ашмаз, ишә гејрәт кәрәк олсун,
Милләт дүјүнүн ачмаға һүммәт кәрәк олсун,
Мин елм демәкдәнсә һәмијјәт кәрәк олсун,
Сөздән нә битәр, ишдә һәгигәт кәрәк олсун!
Һәгсизлији һәр күндә көрүб ахыр усанды[3],
Әфсус, «Һәјат» исә мәмат олду, гапанды!

Ағрытма әбәс башыны, мејл етмә үлумә,
Јох вәг' гојан елмә, камалатә, рүсумә,
Һәр кәс чибини күдмәдәдир бахсан үмумә,
Хәрч етсә едәр долма-бадымчанә, лүһумә;
Һоп-һоп, јемәјә, ичмәјә бу гөвм јаранды!
Әфсус, «Һәјат» исә мәмат олду, гапанды!..[4]

БАКЫ ПӘҺЛИВАНЛАРЫНА

Көнлүм буланыр кучәдә чөвланыны көрчәк,
Нитгим тутулур һәрзәвү һәдјаныны көрчәк.

Ҹаным үзүлүр әлдәки галханына бахчаг,
Гәлбим алышыр белдәки патраныны көрчәк.

Бахдыгча револверинә әндамым олур сүст,
Бағрым јарылыр хәнчәри-бүрраныны көрчәк.

Тәфриг едәмәм: мәстми, һушјармысан сән,—
Мәстанәрәвиш, мәшји-пәришаныны[1] көрчәк.

Дүшдүн лотулуг мәшгинә, исламә ујушма,
Өлдүр нерәдә олса мүсәлманыны көрчәк.

Гој бөркүнү кәч гашынын үстүндә, фырылда,
Қәндин кими бир лотији-мејданыны көрчәк.

Мәст ол кечә-күндүз, нә билим, јат нерәләрдә,
Јум көзләрини ханеји-вираныны көрчәк.

Әмрәдләр[2] илә кејфини чәк бағда, чәмәндә,
Бир бахма да әтфали-чијәрганыны көрчәк.

Кәһ «искороход» чәкмә, кәһи кеј «лакеронни»,
Веллән кечә-күндүздә хураманыны көрчәк.

Вар-јохуну сәрф ејлә барышналара, анчаг
Сөј һәмсәри-мәзлумеји-наланыны көрчәк.
Күл, күл ки, чәвансән,
Әјјаши-чәһансән,

Сәрхошлара чансән,
Һала күләчәксән[3].
Вәгта ки, гочалдын,
Ришн дөшә салдын,
Пис күнләрә галдын,
Онда биләчәксән!..

[АДӘТИМИЗ ДАШ ИДИ ДӘ'ВА КҮНҮ]

Адәтимиз даш иди дә'ва күнү,
Тулларыдыг әлдә сапан гыжһагыж!

Һәр кәсә дәјсәјди едәрди һаман
Бир нечә күн аһү фәған, уфһауф!

Мәрһәм олурду, сағалырды јара,
Әлдә галырды јенә чан сапбасағ.

Имди револверди, дөнүм башына,
Накәһ олур күлләфәшан партапарт!

Онда көрүрсән јыхылыб јанбајан
Бир нечә нөврәстә чәван лајбалај!

Түф белә дөвранә ки, бәдтәр олур
Сејри-фәләк, дөври-зәман илбәил!

Милләти-ислам гырыр бир-бирин,
Аллаһ, аман, бу нә јаман гырһагыр!

Гардаша бах, гардашыны өлдүрүр,
Вәһши олуб әһли-чәһан сәрбәсәр!

Милләти көрдүкчә белә һәрчү мәрч
Көнлүм олур допдолу ган гатбагат.

Бөјлә кедәрсә, Бакы әлдән кедәр,
Галмаз о мә'вадә аман һич, һич!

Бари, худаја, өзүн ислаһ гыл,
Та едәләр пирү чәван сүлһ, сүлһ!

КҮПӘКИРӘН ГАРЫНЫН ГЫЗЛАРА НӘСИҺӘТИ

Гары нәнәнин сөзләрини санма чәрәндир,
Ҹаным, көзүм, ај гыз!
Һәр кәлмәси мин лә'ли-Јәмән, дүрри-Әдәндир,
Анла сөзүм, ај гыз!
Чох өмр еләјиб, чох да һүнәр етмишәм исбат
Бу дари-чәһанда.
Мин һијләләри гатламышам синәмә гат-гат
Бу хејли зәманда.
Мин ил сәнә нәглин еләсәм мәкри-нисани,
Гуртармаз, азалмаз.
Долдурсам әкәр мәкрлә әтрафи-чәһани,
Бир бош јери галмаз.
Ҹаду да элимдән бачарыб чин дә гутармаз,
Әфсунума бәһ-бәһ!..
Мән ејләдијим мәкри шәјатин дә бачармаз,
Валлаһ вә биллаһ!
Хошталеимишсән ки, бу күн фејзи-һүзурум
Олду сәнә гисмәт.
Ган сөзләрими, инди сән, еј көздәки нурум,
Гојма кечә фүрсәт.
Әввәл бу гәдәр бил ки, вәфадар әр олмаз,—
Агил олур олсун;
Бир әр ки, вәфадар ола, аләмдә тапылмаз,—
Ҹаһил олур олсун;
Зинһар, вәфа етмә тәләб әр дедијиндән,
Сәрвәгт ол, амандыр!
Асудә хәјал олма бу шоһәр дедијиндән,
Үч-дөрдүн аландыр.
Гырх ил едәсән бир киши әмриндә итаәт,
Мәнзурда билмәз;

Гој гоншулар алсын һәлә мин дүрлү фәваид,
Гој гоншулар етсин һәлә тәзјиди-чәраид.
Исламдә билмәк, охумаг чүнки зијанды,
Әфсус, «һәјат» нәсә мәмат олду, гапанды!

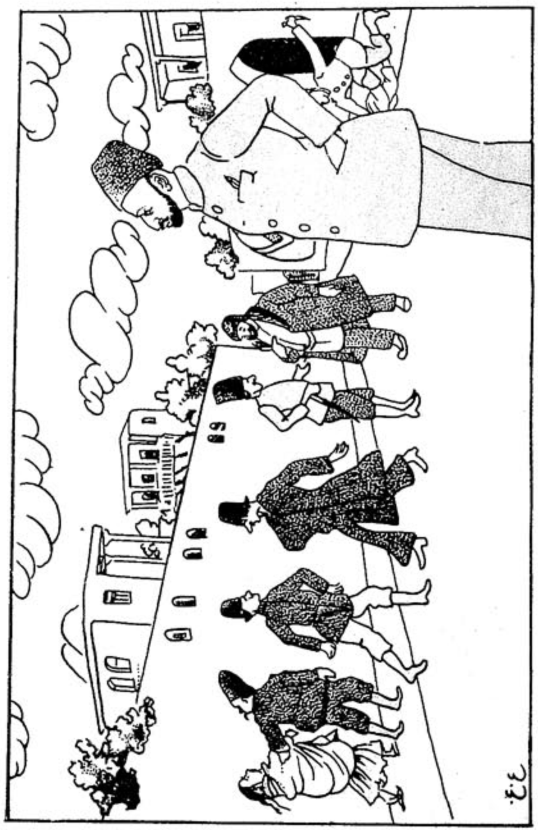

Көнлүм буланыр кучәдә чөвланыны көрчәк,
Нитгим тутулур һәрзәву һәдјаныны көрчәк.
Дүшдүн лотулуг мәшгинә, исламә үјушма,
Өлдүр нерәдә олса мүсәлманыны көрчәк.

Вәгта ки, гочалдын алачаг башга бир өврәт,
Бахмаз сәнә, күлмәз.
Әр дәрдү гәмин чәкмә, сән өз һалына ағла,
Чаны бәчәһәннәм!
Сәрриштеји-тәдбирини хәлвәтчә јумагла,
Гыл көнлүнү хүррәм.
Таинки ајыгдыр, һәзәр ет әр дедијиндән,
Әр зүлмү јамандыр!
Чүн јухлады, әл гат чибинә зәр дедијиндән,
Өз рәнкини јандыр.
Фүрсәт ки, олур рәнкини вур һәр кечә мәхфи,
Фәррарәлик өјрәш!
Та билмәјә шејтан да көтүрдүн нечә мәхфи,
Әјјарәлик өјрәш!
Чүн сүбһ чајын ичди киши, чыхды кәнарә,
Бидәрдү гәм олдун;
Ачылды башын, инди гыл өз дәрдинә чарә,
Бану һәрәм олдун;
Вер Хансәнәм әт, јағ, дүјү, бал, чај, шәкәр
алсын,
Күлгәнд вар евдә;
Артыг нә галарса, она да хүшкәбәр алсын,
Һәрчәнд вар евдә.
Көндәр ушағы, Шаһбачыны ејлә хәбәрдар—
Кәлсин һәлә-һәлбәт,
Кәлдикдә кәтирсин нечә өврәтләри зинһар,
Гур мәчлиси-ишрәт.
Миндир очаға газганы, гајнат самавары,
Чал најы, гавалы;
Меһманлара һазыр елә мин дүрлү наһары;
Вер күлчә, гоғалы,
Һәм гајмағы, балы.
Әр фә'ләлик етсин,
Һәр күн ишә кетсин;
Олма она һәмгәм,
Чаны бәчәһәннәм!
Сән чәкмә мәлали,
Гур мәчлиси-али,
Позма бу чәлали,
Ај башы бәлали!..

УШАГЛАРА

Еј милләтин үммиди, дилү чаны, ушаглар!
Валидләринин севкили чананы, ушаглар!

Мадәрләриниз етди сизә меһру мәһәббәт,
Ағуши-шәфәггәтдә сизи бәсләди раһәт,
Валидләриниз хәрчинизә етди кәфаләт,
Әлминнәтү-лиллаһ, сизә јар олду сәадәт,
Олдуз һәрәниз бир евин оғланы, ушаглар!
Асудә кәзин инди бу дүнјаны, ушаглар!

Сиз сәрв кими сәркәш олуб бојлә бој атдыз,
Иллик бечә тәк банлыјараг хәлги ојатдыз,
Шад олду пәдәр, мадәриниз—бу боја чатдыз,
Бәсдир сизә кәһвареји-наз ичрә ки, јатдыз,
Инди бурахын балышы, јорғаны, ушаглар!
Һәм тәрк еләјин ханеји-вираны, ушаглар!

Вәгт олду чыхыб кучәдә чөвлан едәсиз сиз,
Һәрчаји кәзиб, һәр јери сејран едәсиз сиз,
Чәнкү чәдәлү гарәтү талан едәсиз сиз,
Һәр чилдә кириб, аләми виран едәсиз сиз,
Күндә атасыз бир нечә патраны, ушаглар!
Та өјрәнәсиз шивеји-дә'ваны, ушаглар!

Вәгт олду һәвәс етмәјәсиз мәктәбә, дәрсә,
Тә'лим аласыз һәр нә[1] ки, аләмдә бетәрсә,
Хејри бурахыб, әхз едәсиз һәр нә зәрәрсә.
Маил оласыз һәр ишә ким, фитнәсә, шәрсә,
Адәт гыласыз һәрзәвү һәдјаны, ушаглар!
Сиз нејләјәсиз мәктәби, молланы, ушаглар!

Вәгт олду вуруб јыхмаға мүштаг оласыз сиз,
Евдә кәрәк әввәлчә ки, гоччаг оласыз сиз,
Һәм валидә, һәм валидәјә ағ оласыз сиз,
Динчәлмијәләр та нә гәдәр сағ оласыз сиз,
Һәр күн дөјәсиз мадәри-наланы, ушаглар!
Та уф демәјә галмыја имканы, ушаглар!

Һәр истәдијин олмаса һасил пәдәриндән,
Вур, јых, чала[2], та горхуја дүшсүн зәрәриндән,
Сөј ағзына чүр'әтлә, чәкинмә һүнәриндән,
Бичарә хилас олмаг үчүн шурү шәриндән,
Чыхсын чаны, сатсын габы-газаны, ушаглар!
Нејләр дәхи ол сәрвәтү саманы, ушаглар!

Бәсдир ки, оғул саһиби дүшкүн пәдәр олду,
Хејр олду әчәб агибәти, бәхтәвәр олду,
Көз нури һесаб ејләдији дәрди-сәр олду,
Зәһмәтлә әмәк вердији чүмлә һәдәр олду;
Нә өлмәди[3] та ким, гутара чаны, ушаглар!
Нә тапмады[4] өз дәрдинә дәрманы, ушаглар!..

[МӘН БИЛМӘЗ ИДИМ БӘХТДӘ БУ НИКБӘТ ОЛУРМУШ]

Мән билмәз идим бәхтдә бу никбәт олурмуш,
Иззәт дөнүб ахыр белә бир зилләт олурмуш,
Чәрхин, әчәба, сејри дә мин бабәт олурмуш,
Милләт ајылыб талиби-һүрријјәт олурмуш,
Милләтдә дә, јаһу, белә бир гејрәт олурмуш?!
    Јалгыз, нә дејим, кетди мәним милләт әлимдән.
    Торпаг башыма, чыхды бүтүн иззәт әлимдән!

Тәбриздә кәр олмуш идим чүм'ә имамы,—
Кизлин ки, дејил, јахшы билир мәтләби һамы,—
Пул илә сатын алмыш идим мән бу мәгамы,
Ујдурмуш идим кәндимә билчүмлә әвамы,
Әбд етмиш идим шәһрдә һәр пухтәни, хамы,
    Худ, мән нә билим[1] сүбһ дөнүб шам олачагмыш,
    Иранда да һүрријјәти-ислам олачагмыш?!

Тәдрич илә салмышдым әлә бунча деһаты,
Бир парча чөрәк нөкәри етмишдим елаты,
Артырмыш идим мәзрәәни, илхыны, аты,
Рәнчбәр еләмишдим өзүмә чөллүнү, таты,
Дәркар иди хејримдә үмумин һәрәкаты,
    Бирдән-бирә кетди һамы кәррү фәрим, еј ваj!
    Чыхды боша сәрвәт газанан әлләрим, еј ваj!

Тәбриздә раһәт јејиб, асудә дојардым,
Мө'минләри һәр төһмәтә олсајды гојардым,
Һәр ахмағы, хамы гузу чилдиндә сојардым,
Һәг сөз дејәнин чанын алыб, чешмин ојардым,
Һејләрдим едәрдим, нечә рәнк олса бојардым,
    Сәд һејф, көзәл һөкми-шәриәт тәләф олду!
    Гануни-әсаси дә бир әнкәл кәләф олду!

Билмәм арылар мәнзилинә ким чөп узатды,
Илләрчә тәғафүлдә јатан хәлги ојатды,
Фитнә ағачын әкди, евим гәмләрә батды[2],
Мән һәрчи чалышдым ки, кәсәм, гол-будаг атды,
Әһли-гәрәз өз истәдиjи мәтләбә чатды;
    Әһками-шәриәт дәхи бир кар көрәрми?
    Бундан сора бир буғда да анбар көрәрми?

Лал олса нолур Мирзә Чавадын[3] дили, еј каш!
Та агзын ачыб ејләди һәр кизли сөзү фаш!
Бир јанда јығыб Мирзә Һүсејн[4] башына јолдаш,
Чығ-мығ едиб ахыр башыма салдыла бир даш,
Тәбриздә та олду бәрәнкихтә пәрхаш,
    Инди һәсәбүлхаһиши-әһли-һәсәд олдум.
    Бир дадрәсим олмады, харич-бәләд олдум!

Диванә едибдир мәни Тәбриз хәјалы,
Мәчлисдә тәвазө'дәки нимхиз хәјалы,
Мәтбәх иjи, сүфрә гәми, дәһлиз хәјалы,
Сәдри дүјүнүн буjи-фәрәһбиз хәјалы,
Гәндаблә пүр касеjи-ләбриз хәјалы;
    Бир дә о көзәл күнләри, ја рәб, көрәрәм мән?
    Бу хам хәјалы едиб ахыр өләрәм мән?!

Ја рәб, нола бир дә едәм ол шәһри зијарәт,
Наз илә хүрамә кәләм,—архамда чәмаәт!
Көрдүкдә мәни јол верә бу әһли-вилајәт,
Тә'зим едә, баш ендирә, гол бағлаја милләт,
Бир кимсәдә бир сөз демәјә олмаја чүр'әт,
Ә'јанлары диндирсәм едә фәхрү мүбаһат;
    Һејһат вә һејһат вә һејһат вә һејһат!!!
    Кет јат вә кет јат вә кет јат вә кет јат!!!

[ҺӘР НӘ ВЕРСӘН, ВЕР, МӘБАДА ВЕРМӘ БИР ДИРҺӘМ ЗӘКАТ]

Һәр нә версән, вер, мәбада вермә бир дирһәм зәкат,
Гој ачындан өлсә өлсүн бинәва кәндли вә тат.

Һәр нә дүз версән, вер, оғлум[1], борчуну вермә тәмам,
Һәр нә алсан, ал, амандыр[2], алма касыбдан сәлам.

Һәр нә етсән, ет вә лакин етмә мејдән ичтинаб,
Һәр нә дутсан, дут вә лакин дутма бир кари-сәваб.

Һәр нә чәксән, чәк, вали, чәкмә хәҹаләт гүбһдән.
Һарда јатсан, јат, ајылма, дурма һәркиз сүбһдән.

Һәр јерә кәлсән, кәл, амма кәлмә дәрсә, мәктәбә,
Һәр кәсә ујсан, уј, амма ујма динә, мәзһәбә.

Һәр нә чәксән, чәк, бәрадәр, чәкмә дүз мизаныны,
Чәкмә сән милләт гәмин, чәкмә, чәк өз гәлјаныны.

Бахмасан ејтамә, бахма, бахма, бах лө'бәтләрә,
Кәлмәсән иманә, кәлмә, кәлмә, кәл лә'нәтләрә.

Олмасан бир хејрә баис, олма, ол баис шәрә,
Етмәсән имдад, етмә, ет ситәм ачизләрә.

[ӘЛ'ӘМАН, СӘРКӘШ ОЛУБ...]

Әл'әман, сәркәш олуб, күндә бир әһвалә дүшән дөври-гәзанын бу дилазар, ҹәфакар, мүхалиф әмәлиндән ки, јахыб аләми нарә, гојуб аварә, хүсусән мәни-бичарә ки, һәмварә јаныб неј кими одларә, белә чушү хүруш ејләјирәм, санки сәмаварә дөнән гәлбимә минләрчә шәрарә вурулуб, әшки-тәрим чари олур касеји-чешмимдән, аман, бари худаја, бу нә сузиш ки, дүшүб чисми-нәзарә, дили-зарә, ким едәр дәрдимә чарә ки, кәлиб әрсәјә тазә охумуш бир нечә парә үрәфаву үдәбаләр ки, гојуб бид'әтә елм адыны, тәрғиб вә тәһрис eләјирләр бизи ол әмри-шәниә, јенә бунлар нә десә ејб еләмәз, чүнки кедиб елм охујуб, курсу тәмам ејләјиб, аз-чох нә ола кәсби-мәратиб дә едибләр; а киши, тәнкә кәтирди мәни, валлаһи, бу наггал шүәраләр, һәдәрәндән-пәдәрәндән, нә билим, бојмадәрәндән, нечә сәрсәм данышырлар, нә иш олса гарышырлар, нечә ејб ахтарышырлар, нечә көр јолдан азырлар, нә көрүрләрсә јазырлар, нечә һөрмәтли «гәриб» олса да фөврән танышырлар; гулағым батды, нә чох-чох данышырлар, бу нә мәктәб, нә мәкатиб, нә мәратиб, бизә бунлар нә мүнасиб, әҹәба, ҹәддлә әчдадымызын ирси олуб бизләрә мираси-һәгиги, галан адәтү әламат илә ә'малымызы, һалымызы, ҹүмлә бу әф'алымызы ше'рлә тәғјир вә тәбдил еләмәк фикри-шәниндә олуб, бизләри һәр бид'әтә иғфал илә ијсал еләјирләр ки, апар оғлуну вер ушгола молласына, әјләш баланын јасына, бах бирҹә, сән аллаһ, буларын вердији фитвасына: јә'ни өз әлинлә елә өвладыны бир рус; сәд әфсус ки, бир пак вә пакизә мүсәлман баласы харичи өвлады кими шапга гојуб, иштот-миштот охујуб, ахыры бир доктор олуб, милләти-исламдә дәрдә дүшәнә аптеканын нисфи

чахыр, нисфи су әчзаларыны чарә билиб, мө'мини-диндарын едә гарныны мурдар, вәһалонки көзү сүрмәли, саггалы һәналы, әли тәсбиһли, аллаһ гулу, пејғәмбәримиз үммәти, көнлүндә тәрәһһүм көк атыб ришә салан, бир кәсә әслән, әбәдән бирчә хәјанәт еләмәк билмәјиб, өмрүндә хәрид илә фүруши дүз олуб, мишк әвәзи мүштәријә рүбби-бијан вермәјән[1] ол һәзрәти-һачүл-һәрәмејнин көзәл әттар дүканында ки, һәркиз дә сичан һәндәвәриндән өтүшүб фәзлә сала билмәдији ағзы гапагсыз гутуларда ки, он илдән бәри сахланмаг илә әтри дә, тә'сири дә артмагда олуб, нахошу һәр дәрду мәрәздән гутарыб, гүссәдән азад еләјән ришеји-хәтми, күли-балунә. сәнаи-мәрмәки, ја һәбби-сәлатин, зәкәрәк, беһмәни-пич илә һәлилә вә бәлилә гала, еј вај!..

Алан олмаја әзвај,
Кедә гыш, кәлә һәм јај,
Өтә ил, долана ај,
Сата билмәјә мумјај,
Иш олду бу да, һај-һај!..

1907

[ЕЈЛӘ БИЛИРДИМ КИ, ДӘХИ СҮБҺ ОЛУБ]

Ејлә билирдим ки, дәхи сүбһ олуб,
Мүрғи-сәһәр тәк бир ағыз банладым.
Сәнк шикәст ејләди балү пәрим,
Банламағын һасилини анладым.

Өвчи-фәзадә көрәрәк бајгушу
Сәһндә гаггыллајырам инди мән.
Бир дә мәни вурма, аман, сәнкдил!
Рәһм елә, ныггыллајырам инди мән.

Ај чалағанлар, мәни горхузмајын,
Мән сизә тәрк ејләмишәм ланәни!
Сејр еләјиз, өвчи-һәвада учуз,
Мән дә кәзим сәһнәчеји-ханәни.

Ағламајын, ағламајын, чүчәләр,
Банламарам, банламарам бир даһа!
Банламамагдыр сизә әһдим мәним,
Сөјләмирәм: анламарам бир даһа!..

[ЕЈ ФӘЛӘК, ЗҮЛМҮН ӘЈАНДЫР...]

Еј фәләк, зүлмүн әјандыр, бу нечә деври-зәмандыр ки, ишим аһү фәғандыр, мәни јандырма амандыр, көзүмүн әшки рәвандыр, үрәјим допдолу гандыр, һамы гәмдән бу јамандыр ки, нечә әһли-гәләмләр, бурахыб чанымa гәмләр, гарышыб дәрд бәһәмләр, үрәјим инди вәрәмләр, гәзетә, журнала бу күфршијәмләр нечә чүр'әтлә рәгәмләр јазыб, исламә ситәмләр едәјирләр ки, кәрәк аләми-исламдә, һәр өлкәдә, һәр шәһрдә, динарү дирәмләр сачылыб, мәктәби-нисван ачылыб, гыз балалар мәктәбә һазыр олалар, елмдә маһир олалар, фәзлдә баһир олалар[1], башдан-ајағә кејәләр дон[2], кедәләр мәктәбә он-он, дуталар шивеји-бид'әт, охујуб нәһвлә һикмәт, алалар дәрси-тәбабәт, биләләр чүмлә китабәт, едәләр јазмаға адәт, итә исмәт[3], бата иффәт... аман, еј ваһ! Ај аллаһ! Бу гөвм олду нә күмраһ! Бу нә шивеји-икраһ! Бу нә зүмреји-бәдхаһ! Салыб аләмә пәрхаш, булар лал ола еј каш, дүшә башларына даш! Худаја, бу нә күфтар, нә рәфтар, нә мурдар, нә бинар, фәна карә бизи сөвг еләмәк фикринә амадә олублар! Гыза лазымдыр әкәр билмәк: о да ев иши, палтар тикиши, көһнә јумаг, јун дарамаг, дон јамамаг, сәһнү сәраны сүпүрүб, касәни, габы үфүрүб, күфтә, кәләм долмасы, мәт һалвасы, әт бозбашы, ја лобјалы аш, бир дәхи тәндир лавашы ејләмәјиндәндир ибарәт ки, әкәр бунлары да билмәсә ејб ејләмәз, анчаг гыза ән лазымәли бир, ики, үч мәс'әләни билмәјидир, билсә олур әмрә кифајәт: бири олдур ки, кәлин кетдији евдә бачарыб гајнатаја, гајнанаја чымхыра билсин ки, она сөз демәјә етмијә бир кимсә дә чүр'әт, бири дә гајны илә саһиби мабејнинә бир һадисеји-тәфригәдир ким, она даир едә һиј-

ләт ки, беш-үч күндә чох илдән газанылмыш бу гәдәр меһрү мәһәббәт ола тәбдили-әдавәт; бири, һәм ахыры, ән үмдәси дамдабачанын, һәм хохунун, хортданын адларыны билмәкдә кәрәк сә'ј едә өврәт, нә гәдәр фаидәси вар бу ишин кәр ола диггәт ки, әкәр ағлаја, јаинки дәчәллик едә бир тифл, нәһајәт анасы сөјләсә бу адлары филфөвр едәр өвладыны раһәт вә галар әгли сәламәт, башы чәкмәз дә мәламәт...

Будур аләми-нисван!
Будур һали-мүсәлман!
Кәрәкдир едә мәһдуд
Өз өвладыны инсан!

Сән, әмма, һәлә ганма!
Инанмырсан, инанма!
Фәрәһлән әмәлиндән,
Утанмырсан, утанма!..

[НОЛУР ШИРИНМӘЗАГ ЕТСӘ МӘНИ ҺӘЛВАЈИ-ҺҮРРИЈЈӘТ]

Нолур ширинмәзаг етсә мәни һәлваји-һүрријјәт,
Јесәм бир ләгмә ондан, сөјләсәм охгај, һүррријјәт!

Де, хејр олсун, јуху көрдүм ки, бир дәрја кәнарында
Төкүбләр јанбајан, гат-гат, бүтүн лај-лај һүррријјәт;

Јығыб да долдурурлар кисә-кисә, бағланыр мөһкәм,
Уруллар тәллә, дағдан да ашыр балаји-һүррријјәт.

Зибәс чохдан бәри шөвгүндә идим мән бу һәлванын,
Дедим, јаран, нолур версәз мәнә бир паји-һүррријјәт!

Сөзүм хош кәлмәјиб тәһвилдарә, сөјләди: «Күм шо!
Бәдәсти күтәһ әз нәхл мәчу хурмаји-һүррријјәт?

Нәмидани ки, ин дилбәр бу күн мәхсуси Иранәст,
Ту худ намәһрәми бәр шаһиди-зибаји-һүррријјәт?»*

Кәмали-јә'с илә мәһрум олуб, бир јанда әјләшдим;
Алыб бир кәштијә долдурдулар тај-тај һүррријјәт.

Свисток гышгырыб, кәшти рәван олду, бахырдым мән,
Һәлә кетмәкдә иди зөврәги-дәрјаји-һүррријјәт

Ки, накәһ бир гара бајраг ачылды дор ағачында,
Јазылмыш онда бир хәтти-мүсибәтзаји-һүррријјәт;

Охуркән хәтти мә'лум олду кәштибаны гәрг олмуш,
Галыб дәрјадә һејран кәштији-дә'ваји-һүррријјәт.

* Рәдд ол, бу гыса әл илә хурма ағачындан һүррријјәт хурмасы дәрә билмәзсән. Билмирсәнми ки, бу көзәл бу күн Ирана мәхсусдур? Сән өзүн һүррријјәтин көзәл дилбәринә намәһрәмсән.

Хүрушан мөвчләр һәр сәмтдән јексәр һүчумавәр.
Көрүб әмвачы кәштидән учалды: вај, һүррријјәт!

Бу сәсдән сәксәниб дурдум, көтүрдүм саәтә бахдым,
Һәлә көрдүм ки, шәбдир, сөјләдим: лај-лај, һүррријјәт!..

НӘФСИН ГӘРӘЗИ, ӘГЛИН МӘРӘЗИ

Еј нәфс, фәрз билдијим үчүн нијајишин,
Даим едәм кәрәк кечә-күндүзситајишин;
Диним вә мәзһәбим, әмәлимдир нүмајишин,
Шимди нәдир бу јолда мәнә, сөјлә, хаһишин?
Ифаји-әмри-вачибүл-из'анын еjләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjләрәм!

Кәр олмасам бир ишдә рәис,—еjләрәм фәсад,
Меһрү вәфаны тәрк едәрәм, башларам инад,
Сә'јимлә әлфирагә дөнәр вәз'и-иттиһад,
Бир парә шәхсләр мәнә етмәзсә ингијад,
Мән өзбәјәм, итаәти-фәрманын еjләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjләрәм!

Бир шәхсин олса әгли әкәр мин мәним гәдәр—
Һеч олмарам риза ола тәһсин мәним гәдәр!
Көрсәм ки, хәлг едир ону тә'јин мәним гәдәр,
Бир һијлә еjләрәм, едәмәз чин мәним гәдәр...
Санма ки, мәкрү һијләдә нөгсанын еjләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjләрәм!

Тәһти-рәјасәтимдә рәван олмајынча кар,
Ја олмајынча гәбзеји-һөкмүмдә игтидар,
Бир әмри-хејри истәр едә ким ки, интишар—
Ҹүр'әтлә еjләрәм ону филфөвр тарымар,
Шәхси гәрәзлә чүмләни һејранын еjләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjләрәм!

Бир иш ки, хејрим олмаса, әнчамә вермәрәм,
Мин чылпаг олса да, биринә ҹамә вермәрәм,
Өз шә'нү ҹаһымы бүтүн исламә вермәрәм,
Дәрди-вәтәнлә мән сәни таланә вермәрәм,
Әһли-дијары зүлм илә кирјанын еjләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjләрәм!

Чүнки мүәззәз олмаға чохдур тәфәккүрүм,
Әмсалын еһтирамына артыр тәһәссүрүм,
«Мән», «мән!» демәклә чүмлә билир вар тәкәббүрүм.
Олса нолур нечә бүләһајә тәшәккүрүм,
Онларла вәсли-риштеји-пејманын еjләрәм,
Мәндән әмин ол, аләми гурбанын еjләрәм!

Бир күн кәлир, олар да биләрләр хәјанәтим,
Мәндән тәнәффүр илә гачарлар ҹәмаәтим,
Онда јәгин гопар башыма өз гијамәтим,
Артар гәмим, кедәр фәрәһим, иззү шөвкәтим,
Әһди позуб әкәрчи мән үсјанын еjләрәм,
Еј дад, һарај! Нә нөв' илә саманын еjләрәм?!

[ЕЈ ӘЗИЗИМ, ХӘЛӘФИМ...]

Еј әзизим, хәләфим, мајеји-иззү шәрәфим, руһи-рәван, муниси-чан, табү тәван, тазә чәваным ки, он илдән бәридир өмри-киранмајәми, јалгыз демирәм динимн, иманымы, инсафымы, вичданымы, ирфанымы, һәм чанымы да, чүмлә гонум-гоншу дејил, ел дә билир ки, сәнә вәгф ејләјиб, шаму сәһәр, һәр нә гәдәр, рәнчү кәдәр, хејрү зәрәр, фитнәвү шәр сәндән өтәр дөври-гәдәрдән јетишибдирсә мәнә, чаныма миннәтлә гәбул етмишәм, анчаг аталыг һәггимин ифасы үчүн, меһрү мәһәббәтлә, нә иззәтлә, нә һаләтлә сәнә тәрбијә, тә'лим едәрәк, сәрвәгдин бәсләмишәм, чану дилимдән сәни чох истәмишәм, бир пара сырф ахмаг олуб өз көзүнүн нуру олан севкили өвладыны тәдрислә тәзји' вә тәзјиг еләјән чаһилү күмраһ аталар тәк сәни зиндани-мәдарисдә мүгәјјәд еләјиб, елму мәариф дејилән бош, әбәс, инсанә чәфәнк ишләр илә фикрини, һәм әглини, вичданыны мәһдуд гылыб, руһуну инчитмәмишәм, зәһмәтинә битмәмишәм, кучәдә, базардә өз гәсдинә игдам едәрәк, һәр күнү бајрам едәрәк, күнләри ахшам едәрәк, хошладығын тәк доланыб, кәзмәјинә разы олуб, мән сәни бир сән'әтә дә гојмамышам, һәр кечә һәр јердә гонаг галмағыны, зөвгү сәфа алмағыны, зурна, гавал чалмағыны хошламышам, өз башына бошламышам, һәмд худаја ки, олубсан белә гүввәтли, мәһабәтли, шүчаәтли чәван, ширижәјан, бәбри-бәјан; вәгт о зәмандыр дәхи бундан белә бир ад чыхарыб, иш бачарыб, илхы говуб, мал апарыб, дәһрә гијамәт гопарыб, јоллары мәсдуд еләјиб, аләми мәһдуд еләјиб, һасили-мәгсуд еләјиб, сән мәни хошнуд еләјиб, адәти гулдур оласан, јол вурасан, ел гырасан, кәрчи гачаглыгда дутулмаг да вар, әмма ону фикр еј-

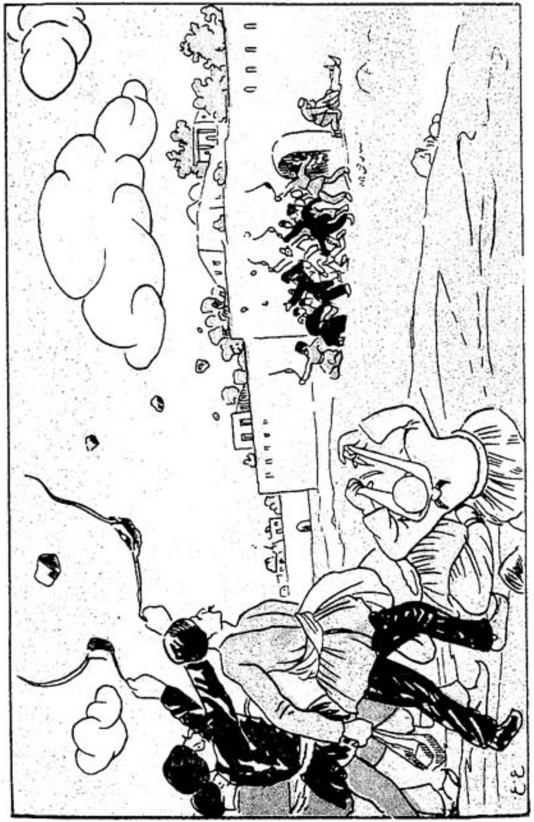

Адатимиз даш иди дә'ва күнү,
Тулларыдыг әлдә сапан гыжһагыж!
Имди револверди, дөнүм башына,
Накаһ олур күлләфәшан паттапарт!

Гары нәнәнин сөзләрини санма чәрәндир,
Чаным, көзүм, аj гыз!
Һәр кәлмәси мин лә'ли-Јәмән, дүрри-Әдәндир.
Анла сөзүм, аj гыз!

ләмә әсла ки, дутулсан, әлә дүшсән дә тәрәһһүмлүдүр әрбаби-һөкумәт, сәнә еjләр һамы һөрмәт, оласан һәбсдә раһәт, чөрәjин кәрм, суjун саф, jерин күнчи-фәрағәт, сәнә бир кимсәдә чүр'әт оламаз етсин әзиjjәт, нола бир күн дүшә фүрсәт гачасан, гуртарасан һәбсдән; әлбәт ки, экәр гачмаға да олмаjа имкан, ишини гәт' едә диван, оласан әһли-пасилjан, нә гәмин вар, сәнә гурбан ки, о jерләрдә нә чохдур сән өзүн хошладығын Сонjа кими гөнчә-дәһән, сим-бәдән, рәшки-чәмән, зүлфи-сәмән, көзләри аһуjи-хүтән, көпкөзәл, аппағ, о исмәтли, вәчаһәтли, сәбаһәтли, мәлаһәтли мадамлар, бирин әлбәттә аларсан, десә рус ол, нә чәтин шеjдир, оларсан, дәхи бир хач да саларсан...

Бу әмәлдән учаларсан,
Иван намин аларсан,
Амилjанов оларсан,
Нә гәдр олса да өмрүн,
О jерләрдә галарсан!..

ХӘСИСИН ҺЕЈФИ, ВАРИСИН КЕЈФИ

Еј пул! Еј зөвги-дилү руһи-тәну гүввәти-чан!
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Әһли-аләм арајыб ахтарыр, еј чан, сәни,
Һәрә бир нөв' гылыр дәрдинә дәрман сәни,
Бир пара шәхс еләјир мајеји-еһсан сәни.
Гәдрини билмәз едир милләтә гурбан сәни;
Ашигәм мән сәнә анчаг оласан муниси-чан,
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Маилəм, чүмлә билир, дөвләти-дидарына мән
Ки, бахам сүбһү мәса шөвг илә рүхсарына мән,
Динеми, мәзһәбими сәрф едәм исарына мән,
Дәјмәјәм батса чәһан дирһәмү динарына мән,
Мүстәһәгләр гала сәндугунә јексәр никәран.
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Еһтирамән сәни һәр күндә зијарәт едәрәм,
Вачибүттаәсән, анчаг сәнә таәт едәрәм,
Чәкәрәм назыны, тәксиринә хидмәт едәрәм,
Нәмәкү нану пәнир илә гәнаәт едәрәм,
Даш дүшәр башыма чатса сәнә бир һәббә зијан,
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Бәсләрәм чан кими, еј севкили сәрмајә, сәни,
Етмәрәм сәрф әбәс мәсчидә, моллаја сәни,
Ала билмәз охуса минбир-ики ајә сәни,
Вермәрәм ач-јалавач әһли-тәмәннаја сәни,
Көрә билмәз үзүнү саил, әкәр гусса да ган,
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Бир күнүм сәнсиз әкәр кечсә, мин әфған едәрәм,
Сәндән өтрү бүтүн өвладымы кирјан едәрәм,
Гејрәтү шә'ними һифзиндә никәһбан едәрәм,
Бир күн өз чанымы һәтта сәнә гурбан едәрәм,
Шад олур варисим, әмма кедәрәм мән никәран.
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Аһ, сәд аһ, кедәр руһи-рәваным дәрәкә,
Моллалар һазыр олур дәфнимә әлдә чәрәкә,
Сәни варисләримә ејләјәр онлар тәрәкә,
Ешидән олса, көрәр ким, чыхыр аһым фәләкә,
Бахарам гәбрдә һәсрәтлә, хәсарәтлә, аман!
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!

Санма варис мәнә рәһмәт охујуб һејф чәкәр,
Сәни тәгсим едәрәк һәр бири бир сејф чәкәр,
Орда-бурда, нә билим, мәсрәф едиб кејф чәкәр,
Һәрә бир Аннаны, Сонјаны дутуб зејф чәкәр,
Дејәр: еј сәрв-гәдү лалә-рухү гөнчә-дәһан,
Биәби әнтә вә үмми сәнә чаным гурбан!..

[СӘРАДӘН БИР ДӘЛИ ШЕЈТАН ДЕЈӘР: ИНСАНЛАР, ИНСАНЛАР!]

Сәрадән бир дәли шејтан дејәр: инсанлар, инсанлар!
Нәдир дүнјаны дутмуш елмләр, ирфанлар, инсанлар!?

Ганан ким, гандыран ким, нәшри-ирфан ејләјән кимдир?
Сизи иршад едир көрмүрсүнүз фәттанлар, инсанлар!?

Әдәбдән, елмдән кәр фејзијаб олса əвамүннас,
Дүшәр шә'нү шәрәфдән моллалар, ишанлар, инсанлар!

Севәрми әһли-истибдад милләт һушјар олсун?
Буна разы олурму бир нечә вичданлар, инсанлар!?

Ајылмыш рәнчбәрләр, алмаг истәр һәгги-мәшруин,
Нә јердә галмысыз бәјләр, ағалар, ханлар, инсанлар!?

Мүһәррирләр, муфәттинләр усанмазлар, утанмазлар,
Јазарлар һәрзәләр, әфсанәләр, һәдјанлар, инсанлар!

Шәрарәтдән чәкиб әл, хејрә маил олмајын бир дәм,
Кәсин башлар, алын чанлар, төкүн мин ганлар, инсанлар!

Бәшәрсиз, сиздә ган төкмәк тәбиидир, чибиллидир,
Бу фитрәтдән узагдыр, шүбһәсиз, шејтанлар, инсанлар!

Дејилми һејф дилләрдән гүбари-чәһл мәһв олсун?
Нечин һәр күндә гандан гопмасын туфанлар, инсанлар!?

Дәмадәм нәфси-әммарә демәкдә «үгтулул-ихван»,
Нечин салим гала башлар, бәдәнләр, чанлар, инсанлар?

Чәһаләт пәрдәсин чак етмәјин, онда көрәрсиз ким,
Сәрадир чисмләр, һәм нәфсләр, шејтанлар, инсанлар!..

[АМАЛЫМЫЗ, ӘФКАРЫМЫЗ ИФНАЈИ-ВӘТӘНДИР]

Амалымыз, әфкарымыз ифнаји-вәтәндир,
Кинү гәрәзү һирс бизә зијнәти-тәндир[1],
Әф'ал јох, анчаг ишимиз лафи-дәһәндир,
    Дүнјадә әсарәтлә бүтүн кам алырыз биз,
    Гафгазлыларыз, јол кәсириз, нам алырыз биз!

Әгрәб кими нештәр күчү вар дырнағымызда,
Ислам сусуз олса, су јох бардағымызда,
Һәр күнчдә мин түлкү јатыб чардағымызда,
    Мин һијлә гуруб, рүтбәву икрам алырыз биз,
    Гафгазлыларыз, јол кәсириз, нам алырыз биз!

Гафгазлы ады аләмә икраһ-рәсандыр,
Гулдур, гочумуз зүлмдә мәшһури-чәһандыр,
Ким дерсә тәрәгги едәриз, мәнчә, јаландыр,
    Бухлү һәсәдә адәт едиб, кам алырыз биз,
    Гафгазлыларыз, јол кәсириз, нам алырыз[2] биз!

Биз хошламаныг дәрси ки, мин мәктәб ачылсын,
Кәр мин дә мәариф сөзү дүнјаја сачылсын,
Мәктәбдә нә һөрмәт ки, о самана гачылсын?
    Мејханәдә вотга вурарыз, кам алырыз биз,
    Гафгазлыларыз, мәст оларыз, нам алырыз биз!

Авропалы өз милләтин иһја едир, етсин,
Шә'нү шәрәфи-гөвмүнү и'ла[3] едир, етсин,
Инсанлыг адын дәһрдә ибга едир, етсин,
    Гәфләтдә јатыб, ад батырыб, нам алырыз биз,
    Башә јумуруг золладырыз, кам алырыз биз!..

СӘРҺЕСАБ

Сәс учалашды, гојмајын!
Милләт ојашды, гојмајын!
Риштеји-дәрсә, мәктәбә...
Ҹүмлә долашды, гојмајын!
Иш јавалашды, гојмајын!

Ел ујушуб азанлара,
Күндә гәзет јазанлара,
Од вурулуб газанлара,
Гајнады, дашды, гојмајын!
Һәддидән ашды, гојмајын!

Тәрк еләјин чаванлары,—
Зәррәчә јохду ганлары,
Сөзләри доғру исә дә,
Башлары сашды, гојмајын!
Чөһрә тәрашды, гојмајын!

Сеһри, фүсуну хошлајын,
Шаири, ше'ри бошлајын,
Мәктәб илә бу фиргәнин[1]
Бағры бадашды, гојмајын!
Никбәти вар, сәсин кәсин!
Гарға, долашды, гојмајын!
Чох пис улашды, гојмајын!

Қафир олуб, вурун, вурун!
Риштеји-үлфәтин гырын!
Јаздығы ше'рини чырын!
Динә саташды, гојмајын!
Күфрә булашды, гојмајын!

Әгли, шууру, фәһми јох,
Ирәү һәјадә сәһми јох,
Мәзһәби, дини, рәһми јох,
Ишләри јашды, гојмајын!
Лап данабашды, гојмајын!
Гырылды гашды, гојмајын!
Көздән узашды, гојмајын!..

АҒЛАШМА

Нә рәвадыр әғнијаләр баха ач галанә, ја рәб!
Бу нә сөз ки, ач галанә олуна ианә, ја рәб!

Чыха чаны ач галанын көзүнүн бәбәкләриндән,
Кедиб ишләсин, газансын әлинин әмәкләриндән,
Нәдир әғнијајә хејри оларын јемәкләриндән?
Јемәјиб ачындан өлсә, дәхи хош бәһанә, ја рәб!

Мәнә бојлә-бојлә ишдә демәјин сөз, еј чәмаәт!
Нәјимә кәрәк ки, јексәр гырылыб өлүр дә милләт?
Јарадан худаји-разиг едәчәк өзү кәфаләт,
Нә рәва бахам фәгирә, үрәјим буланә, ја рәб!

Бу гәзетчиләр дејилми ки, салыб бизи бәлајә?
Елә бир иш олмамыш һеј верилир сәда-сәдајә—
Ки, кәрәк көмәк олунсун фүгәраји-бинәвајә...
Елә пулду көндәрилсин о јанә-бу јанә, ја рәб!

Сәнә нә, евин јыхылсын, фүгәра үчүн јанырсан?
Атан оғлу гардашындыр, нә дә һич[1] бир танырсан?!
Ики көзләримди пулум, киши, бир мәкәр ганырсан!?
Ону вермәк олмур ахыр һәр өлән-галанә, ја рәб!

Фүгәраләр әғнијанын танысын нечин јахасын?
Әкәр ачды гарны, сатсын папағын, чулун-чухасын;
Едәр әғнија дә башга ишә даир өз сәхасын,
Мәкәр азды бәзлү бәхши филанә, филанә, ја рәб!

Елә һеј гәзет јазырсан, киши, бирчә мәтләб анна!
Әмәлин көр әғнијанын, јери варса, сонра данна!
Пулуну фәгирә версин, бәс ачындан өлсүн Анна?
О мәкәр ки, Хансәнәмдир, гапылар доланә, ја рәб?!

ТӨ'МЕЈИ-НӘҺАР

Чығырма, јат, ај ач тојуг, јухунда чохча дары көр!
Сус, ај јазыг, фәзадәки үгаби-чаншикары көр!

Һининдә далдаланма чох, һәјәтдә дә доланма чох,
Јнјәндәки бычағә бах, о тиғи-абдары көр!

Кәтирдијин јумуртадан нәтичә үчә көзләмә,
Газанда гәјганағә бах[1], очагдакы шәрары көр!

Тахыл, тахыл дејиб дә чох чығырма зәнкәзурлу тәк[2],
Бәјин, ханын, ханын, бәјин әлиндә еһтикары көр!

Мәнәм-мәнәм дејәнләрин инанма чох да гәвлүнә,
Кәрәкли күндә онларын гычындакы фәрары көр!

Амандыр, ујма ваизин һәлавәти-кәламына,
Әба-гәбаны говза бах, ичиндә зәһрмары көр!

Бу әғнијаләрин үзүн көрүнчә еһтијачдә,
Кет, еј фәгири-бинәва, кәфән бүрүн, мәзары көр!

Бу интеликләрин* сөзүн кәтирмә һеч аралыға,
Олары көрмәк истәсән, шәрабы көр, гумары көр!

Палитгадыр һәр ишләри, алышлары, веришләри,
Оларда бир әмәл фәгәт гуру, бош ифтихары көр!

* Интелликентләрин (зијалыларын).

[ВАЈ, ВАЈ! НӘ ЈАМАН МҮШКҮЛӘ ДҮШДҮ ИШИМ, АЛЛАҺ!]

Ваj, ваj! Нә јаман мүшкүлә дүшдү ишим, аллаһ!
Фәрјадимә јет ким, јанырам атәшә, биллаһ!
Исламә хәләл гатмададыр бир нечә бәдхаһ,
Истәрләр ола бәндәләрин тағи вә күмраһ,
Етдим нә јаман әсрә тәсадүф, аман, еј ваһ!
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!

Мәктәбләр ачыб ејләјин еһсаны,—дејирләр,
Мәктәбдә гојун устулу, дасганы,—дејирләр,
Пәрпуч еләјин чуби-фәләгганы, — дејирләр,
Дишрә чыхарын һәзрәти-молланы,—дејирләр,
Молла говула, јә'ни мүәллим кәлә, ваһ-ваһ!
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!

Мән анламырам ким, нола мә'наји-мүәллим?
Гырх-әлли манат пул ала һәр ај мүәллим?
Бир тазә үсулә ола нфаји-мүәллим?
Пуллары ала, сөјләјә, «охгај»,—мүәллим?
Молла она һәсрәтлә чәкә кучәдә аһ!.. аһ!..
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!

Бир илди, бир аз чох да олур, јохду дамағым,
Нә чатмыр әлим бир ишә, нә кетмир ајағым[1],
Һәрдән јени бир сөз данышыр оғлан-ушағым,
Таггылдајыр, аллаһ да шаһидди, гулағым,
Порт-Артур, һүрријјәти-Манчурија, гаһ-гаһ![2]..
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!

Анд олсун өтән күнләрә, диванә олублар!
Исламә дә, иманә дә биканә олублар!
Биллаһи башым чыхмајыр, аја, нә олублар?
Һүрријјәтә-мүрријјәтә мәстанә олублар...
Баһ! баһ... јенә баһ-баһ!.. јенә баһ-баһ!.. јенә баһ-баһ!..
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!

Ах, ај кечән илләр, нола бир дә доланејдин,
Тазә јенә беш јүз ил олунча дајанејдин,
Елми, әдәби, фәзли, кәмалати данејдин!
Еј билдир, инишил[3], нола одларә јанејдин!
Та ејләмијәјдин дә бу гафилләри[4] акаһ!
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!

Билмәм нә ишим варды, башым һарда гарышды,
Елм илә белә дүшмән олан гөвм барышды,
Тәчдиди-вәфа бирлә мәарифлә сарышды,
Раһәт јата билмәм, мәнә гәм мури дарышды,
Етмәкми олар бир дә бу ујмушлары икраһ?
Лаһөвлә вәла гүввәтә илла вә биллаһ!..

Өврәт нә демәк? Хадимәмиз, чарiјәмиздир!
Һәрчәнд алан вәгтдә азад алырыз биз!
Диндарләриз, күндә бир арвад алырыз биз!..

[ӨВРАДЫМЫЗ, ӘЗКАРЫМЫЗ ӘФСАНЕЈИ-ЗӘНДИР]

Өврадымыз, әзкарымыз әфсанеји-зәндир,
Әфсанеји-зән нури-дилү руһи-бәдәндир,
Чүн һүбби-ниса лазимеји-һүбби-вәтәндир,
Әһли-вәтәниз, һүбби-вәтән јад алырыз биз!
Диндарләриз, күндә бир арвад алырыз биз!

Јох фәрг бизим һүндүр илә алчағымызда,
Даим көрүрүз иш бу гочалмыш чағымызда,
Чүт-чүт дурур өврәт солумузда, сағымызда,
Шәһвәт гулујуз, нәфсдән имдад алырыз биз!
Диндарләриз, күндә бир арвад алырыз биз!

Һәр шам кәрәк үгдеји-әфкар ачылсын,
Фәввареји-игбалдән амал сачылсын,
Һәр сүбһ нәмаз өтмәдә һәммама гачылсын,
Тәтһир едәрәк дилләрә өврад алырыз биз!
Диндарләриз, күндә бир арвад алырыз биз!

Бу мәшғәләләр шивеји-әшјахи-зәмандыр,
Ата-бабамыздан бизә мирас һәмандыр,
Зәнн ејләмә сүстүз, ганымыз од кими гандыр,
Бу јолда төкүб ганымызы ад алырыз биз!
Диндарләриз, күндә бир арвад алырыз биз!

Саир миләл өврәтлә әдаләт едир, етсин,
Өврәт әрә, әр өврәтә рәғбәт[1] едир, етсин,
Һәр ким ки, бир өврәтлә гәнаәт едир, етсин,
Үч-дөрдүн өтүб сиғәдә тә'дад алырыз биз!
Диндарләриз, күндә бир арвад алырыз биз!

Тә'დади-ниса бир һүнәри-сарiјәмиздир,
Тез бошлујуруз, чүн бу либас арiјәмиздир,

[ҺӘ, ДЕ КӨРҮМ, НӘ ОЛДУ БӘС, АЈ БАЛАМ, ИДДӘАЛАРЫН?]

Һә, де көрүм, нә олду бәс, ај балам, иддәаларын?
Дутмуш инди јери, көјү наләләрин, нәваларын...
Јохса ганыб да ејбини бошламысан әдаларын?
Шимди, һәриф, сөз һәман мән дејән олду, олмады?

Сән демәдинми сағламам, јох бәдәнимдә бир мәрәз?
Мән демәдимми чөвһәри-нәфсинә[1] һирс олур әрәз?
Сән демәдинми шәхсимә әл тапа билмәјиб гәрәз?
Та ки, олунду имтәһан, мән дејән олду, олмады?

Әнчүмән әһлинин, гочаг, сән демәдинми, бир тәки
Вермәјәчәк риза кәлә өлкәмизә Әтабәки?![2]
Һолду ки, тез бошалды бәс иш көрән әнчүмән дә ки?
Көһнә гапы, һәман дабан, мән дејән олду, олмады?

Сән о дејилмидин, дедин: думдур үмидкаһымыз?
Мән демәдимми, вар буна думдуру иштибаһымыз?
Бакы вәкили кетдими, олдуму дадхаһымыз?
Кет, һәлә хамсән, долан, мән дејән олду, олмады?

Сән демәдинми думада рәф' олур еһтијачымыз?
Мән дә дедимми[3] чох јемә, тез позулур мәзачымыз?!
Гара булудлар ојнашыр, инди нәдир әлачымыз?
Чулғалајыр бизи думан, мән дејән олду, олмады?

Сән о дејилмидин, дедин: вар бизим иттиһадымыз?
Мән дә, јадында вар, дедим: јох буна е'тимадымыз,
Бүғзә, нифагәдир бизим гејрәтү ичтиһадымыз?!.
Пәрдә ачылды накәһан, мән дејән олду, олмады?

[ЕЈҚИ КУЈИ ШӘРӘФИ-НӘФС БЕ ӘДЛӘСТҮ БЕ ЧУД]

Ејки кује шәрәфи-нәфс бе әдләстү бе чуд,
Вејки, чуји көһәри-тачи-кәрамәт зи сүчуд,
Сәхт бизарү мәлуләм мән әз ин көфтү шүнуд.
Куш кон пәнди-һәкиманеји-Лағлағи-нүмуд,
Шәрәфи-нәфс бе бүхләстү ләамәт, нә бе чуд,
Һәр ки, ин һәр дү нәдарәд, әдәмәш беһзи вүчуд.

Сөһбәт әз бәзлү сәхавү кәрәмү чуд мәкон,
Атәши-чуд мәзән, не'мәти-ход дуд мәкон,
Мүстәһәгра бе кәрәм нанли-мәгсуд мәкон,
Не'мәтира ки, фәраһәм шодә мәфгуд мәкон,
Ејки дәр не'мәтү нази бе кәси чуд мәкон
Ки, мәһаләст бе дин мәшғәлә имкани-хүлуд.

Әз ғәми-фәгр мијәндиш мәдеһ дил бе мәлал,
Абиру риз бе һәр дәр бе тәмәннаји-суал,
Бе кәдаји һәмәча чәм'и-нүмаву зәру бал,
Сән'әти пиш мәкиру дәри-һәр ханә бенал,
Ејки дәр шиддәти-фәгриву пәришанији-һал,
Дөзд шо кин до, сә рузи бе сәр ајәд мә'дуд.

Зәрәр әз фәгр чү диди тәрәфи-суд козәр,
Ғәм мәхор дүздкәри кон суји-мәгсуд козәр,
Һирс кон тизтәр әз атәши-Нәмруд козәр,
Хаки-раһи ки, беру микозәрәд зуд козәр,
Та нәналәнд зи чөври-то бе мә'буд козәр
Ки, үјунәстү чүфунәстү хүдудәстү гүдуд.

Тәрчүмәси:

Еј дејән ки, шәрәфи-нәфс әдаләтдә олур*,
Ја сәхавәт тачынын дүррү ибадәтдә олур.
Мәнә мин дәрдү мүсибәт белә сөһбәтдә олур.

* Ше'рләри фарсчадан Әбүлфәз Һүсејни (Һәсрәт) тәрчүмә етмишдир.

Гулаг ас фајда сәнә бојлә нәсиһәтдә олур.
Шәрәфи-нәфс пахыллыгда, чәһаләтдә олур.
Бунлар олмазса бириндә, нијә дүнјадә галар?

Салма һеч вахт сәхавәт вә шәрәф сөһбәтини,
Јандырыб күл еләмә әлдә олан не'мәтини.
Көрмә мөһтачларын өмрүндә бир ан сурәтини.
Чан кими бағрына бас топладығын дөвләтини.
Тутма әл бир нәфәрә, позма көзәл адәтини.
Белә фүрсәт адама анла ки, һәрдән бир олар.

Тутмасын чөһрәни гој фәгрдә һеч дәрдү мәлал.
Үзүнүн төк сујуну, дур јолун үстүндә пај ал.
Јығыла бојнуна та ки, бу кәдалыгда вәбал.
Сәнәт өјрәнмә мәбада, иш үчүн етмә хәјал.
Бу зәлилликлә ки, олдун даһа лап бәд әһвал,
Оғру ол ки, бу ишин инсана чох фајдасы вар.

Фајда ахтар сәнә үз версә һәјатында зәрәр.
Дөн оғурлуг елә, мал јығ ки, гәми мәһв еләјәр.
Бечид ол өз әмәлиндә, күнүнү етмә һәдәр.
Јејин ол јолда, јубанма, азачыг дурсан әкәр,
Халг әлиндән ајылыб, халигә мин налә едәр
О, көрәндир, о, биләндир, сәни һирсләнсә тутар.

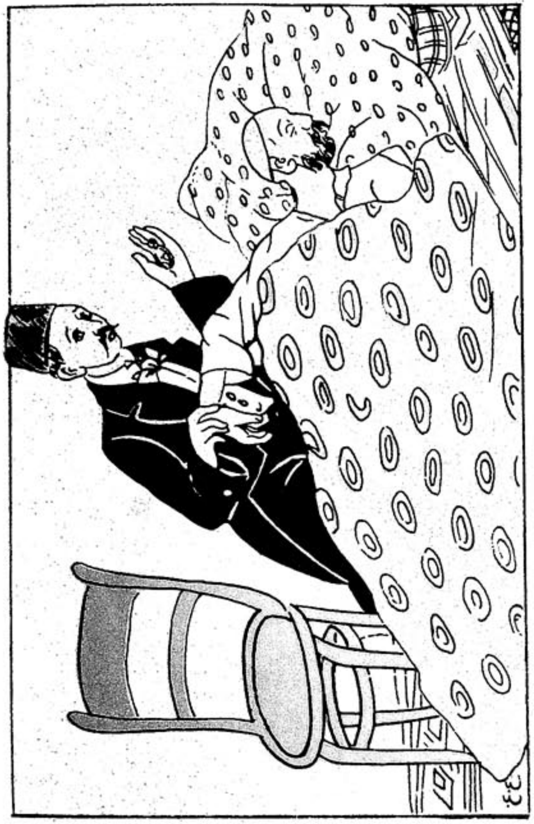

Паһ атонан, нә ағыр јатды бу оғлан, өлүбә!
Нә дә тәрпәнмәјир үстүндәки јорған, өлүбә!
Мәзәли лап бу ки, бир парә урус «дамаг»лары
Гошулуб бунлара дерләр ки, мүсәлман өлүбә!

Нә сохулмусан арајә, а башы бәлалы фә'лә?!
Нә хәјал илә олубсан белә иддиалы, фә'лә?!
Һаны тагә-тагә шалын, а чырыг чухалы фә'лә?!
Башына гојуб кәлирсән јекә бир моталы, фә'лә?!

[ФӘ'ЛӘ, ӨЗҮНҮ СӘН ДӘ БИР ИНСАНМЫ САНЫРСАН?!]

Фә'лә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсан?!
Пулсуз киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Инсан оланын чаһү чәлали кәрәк олсун,
Инсан оланын дөвләти, мали кәрәк олсун,
Һүммәт демирәм, евләри али кәрәк олсун;
Алчаг, уфачыг дахманы саманмы санырсан?!
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Һәр мәчлиси-алидә сохулма тез арајә,
Сән дур ајаг үстә, демә бир сөз үмәрајә,
Чаиз дејил инсанча данышмаг фүгәрајә,
Дөвләтлиләрә кәндини јексанмы санырсан?!
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Фәгр илә ғина әһлинә ким верди мүсават?
Мә'надә дә, сурәтдә дә вар бунда мүнафат,
Өз фәзлини пулсуз едәмәз[1] кимсәнә исбат.
Бу мүмтәнәи габили-имканмы санырсан?!
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Кет вур чәкичин, ишлә ишин, чыхма зејиндән,
Мәгсуд мүсават исә ајрылма чејиндән,
Вар нисбәтин әрбаби-ғинаје нә шејиндән?
Бир аббаси күн муздуну милјанмы санырсан?!
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Дөвләтлијик, әлбәттә, шәрафәт дә бизимдир,
Әмлак бизимдирсә, әјаләт дә бизимдир.
Диван бизим, әрбаби-һөкумәт дә бизимдир,

119—7

Өјкә дәрәбәјлик дејә хан-ханмы санырсан?!
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Асудә доланмагда икән дөвләтимиздән,
Азғынлыг едирсиз дә һәлә не'мәтимиздән,
Бојлә чыхачагсызмы бизим миннәтимиздән?!
Еһсанымызын шүкрүнү күфранмы санырсан?![2]
Ахмаг киши, инсанлығы асанмы санырсан?!

Һеч бир утанырсан?!
Ја бир усанырсан?!
Әлминнәтү-лиллаһ,
Одлара јанырсан!

[ТӘНИ-АДӘМИ ШӘРИФӘСТ БЕ НАНИ-АДӘМИЈЈӘТ]

Тәни-адәми шәрифәст бе нани-адәмијјәт,
Нә һәмин кәмалү фәзләст нишани-адәмијјәт.

Әкәр адәми бе нитгәстү бе ләһн сөвти-дилкеш,
Чи мәјанеји-грамафон, чи мәјани-адәмијјәт.

Хөрәшү плов, фисинчан, хиникаби-гәнду финчан,
Һәјәван хәбәр нәдарәд зи хани-адәмијјәт.

Бе тәбиәт адәми шөв пеји-сәфки-хуни-ихван,
Рәкү хуни-адәми хүр бе дәһани-адәмијјәт.

Әкәр ин дирәндәхуји нәбүвәд чисан тәван кәрд,
Һәмә өмр чәндәбази бе зәнани-адәмијјәт[1].

Күзәрани-фә'лә диди... то суал кон, зи ғејрәт
Бедәр ај та бе бини күзәрани-адәмијјәт!..

Тәрчүмәси:

Адамы чөрәклә инди танырыб сајырлар инсан,
Бәшәрә бәзәк дејилдир бу заманда елм, ирфан.
Данышыгла, сөһбәт илә биринә адам дејирләр,
О нә илә фәргләнир бәс охујан граммафондан?
Дүзүлүб плов-фисинчан, дөшәниб отагда сүфрә,
Белә инсан аләминдә нә билир нә вар ки, һејван.
Адам ол тәбиәтинлә, дидиб аләми дағыт сән,
Бәшәрин үзүб боғазын, сән өз ағзын илә ич ган.
Белә вәһшилик, чинајәт әкәр олмаса бириндә
Нә чүрә кеф илә мәшғул олачаг чаһанда һәр ан?
Нечә өмр едир о фәһлә... соруш инди, гејрәтиндән,
Нәзәр ејлә көр ки, инсан доланыр нечә фираван.

[НАӘҺЛ ОЛАНА МӘТЛӘБИ АНДЫРМАГ ОЛУРМУ?!]

Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!
Сөз ганмыјана зор илә гандырмаг олурму?!

Көнлүм сәнә маилдир әзәлдән бәри, еј пул!
Олсам да нолур таәтинә ил-күнү мәшғул,
Сәнлә көрүрәм кәндими һәр бәзмдә мәгбул,
Сәнсиз бу чәһан әһлин инандырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Сәнсән мәним әфзунији-сәрмајеји-фәхрим,
Сәнлә учалыр мәртәбеји-пајеји-фәхрим,
Кәр дөнсә үзүм гибләдән, еј мајеји-фәхрим,
Сәндән јана көз нуру доландырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Чаным үзүлүб сәндән өтүр хәлги сојунча,
Бир јатмамышам та сәни сәндугә гојунча!
Дерләр мәнә: пул јығмајы бошла, је дојунча!
Ешг әһлини севдадән усандырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Касиб дејилиз, сиккеји-пулу танырыз биз,
Пул илә олан шә'нү шууну ганырыз биз,
Бир һәббә зәрәр јетсә пула, одланырыз биз,
Јансын чијәрим! Дөвләти јандырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Сә'ј ејләмишәм бир нечә ил зирәкү чалак,
Һарданса кечиб киримә чох сәрвәтү әмлак,
Бир ачизә рәһм етмәјиб, өмр ејләмишәм пак,
Инди бу сүлуки јаваландырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг[1] олурму?!

Бунлар кечәр, инди дүшүб ел башга һәвајә,
Пул истәнилир, мәктәб ачылсын фүгәрајә,
Оғлан охусун, гыз охусун пајәбәпајә;
Касибләри елмә учаландырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Дәхли мәнә нә елм охуја милләт ушағы?!
Тәһсили-кәмалат едә ја үммәт ушағы?!
Кетсин ишә бу тәнбәлү бигејрәт ушағы!
Чаным, көзүм, арифләри гандырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

Бизләрдә јох иди белә адәт,—јени чыхды,
Өврәтләрә тәдриси-китабәт јени чыхды,
Исламә хәләл гатды бу бид'әт[2],—јени чыхды,
Бу чешмәни бир нөв' буландырмаг олурму?!
Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!

[ПАҺ АТОННАН, НӘ АҒЫР ЈАТДЫ БУ ОҒЛАН, ӨЛҮБӘ!]

Паһ атоннан, нә ағыр јатды бу оғлан, өлүбә!
Нә дә тәрпәнмәјир үстүндәки јорған, өлүбә!..

Бу гәдәр гышгырыға дурду гонум-гоншу тәмам,
Дәбәришмәз дә, верибдир, дејәсән, чан, өлүбә!

Демәк олмаз дириләр тәк јатыб, әлбәт, дурачаг,
Өлүләр јатмағыдыр, јох буна пајан, өлүбә!

Чох совугдур чыхан аһәстәчә тәк-тәк нәфәси,
Бәдәниндә донушуб, ләхтәләниб ган, өлүбә!

Чумухуб чанына битләр, бирәләр, һисс еләмир,
Чалса әграб дә һәнуз ејләмәз әмман, өлүбә!

Һансы бир доктора әрз етдим онун илләтини,
Деди: чәк бундан әлин, бошла, бу чохдан өлүбә!

Нә «масаж» илә, нә «мәснуи-тәнәффүслә» бунун—
Вә нә «даға» илә олур дәрдинә дәрман, өлүбә!

Буну һәтта дүшүнүб чүмлә мүсәлман ушағы
Һәр вилајәтдә дејирләр: паj атоннан, өлүбә!

Мәзәли лап бу ки, бир пара урус «дама»лары
Гошулуб бунлара дерләр ки, мүсәлман өлүбә!

Аман, аj Молла дајы, бир китаб ачдыр, фала бах,
Тапмасан чарәсини сән дә де ордан: өлүбә!..

ТӘРАНЕЈИ-ӘСИЛАНӘ

Нә сохулмусан арајә, а башы бәлалы фә'лә?!
Нә хәјал илә олубсан белә иддиалы, фә'лә?!

Сәнә динмәдикчә, әбләһ, азыхыб јолун чашырсан,
Гапыда дајанмајыб да, зала доғру дырмашырсан,
Гара фә'лә олдуғунда бәјү ханла чулғашырсан,
Бәјә биздә көрмәјирсән бу гәдәр чәлалы, фә'лә?!

Нә чығыр-бағыр салырсан, јорулуб усанмајырсан,
Әдәб илә өз мәгамын таныјыб дајанмајырсан,
Һәлә көһнә палтарындан гызарыб утанмајырсан,
Башына гојуб кәлирсән јекә бир моталы, фә'лә?!

Буна бах, бу сир-сифәтлә данышыр да бир ибарә!..[1]
Көзүм ағрыјыр едәндә бу гырылмыша нәзарә...
Кәтириб бурахды кимләр булары бизим дијарә?
Нә билим һаралы касыб, нә билим һаралы фә'лә?!

Белә иди адәт әввәл, бәјә јалварарды касыб,
Нүчәбаләри көрәндә ајаға дурарды касыб,
Ики гат олуб, әдәблә бәјә баш вурарды касыб,
Вар иди вәфалы касыб, вар иди һәјалы фә'лә!

Дәјишиб заманә имди, доланыб бүтүн үмурат,
Ајағы чарыглылар да кәлиб истәјир мүсават!..
Белә әсрдә маишәт бизә хош кечәрми, һејһат?!.
Ајылыб јатан чәмаәт, көз ачыб гапалы фә'лә!

Адә, фә'лә, сән кет әлләш, сана күнләрин ај олсун,
Кет оларла сөз даныш ким, сәнә фәгрдә тај олсун,

Бәшәријјәт аләминдән нәјинә көрә пај олсун?
Бу дејилми баш-гулағын, а башы һавалы фә'лә?!

Бәшәријјәт ахтарырсан, һаны рүтбәвү чәлалын?
Мәдәнијјәт ахтарырсан, һаны пулу мүлкү малын?
Ә'зәмијјәт ахтарырсан, һаны халисән, мәналын?
Һаны тагә-тагә шалын, а чырыг чухалы фә'лә?!

Данышырсан азғын-азғын, һаны гәсри-зәрникарын?
Һаны Анна тәк барышнан, һаны Сонја тәк никарын?
Һаны мәчлиси-гумарын, рүфәгаји-мејкүсарын?
Һаны нәш'әји-хумарын, а галын гафалы фә'лә?!

Әкәр истәсәјди аллаһ, ки сәни едәјди мәгбул,
Бизә вердији тәк, әлбәт, сәнә һәм верәрди пул-мул.
Ди утан ләјагәтиндән, бары олма бунча мәчһул!
Гуру-бош әл илә умма өзүнә кәмалы, фә'лә!
Гәләт ејлә, етмә бир дә белә бош хәјалы, фә'лә!
Дур итил, чәһәннәм ол, кет, үрәјим даралы, фә'лә!..

ЛЕЈЛИ-МӘЧНУН

Еј дөвләтимин зәвалы оғлум!
Еј башы ағыр бәлалы оғлум!

Еј мәктәбү дәрсин ашинасы!
Еј риштеји-елм мүбтәласы!

Шад олдум о күн ки, сән доғулдун,
Мин шүкр еләдим ки, оғлум олдун.

Дердим ки, кезәл хәләф оларсан,
Бир анләјә шәрәф оларсан.

Шуғлу һүнәрими јад едәрсән,
Атаны, ананы шад едәрсән;

Дүнјадән олурса иртиһалым,
Анчаг сәнә тәрк олур мәналым.

Билмәздим олурсан елмә шејда,
Шуридә едәр сәни бу севда.

Бә'зи охумуш[1] рәфиги-бәдхаһ
Тәдбирими чашдырыбмыш, еј ваһ!

Ујдум олара, сәни охутдум,
Сәд һејф ки, әглими унутдум!

Кәсдим өз әлимлә өз ајағым,
Хамуш еләдим мән өз чирағым.

Кирәм бу хәта дүшүб өзүмдән,
Көз нурими сачмышам көзүмдән.

Сән һәм нијә бунча сәһв едирсән,
Көз нури кими узаг кедирсән?

Бунча охудун, јорул да бари,
Бир дәф'ә бураг бу зәһримари!

Пул галмады, бахмышам һесабә,—
Кетди гәләмә, кағыз, китабә.

Журналү китаб јүз-јүз олмаз,
Бу хәрч тичарәтә дүз олмаз.

Дәфтәрсә беш-алты чилд бәсдир,
Еј нахәләфим, бу нә һәвәсдир?!

Чернил, графил, перо, гарандаш—
Ичад едәни олајды шил, каш!

Инсаф еләмәзмисән ки, јандым,
Пули нә әзаб илә газандым!

Биһудә ишә нә хәрч едирсән,
Бу көнлүмү һәрчү мәрч едирсән!

Хәрчин түкәниб кәсилмир арды,
Биллаһ, дәхи пулларым гутарды!

Хасә әриди, үзүлдү чанын,
Солду күл үзүн, гаралды ганын;

Вазеһ бу ки, хәстәдир мәзачын,
Ја рәб, ким едәр сәнин әлачын?!

Нә вар јејиб-ичмәјин, нә хабын,
Тәһсиләдир анчаг иртикабын.

Нә сејрү сәфаны хошлајырсан,
Нә дәрсү китабы бошлајырсан.

Мырт-мырт охујуб мырылдајырсан,
Гарға кими һеј гырылдајырсан!

Әјјами-бәһарү күлдүр, оғлум!
Гојма мәни гәмдә, күлдүр, оғлум!

Һәмсиннләрин сәфадә, бағда,
Һәмәсрләрин чәмәндә, дағда.

Бә'зиси кәзиб дә киштзари,
Гуш әлдә көзәтләјир шикари;

Бә'зиләри бир тәрәфдә хәлвәт[2],
Адәтчә едәрләр ејшү ишрәт;

Бә'зиси олуб гумарә мәшғул,
Бә'зиси шәрабә, јарә мәшғул.

Һәр бир нәфәри бир ишдә чалак,
Һәр дикәри бир әмәлдә бибак.

Һәр күн әбәвејни шад едирләр,
Һөрмәтләрин издијад едирләр.

Хош ол әбәвејнә ким, бу минвал
Һәр даим олур чәһанда хошһал!..

[МӘЗЛУМЛУГ ЕДИБ БАШЛАМА ФӘРЈАДӘ, ӘКИНЧИ!]

Мәзлумлуг едиб башлама фәрјадә, әкинчи![1]
Гојма өзүнү түлкүлүјә, адә, әкинчи!

Бир үзрлә һәр күндә кәлиб дурма гапымда,
Јалварма мәнә, бојнуну кәч бурма гапымда,
Каһи башына, каһ дөшүнә вурма гапымда,
Ләғв олма, әдәб көзлә бу мә'вадә, әкинчи!
Лал ол, а балам[2], башлама фәрјадә, әкинчи!

Хош кечмәди ил чөллүјә, деһганә, нә борчум?
Јағмады јағыш, битмәди бир данә, нә борчум?
Әсди гара јел чәлтијә, бостанә, нә борчум?
Кетди мәнә нә фә'ләлијин бадә, әкинчи?!
Лағ-лағ данышыб башлама фәрјадә, әкинчи!

Алды долу әлдән сәрү саманыны, нејлим?
Јаинки чәјирткә једи бостаныны, нејлим?
Вердин кечән ил борчуна јорғаныны, нејлим?
Ол инди палас сатмаға амадә, әкинчи!
Лал ол, а балам, башлама фәрјадә, әкинчи!

Сөз ачма мәнә чох чалышыб, аз јемәјиндән,
Чанын бәчәһәннәм ки, өлүрсән, демәјиндән!
Мән көзләмәнәм, буғда чыхар, вер бәбәјиндән!
Чәлтик дә кәтир, арпа да, буғда да, әкинчи!
Јохса сојарам лап дәрини, адә, әкинчи!

Сән һеј де јохумдур, чыхарыб чаныны, аллам!
Валлаһи овуб дидеји-кирјаныны, аллам!
Шаллағә тутуб пејкәри-үрјаныны, аллам!
Өз һалыны сал инди өзүн јадә, әкинчи!
Лағ-лағ данышыб башлама фәрјадә, әкинчи!

Чүтчү бабасан, буғданы вер, дары јејәрсән.
Су олмаса, гышда әридиб гары јејәрсән,
Дашдан јумушаг зәһр нәдир, мары јејәрсән,
Өјрәшмәмисән әт-јаға дүнјадә, әкинчи!
Һејван кими өмр ејләмисән садә, әкинчи!

Лакин мәним инсанлыг олуб вәз'и-мәдарим,
Бәјзадәјәм, асајишәдир чүмлә гәрарим,
Мејсиз, мәзәсиз битмәз олур шамү нәһарим;
Иштә беләдир һаләти-бәјзадә, әкинчи!
Бәјзадәләрин рәсми будур, адә, әкинчи!..

[ӘЛМИННӘТҮ-ЛИЛЛАҺ КИ, «ДӘБИСТАН» ДА ГАПАНДЫ!]

Әлминнәтү-лиллаһ ки, «Дәбистан»[1] да гапанды!
Бир бади-хәзан әсди, күлүстан да гапанды!

Һасилләри пуч олду бүтүн мәзрәәчатын,
Јел вурду гавун-гарпызы, бостан да гапанды!

«Үлфәт»[2] кәсилиб, тохдады «Бүрһани-тәрәгги»[3],
Мәһв олду «Һәмијјәт»[4], әдәбистан да гапанды!

«Рәһбәр»[5] јорулуб, јухлады «Иршад»ү[6] «Тәкамүл»[7],
Асланлара ох дәјди, нејистан да гапанды!

Мејдани-рәгабәтдә бизим һүммәтимиздән
Дә'ва гапаныб, Рүстәми-дастан да гапанды!

Әтфали-вәтән ғој бағырыб өлсүн ачындан,
Јанды аналар синәси, пүстан да гапанды!

Гој көһнәләрин даш үрәји күл тәк ачылсын,
Даруззәфәри-тазәпәрәстан да гапанды!..

УЧИТЕЛЛӘР

Төвгиф едилмишди мағыл Кәнчә сијезди,
Олмушдуг әчәб биз дәхи раһәт, учителләр!

Душду тавуғу дөвријә[1] бәдбәхт «Ничат»ын[2],
Әјләшмәди бир ләһзә фәрағәт учителләр!

Диван-дәрәни бәндә чәкиб алды дүбарә,
Бу бид'әт олан әмрә ичазәт, учителләр!

Инди Бакыда башланачаг олду бу ичлас,
Олдуг јенә ол мәчлисә дә'вәт, учителләр!

Гојмур бу гапанмыш бизи дүнјадә беш-он күн
Адәтчә чәкиб кејф, едәк ишрәт, учителләр!

Билмәм бу сијездин нәдир ахыр бизә хејри—
Һәр илдә чәкәк бунча әзијјәт, учителләр?!

Даим бу тәшәббүсләр олур һәггүл-әмәлсиз,
Милләт пулу јох, та алаг үчрәт, учителләр!

Лазым кәтирир хәрч едәк анчаг чибимиздән,
Һәм хәрч ола, һәм мајеји-зәһмәт[3], учителләр!

Бојлә әмәлә агил олан мүртәкиб олмаз,
Лајигми чибишданә хәјанәт, учителләр?!

Јә'ни нә демәкдир бу ки, сән пулуну хәрч ет,
Та елм охујуб дәрс ала милләт, учителләр?!

Милләтдән өтүр ағлыјан ахырда олур кор,—
Мәзмунлу мәсәлдир бу ибарәт, учителләр!

Билдир дә нә зәһмәтлә бу ичласа јығышдыг,
Етдик нә гәдәр бош јерә сөһбәт, учителләр!

Лағ-лағ данышылды ки, нәдир шиә вә сүнни,
Лазым ки, бир олсун бу шәриәт, учителләр!

Дердиз ки, кәрәкдир ачыла мәктәби-ниован,
Бир јанда дәхи мәктәби-сән'әт, учителләр!

Бу һәрзәвү һәдјанлара кимләр гулаг асды,
Ким верди бу ахмаг сөзә гијмәт, учителләр?!

Баш тутдуму бејтүлмалыныз, сөјлә, сән аллаһ?
Чәкдиз, мән өлүм, һич хәчаләт, учителләр?!

Исламын өлүб јохса санырдыз вүкәласы?
Худсәр еләјирдиз дә вәкаләт, учителләр?!

Бир милләтә ким, сиз оласыз һадијү һами,
Батсын јерә, ја рәб, белә милләт, учителләр!

Сидги бу ки, бу барәдә рә'јимдир әлавә—
Сизлә едә билмәм дә шәракәт, учителләр!

Фикрим будур анчаг олам өз кејфимә мәшғул—
Бир кушеји-күлзардә хәлвәт, учителләр!

«Меј шишәдә, чам әлдә, ағыр нәш'ә башымда»...
Бу ше'рин едәм вирдини адәт, учителләр!

Бәјзадејәм, асајишедир чүмлә гәрарым,
Мејсиз, мәзәсиз битмәз олур шаму нәһарым;
Иштә беледир һалети-бәјзадә, екинчи!
Лағ-лағ данышыб башлама фәрјадә, екинчи!..

Элминнәтү-лиллаһ ки, «Дәбистан» да гапанды!
Бир бади-хәзан әсди, күлүстан да гапанды!

Әтфали-вәтән гој багырыб өлсүн ачындан,
Јанды аналар синәси, пустан да гапанды!

[ВӘГТА КИ, ГОПУР БИР ЕВДӘ МАТӘМ]

Вәгта ки, гопур бир евдә матәм,
Тәшкил едилир бүсати-еһсан,
Мә'лумләр әјләшир мүәммәм,
Тәфриһ илә әлләриндә гәлјан,
Ев саһибинин хәјалы бәрһәм,
Әфкары гонагларын фисинчан,
Бишдикчә газан-газан мүтәнчәм,
Кәлдикчә табаг-табаг бадымчан—
Јад ет мәни, јағлы-јағлы јад ет!

Вәгта ки, әсас олур мүрәттәб
Мәчмуәји-назү не'мәт илә,
Сәрсүфрәдә сәф чәкир мүәддәб
Ејзән нүчәба мәтанәт илә,
Дәрвазәдә әһли-фәгр: «Ја рәб!
Ја рәб!...» чағырыр зәлаләт илә;
Сәрсүфрәдә дадлы-дадлы шәрбәт,
Ичдикчә гонаглар әлдә финчан,
Дәрвазәдә һәсрәтү нәдамәт,
Олдугча нәсиби-мүстәмәндан—
Јад ет мәни, гәмли-гәмли јад ет!

Вәгта кәтирир бир әһли-сәрвәт
Минһејси-зәкат бир гәдәр пул;
Сејфүл-үләма едиб ичабәт,
Өврадә олур вә лејк мәшғул;
Јә'ни ки, мүгәддәсәм һәгигәт (?)
Мән фазили-әср, хәлг мәфзул.
Мәбләғ төкүлүб һүзурә лај-лај,
Олдугда һәвалеји-чибишдән,

Һәггүл-фүгәрајә шејх: «Охгај,
Бәллә'ту» дејиб уданда пүнһан
Јад ет мәни, кизли-кизли јад ет!..

ФӘХРИЈЈӘ

Һәрчәнд әсирани-гүјудати-зәманыз,
Һәрчәнд дучарани-бәлијјати-чәһаныз,
Зәнн етмә ки, бу әсрдә авареји-наныз,
Әввәл нә идиксә, јенә биз шимди һәманыз...
Туранлыларыз, адији-шүғли-сәләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Зүлмәтсевәр инсанларыз үч-беш јашымыздан,
Фитнә көјәрир торпағымыздан, дашымыздан,
Тарач едәрәк, бач алырыз гардашымыздан,
Чыхмаз, чыха билмәз дә бу адәт башымыздан...
Әслафымыза чүнки һәгиги хәләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Ол күн ки, Мәликшаһ Бүзүрк[1] ејләди риһләт,
Етдик ики намәрд вәзирә тәбәијјәт,
Гырдыг о гәдәр бир-биримиздән ки, нәһајәт,
Дүшмән гатыб әл, тахтымызы ејләди гарәт...
Өз һәггимизи көзләмәјә битәрәфиз биз!
Туранлыларыз, адији-шүғли-сәләфиз биз!

Бир вәгт олуб лешкәри-Чинкизә[2] тәрәфдар,
Харәзмләри[3] мәһв еләдик гәтл илә јекбар,
Харәзмләрин шаһы фәрар ејләди начар,
Мәсчидләри, мәктәбләри јыхдыг јерә тәкрар...[4]
Һәгга ки, сәзавари-нишанү шәрәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз!

Бир вәгт дә дә'ваји-Сәлиб[5] олду мүһәјја,
Дә'вадә фирәнкиләрә галиб кәлиб, әмма

Динчәлмәјиб етдик јенә бир фачиә бәрпа,
Өз тиғимиз өз ришәмизи кәсди сәрапа...
Куја ки, бијабанда битән бир әләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Бир вәгт дәхи Гарәгојун[6], Ағгојун[7] олдуг,
Азәрбајчана, һәм дә Анатолуја долдуг,
Ол гәдр гырыб бир-биримиздән ки, јорулдуг,
Гырдыгча јорулдуг вә јорулдугча гырылдыг...
Туранлыларыз, адији-шуғли-сәләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Бир вәгт салыб тәфригә олдуг ики гисмәт,
Тејмур[8] шәһә бир парамыз етди һимајәт,
Хан Илдырыма[9] бир парамыз гылды итаәт,
Ганлар сачылыб, Анкарада гопду гијамәт...
Әһсән бизә! Һәм тирзәниз, һәм һәдәфиз биз!.
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

Тејмур шәһи-ләнкә олуб табеји-фәрман,
Хан Тохтамышы[10] ејләдик ал ганына[11] гәлтан,
Та олду Гызыл Ордаларын[12] дөвләти талан[13],
Мәско шәһинә фаидәбәхш олду бу мејдан...
Әлјөвм уруслашмаг илә зишәрәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз![14]

Бир вәгт Шаһ Исмаилү[15] Султани-Сәлимә[16]
Мәфтун олараг ејләдик исламы дүнимә,
Гојдуг ики тазә ады бир дини-гәдимә,
Салды бу тәшәјјө, бу тәсәннүн бизи бимә...
Галдыгча бу һаләтлә сәзаји-әсәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз!

Надир[17] бу ики хәстәлији тутду нәзәрдә,
Истәрди әлач ејләјә бу горхулу дәрдә,
Бу мәгсәд илә әзм едәрәк кирди нәбәрдә,
Мәгтулән онун нә'шини гојдуг гуру јердә...
Бир шеји-әчибиз, нә билим, бир түһәфиз биз!
Өз динимизин башына әнкәлкәләфиз биз!

Инди јенә вар тазә хәбәр, јахшы тәмаша,
Иранлылыг, османлылыг исми олуб еһја,

Бир гит'ә јер үстүндә гопуб бир јекә дә'ва,
Мејдан ки, гызышды оларыг мәһв сәрапа...
Онсуз да әкәрчәнд ки[18], јексәр тәләфиз биз!
Өз гөвмүмүзүн башына әнкәлкәләфиз биз!

ГОРХУРАМ

Паји-пијадә дүшүрәм чөлләрә,—
Хари-мүғилан көрүрәм, горхмурам.

Сејр едирәм бәррү бијабанлары,—
Гули-бијабан көрүрәм, горхмурам.

Каһ олурам бәһрдә зөврәгнишин,—
Далғалы туфан көрүрәм, горхмурам.

Кәһ чыхырам саһилә, һәр јанда мин
Вәһшији-ғурран көрүрәм, горхмурам.

Каһ шәфәг тәк дүшүрәм дағлара[1],—
Јанғылы вулкан көрүрәм, горхмурам.

Кәһ енирәм сајә тәк орманлара,—
Јыртычы һејван көрүрәм, горхмурам.

Үз гојурам каһ нејистанлара,—
Бир сүрү аслан көрүрәм, горхмурам.

Мәгбәрәликдә едирәм кәһ мәкан,—
Гәбрдә хортдан көрүрәм, горхмурам.

Мәнзил олур кәһ мәнә виранәләр,—
Чин көрүрәм, чан көрүрәм, горхмурам.

Бу күреји-әрздә мән, мүхтәсәр,
Мүхтәлиф әлван көрүрәм, горхмурам[2].

Харичи мүлкүндә дә һәтта кәзиб
Чох түһаф инсан көрүрәм, горхмурам.

Лејк, бу горхмазлыг илә, доғрусу,
Ај дадаш, валлаһи, биллаһи, таллаһи,
Һарда мүсәлман көрүрәм, горхурам!..

Бисәбәб горхмајырам, вәчһи вар:
Нејләјим ахыр, бу јох олмушларын
Фикрини ган-ган көрүрәм, горхурам,
Горхурам, горхурам, горхурам!..

[БӘ'ЗИ ЈЕРЛӘРДӘ ТӘСАДҮФ ОЛУНУР АША, ЭТӘ]

Бә'зи јерләрдә тәсадүф олунур аша, этә,
Мүфтә көрчәк тутурам кәндими бозбаша, этә!

Дејирәм, каш гонаглыг олан евләрдә бүтүн
Јејиб-ичмәкдә башым бәнд ола, чулғаша этә!

О гәдәр хошланырам түстүсү чыхчаг кабабын—
Ач бишик тәк чумурам шөвг илә бирбаша этә!

Көрүрәм та эти гәссаб дүканында асылыб,
Аз галыр ит кими нәфсим һүрә, дырмаша этә!

Нуш олур чаныма эт, хасә о һәнкамдә ким,
Мән јејәм, хырда ушаглар баха, ағлаша, этә!

Эти чох истәјирәм, лејк пулу ондан чох,
Нола, гузғун кими та мүфтә гонам лаша, этә!

Хәрч едир бир пара әшхас пулун бајрамда
Зә'фәранә, јаға, разјанәјә, хашхаша, этә!

Филһәгигәт јемәли шејдир әкәр пулсуз ола,
Јарамыр пул верилә һәр гуруја, јаша, этә!

Пулу анчаг јарашыр чинләјәсән сәндуғә,
Нә ки, хәрч ејләјәсән милләтә, диндаша, этә?!

Ојлә зәһләм кедир, аллаһ да билир, милләтдән,
Олурам сүст ады кәлчәк, дөнүрәм даша[1], этә!

Ичдикчә гонаглар әлдә финчан,
Дәрвазәдә һәсрәтү нәдамәт.

Олдугча нәсиби-мүстәмәндән—
Јад ет мәни, гәмли-гәмли јад ет!

Атмыш нигаби-һуснин мәчмуәји-тәванкәр...
Һүззар ичиндә әсла јох бир фәгиру мүзтәр...

Иш башбиләнсиз олмаз!
Сәрсуфрә сәнсиз олмаз!

Ады пулдурса пулун, лејк өзү чан јонгарыдыр,
Вермәк олмур гоһума, гоншуја, гардаша, этә!

Верәрәм диними, иманымы, әмма пулуму
Вермәрәм, «Бәһлул»[2] аға, архајын ол, аша, этә!..

[МӘН БЕЛӘ ӘСРАРЫ ГАНА БИЛМИРӘМ]

Мән белә әсрары гана билмирәм,
Ганмаз олуб да долана билмирәм!..[1]

Ахтахана, дағда дана бөјүдү,
Мән бөјүк оллам һачана, билмирәм!..

Дерләр утан, һеч кәсә бир сөз демә,—
Һәг сөзү деркән утана билмирәм!..

Нејләмәли, көз көрүр, әглим кәсир,
Мән күнәши көјдә дана билмирәм!..

Шиддәти-сејлан илә баран төкүр,
Бир кома јох, далдалана билмирәм!..

Дерләр усан, һәрзәвү һәдјан демә,—
Күч кәтирир дәрд, усана билмирәм!..

Дерләр, отур евдә, недим, касибәм,
Кәсб еләмәзсәм, газана билмирәм!..

Дерләр, а ганмаз, де јыхыл, өл, гутар!
Һә, балам, доғрусу, ај дадаш, мән дәхи
Мәсләһәт ондан о јана билмирәм!..

МҮӘЛЛИМЛӘР СИЈЕЗДИ

Баш тутду мүәллимләрин ичласи-сијезди,
Еј вај, учителләр јенә дәркар олачагдыр!..

Зәннимчә мәним, ишбу јығынчагда һәмана
Билдирки мәсаил[1] јенә тәкрар олачагдыр.

Тәшкил едәчәкләр кишиләр мәктәби-нисван,
Гызлар охујуб чүмлә шәрәфдар олачагдыр.

Һәр шәһрдә бир мәктәби-сән'әт ачачаглар,
Оғланлар алыб һәндәсә, ме'мар олачагдыр.

Тәтбиг едәчәкләр јазыны шивеји-түркә,
Сибјан да сүһуләтлә хәбәрдар олачагдыр.

Тәсниф олунуб тазә күтүб түрк дилиндә,
Һәр кәс охујуб елмлә бидар олачагдыр.

Бу бир, ики, үч мәс'әләдә јох о гәдәр бак,
Олсун, бәчәһәннәм, нечә рәфтар олачагдыр.

Лакин бу јамандыр ки, ики мәзһәбә рәғмән
Бир мәс'әлә үстүндә дә көфтар олачагдыр.

Сүннилик илә шиәлији галдырачаглар,
Исламә јетиб рәхнә, хәләлдар олачагдыр.

Ґардаш биләчәк бир-бирини шиә вә сүнни,
Һәр әмрдә һәмрә'јү һәмәфкар олачагдыр.

Мәзһәбләри бирјанлыг едиб бу учителләр,
Анчаг јаван ислам ады тәзкар олачагдыр.

Әфсус, сəд əфсус сəнə, еј көзəл ислам!
Кимлəр сəнə көр инди тəрəфдар олачагдыр!?

Баш сачлы, ајаг чəкмəли, мырт-мырт
данышанлар
Дин гəдри билиб, мө'минү диндар олачагдыр!..

[ЧАПМА АТЫНЫ, КИРМƏ БУ МЕЈДАНƏ, А МОЛЛА!]

Чапма атыны, кирмə бу мејданə, а Молла![1]
Чох мəсхəрə сəн јазма мүсəлманə, а Молла!
Салма өзүнү атəши-нирaнə, а Молла!
Кəлсин јазығын чанына, диванə, а Молла!
Бу сөзлəрини јаз хəрү наданə, а Молла!
Биз анлајаныг, кəлдик ахыр чанə, а Молла!

Шимди де көрəк, мəгсəдин, аја, нəди биздəн?
Нə кəшфи-кəрамəт, нə дə бир мө'чүзə сиздəн
Һеч көрмəмишик, салма өзүн бир белə көздəн!
Анчаг ки, кəлир бирчə шəкил чəкмəк əлиздəн!
Горхум буду инкар едəсəн тарын, а Молла!
Ја маһв едəсəн ахирəт асарын, а Молла!

Елм əһлисəн, ет һејзү нифаси көзəл үнван,
Ја мəс'əлеји-шəкк илə сəһви елə тибјан,
Мəндəн кəл ешит бунча нəсиһəт, а мүсəлман!
Нəгл ејлə «Чеһил тути»[2], нə һүрријјəти-вичдан?!
Ол бирчə пешиман, кəл иманə, а Молла!
Сөһбəт едəсəн һурију гылманə, а Молла!

Ја вə'з елə биздəн өтəр əхбару əһадис,
Гыл малə тəсаһүб, гала бош јердə мəварис,
Ирсалə оху, ејлə əјан фəрги-хəбаис,
Аја, сəнə нə, олду кечəн вəз'ү һəвадис?
Гыл тəкјə митəккајə, елə раһəт, а Молла!
Елм əһлинə шимди белəдир адəт, а Молла!

Чых мəнбəрə, заһирдə оху нəглү китабы,
Буғданы вур анбара, елə мејл шəрабы,

Вур башына нохтады, бу мәхлугә, сәвабы,
Аја, нә ишин вар, јазыб ајати-һичабы?
Бу сөзләри инсан јазыб инсанә, а Молла!
Нохта јараныб фиргеји-һејванә, а Молла!

Ја мүчтәһид ол, тап өзүнә чохлу мүгәллид,
Јаинки әвам ол, еләиирсаләјә тәглид,
Аја, сәнә нә, нејләди молла илә сејјид?
Ја нејләди һачы? Еләмә һәр сөзү тәчдид!
Һәр нә еләсә, башда вар әммамә, а Молла!
Динмә, тохунур аләми-исламә, а Молла!

Каһи јағышы, каһи мүсәлланы данырсан,
Каһи өкүзүн үстә бу дүнјаны данырсан,
Каһи булуду, әрши-мүәлланы данырсан,
Кәһ чинни, кәһи гули-бијабаны данырсан,
Тәсхирә кириб чох охудун, аздын, а Молла!
Һәр нә кәлиб өз эглинә сән јаздын, а Молла!

Тәсбиһи көтүр, гуршағы бағла, еләтәзвир,
Өз вәһми-хәјалатыны ејлә бизә тәфсир,
Аја, сәнә нә нәф'и ки, Иран ола тә'мир,—
Рисва едиб һәр һәфтә чәкирсән белә тәсвир?
Бирчә сәнә нә, нолду бу Иранә, а Молла!
Ја молла, сејид гојдула виранә, а Молла!

Чоғрафи нәдир, елми-һесаб, елми-ријази,
Ја елми-мәсаһәт едә тәгсими-әрази,
Ја елми-мәадин охуја кәшф едә ғази,
Гој нәһв илә сәрфи охусун та ола гази,
Сөһбәт еләсин төһрү нәчасәтдән, а Молла!
Ја мәс'әлеји-гүслү чәнабәтдән, а Молла!

Ја тирјаки ол, кетмә нә дә'вавү нә рәзмә,
Сән'әт нәди, аллаһа тәвәккүл елә, кәзмә,
Ја дүшсә јетим малы је, вер хәлвәти һәзмә,
Әјләш, оту, ич бадәни, сал мүтриби бәзмә,
Бизләрдә нә лазымды тичарәтләр, а Молла!
Бир јахшы тичарәтди бу адәтләр, а Молла!

Аја, сәнә нә гыз әрә кетди ки, ушагды?
Аја, сәнә нә ачлара нолду ки, гурагды?

Ја күндә бир арвад ки, мүсәлмандан ирагды?
Јаинки тәрәгги бизә һарданды, һачагды?
Инкар еләмә гәсд илә көһнә јолу, Молла!
Бичарә, јазыг, башы чүнундан долу, Молла!

Јатмырсан өзүн инди дә, нејлим, һәлә јатма,
Моллалара јансын үрәјин, хәлги ајытма,
Ханларын евин јыхма, көзүм, көһнәни атма,
Бузлу сују гајнар газанын ашына гатма,
Јох анлајанын мәнфәәти чанә, а Молла!
Дәрвишә, ахунда, бәјә, һәм ханә, а Молла!..

ИКИ ЧАВАБЛАРА БИР ЧАВАБ

Лоғалашыб, а көрмәмиш, чох да белә фырылдама!
Тәрбијәсиз ушаг кими бош-бошуна һырылдама!
Баш-гулағын дүзәлмәјиб, чох да басыб-курулдама!
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Мүнтәзәм олмамыш әмәл, рөвнәги-кар олурму ја?!
Сүбһ түлу' етмәмиш вәгти-нәһар олурму ја?
Бир күл ачылмаг илә дә фәсли-бәһар олурму ја?
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Гәтл еләдиз Әтабәки, мән ки, бу әмри данмырам?!
Вар јенә мин Әтабәкиз, јохса әмәлли ганмырам?
Көһнә гапы бу тезлијә тазәләшә инанмырам!
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Кирәм Әтабәк өлдү дә, топу түфәнкиниз һаны?
Бәһри-әмиги-һәрбдә кәштији-чәнкиниз һаны?
Әски һамамдыр, әски тас, пәс јени рәнкиниз һаны?
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Сөјлә мәнә, вәзарәти-миллијәниз дүзәлдими?
Ја узун әл, узун папаг гыссалашыб көдәлдими?
Өлкәнизә шәмәндәфер јол тапа билди, кәлдими?
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Дари-шәфаји-Теһранын кет еләә бир сәјаһәтин,
Мирзә Әбулһәсән ханын[1] кер рәвиши-тәбабәтин,
Тән јары бөлдү зәһр илә јексәр әчәм чәмаәтин!
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Мүлки-Ирагы адбаад сајсам әкәр, кәлал олур,
Тул тапар кәламымыз, гареә һәм мәлал олур,

Ишбу сәбәблә ше'римиз мухтәсәр әрзи-һал олур,
    Динмә, данышма, јат балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Арха су долмајыб һәлә!
Көһнә идарәниз дурур,
Рәнки дә солмајыб һәлә!..

[СОЛДУМУ КҮЛЗАРЫН, ЕЈ ФАИГИ-НЕ'МАН ПӘСӘР]

Солдуму күлзарын, еј Фаиги-Не'ман пәсәр,
Лалеји-не'манларын олдуму хунинчикәр,
Синәнә дәсти-гәза чәкдими дағи-кәдәр[1],
Нәркиси-шәһлаләрин жаләчәкан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Сөјләмәдимми сәнә, раһәт отур, һејфсән,
Чәкмә бу милләт гәмин, чәк өзүнә кејф сән,
Ханә дејилдир сәнин, кетмәлисән, зејфсән.
Ејләмәдин е'тина, гиссә һәман олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Фајидә вермәз, дедим, етдијин әфған сәнә,
Һалына јандыгларын ејләмәз еһсан сәнә,
Мәскән олур агибәт кушеји-зиндан сәнә,
Кушеји-зиндан сәнә иштә мәкан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?![2]

Мән демәдимми сәнә башда отур тач тәк,
Дурма мүгабил бәла тиринә амач тәк,
Истәмә һүрријјәти фә'леји-мөһтач тәк[3],
Балү пәрин накәһан тирә нишан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Мән демәдимми сәнә кирмә ишә чан илән,
Ховф елә, саллашма чох бәјләр илән, хан илән,
Олмакилән һәмрәвиш мәчлиси-Иран илән,
Мәчлиси-Иранда бир шөвкәтү шан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

Мән демәдимми сәнә һәзрәти-зишанлары,
Ејләмә дә'вәт әбәс бирлијә ишанлары,
Сән ки, јыға билмәсән бунча пәришанлары,
Мәс'әлеји-иттиһад һәллү бәјан олдуму?
Шимди сәнә мән дејән мәтләб әјан олдуму?!

[ЕЈ ОН КИ, ҮЛУМИ-МӘДӘНИДӘН ХӘБӘРИН ВАР]

Еј он ки, үлуми-мәдәнидән хәбәрин вар,
Јүз дәрди-сәрин вар;
Бича јерә һәр ләһзәдә мин шуру шәрин[1] вар,
Чох пис нәзәрин вар.

Бәсдир, аз елә бизләри сән елмдә талиб,
Ахыр нә мүнасиб?
Көр милләти-бипавү сәрү һәм чү хәрин вар,
Бундан бәтәрин вар!

Тәсхири-әчиннә илә ет кәшфи-кәрамәт,
Әһсән дејә милләт;
Нејлим охујуб елми-сәнаје һүнәрин вар,
Нәф'ин, сәмәрин вар?!

Бујнузлу илан сејдинә кет јазкилә әфсун,
Етмә бизи мәһзун!
Минләр бу әмәлдә көрәсән симү зәрин вар,
Али әсәрин вар!

Бәсдир дәхи милләт гәмини ејләмә тәкрар,
Олмаз белә исрар!
Бир бах өзүнә, көр нечә әшки-бәсәрин вар,
Һәм чешми-тәрин вар!

Јүз елм охусан, ахыры аварә галарсан,
Бичарә галарсан;
Бахмазла сәнин синәдә дүрлү күһәрин вар,
Лө'лөи-тәрин вар.

Бир тазә чаван олсан, әзизим, ишин ишдир,
Бу јахшы рәвишдир;

Һәр кәс көрә сөјләр: нечә лә'ли-шәкәрин вар,
Инчә кәмәрин вар.

Әлбәт јејиб-ичмәк, кејф чәкмәк ола карын,
Һәм олмаја арын;
Бунда биләсән јахшыча фәтһү зәфәрин вар,
Һали-дикәрин вар.

Кетсә белә иш мөһтәшәми-хәлвәт олурсан,
Асудә галырсан;
Бојлә еләмәзсән, билирәм, чох хәтәрин вар,
Һәм шуру шәрин вар.

Јохса дејәсән милләти-бичарә гәминдән,
Һаким ситәминдән;
Бил сүбһә кими налеји-мурғи-сәһәрин вар!
Ол дәрбәдәрин вар!

Етмә гәми-милләт,
Ачма баша зәһмәт,
Олса белә мөһнәт
Хунин чијәрин вар!

СУАЛ-ЧАВАБ

—Көрмә!—Баш үстә, јумарам көзләрим.
—Динмә!—Мүтиәм, кәсәрәм сөзләрим.
—Бир сөз ешитмә!—Гулағым бағларам.
—Күлмә!—Пәкеј, шаму сәһәр ағларам.
—Ганма!—Бачармам! Мәни мә'зур тут,
Бојләчә тәклифи-мәһалы унут!
Габили-имканмы олур ганмамаг?
Мәчмәри-нар ичрә олуб јанмамаг?
Ејлә хәмуш атәши-сузаны,
Гыл мәни асудә, һәм өз чаныны!

ИФТАРДАН БИР КӨФТАР, ЈА МӘЧМУӘДӘН БИР ЛӨГМӘ

Атмыш нигаби-һүснин мәчмуәји-тәванкәр,
Мәчмуәдә дүзүлмүш ејзән хуруш сәрасәр,
Һәсрәткешани-мәтбәх, күркани-бәтнпәрвәр,
Чари боғаза шәрбәт, сари-мәзагә шәккәр,
Әкси-бухари-долма, зилли-әммамеји-сәр,
Дәрјаји-иштәһаjә олмагда бећчәтавәр,
Һүззар ичиндә әсла јох бир фәгиру мүзтәр,
Ифтар вәгтидир һа, еј ваизи-сүхәнвәр!

Иш башбиләнсиз олмаз!
Сәрсүфрә сәнсиз олмаз!

Вәгти-ғәза ки, нәфсин чуш етдији зәмандыр,
Билчүмлә рузәдарә һәнками-әкли-нандыр,
Әнва'и-назү не'мәт сәрсүфрәдә әјандыр,
Лакин о лөгмәләр һәп ә'јанә шајәкандыр,
Һәр су нәзәр едәрсән: бәјдир, әмирү хандыр,
Фәгр әһлинә бу һаләт тагәткүдази-чандыр,
Ифтар ләззәтәфза сури-сәфанишандыр,
Еј мүстәһәг, дарыхма, көнлүн әкәрчи гандыр!

Мискин һәзәнсиз олмаз!
Гәм, гүссә сәнсиз олмаз!

Етдикчә мән тәмаша, көрдүкчә ишбу кари—
Ачиздә инкисари, саилдә изтирари,
Мискиндә интизари, тачирдә еһтикари,
Әшким олур көзүмдән хуни-чијәрлә чари,
Һејһат, олурму чешмим һаиз бу игтидари
Та јанмадыгча көнлүм, еј көнлүмүн мәдари?!

Әш'ари-атәшин-дәм јахдыгча гәлби-зари,
Тәглид едир тәбиәт мүрғани-нөвбәһари.

Шаир сүхәнсиз олмаз,
Ше'р исә сәнсиз олмаз!

Еј әһли-фәгрү фагә, вер шаирә сәлалын,
Дәмдир ки, шаир олсун дилдадеји-кәлалын,
Дәмдир ки, ше'ри-нәғзим шәрһ етсин әрзи-һалын,
Шајани-рәһм олунсун һәр кәсчә инфиалын,
Сурәтнүмалыг етсин ајинеји-висалын,
Көзләрдә чилвәләнсин инсан кими чәмалын,
Һејһат! Сүммә һејһат! Хам олмасын хәјалын!
Биһиммәт әғнијадән олмаз рәва суалын,
Төк рујн-зәрдин үзрә даим сиришки-алын...

Саил миһәнсиз олмаз!
Мөһнәт дә сәнсиз олмаз!

[БИМӘРҺӘМӘТ Ә'ЈАНЛАРЫНА ШҮКР, ХУДАЈА!]

Бимәрһәмәт ә'јанларына шүкр, худаја!
Бу саһиби-милјанларына шүкр, худаја!

Милләт гәминә бахмајан әнзари-кәрәмлә—
Ишани-зәвишанларына шүкр, худаја!

Иш билмәјән анчаг јемәк-ичмәкдән әлавә,
Бу чанлы дәјирманларына шүкр, худаја!

Бидади-бәрадәрлә олан ганына гәлтан,
Гафгаздакы гурбанларына шүкр, худаја!

Хассә Баку шәһриндә, о шөһрәтли мәканда
Дәрја тәк ахан ганларына шүкр, худаја!

Хунхар олан әфради-бәни-нөв'үнә даим—
Бу вәһшијү ғурранларына шүкр, худаја!

Гурд исә, шәғал исә бијабанда олурду,
Шәһр ичрә бу һејванларына шүкр, худаја!

Көзләнмәјән әдналығын ичадына чиддән—
Һиммәт едән инсанларына шүкр, худаја!

Һәммамдә өврәтләрә гулдурлуг едән бу[1]
Гејрәтли мүсәлманларына шүкр, худаја!

Сакит отуран бојлә чинајәтләрә гаршы
Бу саһиби-вичданларына шүкр, худаја!

Билмәм нә зәман гәһрин едәр аләми бәрбад?!
Сәбр етдијин аванларына шүкр, худаја!

Һәлл олмады көнлүмдәки нискилли мүәмма,
Тәчдид едирәм мәтләи, мабә'ди вар әмма!..

Јох көзүм әсла фүгәра көрмәјә!
Худ, фүгәраны нә рәва көрмәјә?
Көздә әкәр олса зија көрмәјә—
Көстәр она пул белә, дөвләт белә!..

МӘКТУБ

Молла дајы, етмә шәрарәт белә,
Орталыға салма ләчачәт белә!..

Күндә чыхарма јени бир гандә,
Мәктәби билмә белә бафандә,
Милләти бәнд етмә әлиф-бандә,
Сөјләмә «сә'фәс» белә, «гәршәт»[1] белә!..

Чох да сәнин тәк дејиләм нахәләф
Та олам аги-падәрани-сәләф,
Елмлә өвладымы етмәм тәләф—
Мин дә десән сөз белә, сөһбәт белә!..

Елм нәдир, фәзл нәдир—ганмарам,
Атәши-елмә алышыб јанмарам,
Сән едән иғваләрә алданмарам,
Вермә әбәс кәндинә зәһмәт белә!..

Чәһлдә бир гәл'әји-истадәјәм,
Аләми мәһв етмәјә амадәјәм,
Адији-тирјакү меју бадәјәм,
Етмишәм өмрүмдә мән адәт белә!..

Тикмә, кәнар ол, көзүмә милләти!
Нејләјирәм милләти, миллијјәти?!
Олду башым дәнк, дәјиш сөһбәти,
Аз сөлә милләт белә, үммәт белә!..

Мән фәгәт өз әмрими саманларам,
Хејрим үчүн аләми виранларам,
Мән нә чәмаәт, нә вәтән анларам,—
Јанса вәтән, батса чәмаәт белә!..

[ТӨҺМӘТ ЕДИР ГӘЗЕТЧИЛӘР,—МӘ'ШӘРИ-НАСЫ БИР БЕЛӘ!..]

Төһмәт едир гәзетчиләр,—мә'шәри-насы бир белә!..
Өзләринин, инан ки, јох фәһмү зәкасы бир белә!..

Мән кими агил олсалар, шүғл едәләр оғурлуғу,—
Зәһмәти, рәнчи бир белә!.. зөвгү сәфасы бир белә!..

Чүмлә мәариф әһлинин һаләти көз өнүндәдир,—
Вәчһи-мәашы бир белә!.. дәрдү бәласы бир белә!..

Мадәри-елмә сөјләнир Мәрјәмә[1] сөјләнән түһәм,
Елмин анасы бир белә!.. чәһлин атасы бир белә!..

Мән дәлијәмми оғлуму мәктәбә, дәрсә сөвг едәм?!
Дәрсин әзасы бир белә, хәлгин әдасы бир белә!..

[ДАШ ГӘЛБЛИ ИНСАНЛАРЫ НЕЈЛӘРДИН, ИЛАҺИ?!]

Даш гәлбли инсанлары нејләрдин, илаһи?!
Бизде бу сојуг ганлары нејләрдин, илаһи?!

Артдыгча һәјасызлыг олур ел мүтәһәммил,
Һәр зүлмә дөзән чанлары нејләрдин, илаһи?!

Бир дөврдә ким, сидгү сәфа галмајачагмыш,—
Билмәм белә дөвранлары нејләрдин, илаһи?!

Мәзлумларын көз јашы дәрја олачагмыш,—
Дәрјалары, үмманлары нејләрдин, илаһи?!

Сәјјади-чәфакардә рәһм олмајачагмыш,—
Аһуләри, чејранлары нејләрдин, илаһи?!

Бағын, әкинин хејрини бәјләр көрәчәкмиш,—
Төхм әкмәјә деһганлары нејләрдин, илаһи?!

Иш рәнчбәрин, күч өкүзүн, јер өзүнүнкү,—
Бәјзадәләри, ханлары нејләрдин, илаһи?!

Һөкм ејләјәчәкмиш бүтүн аләмдә чәһаләт,—
Дилдадеји-ирфанлары нејләрдин, илаһи?!

Суртуглу мүсәлманлары тәкфирә гојан бу
Дөшдүклү мүсәлманлары нејләрдин, илаһи?!

Јахуд буларын бунча нүфузу олачагмыш,—
Беш-үч бу сухәнданлары нејләрдин, илаһи?!

Ғејрәтли даносбазларымыз иш бачарыркән,—
Тәнбәл, дәли шејтанлары нејләрдин, илаһи?!

Әрләр һәрә бир гыз кими оғлан севәчәкмиш,—
Евләрдәки нисванлары нејләрдин, илаһи?!

Тачирләримиз Сонјалара бәнд олачагмыш,—
Бәдбәхт Түкәзбанлары нејләрдин, илаһи?!

Сүбһанәкә, сүбһанәкә, сүбһанәкә, ја рәб!
Бахдыгча бу һикмәтләрә һејран олурам һәп!..

СУАЛ-ЧАВАБ

ЧАВАН-ГОЧА

— Шәһри-мә'лумунузун вәз'ү гәрары нечәдир?
— Һәмдүлиллаһ, нечә көрмүшдүсә Нуһ[1], ојләчәдир!
— Јени мәктәб ачылыбмы вәтән өвлады үчүн?
— Аз дејил Адәм ачан мәдрәсә әһфады үчүн!
— Охујурму гәзетә шәһринизин әһли тәмам?
— Бә'зи сарсаг охумушлар охујур, мән охумам!
— Өлкәниздә ачылыбдырмы гираәтханә?
— Тазәләр ачмыш иди, гојдуг ону виранә!
— Ач гарындашлара инфаг едилирми, әми чан?
— Ону көрмәзми худа, ел нијә версин она нан?!
— Бивә өврәтләрин әмри алынырмы нәзәрә?
— Чаны чыхсын, о да кетсин јенә бир тазә әрә!
— Иттиһад әмринә даир данышырсызмы бары?
— Данышыр бир парамыз[2], лејк боғаздан јухары!
— Сүннијү шиә тәәссүбләри ләғв олдуму ја?
— Нә дедин? Күфр данышдын! Чырарам ағзыны һа!..
— Габили-әрз сөзүм јох, мәни әфв ет, кедирәм...
— Бәчәһәннәм ки, кедирсән, сәни худ мән нејнирәм?!
Буна бах, ағзына бах, сурәти-идбарына бах!
Башынын шапгасына, етдији көфтарына бах!..

СӘБИР

Та кәлирик биз дә бир аз анлаjаг,—
Мәһзәри-ирфанда вурур тәк сәбир.
Jа деjирик ишләри саманлаjаг,—
Мәчлиси-ә'јанда[1] вурур тәк сәбир.

Истәjирик бир иш ачаг филмәсәл,
Сөjләширик бир-ики ил лаәгәл,
Та деjилир пул верин, ашсын әмәл,—
Өлкәдә, һәр jанда вурур тәк сәбир.

Jалхы бизи еjләмәjиб мүбтәла:
Сәфһеjи-Гафгазы тутуб бу бәла;
Гахда, Газахда, Шәкидә бәрмәла,
Шишәдә, Ширванда вурур тәк сәбир.

Лакин о jерләрдә кедир, дурмаjыр,
Бир елә лаjигли кәләк гурмаjыр,
Кәнчәдә дерләрсә вурур, вурмаjыр,
Оjлә ки, Сәлjанда вурур тәк сәбир.

Андыра галмыш нә jаман сәсләнир!
Сөз демәjә вермир аман, сәсләнир!
Ох атылыр, санки каман сәсләнир!
Саһәти-меjданда вурур тәк сәбир.

Һәрзә нә шура вә нә мәчлис билир,
Нә дүшүнүр jахшы, нә бир пис билир,
Горхмур, утанмыр, нә дә бир һис билир,
Һүчрәдә, дүкканда вурур тәк сәбир...

Төһмәт едир гәзетчиләр,—мә'шәри-пасы бир белә!..
Өзләринин, инан ки, jох фәһму зәкасы бир белә!..
Чүмлә мәариф әһлинин һаләти көз өнүндәдир,—
Вәчһи-мәашы бир белә!.. дәрдү бәласы бир белә!..

— Сүннијү шиә тәәссүбләри ләғв олдуму ја?
— Буна бах, ағзына бах, сурәти-идбарына бах! Башынын шапкасына, етдији хөфтарына бах!..

ФИСИНЧАН

Санма әздикчә фәләк бизләри виранлыг олур.
Ун тәмәннасы илә буғда дәјирманлыг олур!

Гарышыгдыр һәләлик милләтин исте'дады.—
Әләнирсә, сафы бир јан, гозу бир јанлыг олур!

Чалхаландыгча, буландыгча заман неһрә кими,
Јағы јағ үстә чыхыр, ајраны ајранлыг олур!

Ким ки, инсаны севәр,—ашиги-һүрријјәт олур,
Бәли, һүрријјәт олан јердә дә инсанлыг олур!

Еј ки, дерсән, үрәфа раһи-хәтадә булунур,
Елми-мәнтигчә бу сөз бәһреји-наданлыг олур!

Үрәфа дерсән өзүн, әһли-хәта дерсән өзүн,
Дүшүнүрсәнми бу сөздә нечә һәдјанлыг олур?

Көзүнү хирәләдирми күнәши ирфанын?
Һајды, хәффашсифәт, бунчамы хулганлыг олур?!

Таныры биз сизи артыг, демә һа, биз беләјик,
Танылыр ол киши ким, тутдуғу меjданлыг олур!

Бахмасыз кушеји-чешм илә фәгиранә тәрәф,
Јүјүрүрсүз ора ким, дадлы фисинчанлыг олур!..

[АЛДАНМАРАМ КИ, ДОҒРУДУР АЈИНИН, ЕЈ ӘМУ!]

Алданмарам ки, доғрудур ајинин, еј әму!
Кәссин мәни, һәгиги исә динин, еј әму!

Иманына гәсәмлә чапырсан чәмаәти,
Гулдурчулуг түфәнкимидир динин, еј әму?!

Гәлбин кими сијаһ едәмәзсән мәһасинин,
Чумма һәнајә, бошла бу тәлвинин, еј әму!

Сөвмү сәлатдән сәнә кәр чыхмасајды пул[1],
Олмазды бунча зәһмәтә тәмкинин, еј әму!

Тикмә нәмазыны көзүмә бир чида кими,
Көстәр муамиләндәки тә'јинин, еј әму!

БИЗӘ НӘ?!

Кәр бу ил хәлги тәбаһ етди киранлыг, бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

Биз мәкәр ачлара вәгф ејләмишик малымызы?
Та ки, һәр мүстәһәгә бәзл едәк әмвалымызы?
Биз мүраат едәрик анчаг өз әһвалымызы,
Даима бәсләјәрик наз илә әтфалымызы;
Атасыз тифлләри басды поранлыг[1], бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

Бу да сөздүрмү, газандыгларымыз парәләри
Һеј верәк боғмаласын Зәнкәзур аварәләри?[2]
Бизләрә дәхли нәдир,—јохдур әкәр чарәләри
Гој ағарсын фүгәра көзләринин гарәләри!
Чәксин онлар кечә-күндүз никәранлыг, бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

Бошла, ај Молла дајы, сән дә бизи чәкмә зора!
Биз сәнин һијлән илә дүшмәрик әсла бу тора!
Бахмарыг кушеји-чешм илә даһа Зәнкәзура!
Гарлы дағларда сојугдан өләнин чаны кора!
Олмады гисмәт о бәдбәхтә аранлыг, бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

Бизә көстәрмә, әзизим, о гәм ојнағларыны[3],
Јазда чох кәзмишик ал күлләр ачан дағларыны,
Јығмышыг дәһјекини, бошламышыг бағларыны,
Гыш үчүн хошламышыг Тифлис ојунчағларыны;
Чулғајыб Зәнкәзуру инди боранлыг, бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

Һәләлик тулламышыг ханеји-виранәләри,
Доланыб кишвәри-Тифлисдә кашанәләри,
Тапдыг ахыр Лизалар тәк нечә чананәләри,
Чилчырагларла ишыгландырырыг ханәләри,
Залхалар дахмасына чөкдү гаранлыг, бизә нә?!
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!.

БАРАҜАЛЛАҺ

Сән беләсәнмиш, балам, aj баракаллаһ сәнә!..
Фисг имиш әмрин тамам, aj баракаллаһ сәнә!..

Доғру имиш, шаирин олмаз имиш мәзһәби,
Ҝафир олурмуш бүтүн мирзәләрин әғләби,
Ләғвү әбәс мәтләби, ләһвү ләәб мәшрәби,
Шуғлү гәзет, телграм, aj баракаллаһ сәнә!

Aj адама охшамаз, бир үзүнә бахсана!
Бомбоз олуб саггалын, рәнкү һәна јахсана!
Мө'мин олуб, бир үзүк бармағына тахсана!
Та ки, десин хасү ам: aj баракаллаһ сәнә!

Јох хәбәрин, бинәва, һич өзүндән сәнин,
Лап малаганлыг јағыр кирдә көзүндән[1] сәнин,
Доғрусу, мән үркмүшәм бә'зи сөзүндән сәнин...
Вермәрәм артыг салам, aj баракаллаһ сәнә!

Һејф гапанмыш сәнин дидеји-һәгбинләрин,
Мәнзилинә јығмысан партретин чинләрин,
Көзләринә чапмајыр јохса бу бидинләрин—
Сурәти һәр сүбһү шам, aj баракаллаһ сәнә!

Әглин азыб, aj јазыг, бошламысан карыны,
Чүмлә дәјишдирмисән күркүнү, палтарыны,
Чәкмә, галош кејмисән, позмусан этварыны,
«Фи'лүкә фи'лүл-һәрам», aj баракаллаһ сәнә!
Ағзына олсун гадам, aj баракаллаһ сәнә!..

ОЛМУР, ОЛМАСЫН!

А т а

Кучәдә туллан, еј оғул, сән'этин олмур, олмасын!
Сән'әтә, дәрсә, мәктәбә рәғбәтин олмур, олмасын!

О ғ у л

Кәсбинә кетмәјә, ата, фүрсәтин олмур, олмасын!
Күндә бир арвад ал, боша, гејрәтин олмур, олмасын!

А т а

Ахшам оланда чых чөлә, кәлмә сәбаһә тәк һәлә,
Нејләсән ејлә[1], бир белә исмәтин олмур, олмасын!
Иффәтин олмур, олмасын!

О ғ у л

Ахшам оланда јах һәнә, дүз зәвәчаты јан-јана,
Кирдин о дәм ки, јорғана, һаләтин олмур, олмасын!
Гүдрәтин олмур, олмасын!

А т а

Тездән ајылма бир сәһәр, дәрсинә гылма бир нәзәр,
Елм охумагда, мүхтәсәр, нијјәтин олмур, олмасын!
Һиммәтин олмур, олмасын!

О ғ у л

Саггалы бағлы һәр сәһәр, исти һәмамә гыл күзәр,
Горхма, азарласан әкәр, сәһһәтин олмур, олмасын!
Беһчәтин олмур, олмасын!

А т а

Ушголадан чыхан заман, һәр јери вурнухан заман,
Ел сәнә пис бахан заман, ибрәтин олмур, олмасын!
Хичләтин олмур, олмасын!

О ғ у л

Тәк һәјәтә кирән заман, гоншу гызын көрән заман,
Шөвг илә диндирән заман, өврәтин олмур, олмасын!
Гисмәтин олмур, олмасын!
Башына ешги долмасын!
Ришини Залха јолмасын!..

[МАДАМ КИ, ҺАМИЈАНИ-ЗҮЛМӘТ]

Мадам ки, һамијани-зүлмәт
Хошлар ки, дәвам едә чәһаләт;
Һејһат, билирми онда милләт
Товһид нәдир вә ја нүбүввәт?
Мәктәб едир игтиза замано,
Бихар ола та күли-фәрасәт;
Еј сејр арајан о күлситанә,
Әсли јоху бәкләмәк нә һачәт?!
        Хаб ет һәлә, гафиланә хаб ет!

Таники ујуб јатан ајылмаз,
Фәрг етмәз ола ја аг, ја гарә;
Хәстә ки, башында һуш галмаз,
Дәрдини дүшүнүб булурму чарә?
Анчаг она түрфә-түрфә дәллак
Ејләр һәрә бир әчәб тәбабәт!
Еј хәстә, ајылма, етмә идрак,
Һәп ганыны әмсә дә һәчамәт!
        Дөнмә о јана, бу јанә, хаб ет!

Алданма, гузум, ки ләфзи-кафәр
Тәсһиһ олунуб чыха лүғәтдән;
Мадам ки, сағды Мирзә Гәнбәр
Ејмән дејилик бу мәл'әнәтдән;
Гојмаз ки, бу хәлги чисми-ваһид
Һөкмүндә олуб едә маишәт;
Әфсанеји-күфрү ширкү мүлһид,
Һејһат, олурму тәрки-адәт?!
        Бу нүктәни ганә-ганә хаб ет!..

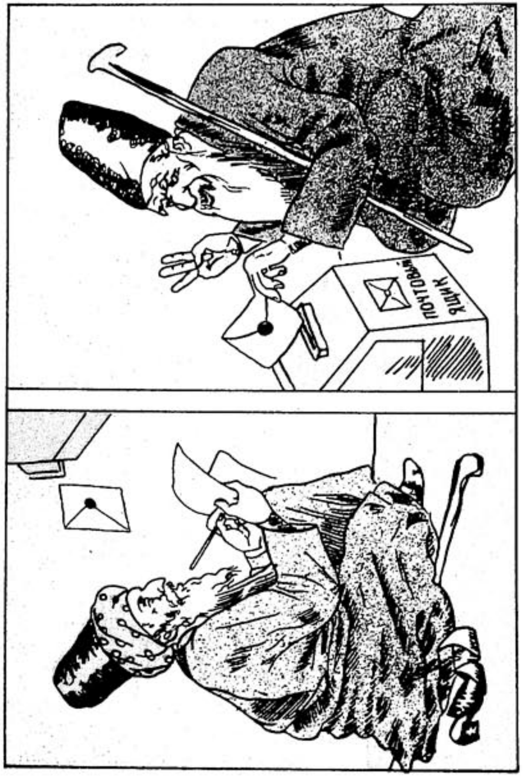

— Молла, сәнә ејләјирәм мәсләһәт:
Сөјлә, көрүм, евләним евләнмәјим?

— Сән нә гәзет ган вә нә дә «Иршад» ал!
Гој бабалык бојнума, кет, арвад ал!

Оғлумуз, аj Хансәнәм, бир јекә пәлван имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!
Чатчаг уруб бир гоча саили, гусдурду ган.
Көзләринә дөндүјүм санки бир аслан имиш!

мәсләһәт

Ағрын алым, аj Мәшәд Сижимгулу[1],
Алтмыша јетдин, демә олдун өлү,
Шукр ола аллаһа, чанындыр сулу,
Чох да, киши, тутма беш әлли пулу[2].
Вер пулуну, дадлы, ләзәтли зад ал!
Гоj бабалын боjнума, кет, арвад ал!

Өз дедиjиндән көрүнүр өврәтин
Бирдир, олур евдә фәна һаләтин;
Вар имиш евләнмәjә дә гүдрәтин,
Бәс нијә јох лаәгәл үч күлфәтин?
Јохса гонум-гоншуда, ахтар, јад ал!
Гоj бабалын боjнума, кет, арвад ал!

Инди ки, вар елчи дә Сәфдәр кими,
Бир бала гыз ал боју әр'әр кими,
Он-он ики синндә дилбәр кими,
Зүлфү гара, синәси мәрмәр кими,
Гоj башыны синәсинә, бир дад ал!
Гоj бабалын боjнума, кет, арвад ал!

Сахлама кафтар кими бир өврәти,
Бошла ону, басды сәни никбәти,
Тап өзүнә бир сәнәми хәлвәти,
Бағрына бас јари-мәләксурәти,
Сән дә икидләр кими иш көр, ад ал!
Гоj бабалын боjнума, кет, арвад ал!

Оғлун ушагдыр, һәлә хамдыр, нашы,
Анчаг иjирми бешә чатмыш јашы,

Чыхмаз онун бир пара ишдән башы,
Нејләјир евләнмәји, атсын дашы,
Өз кефинә бах, киши, дад вер, дад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Анд верирәм мән сәни иманына,
Бағла һәнә ришинә, гыј чанына,
Бир, ики, үч өврәти дүз јанына...
Вермә зәрәр сәрвәтү саманына—
Сән нә гәзет ган вә нә дә «Иршад» ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

Фикр елә бир, кимди бир арвад алан?
Рус, јәһуди!—Дејил әрзим јалан.
Илдә бир арвад алы мө'мин олан,
Ләззәти бир, фејзи дә миндир, инан!
Кәлмәсә бир гыз бу чүрә, алдад ал!
Гој бабалын бојнума, кет, арвад ал!

ШИРВАН

Ше'рими, Молла дајы, зәнбилә салсан, мәнә нә?!
Дүшмәјиб үмдәнү сәһвән јада Ширван, мәнә нә?!

Өзүм ачиз дејиләм, шәһримизин әтварын
Чәкәрәм назмә, әкәр олса да һәдјан, мәнә нә?!

Әввәлән, үмдеји-мәтләб бу ки, шәһр әһли тәмам
Тәнбәлү каһилү биһиммәтү надан, мәнә нә?!

Мәһфилү мәчлисимиз, мәдрәсәву мәсчидимиз,
Һәм гираәтханәмиз бағлы, пәришан, мәнә нә?!

Әвәзиндә буларын чајчы, чахырчы дүканы
Кечә-күндүз долудур чүмлә мүсәлман, мәнә нә?!

Фүгәранын ганыны чох да соруллар лотулар,
Шејхләр хәлгә сатыр һуријү гылман, мәнә нә?!

Ганмасан сөзләрими журнала да јазма дәхи,
Мәсләһәт амма будур, фикр елә, бир ган, мәнә нә?!.

[БИР ЧИБИМДӘ ӘСКИНАСЫМ, БИР ЧИБИМДӘ АҒ МӘНАТ]

Бир чибимдә әскинасым, бир чибимдә аҒ мәнат,
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!
Пишкаһи-чешми-чанимдә вәтән етсә вәфат,—
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!

Гаршыма тә'зим үчүн сәф бағласа куһсарләр,
Ахса ачлар дидәсиндән чуји-чушишбарләр,
Бахмарам, анчаг чохалсын кассада динарләр,
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!

Хуни-әхван илә гоj олсун вәтән бир лаләзар,
Залиманын зүлмү һәркиз етмәсин вичданә кар,
Тәк учалсын шә'нимиз, олсун тәәјјүш бәргәрар,
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!

Шимди бәзл етмәм, мәнә лазым шу имранын сону,
Чүн пула мөһтачдыр дүнјадә һәр анын сону,
Бәрчәһәннәм, олмасын јексәр мүсәлманын сону!
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!

Чејнәнилди милләтин, нејлим, һүгуги-әгдәси?!
Ја ки, һеч бир јердә јохдур һөрмәти, шә'ни, сәси,
Бојлә-бојлә сөзләрин мән олмарам базичәси!
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!

Мүхтәсәр, чәкмә јанымда бир дә вичдан намини,
Ач галыб, зар ағлајан бикәс јетиман намини,
Истәсән көнлүм ачылсын—сөјлә милјан намини!
Олсун, олсун, гоj чох олсун бојлә ләззәтли һәјат!..

АJ ҺАРАЈ!

Аj һарај, бир нечә шаир, нечә шаир кимиләр
Истәјир[1] дөндәрәләр Кәнчәјә Ширванымызы!

Јени мәктәб денилән бид'әтин ичрасы илә
Бир дә бәрбад едәләр ханеји-виранымызы!

Кафир олдуглары јетмәзми ки[2], бу һәрзәләрин,
Истәјирләр чәкәләр күфрә мүсәлманымызы!

Еj бизи елмә дәлаләт еләјәнләр, билирик,
Гәсдиниз елм дејил, сәлбдир иманымызы!

Сахларыг һөрмәти-исламы, даһа доғру десәк,
Ачмарыг мәктәбә һәркиз дә чибишданымызы!

Дејилик биз нухулу, кәнчәли, ја ким бакылы,—
Белә бош ишләрә вәгф ејләјәк еһсанымызы!

Истәјирдиз бизи бир фәнн илә иғфал едәсиз,—
Нечә көрдүз сизи тәкфир едән ихванымызы?!

Кафир етдикми нәзәркаһи-чәмаәтдә сизи?!
Таныдызмы бизи, көрдүзмү дә вичданымызы?!

Кедин инди өзүнүздән, дәхи биздән дә дејин!
Ала билдизми һәлә мәктәбә сибјанымызы?!.

ДОҒРУ

Доғру дејән олсајды јаланчы усанарды,
Аварә галанлар дәхи бир сөз дә ганарды!

Сабитгәдәм олсајды әкәр јар вәфадә[1],
Ашиг дәхи гачмазды бәладән, дајанарды!

Әгвал илә ә'мал бир олсајды, јәгинән,
Бунча денилән сөзләрә мәхлуг инанарды!

Мүнсиф һәгә һәг, батилә батил сөләсәјди,
Әлбәттә ки, наһәг сөләјән шәхс утанарды!

Шәхсијјә гәрәз јатмыша лајлај демәсәјди,
Гәфләтлә јатан көзләримиз бир ојанарды![2]

Кәр ағзы күләкли кишиләр пүфләмәсәјди,
Бир шәм' ки, асудә јанырдыр, һәм дә јанарды!

Һәг сөјләјәнин күфрүнә һөкм ејләмәсәјдик,
Һәгку мәкәр өз фикрини кизләрди, данарды?!

ДИЛБӘР

Еј дилбәранә тәрздә чөвлан едән чочуг!
Јексәр мусурманын үрәјин ган едән чочуг!

Һәр таифә бахар сәнин әглү кәмалына,
Әхлагына, хисалына, фикрү хәјалына,
Анчаг мусурман ашиг олур күл чәмалына,
Јетмәк диләр нә нөв илә олса висалына,
Еј һәсрәтин чәкәнләри налан едән чочуг!
Еј дилбәранә тәрздә чөвлан едән чочуг!

Еј тифли-садә, кәзмә согагларда бојлә фәрд,
Аличәнаб әмуләрини билмә чох да мәрд,
«Еј кәбки хошхүрам, коча мирәви бекәрд?
Ғүрре мәшо ки, горбе-је абид нәмаз кәрд!*»
Јохдур нәмазә сидг илә иман едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрздә чөвлан едән чочуг!

Һәр кушәдә сәнә тапылыр мин фәдајиләр,
Риши һәналы, сүрмәли көзлү вәфајиләр[1],
Софи, мүридләр, мәшәди, кәрбәлајиләр,
Ҹан тәк сәни кәнарә чәкәр пуллу дајиләр,
Һәр јердә аз дејил сәни меһман едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрздә чөвлан едән чочуг!

Тә'риф едәр сәни көрә һәр мөһтәрәм киши,
Тәгдим едәр сәнә бир овуч сәбзә, кишмиши,
Хам олма, алма, анла нәдир бунларын иши,
Мә'сум олан мәзач илә јох сәбзә сазиши,
Олмаз дүбарә дәрдинә дәрман едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрздә чөвлан едән чочуг!

---

* Еј хош јеришли кәклик, һара кәзмәјә кедирсән? Өзүнә чох күвәнмә ки, абид пишик намаздадыр.

Чох нүктә вар, сән анламасан, анлар ашигин,
Ол нүктәјә чәкир сәрү саманлар ашигин,
Ол бахәбәр, олуб нечә ә'јанлар ашигин,
Молла Һәбибләр, Һачы Гурбанлар ашигин,
Әлгиссә, чохду чаныны гурбан едән, чочуг!
Еј дилбәранә тәрздә чөвлан едән чочуг!..

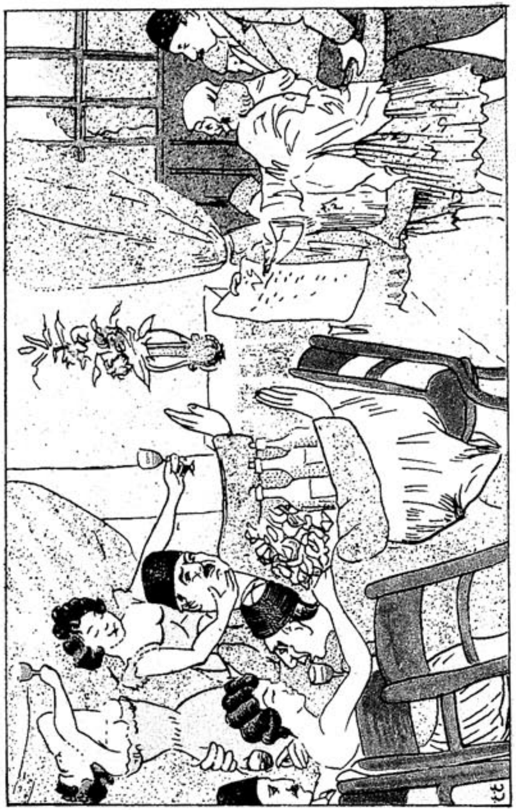

Доланыб кишвәри-Тифлисдә каштанлары,
Чулгајыб Зәнкәзуру инди боранлыг, бизә нә?!
Тапдыг ахыр Лизалар тәк нечә чананлары,
Тапмајыр ач-јалавачлар күзәранлыг, бизә нә?!

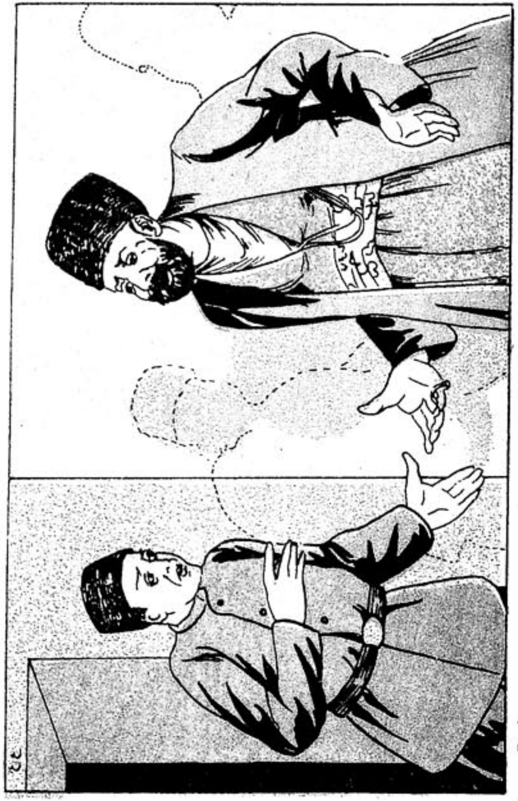

А т а: Сән'әтә, дәрсә, мәктәбә рәғбәтин олмур, олмасын!

О ғ у л: Күндә бир арвад ал, боша, гејрәтин олмур, олмасын!

БӘХТӘВӘР

Оғлумуз, аj Хансәнәм, бир jекә пәлван имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Дурмуш идим кучәдә, бир дә нә көрдүм, һәман
Ағрысыны алдығым Фејзи кәлир лап пиjан,
Чатчаг уруб бир гоча санли, гусдурду ган,
Көзләринә дөндүjүм санки бир аслан имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Сән өләсән, гоj һәлә олсун әмәлли чәван,
Он бешә чатсын jашы, чүр'әтин етсин әjан,
Бир гочу олсун бу ким, аләмә салсын фәған,
Һәр кәс она сөjләсин: Рүстәми-дастан[1] имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Јахшы олуб мән бунун бәхтини чөндәрмәдим,
Бир пара пис ишләрә фикрини дөндәрмәдим—
Гоншумузун оғлу тәк мәктәбә көндәрмәдим,
Доғрусу, мәктәб демәк кушеjи-зиндан имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Мәктәбә кетсәjди бу, боjлә галырды мәкәр?!
Дәрс илә олмаздымы бир ала-кич дәнкәсәр?
Ахшамачан мырт-мырт, һеjвәрәлик, әлһәзәр![2]
Мәктәбә мәхсус олан һәрзәвү һәдjан имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Һәм дә олурду ушаг дәрс илә бәд'етигад,
Мәзһәбә рәхнә вуруб динә салырды фәсад,
Dининә, аjининә етмәз иди е'тигад,
Оғлумузун, шүкр ким, заты мүсәлман имиш!
Бәхтәвәр олсун башын, бәхтимиз оғлан имиш!

Нэслимиз инсан имиш!
Елмү әдәб ган имиш!
Банси-хизлан имиш!
Доғрудан, ај Хансәнәм,
Чан сәнә гурбан, Сәнәм,
Нэслимиз инсан имиш!..

ҮЧ АРВАД

Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!
Лап дејәсән чин кими бир затдылар!

Бич-вәләдүзналәрә сөз батмајыр,
Мин дә нағыл ач, бирин алдатмајыр,
Қечди кечә, мәтләбә әл чатмајыр,
Сүбһ олар инди, бири дә јатмајыр,
Нәш'әмизә јахшы хәләл гатдылар!
Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!

Һеј јазыг арвад иши саманлајыр,
Кәһ Фатыны, кәһ Садығы јанлајыр,
Зејди сөјүр, Қамиләни даңлајыр,
Көрпә дејил, һәр бири сөз анлајыр,
Әсл һәгигәтдә дә бәдзатдылар!
Лап дејәсән чин кими бир затдылар!

Бир дәли шејтан дејир, ач бәд башын,
Кәл бу һәрамзадәләрин ат дашын,
Бир-биринә гат бачысын, гардашын,
Әз бәдәнин, үз боғазын, кәс башын,
Көр мәни ахыр кимә охшатдылар!?
Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!

Бир пара бидинләр олуб бәдкүман,
Дерләр: ујуб арвада һачы филан,
Һәр кечә Гәзвинә сүрүр карван...
Сүбһи дә кәрмабәдә ејләр мәкан,
Лејк гаранлыг јерә даш атдылар!
Доғрусу, бунлар дәхи бәдзатдылар!

Чох да мәни билмәјин әһли-мәҹаз,
Гәсдим одур, мәс'әлә олсун тәраз,
Гүслә мүсави ки, дејил дәстәмаз,
Гүсл илә бир рүк'әтә миндир нәмаз...
Хасә чатыр фејзә үч арватдылар!
Бәхтәвәр олсунлар, әҹәб чатдылар!
Бир нечә шејтанә дә ох атдылар!

Кәрчи сәваб әмр-ибадәтдәдир,
Әфзәли-фејз әһмәзи-таәтдәдир[1],
Лејк о фејзи ки, нәһајәтдәдир,
Мәнҹә, һәман гүсли-ҹәнабәтдәдир.
Һејф мәни бу кечә тохдатдылар!
Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!

Бағрымы чатдатдылар,
Синәми охлатдылар,
Ил кечәни сүбһә тәк
Бирҹә мәкәр јатдылар?!

СӘБР ЕЛӘ

Етсә дә аләм һамысы зәлзәлә,
Аләми кәр тутса да јүз вәлвәлә,
Кет јухуја, дурма, а гардаш, һәлә!
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Гоншуларын ҹәһд еләсә сән'әтә,
Јетсә дә гејриләри һүрријјәтә,
Вермә гулаг сөһбәти-миллијјәтә,
Онлар әбәсдир ки, дүшүр мөһнәтә,
Еј ады инсан, өзү кәртәнкәлә!
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Зүлм еләсә хан илә бәј аҹлара,
Вермәсә пул пуллу да мөһтаҹлара,
Рәһм олунмазса јалаваҹлара,
Ҹаны ҹәһәннәм, дүшә јамаҹлара,
Бунлар үчүн тәнк еләмә һөвсәлә!
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Гојма, балам, оғлуну сән ушгола,
Горхусу вар, ахыры кафир ола,
Мәшгини вер оғрулуға, сал јола,
Ахыры кәр бағласалар гол-гола,
Ја вел олуб дүшсә дә әлдән-әлә,
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Моллаларын ејләмә пис адыны,
Салма чөлә ејбини, һәр задыны,
Сахлама чох бојлә ишин јадыны—
Етсә кәбин өзкәнин арвадыны,
Өзкәсинә ејләмә чох һәлһәлә,
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!

Һәр нә бәла кәлсә сәнин башына,
Зүлм едәләр гөвмүнә, гардашына,
Гатса да дүшмәнләр ағы ашына,
Гәрг оласан ахыры көз јашына,
Мүхтәсәри, кечсә дә иш чәнкәлә,
Говзама башын, чочуғум, сәбр елә!..

[АЈ НӘНӘ, БИР ГЫРМЫЗЫ САГГАЛ КИШИ!]

Ај нәнә, бир гырмызы саггал киши!
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Зөһдлү, тәгвалы, дили шүкрли,
Сүрмәли көзлү, додағы зикрли,
Әгли кифајәтли, дәрин фикрли,
Гәлби мәһәббәтли, хошәһвал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Молла әдалы, софи кирдарлы,
Мәрсијәхан ганлы, мүрид арлы,
Һачы әмәлли, мәшәди карлы,
Нитги һәгигәтли, сөзү фал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Бир кишидир ки, нә чығыр, нә бағыр[1],
Кәзмәдә јүнкүл, данышыгда ағыр,
Сир-сифәтиндән елә бил нур јағыр,
Көрмәмишәм бир буна тимсал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Та мәни көрчәк олур оғлан кими,
Каһ мәни ағуша басыр чан кими,
Гол узадыр, кәрнәшир аслан кими,
Каһ дурур бахмага мал-мал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши![2]

Сөјләјир, ах! ах! нә көзәл чағ иди,
Онда ки, рәһмәтлик атаң сағ иди!
Ишбу дуканда мәнә ортағ иди,
Күндә сатырды нә гәдәр мал, киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Инди сәниндир бу дүкан сәрбәсәр,
Кәл, кет, отур, дур, је, ич, ол бәхтәвәр,
Гәм јемә, долдур чибинә хүшкәбәр,
Ағрыны алсын гоча баггал киши,
Рүстәми-дастанә дөнән Зал[3] киши!

Бир белә јахшы киши олмаз, нәнә,
Күндә верир ләбләби, кишмиш мәнә,
Сөјләјир, оғлум, саба тез кәл кәнә,
Гојма гәминдән ола памал киши,
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!

Каһ башымы, каһ көзүмү әлләјир,
Каһ будуму, каһ дизими әлләјир,
Каһ чәнәми, каһ үзүмү әлләјир,
Бир пара сөз дә дејир еһмал, киши.
Ағзы дуалы, гоча баггал киши!..

ШИКАЈӘТ

А киши, бундан әзәл хәлгдә һөрмәт вар иди,
Бинәва моллалара һөрмәтү иззәт вар иди!

Аға һәр јана ки, ангыр десә, хәлг ангыр иди,
Јер үзүндә бәрәкәт, не'мәтү дөвләт вар иди!

Кимин ағзыјды ки, мән ағ дејәнә гарә десин?
Һәр нәјә әмр еләсәм, хәлгдә таәт вар иди!

Һәрә өз әмринә мәшғул иди башы ашаға,
Нә бу моллаjә саташмаг, нә бу сөһбәт вар иди!

Елм һардајды, мүсәлман һарада, гардашым,
Нә тәрәгги сөзү, нә сөһбәти-милләт вар иди!

А дөнүм башына, билмәм бу чәванлар нә дејир
Ки, әзәл онлара нә гүслү тәһарәт вар иди!

Һамысы кафирә бәнзәр о һәрамзадәләрин,
Нә мүсәлманлыға онларда шәбаһәт вар иди!

Бу јатан таифәни онлар ојатды, һејһат!..
Кечди ол дөвр ки, моллалара раһәт вар иди!

Мүфтәхорлуг нә көзәл пешә иди тутмуш идим,
Нә ачан үстүнү карын, нә шәматәт вар иди!

Зиддимә сөз дејән олсајды едәрдим тәкфир,
Ишими гурдаласын кимдә нә чүр'әт вар иди?

Инди бу хырда ушаглар да едир тә'нә бизә,
Фөвт олуб кетди о әјјам ки, фүрсәт вар иди!

Аһ, әфсус ки, кечди о көзәл дөвраным!
Раһәт идим ки, бу хәлг ичрә чәһаләт вар иди!

КАВУР ГЫЗЫ

Билмәм нә чарә ејләјим, ај Молла Нәсрәддин![1]
Чәрләтди лап мәни бизим өврәт, кавур гызы!

Он беш, он алты, бәлкә дә он једди ил олур
Вардыр мәним евимдә бу күлфәт, кавур гызы!

Үч-дөрд ушаг доғуб, гочалыб, дишләри дүшүб,
Бир кафтара дөнүбдү бу никбәт, кавур гызы!

Инди нә гәдр она дејирәм, сән гочалмысан,
Чохдур ишин, олур сәнә зәһмәт, кавур гызы,—

Кәл разы ол ки, бир гыз алым, мән дә кеф чәким,
Һәм ејләсин сәнә дахи хидмәт, кавур гызы!

Бундан јана дөнүб итә[2] мыр-мыр мырылдајыр,
Гојмур олам евимдә дә раһәт, кавур гызы!

Бир сөјләјән јох, ај башы батмыш, нә борчуна,
Һәггин нәдир салырсан әдавәт, кавур гызы?!

Сүбһ олду дур, инәкләри сағ, чалха неһрәни,
Диварә јап[3] тәзәк, елә гејрәт, кавур гызы!

Өркән, палас, чаты тоху, ип товла, јун дара,
Тәндир гала, бишир чөрәк, аш, әт, кавур гызы!

Сал башыны ашағә сән, анчаг ишиндә ол,
Палтар ју, ев сүпүр, елә хидмәт, кавур гызы!

Јохса нә борчуна ки, әр өврәт алыр јенә,
Өврәтсән, анчаг ејлә итаәт, кавур гызы!

Әрдир, өзү биләр, нечә өврәт алар, алар,
Һејван кими дурар, бахар өврәт, кавур гызы!

[ОСМАНЛЫЛАР, АЛДАНМАЈЫН, АЛЛАҺЫ СЕВӘРСИЗ!]

Османлылар, алданмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын[1], аллаһы севәрсиз!

Шад олмајын, еј севкили милләт вүкәласи,
Османлыда чари ола гануни-әсаси!
Гануни-әсаси демә, иранлы әзаси,
Иранлыларын башларынын ганлы бәласи,
Оғланлары өлмүш аналар матәми, јаси,
Дерләрсә сизә вар бу ишин сонра сәфаси,—
Алданмајын, алданмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Әввәлчә верирләр сизә һүррийјәти-әфкар,
Јә'ни данышыб фикринизи ејләјин изһар;
Вәгта ки, данышдыз, вүзәра олду хәбәрдар,
Мүтләг көрәчәкләр ки, чибишданә зәрәр вар;
Һәр фәнн илә олса говачаглар сизи начар,
Чүнки бу јығынчагда олур һәггиниз инкар,
Јахшы буду топланмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Кирәм ки, тәәррүзләр едиб дә вүзәрајә
Бир нөв илә өз фикринизи сохдуз арајә,
Та чатды хәбәр бир пара мүфсид үләмајә,
Мирзә Әли Әкбәрләр[2] әлин ачды дуајә,
Тәкфир оху, лә'нәт топу дәјди үрәфајә,
Вармы елә бир шәхс едә әһрары вигајә?
Бу әмри әбәс санмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Ја лил'әчәб, османлылар, аја, нә ганырсыз?
Гануни-әсаси верилиб ја инанырсыз?

Мир Һашиму[3] Фәзлуллаһыныз[4] јохму санырсыз?
Әксик дејил онлар, вәли, сизләр нә танырсыз!
Бир күн таныјыб онлары лабүд усанырсыз,
Анчаг усанырсызса да, ганә бојанырсыз!
Гансызлары кич ганмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!

Бир вәгтдә бизләр дә олуб хүррәму хәндан,
Сандыг ки, верибләр бизә һүрријјәти-вичдан,
Шүкр етдик, адамчыллар олуб дахили-инсан,
Өвладымызы сахламадыг ханәдә пүнһан,
Һач Мирзә Һәсән гырх лотуја верди бир оғлан,
Бу молланумаләр десәләр: биздә вар иман,
Јох, јох, она товланмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јанмајын, аллаһы севәрсиз!..

[МӘН ШАҺИ-ГӘВИШӨВКӘТӘМ, ИРАН ӨЗҮМҮНДҮР!]

Мән шаһи-гәвишөвкәтәм, Иран өзүмүндүр!
Иран өзүмүн, Реј, Тәбәристан өзүмүндүр!
Абад ола, ја галса да виран, өзүмүндүр!
Гануни-әсаси нәди, фәрман өзүмүндүр!
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Вермишди атам[1] кәр сизә гануни-әсаси,
Бир молла кишијди, вар иди һилми, һәјаси,
Билмәзди нәдир лејк үмурати-сијаси;
Еј һәмшәри, сән әјнинә кеј битли либаси!
Хәл'әт өзүмүн, тәхти-зәрәфшан өзүмүндүр!
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Иранлы дејил, чүмлә билир Мәндәлијәм[2] мән,
Күркани-чәфаву ситәмин чәнкәлијәм мән,
Иранлыларын башларынын әнкәлијәм мән,
Соррам, ичәрәм ганларыны—чүн зәлијәм мән,
Лашә өзүмүн, әт өзүмүн, ган өзүмүндүр!
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Көрдүз ки, нечә сизләри тә'диб еләдим мән!
Баггал баласын лешкәрә сәртиб еләдим мән!
Атәшлә јахыб мәчлиси тәхриб еләдим мән!
Гур'аны даныб, анды да тәкзиб еләдим мән!
Сөвкәнд нәдир, әһд нә, фәрман өзүмүндүр!
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

Османлыда кәрчи учалыр бир пара сәсләр,
Алгышлајыр ол сәсләри һәп гырмызыфәсләр!
Гәм чәкмәјин, еј көһнәләр, еј көһнәпәрәсләр!
Иранчма тә'сир едәмәз бојлә нәфәсләр!
Бундан сора бу өлкәдә мејдан өзүмүндүр!
Мәхлуг өзүмүн, хәнчәри-бүрран өзүмүндүр!

Тәбризлиләрин кор идими көзләри әввәл,
Бир јердә кечиртдик кечә-күндүзләри әввәл,
Һәггимдә јох иди оларын сөзләри әввәл,
Шаһ етдиләр Иранә мәни өзләри әввәл,
Инди нә дејирләр дәхи, дөвран өзүмүндүр!
Гызлар өзүмүндүр, көзәл оғлан өзүмүндүр!

Иранлы кәрәк өмр едә зилләтдә һәмишә,
Никбәтдә, әсарәтдә, мәзәлләтдә һәмишә;
Иранлы кәрәк чан верә гүрбәтдә һәмишә!
Иранлы, итил, кет јаханы битдә һәмишә!
Хаган өзүмүн, кишвәрү саман өзүмүндүр!
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!

ГОЈМА, КӘЛДИ!

Хандосту, аманды, гојма, кәлди!
Дидары јаманды, гојма, кәлди!

Вај, вај! Дејәсән бәшәр дејил бу!
Бир шәклә ујан тәһәр дејил бу!
Аллаһы севирсән, әр дејил бу!
Әрдоду, габанды, гојма, кәлди!
Дидары јаманды, гојма, кәлди!

Ол күн ки, адахладыз, утандым,
Оғланды, дедиз, әрин, инандым,
Әр бојлә олурмуш?! Инди гандым;
Хандосту, аманды, гојма, кәлди!
Кирдары јаманды, гојма, кәлди!

Горхдум, ај аман, јарылды бағрым,
Бир назик ипә сарылды бағрым,
Куп-куп дөјүнүб дарылды бағрым.
Чаным ода јанды, гојма, кәлди!
Кирдары јаманды, гојма, кәлди!

Дудкеш кими бир папаг башында,
Ағ түкләри бәллидир гашында,
Кәрчи гочадыр[1]—бабам јашында,
Амма сораганды[2], гојма, кәлди!
Кирдары јаманды, гојма, кәлди!

Ијрәнмишәм ағзынын сујундан,
Гәтран гохусу кәлир бујундан,
Лап доғрусу горхмушам хујундан,
Бир әф'и иланды, гојма, кәлди!
Кирдары јаманды, гојма, кәлди!

УШАГДЫР

Ај башы дашды киши, димнә[1], ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Атанын кору үчүн, бошда бу тифли башына,
Қејфинә дәјмә, сөјә ја сәнә, ја гардашына[2],
Индичә-индичә анчаг јетир он бир јашына,
Әгли кәсмир, һәлә бир көрпә ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Бир сөјүшдән өтәри етмә әзијјәт балама,
Көјәриб чошма, утан, гоншулары јығма дама,
Сәнә сөјдүкләри кетсин башы батмыш атама,
Гышгырыб бағрыны да јарма, ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Ах, нә јахшы кишидир гоншумуз Ағчанын әри,—
Оғлу сөјдүкчә фәрәһдән ачылыр балү пәри;
Јохса, ај һәрзә киши, бир гуру сөздән өтәри
Дарыхырсан, демәјирсән ки, ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Киши, аз сөјлә мәнә бир дәхи мәктәб сөзүнү!
Јә'ни мәктәблә ушаг камил едәрмиш өзүнү?
Бир сөјүшдән јана аз данла бу тифлин үзүнү!
Сөзү ләззәтли, ширин дилли ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Дејилик ермәни, заје' едәк өвладымызы,
Охудаг көзләри ачылмамыш әһфадымызы,
Көрмүшәм елм охумуш һејвәрә дамадымызы,
Гојмарам мәктәбә, бир габил ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!..

Атәшлә јахыб мәчлиси тәхриб еләдим мән!
Гур'аны даныб, анды да тәкзиб еләдим мән!
Мән шаһи-гәвишәвкәтәм. Иран өзүмүндүр!
Иран өзүмүн. Реј, Тәбәристан өзүмүндүр!

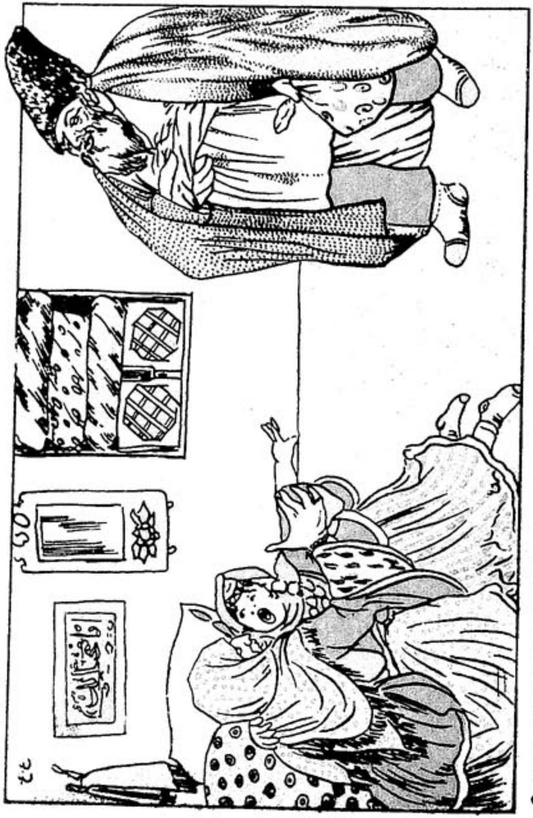

Оғланды, дедиз, эрин инандым,
Әр бојлә олурмуш?! Инди гандым,

Хандосту, аманды, гојма, кәлди!
Әрдоду, габанды, гојма, кәлди!

ИСТИГБАЛЫМЫЗ ЛАҒЛАҒДЫР

Инанмам, сөјләмә артыг ки, фејзабад олур аләм,
Јағар имкани-рәһмәт, баги-әдлү дад олур аләм,
Доғар хуршиди-һүрријјәт, бүтүн азад олур аләм,
    Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
    Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

Нә истәрсән, чаным, әл чәк, јетәр фәрјади-һүррижјәт!
Нә јапсын көһнәләрлә дилбәри-нөвзади-һүрријјәт?!
Бүтүн әхванын икән сәнкдил, чәллади-һүрријјәт?
    Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
    Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

«Охур, тәһсил илә еһрази-һүррижјәт гылар инсан...» —
Бу сөз пәк доғрудур, әмма һаны мәктәб, һаны ирфан?
Галыркән өлкәмиз мәктәбсизин, өвладымыз надан,
    Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
    Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

Тәчәлла етдијин көрдүк о мәһбуби-диларамын,
Фәгәт ал ганә гәлтан олдуғун да көрдүк исламын,
Башындан чыхмадыгча Реј һәвасы шаһи-күмнамын,
    Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
    Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

Әкәр сән көрмәдинсә зөвгүнү күлзари-әкванын,
Јәгин ет, мән дә көрмәм бир сәфасын ол күлүстанын,
Сәнү мәндән сора ја дәјшилирми һалы дөвранын?
    Хәјали-хамә дүшмә, билмә бир күн шад олур аләм!
    Бу икән вәз'имиз, чох чәкмәдән бәрбад олур аләм!

ЧАВАН

Ејванымыз учадыр,
Нөкәрләрим хочадыр,
Нијә мәндә дурмусан,
Мәним һарам гочадыр?!

Габаг дишим төкүлүб,
Азыларым сөкүлүб,
Мәнә гоча демәзләр,
Бир аз белим бүкүлүб!

Сөзүн мәни јаралар,
Үрәјими паралар,
Саггалым ағардыса,
Һәна гојсам гаралар!

Истичә лавашым вар,
Һәр кечәјә ашым вар,
Демә, дәдәм јердәсән,
Анчаг әлли јашым вар!

Кетмә, кетмә, а дилбәр!
Мәни етмә мүкәддәр,
Өзүмү јүз чавана
Ејләмәрәм бәрабәр!..

Кетмә, кетмә, амандыр!
Үрәјим долу гандыр,
Заһирдә гочалдымса,
Көнлүм һәлә чәвандыр!

АХ!..

Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди,
Онда ки, өвлади-вәтән хам иди!

Өз һәги-мәшруини билмәзди ел,
Чөһрәји-һүррийјәтә күлмәзди ел,
Көзләрини бир кәрә силмәзди ел,
Гәзтәјә, журналә әјилмәзди ел.
Даим ешитдикләри өвһам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Өлкәдә бунча јох иди ејбчу,
Нејләридиксә көрүнүрдү нику,
Хәлгдә дидаримизә аризу,
Биздә вар иди нә көзәл абиру,
Һөрмәтимиз вачиби-ислам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Милләтә чатдыгча гәм, әјјаш идик,
Һакимә јар, амирә гардаш идик,
Гиблеји-таәткәһи-өвбаш идик,
Һарда аш олсајды, ора баш идик,
Һәр кечә, һәр күн бизә бајрам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Кәрчи рија иди бүтүн карымыз,
Кар илә бәр'әкс иди кирдарымыз,
Лејк һәман вар иди мигдарымыз,
Һөччәт иди һәр кәсә көфтарымыз,
Хәлгин иши бизләрә икрам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Ејбимизи чулғаламышды әба,
Һәр нә кәлирди бошалырды габа,
Ҝим нә ганырды,—нәди зөһдү рија?
Нахоша хаки-дәримиздән шәфа,
Сөмәәмиз кә'беји-еһрам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Бизләр идик хәлгин инандыглары,
Пири-һидајәт дејә гандыглары,
Нур көрүрләрди гарандыглары,
Биздә иди чүмлә газандыглары,
Ҝим бизә пул вермәсә бәднам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

Инди адамлар дејәсән чиндиләр,
Чин нәди, шејтан кими бидиндиләр,
Лап бизи овсарладылар, миндиләр,
Ај кечән әјјам, оласан индиләр!..
Онда ки, өвлади-вәтән хам иди,
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди!

[АЧЫЛДЫГЧА СӘНИН СУБҺУН, МӘНИМ ДӘ ҺӨРМӘТИМ АРТЫР]

Ачылдыгча сәнин сүбһүн, мәним дә һөрмәтим артыр,
Гаралдыгча шәби-тарин чәлалү шөвкәтим артыр.

Јығылмазкән гапылардан көзүм бир һәрзә саил тәк,
О јағлы-јағлы ашларчын өлүнчә һәсрәтим артыр.

Аларса һәр кечә үч-дөрд нәфәр әшхас кәр вә'дим,
Нә гәм, беш-алты да олса, мәним шәхсијјәтим артыр.

Мүәммәм олмағым олмуш чәлаләфзаји-һәр мәчлис,
Чәкиб кәрдән дајандыгча о гәдри гијмәтим артыр.

Либаси-алими олмуш[1] мәнимчин аләти-чәрчи,
Одур мәғрур олуб јөвмән фәјөвмән иззәтим артыр.

Һикајәт рәзаләтбәхш тәтбиги-луғат етсәм,
Дејиб рәнкин ибарәтләр, кәмалү шөһрәтим артыр.

Бухарәндаз олдугча плов ол мәчлиси-амә
Сүрурабад олур, дидәмдә сурү беһчәтим артыр.

Бадымчан долмасы, баллы тәрәк, јағлы говурманы
Көрән тәк үч көзүм[2], бәл'инә зөвгүм, сүр'әтим артыр.

Ојанма, јат, а милләт, динмә, динмә, дурма, тәрпәнмә!
Ајылсан, аһ, вавејла!.. мәлалү мөһнәтим артыр!..

НӘСИҺӘТ

Еј хачә, чалыш сурәти-заһирдә гәшәнк ол!
Истәрсән өзүн сирәти-мә'нада[1] чәфәнк ол!

Гој адыны ариф, вәли ирфаны бәјәнмә,
Арифләр илә кизличә амадеји-чәнк ол!

Һејван кими бир барәдә палчыгда галанда
Сал фитнәли сөз орталыға, һөвсәләтәнк ол!

Јүзләрчә зијан хәлгә вур, өз хејрини көзлә,
Алдатма өзүн бир кәсә, һушјарү зиранк ол!

Кәр мәсләһәт олса ишини гыл икиүзлү:
Бир јанда гојун, өзкә тәрәфләрдә пәләнк ол!

Ат мәсләкини бирчә кечә һәбсдә галсан,
Шејтанлыға адәт едәрәк, зорба[2] нәһәнк ол!

Баби дејә тәкфир елә һәгкуләри күллән,
Истәрсән өзүн рәһкүзәри-һәггдә ләнк ол!

Шапгалы мүсәлманы көрүб лә'н оху һәр дәм[3],
Молла илә бәј, хан гапысында сәпәләнк ол!

[МАҺИ-РӘМӘЗАНДЫР, ЈЕНӘ МЕЈДАН ДА БИЗИМДИР!]

Маһи-рәмәзандыр, јенә мејдан да бизимдир!
Мејдан да бизим, әрсәдә чөвлан да бизимдир!

Сәрсүфрәдә әрбаби-ниәм мәһзәримиздә,
Е'заз илә, икрам илә дөврү бәримиздә,
Мин не'мәти-әлван дүзүлүб гәншәримиздә,
Сөвдаји-плов, шури-чығыртма сәримиздә,
Фирни вә тәрәк, долма, фисинчан да бизимдир!
Бошгабда мүсәммаву бадымчан да бизимдир!

Саил, гапыдан бахма бизә, пис көз атарсан!
Чох гангыма, дуррам, елә буррам ки, батарсан!
Рузи сәнә һәр јердә мүгәддәрсә чатарсан!
Бир шеј әлинә кечмәсә, сән ач да јатарсан!
Биз назү ниәм әһлијик, еһсан да бизимдир!
Еһсан да бизимдир, шәрәфү шан да бизимдир!

Сәбр ејлә һәлә, јағлы гарынлар долар исә,
Дөвридә плов галмаға имкан олар исә,
Кәр[1] сүр-сумүјүндән бу тәамын галар исә,
Бир шеј јетишәр һәм сәнә гисмәт олар исә;
Шимди һәләлик сүфрә дә, газган да бизимдир!
Шәрбәт дә бизим, касә дә, финчан да бизимдир!

Сән һәр гапыда мин кәрә јаһу да дејәрсән,
Бир көһнә либас олмаса, чечим дә кејәрсән,
Бир паслы[2] чөрәк дүшсә јавансыз да јејәрсән,
Кәр дүшмәсә, ач галмағы да мәшг еләјәрсән;
Биз мөһтәрәмик, не'мәти-әлван да бизимдир!
Гајмаг да бизим, гәһвә дә, гәлјан да бизимдир!

Асудә бурах бизләри өз һалымыз илә,
Зәһмәт чәкиб иш көрмүшүк әгвалымыз илә,

Рӳзи дешији ачмышыг иғфалымыз илә,
Зидд исә дә әгвалымыз ә'малымыз илә,
Әлјөвм јенә сәрвәтү саман да бизимдир!
Тачир дә бизим, бәј дә бизим, хан да бизимдир!

Ә'јан да бизимдир!
Фәрман да бизимдир!
Чүнки рәмәзандыр,
Мејдан да бизимдир!..

БУ БОЈДА!..

Нәдир олур бу чочуглар әјан бу бојда, бу бојда?
Һара кедир бу јазыглар, аман, бу бојда, бу бојда?

Әјинләриндә «булуз», башларында бафталы шапга,
Алынларында урус тәк нишан бу бојда, бу бојда!

Мәкәр булар дејил өвлади-паки-диндаран?
Дутурлар ушгулаларда мәкан бу бојда, бу бојда!

Әчәб бу ким, буларын да әчәб һәјаләри вардыр,
Бөјүк адам тәк охурлар һәман бу бојда, бу бојда!

Булар кәрәк һәлә «әбчәд»дә һыггана «гәрәшәт»дә,
Китаби-елми охурлар рәван бу бојда, бу бојда!

Ана дилин белә билмир ијирми јашлы чәванлар,
Билирләр инди булар беш лисан бу бојда, бу бојда!

Лисани-мүхтәлифә билмәси һәлә белә дурсун,
Ганырлар әрз нәдир, асиман, бу бојда, бу бојда!

Мәсаһәти-күрәји-әрзи гит'ә-гит'ә танырлар,
Дејирлә, сејр елајир хакдан, бу бојда, бу бојда!

Бүтүн кәвакиби бир-бир өз адларилә сајырлар
Ки, сејр едир һәрәси һәр зәман, бу бојда, бу бојда!

Һәнуз бир-икини билмәјән зәманлары икән
Едирләр елми-һесабы бәјан бу бојда, бу бојда!

Јәгин ки, бунлара тәлгин едир бу билмәји шејтан...
Вә кәр нә бунча биләрми олан бу бојда, бу бојда?!

Аманды, гојмајын өвладыныз азыб чыха јолдан!
Ола бу јахшы вәләдләр јаман бу бојда, бу бојда!..

[ГАБЛА ДӘХИ МАРФАШЫНЫ, МИР ҺАШЫМ!]

Габла дәхи марфашыны, Мир Һашым![1]
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Гәсб едәли мәсләди-пејғәмбәри,
Диккеји-баггал еләдин мәнбәри,
Лобја, нохуд сатмаға олдун чәри,
Инди дәхи хошламајыр мүштәри
Күнчүдүнү, хашхашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Һәг сәни мәһкум еләди таәтә,
Сәчдә үчүн адәми-һүрријјәтә[2],
Етдин иба әмри-рүбубијјәтә,
Ејләмәдин сәчдә, ди кәл лә'нәтә!
Сүзмә дәхи көз-гашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Әбрәһә тәк әзм еләдин фил илә,
Кә'бә евин јыхмаға тә'чил илә,
Дәсти-худа тејри-әбабил илә[3]
Башынызы дешдими сиччил илә?[4]
Гырдымы јар-јолдашыны, Мир Һашым?
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Сән о дејилдинми, едәндә гијам
Сәчдә едәрди сәнә јексәр әвам?
Инди олар да ајылыб биттәмам,
Гылмады һеч јердә сәнә еһтирам,
Атды чәмаәт дашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Нејләјәсән, хәлгә сөзүн батмады,
Һијләләрин бир кәси алдатмады,
Чәрхәчиләр дә усаныб јатмады,
Инди ки, әһрарә күчүн чатмады—
Топла гоһум-гардашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!

Сәндә күнаһ галмады[5], гурбан сәнә,
Сә'ј еләдин, чатмады мејдан сәнә,
Галды фәгәт һәсрәтү һирман сәнә,
Чүнки һәрам олду фисинчан сәнә,
Инди је өз бозбашыны, Мир Һашым!
Дурма, көтүр гач башыны, Мир Һашым!
Јардымы Сәттар[6] башыны, Мир Һашым?!..

МӘНИМ ТӘК

Сәд шүкр ки, јох инди бу саәтдә мәним тәк
Бир мө'мини-пакизә бизим кәтдә мәним тәк!

Сабигдә ки, әјјами-түфулијјәтим иди,
Әһли-нәзәри валеһ едән сурәтим иди,
Әрбаби-һәвәс мәсти-меји-вүсләтим иди,
Вәгтә көрә бир парә әмәл адәтим иди,
Бир тифл ола билмәзди ләјагәтдә мәним тәк,
Һачы әмуләрлә ола сөһбәтдә мәним тәк!

Вәгта ки, чәван олдум, ијирми бешә чатдым,
Әввәлки ишин вәгти өтүшдү, ону атдым,
Әмма демә тәнбәл кими бир кушәдә јатдым,
Ачма ишин үстүн ки, нә алдым вә нә сатдым...
Анчаг көрүјорсан ки, бу саәтдә мәним тәк
Јох бир киши дөвләтдә бизим кәтдә мәним тәк!

Һәр шүғл үчүн әрбаби илә дурдум, отурдум,
Һәр сејди шикар етмәк үчүн дамымы гурдум,
Һәр вәгтә мүнасиб олараг фәннимин вурдум,
Тапдым јени бир һијлә, олардан кери дурдум,
Инди бахасан чүмлә чәмаәтдә мәним тәк,
Һаша, көрәсән бир киши таәтдә мәним тәк!

Көрдүм бу чәһан әһлини мән чүнки мәчази,
Әввәлчә олуб мәшһәди, вонкаһ һичази,
Һачдан гајыдыб алдым әлә шүғли-нәмази,
Салдым араја мәс'әлеји-тулү дирази,
Көрдүм ки, дәхи јохду һәгигәтдә мәним тәк
Бир мө'мини-пакизә бизим кәтдә мәним тәк!

Гаре, сөзүмү дәрк елә, кәр варса шүурун,
Фәннин вар исә өртүләчәк чүмлә гүсурун,
Кәр садә исән мин дә әкәр олса һүзурун,
Зүлмәт көрүнүб дидеји-мүфсидләрә нурун
Тәкфир едәчәкдир сәни, әлбәттә, мәним тәк
Мин мө'мини-нөвсахтә һәр кәтдә мәним тәк!
Һасил, нә сәјаг исә, бу саәтдә мәним тәк
Јох бир киши һөрмәтдә бизим кәтдә мәним тәк!..

ҜИШИ

Дурма, јыхыл јат һәлә, Фаһрат киши!
Әсри көрүб галма белә мат, киши!
Инди олуб јорғаныи үчгат, киши!
Саггалыны бир-ики јырғат, киши!
Чәк башына јорғаныны јат, киши!

Әввәли-шәбдән узаныбсан белә,
Раһәти јатмагда ганыбсан белә,
Јахшы да, әлһәг, инаныбсан белә,
Лакин инанмам, усаныбсан белә,
Чәк башына јорғаныны јат, киши!

Өмр өтүшүб, баш ағарыб ун кими,
Диш төкүлүб, саггал олуб јун кими,
Синә чөкүб, белә бүкүлүб нун кими,
Кәрчи олубсан гоча мејмун кими,
Лејк јенә рубәһи-мәл'ун кими,

Тез көтүрүб тирјакыны ат, киши!
Галјаныны чағла, хорулдат, киши!
Бир гәдәр өз синәни тохдат, киши!
Чәк башына јорғаныны јат, киши!..

[ЗАҺИДА, КӘЛ СОЈУНАГ БИР КӘРӘ ПАЛТАРЫМЫЗЫ]

Заһида, кәл сојунаг бир кәрә палтарымызы,
Чыхараг заһирә батиндәки әфкарымызы,
Пишкаһи-нәзәри-хәлгә дутаг варымызы,
Көрүб онлар дәхи тәһгиг еләсин карымызы,
Һәр кимин ағы гара исә утансын, а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

Һәләлик кәл унудаг, филмәсәл, өз лафымызы,
Иддиамызча ачаг ајинеји-сафымызы,
Алаг ајинәјә гаршы бүтүн әснафымызы,
Көстәрәк онлара, инсаф үчүн, инсафымызы,
Һәр кимин ағы гара исә дајансын[1], а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

Нола бир ләһзәлик олсун атаг әлгабымызы,
Чыхараг һөрмәти чалиб олан әсвабымызы,
Топлајаг бир јерә ә'дамызы, әһбабымызы,
Мәһзәри-насә гојаг сирәтү адабымызы,
Һәр кимин һалы фәна исә усансын[2], а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

Кәл јазаг шәрт үчүн өз тәрҹүмеји-һалымызы,
Һәм дә доғру олараг шәрһ едәк әһвалымызы,
Хәлг тәтбиг еләсин һалымыза галымызы[3],
Анласынлар да, нолур, гајеји-амалымызы,
Һәр кимин гәлби гара исә утансын, а балам!
Бәлкә илләрчә јатанлар бир ојансын, а балам!

1909

ШАҺНАМӘ

Шәһим, тачидарым, гәви шөвкәтим!
Мәләк—еһтишамым, фәләк—рүф'әтим!

Әкәр лүтфлә сорсан әһвалымы,
Бу намәм сәнә билдирәр һалымы.

О күн ки, һүзурундан әтфи-инан
Едиб, сују-Тәбризә олдум рәван,

Бу әзм илә ким, шир тәк чәнк едәм,
Мүчаһидләрә әрсәни тәнк едәм,

Фәдаиләри өлдүрәм Хан илә[1],
Бијабанлары долдурам ган илә.

Рикабымда бир төвсәни-бадпа,
Ачылмыш башым үстә зәррин лива;

Јәмину јәсарымда сәрһәнкләр,
Нә сәрһәнкләр?—Рүстәми-чәнкләр!

Гошун сејл тәк рубәрудә рәван,
Һәшәм хејл тәк һәр тәрәфдә дәван;

Бојунларда јексәр гәтари-фишәнк,
Револверләр әлдә, һәмајил түфәнк.

Чалынмагда шејпурләр, најләр,
Учалмагда ләшкәрдән уррајләр.

Ај башы дашды киши, динмә, ушагдыр ушағым!
Нә әдәб вахтыды, гој сөјсүн, уфагдыр ушағым!

Көјәриб чошма, утан, гоншулары јығма дама,
Сәнә сөјдүкләри кетсин башы батмыш атама.

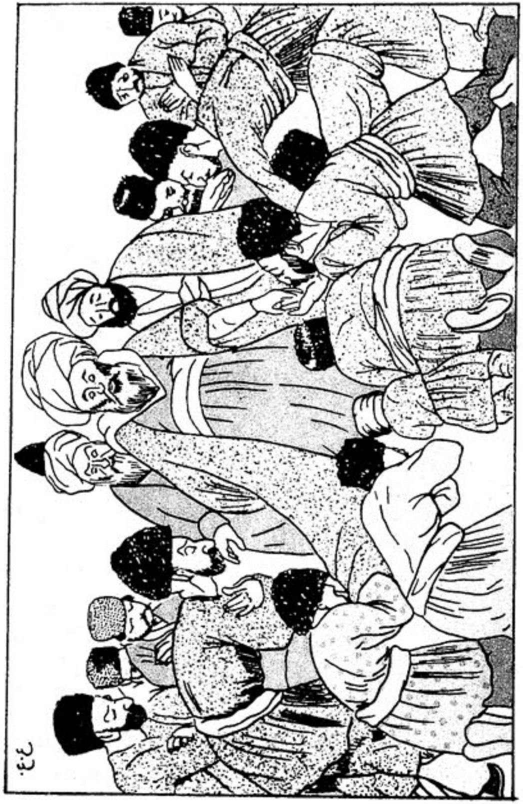

Чөһреји-һүрријјәтә күлмәзди ел,
Гәзтәјә, журналә әјилмәзди ел.
Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди,
Онда ки, әвлади-вәтән хам иди!

Чәкилмәкдә әррадәдә тупләр,
Тәбилләрдә фәрјад куп-купләр...

Бәли, мән бу фәрхәндә игбал илә,
Бу шөвкәтлә, сәтвәтлә, ичлал илә

Өтүб гатдадым јолларын аз-чохун,
Кәлиб та ки, Тәбризә олдум јохун[2].

Бујурдум: чалынсын нејү кусләр,
Вә кетсин хәфи шәһрә часусләр.

Бу иш, фикр едирдим ки, бир долмады,
Һа мән сөјләдим, бир кедән олмады;

Кәлиб гејзә һөкм ејләдим ләшкәрә,
Ачын шәһрә үч јандан од бир кәрә.

Ачылдыгда атәш едәрдин куман
Ки, көјдән јерә од јағыр накәһан.

Фәдаиләрин тәнкә душдү иши,
Өлүб ордача галды доггуз киши.

Көрүб чүн бу өвзаи Сәттар хан[3],
Уруб шир тәк нә'рә, чәкди фәған:

— Мүчаһидләр, еј гејрәтин канлары,
Гәнимәт билин бојлә мејданлары!

Һәјатын галыр биздә сон саәти,
Ағырдыр бу сон саәтин гијмәти!

Нә бир хидмәт етмишсәниз милләтә—
Бүтүн бәстәдир ишбу бир саәтә!

Бу сөз бојлә тә'сир едиб ләшкәрә,—
Һамы чану дилдән деди бир кәрә:

— Нә өлмәк? Биз өлдүрмәјә һазирик!
Кәр өлсәк дә бу әмрдә шакирик!

Дејиб бу сөзү шәһрдән чыхдылар,
Елә гыздылар, тәһрдән чыхдылар.

Мүчаһидләрин чүнбүшүндән һәман
Дејәрдин ки, бир мәһшәр олду әјан.

Дүшүб сәчдәјә чүмлә ихлас илә,
Нијаз етдиләр нијјәти-хас илә;

Дуруб бир сағa, бир сола кетдиләр,
Гәфилдән бизә бир һүчум етдиләр.

Јәмини јәсарә ғатыб вурдулар,
Бизи әздиләр, дөјдүләр, гырдылар.

Дәдәм вај, мәкәр бојлә дә чәнк олур?
Һәлә лап узагдан нәфәс тәнк олур!

Хүсусән мәкәр бојлә дә Хан олур?
Бу сәтвәтлә дә мәрди-мејдан олур?

Бу һалы көрүб хираләнди көзүм,
Чәһәннәм гошун, өлмүш идим өзүм!..

Дедим, јахшыдыр бир дағa дырмашым.
Әлимдә сәламәт гала та башым;

Гачыб мәрдү мәрданә чыхдым дағa,
Бахырдым о јердән сола, һәм сағa;

Нә көрдүм, гачыр түлкү нисбәт гошун,
Өзүн дә көрәјдин кәләрди хошун!

Һарај басдым, ах, вај, аман, гачмајын!
Давам ејләјин бир заман, гачмајын!

Сөзүм батмады ләшкәрин бејнинә,
Ох, ох!.. Батды ох дөвләтин ејнинә![4]

Гошун гачды, бошланды мејдани-чәнк,
Бүтүн кетди јәғмајә тупү түфәнк.

Чү көрдүм олур вәз'и-һалым тәбаһ—
Кәтирдим ијирми газағә пәнаһ;

Јанан гәлбимә санки су сачдылар,
О јердән алыб да мәни гачдылар.

Будур сурәти-әрзи-һалым мәним,
Мүчаһидләр илә чидалым мәним!

Гәви шөвкәтим, инди фәрман нәдир?
Бујур, һазырам[5], баш нәдир, чан нәдир?!

Әкәрчи гачаркән аты јормушам,
Јенә һәр нә һөкмүн ола, дурмушам.

АРЗУ

Нә дәрс олајды, нә мәктәб, нә елмү сән'әт олајды!
Нә дәрсә, мәктәбә[1], елмә, филанә һачәт олајды!

Нә сәндәли, нә гарандаш, нә ловһү миз, нә тәбашир,
Нә дәфтәрә, гәләмә, кағәзә бу рәғбәт олајды!

Нә мәдрәсә, нә мүәллим, нә бу үсули-чәдидә
Вә нә ушагларымызда бу габилијјәт олајды!

Нә әһлимиздә ајыглыг әламәти көрүнәјди,
Нә бир пара охумушларда бу зәкавәт олајды!

Нә һисс[2] олајды чаванларда әмри-милләтә гаршы,
Нә бу чаванлар олајды вә нә бу милләт олајды!

Дүшәјди даш о күнә ким, газет-мазет сөзү чыхды,
Газет ишин төрәдән набәкарә лә'нәт олајды!

Нә күндә, һәфтәдә, ајда чыхан газет вә нә журнал,
Нә мәтбәә, нә мүһәррир вә нә тәбаәт олајды!

Нә Шәрг олајды, нә Әгсаји-шәрг, һәм нә Жапонја[3],
Нә онларын һүнәри хәлгә дәрси-ибрәт олајды!

Нә нәфхи «Сур»и[4]-Чәһанкир[5] вә нә Мәлик-Мүтәкәллим[6],
Нә бә'зи кишвәри-Иранда бу ләчачәт олајды!

Нә Түркијәдә бу ганун-әсаси нәшр олунајды,
Нә биәдәб јени түркләрдә[7] бунча чүр'әт олајды!

Нә хортлајајды бу шәкл илә «Молла Нәсрәддин»[8],
ej каш!
Нә калба Сәбзалыларда бу ховфү вәһшәт олајды!

О көһнәләрдән әчәб ким, утанмајыб да дејирләр:
Кәрәк бу әсрә көрә бојлә, бојлә адәт олајды!

Бу бишүурларын әглинә, кәмалына бах бир!
Гадам кәмалыныза! Бары сиздә гејрәт олајды!..

...ТАПМАЧАНЫН ТӘ'БИРИ

Нә лап кичик, нә чох да чох иридир,
Гарны јоғун, бојну да дам тиридир,
Руһу өлүб, нәфси һәлә дирилир,
Инсанијјәт палтарынын киридир,
Мәмдәлидир[1], әскикләрин биридир!
Молла әми, көр тапдым, ја тапмадым?!

[БИР БӘҺАНӘ ӘЛДӘ ҮНВАН ЕТМӘЛИ БУНДАН СОРА!]

Бир бәһанә әлдә үнван етмәли бундан сора!
Бүсбүтүн мәхлугә е'лан етмәли бундан сора!

Нов үсулун шәр'ә бәр'әкс олдуғун изаһ едиб,
Көһнәни тәтбиги-гур'ан етмәли бундан сора!

Хасә бу журнал, газет әмриндә бир фитва тапыб,
Сәдди-раһи-нәшри-ирфан етмәли бундан сора!

Бојлә иш, бунча газет, бунча мазет олмаз, чаным!
Бунлары мәһкуми-бүтлан етмәли бундан сора!

Дин кедир, мәзһәб кедир, гәдри итир моллаларын,
Чареји-әмри-мүсәлман етмәли бундан сора!

Һәр јетән кәндин мүһәррир әдд едиб, мин сөз јазыр,
Бунлары мәтруди-өвтан етмәли бундан сора!

Қәсмәли һәр нөв илә олса нүфузун, һөрмәтин,
Сәрбәсәр авареји-нан етмәли бундан сора!

Чырмалы дәфтәрләрин, сындырмалы чернил габын,
Фикри тәрвичи-гәләмдан етмәли бундан сора!

Мүмкүн олса лап көкүндән галдырыб бир зәнн илә
Чүмлә мәтбуаты виран етмәли бундан сора!

Сијјима, шаирләри һөкмән вә һөтмән зур илә
Харич-әз-исламу иман етмәли бундан сора!

Мүхтәсәр, һәр ким ки, көрдүн фәһми вар, бир сөз ганыр,—
Күфр илә мәшһури-дөвран етмәли бундан сора!

Аргадашлар, әл'аман, кәл тез вериб дә әл-әлә,
Һәм бу јолда әһдү пејман етмәли бундан сора!

Анд олмур инди бунлардан бизә бир мәнфәәт,
Пул верәрләрсә, мүсәлман етмәли бундан сора!

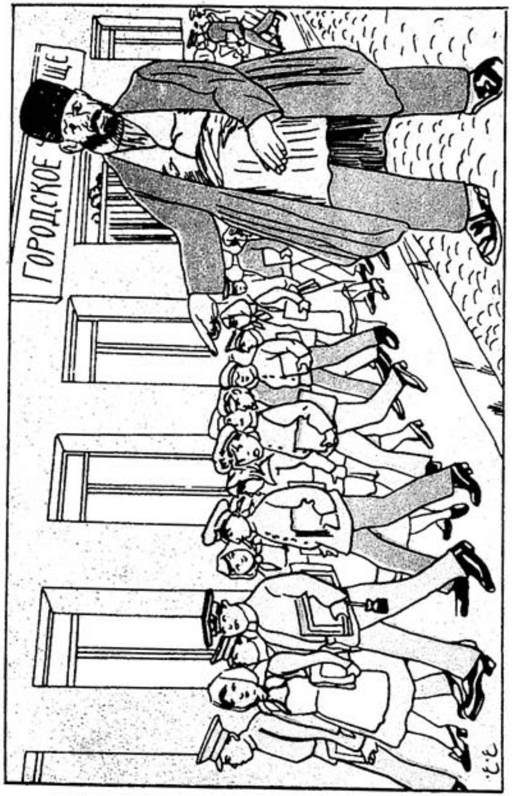

Нәдир олур бу чочуглар әјан бу бојда, бу бојда?
Һара кедир бу јазыглар, аман, бу бојда, бу бојда?
Әјинләриндә «булуз», башларында бафталы шапга,
Алынларында урус тәк нишан бу бојда, бу бојда!

Мән дә саидым ки, дөнүб бәхтәвәрә.—
Кедирәм бир нәфәр иксана әрә!
Әр дејил, шаир имиш ханәхәраб!
Фикри јазмаг, охумаг, шуғли китаб...

[ГӘМҮ МӨҺНӘТ ФҮЗУН ОЛДУ]

Гәмү мөһнәт фүзун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!
Әлифләр дөндү нун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нә үчүн кишвәри-Иран
Олур шәхсијјәтә гурбан?
Мәкәр бајгуш севир виран
Вә ја тале' зәбун олду?
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нәдән олду ики дилли,
Үрәкләр галды нискилли,
Дағылды мәчлиси-милли,
Әләмләр[1] сәрникун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нечүн мәшрутә бағланды,
Мүзәввирләр гочагланды,
Гарынлар дојду, јағланды,
Вәтән дарүлчүнун олду?
Сәбәб бојну јоғун олду!

Гәсәм етди, инандырды,
Нечүн рә'јин доландырды,
Өзүн дүнјајә андырды,
Мүтии-нәфси-дун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нәдән ләғв олду пејманлар,
Верилди одлу фәрманлар,
Бүтүн одланды гур'анлар,
Чинајәт рәһнүмун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нәдән галхышды хулганлар,
Сатылды пула иманлар,
Төкүлдү бикүнәһ ганлар,
Үрәкләр лаләкун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нә үчүн сусду натигләр,
Алынды һәбсә садигләр,
Фәгәт бә'зән мүнафигләр
Варыб нурүл'үјун олду,
Сәбәб бојну јоғун олду!

Нәдир тәкфири «Әхбар»ын[2],
Нәдир тәһгири «Әбрар»ын[3],
Нәдир тәгсири «Әһрар»ын[4]
Ки, бојлә гәрги-хун олду?
Сәбәб бојну јоғун олду!

Гүрури-интиһасындан,
Һәја гылмаз әдасындан,
О «кејфи-мајәша»сындан
Нечүн «лајәс'әлун» олду,
Бүтүн ишләр ојун олду[5],
Сәбәб бојну јоғун олду!

ИСТИГБАЛ БИЗИМДИР

Јетәр, чаным, чәкил кет, етмә чох тәбхири-һүрријјәт!
Бизим газганда һәркиз ојнамаз кәфкири-һүрријјәт!

Һаны, дерсән: «Киризандыр вәтәндән лејли-истибдад»?
Мәкәр көрмәзмисән әтрафы тутмуш хејли-истибдад?!
Бу күн Ираны јексәр гапламышдыр сејли-истибдад,
Јазыг өлчмәкдәдир хуни-чәһаны кејли-истибдад,
Һәлә Тәбризә дә[1] вар иштәһаји-мејли-истибдад![2]
Јетәр, чаным, чәкил кет, етмә чох тәбхири-һүрријјәт!
Бизим газганда һәркиз ојнамаз кәфкири-һүрријјәт!

Демә: «Тиғи-рәшадәт хиҹрәсази-чешми-имкандыр»!
Де ким, тәкфир үчүн тиғи-зәбан һәр јердә бүррандыр!
Дејән кафир мүсәлманә саныр кәнди мүсәлмандыр;
Бу күн һәг сөјләјән һәр кәс олурса күфрә шајандыр;
Көзәл бир әсрдир: гәһти-шүуру әглү виҹдандыр![3]
Јетәр, чаным, чәкил кет, етмә чох тәбхири-һүрријјәт!
Бизим газганда һәркиз ојнамаз кәфкири-һүрријјәт!

Мүҹаһид галхызыб, дерсән, шукуһин мүлки-Иранын,—
Буна тәмкин едәрми чакәраны шаһи-зишанын?[4]
Буна разы олармы гејрәти, намусу ә'јанын?
Бу јол бир шанлы гурбанкаһдыр инсафын, иманын!
Нә иман вәгтидир?! Анчаг көзәт хејрин чибишданын!
Јетәр, чаным, чәкил кет, етмә чох тәбхири-һүрријјәт!
Бизим газганда һәркиз ојнамаз кәфкири-һүрријјәт!

Әвәт, «сәһраји-Иран доғрудан бир одлу мејдандыр»,
Фәгәт ол одлу мејданда дуран бир шири-ғуррандыр[5],
Вәли, мин һијләкәр, түлкисифәт һәр јан нүмајандыр,
Јатыб иранлылар, накәһ көрәрләр өлкә вирандыр,
Һәлә гој сөјләсинләр дә—мүҹаһид намүсәлмандыр;
Һәлә гој ејләсинләр бүсбүтүн тәкфири-һүрријјәт!
Десинләр дә—бизә лазым дејил тә'мири-һүрријјәт!

Бунлары позмаг бизэ олмаз чэтин,
Һарда ки, көрдүз, охујун лэ'нэтин;
Һөкм елэјин, күфрлэ улғашдылар,
Дини-худадэн гырылыб гашдылар,
Ҹүмлэси кафирлэрэ јолдашдылар.
Чүнки тэассүблэри јох, чашдылар!

[НЕЈЛИЈИМ, ЕЈ ВАЈ! БУ УРУС БАШДЫЛАР]

Нејлијим, еј вај![1] бу урус башдылар,
Билмэјирэм һардан ашыб-дашдылар?!
Өлкэдэ күндэн-күнэ чохлашдылар,
Һэр эмэлэ, һэр ишэ чулғашдылар,
Гојмајын, ај көһнэлэр, ај јашдылар!
Һејвэрэлэр һэр јерэ дырмашдылар!

Һэр бири мин кунэ иш ичад едир,
Мэчлис ачыб нитглэр ирад едир,
Шиэ икэн сүннилэри шад едир,
Сүнни икэн шиэјэ имдад едир.
Санки булар бир-бирэ гардашдылар,
Јохду тэассүблэри, чашбашдылар!

Һеч бири өз мэзһэбинин һөрмэтин
Көзлэмэјир, көзлэјир ел[2] гејрэтин;
Ҹүмлэси бир јолда гојуб нијјэтин,
Хошламајырлар аталар адэтин[3];
Чүнки нэ сүнни, нэ гызылбашдылар,
Бир јава шејдир бу башы дашдылар!

Әмр тэассүб ола бүтлан нечин?
Сүнни дејэ шиэлэрэ чан нечин?
Шиэ билэ сүннини инсан нечин?
Бирлэшэ јэ'ни бу мүсэлман нечин?
Һиммэт един, дин кедир, ај башдылар!
Гојмајын, алдатды бизи сашдылар!

Инди ки, дујдуз[4] буларын нијјэтин—
Ҹэһд елэјин позмаға чэм'ијјэтин!

[ЧАТЛАЈЫР, ХАНБАЧЫ, ГӘМДӘН ҮРӘЈИМ]

Чатлајыр, Ханбачы, гәмдән үрәјим,
Гавушуб лап ачығымдан күрәјим!

Нола бир евдә гојајдыз гарабаш,
Вермәјәјдиз мәни бу әбләһә, каш!

Мән ки, дамдан, бачадан бахмаз идим,
Су кими һәр тәрәфә ахмаз идим;

Һәрзә-һәрзә данышыб күлмәз идим,
Әр нә шеј олдуғуну билмәз идим;

Отуруб ач комасында атамын,
Биш-дүшүн һазыр едирдим анамын;

Битләјирдим нәнәмин баш-јахасын,
Јамајырдым бабамын чул-чухасын;

Тез дуруб сүбһ сағардым инәји,
Хансәнәмдән диләмәздим көмәји;

Нејлијирдим бәзәји, ја дүзәји?
Дама, диварә јапардым тәзәји!

Атам әллаф, бабам дүлкәр иди,
Гардашым чулфа, әмим каркәр иди;

Ханбибим фалчы, нәнәм бағ тохујан,
Биздә, һаша, јох иди бир охујан!

Евимиздә вар иди һәр нә десән:
Гатыг, ајран илә гајмаг, нә јесән!

Нә билирдик нә зәһирмарды китаб?
Биз олан евдә һачан варды китаб?

Бүсбүтүн кул кими инсанларыдыг,
Нә мүәллим вә нә дәрс анларыдыг;

Дәфтәрин андыра галмыш сөзүнү
Ешидиб, көрмәмиш идик үзүнү.

Бојлә бир тәрбијәли евдә мудам
Бәсләдиз мән кими бир сәрви-хурам!

Ваj о күндән ки, мәни ад еләдиз,
Еләбилдиз дә ки, дилшад еләдиз;

Мән дә сандым ки, дөнүб бәхтәвәрә,—
Кедирәм бир нәфәр инсанә әрә!

Нә билим бојлә дә инсан вармыш,
Шәкли-инсанда да һејван вармыш?!

Әр охурмуш да, јазармыш да, атам!
Әр дејил, мөһлик азармыш да, атам![1]

Әр дејил, шаир имиш ханәхәраб!
Фикри јазмаг, охумаг, шүғли китаб...

Салдыз ахырда јаман һалә мәни,
Әрә вердиз дә бу гәффалә мәни.

Каһ јазыр, каһ охујур, каһ данышыр,
Күндә бир һәрзә китабнан танышыр;

Каһ кедир фикрә, бәрәлдир көзүнү,
Мәһв олур ојлә ки, билмир өзүнү;

Сүбһ олунча кечәләр дарға кими
Јатмајыр, гыр-гыр едир гарға кими;

Каһ да бир јатса да вәгтиндә әкәр,
Чәкмәјир јухладығы бир о гәдәр,

Гәфләтән бир дә көрүрсән ки, дурур,
Јандырыб лампаны чыплаг отурур;

Башлајыр јатдығы јердә тәзәдән
Охујуб јазмаға бир дә тәзәдән.

Белә од олмаз, атам, бојлә ало!
Од дејил, јанғы дејил, ловдур, ло!..

Каһ көрүрсән ки, миз үстә јыхылыр,
Бахырам һалына гәлбим сыхылыр;

Бир гарандаш; бир-ики парә кағыз,
О гәдәр чәкмир—олур гарә кағыз.

Хејрини, шәррини ганмыр бу киши!
Јорулуб бирчә усанмыр бу киши!

Бизим евдә бахасан һәр тәрәфә—
Тахчаја, бохчаја, ја ким, ирәфә—

Көрәчәксән бүтүн ишгабда кағыз,
Касада, нимчәдә, бошгабда кағыз;

Јығылыб дағ кими һәр јанда китаб,
Евдә, дәһлиздә, һәр јанда[2] китаб...

Дејирәм, ај киши, кәл бир өзүнә,
Бу нә ишдир, а күл олсун көзүнә!

Бу әмәл етди сәни ханәхәраб,
Пулларын дөнду бүтүн олду китаб.

Охудугча көзүнүн гарәсини
Апарыр, тап башынын чарәсини!

Пул кедир, табү тәванын да кедир,
Үстәлик бир гуру чанын да кедир.

Қәсбү карындан[3] әлин чыхды, усан!
Әр олан јердә көрүм јох оласан![4]

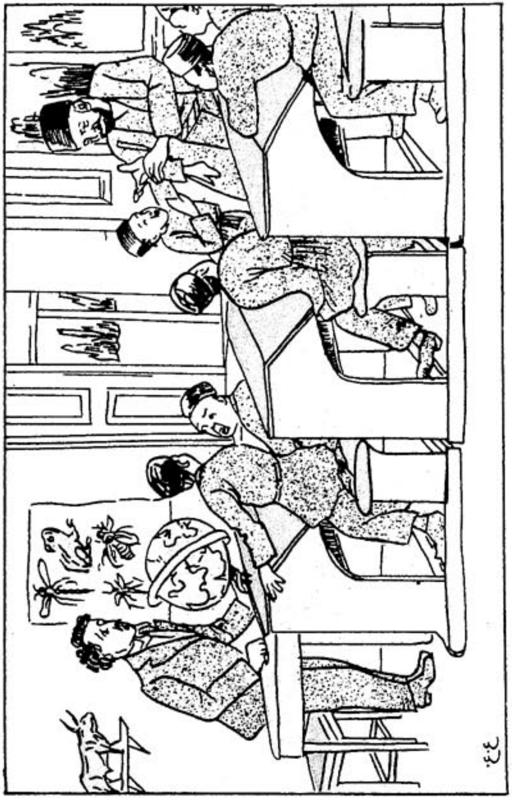

Ваһ!.. бу имиш дәрси-усули-чәдид?!
Јох... х! Јо...х! оғул, мәктәби-үсјанды бу!

Молла дејил бундакы тә'лим едән!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Мал мәним, мәсләһәти-кар мәним,
Сатырам, дөвләти-Гачар мәним;

Кимә нә дәхли ки, мән шеј сатырам?!
Ај алан!.. мәмләкәти-Реј сатырам!

МӘНИМКИ БЕЛӘ ДҮШДҮ!

Гәм раһнүмун олду, мәнимки белә дүшдү!
Дил вәртеји-хун олду, мәнимки белә дүшдү!
Ел дөндү чүнун олду, мәнимки белә дүшдү!
Тале мәнә дун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли[1], горхма!
Гәм чәкмә, дарыхма!
Дөвран өзүнүндүр!..

Гафилмишәм әһвалимә севдаји-сәримдән,
Севдаји-сәрим етди мәни тачи-зәримдән,
Ришәм кәсилирмиш демә кәскин тәбәримдән,
Мәшрутәји салмагда икән мән нәзәримдән[2]—
Ол нүрүл'үјүн олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, гачма!
Наәһлә әл ачма!
Мејдан өзүнүндүр!..

Һеч фаидәбәхш олмады тәдбирләрим, һејф!
Кәшф олду бүтүн аләмә тәгсирләрим, һејф!
Бәр'әкс әсәр ејләди тә'бирләрим, һејф!
Алдатмады бу милләти тәзвирләрим, һејф!
Јылдыздакы... Јылдыздакы тә'мирләрим[3], һејф!
Һәп күн-фәјәкун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, бәрк дур!
Торбалары долдур!
Хырман өзүнүндүр!..

Шеjпур деjил, тәбл деjил, сур чалынды,
Әкс еjләди сурун сәси һәр гәлбә салынды,
Бир шәбдә отуз иллик үмуратым алынды,
Османлыларын шаһы вәтәндән говуланды,
Иш дөндү оjун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, горхма!
Гәм чәкмә, дарыхма!
Теһран өзүнүндүр!..

Сән вур ишини, дурма кери мәкрү һиjәлдән!
Мән топладығым шеjләри һәп гапдылар әлдән,
Бунлар кечәр, амма һәлә вар горхум әҹәлдән,
Сән гарны jоғун бир шеj идин рузи-әзәлдән,
Боjнун да jоғун олду; мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән неһрәни чалха!
Һеч бахма бу халха!
Аjран өзүнүндүр!..

Етдим гәсәм, амма өзүмү сәһвдә сандым,
Камил пашалар[4] чидә едән фикрә инандым,
Бахдым сәнә өз әһдими, пеjманымы дандым,
Илләрчә, зәманларча, бу күн дандығым
андым,
Тарихи-гүрун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Сән, Мәмдәли, горхма!
Гәм чәкмә, дарыхма!
Меjдан өзүнүндүр!..

Мәзлумләрин тутду мәни аһы ахырда,
Инчитди хәjанәтләрим аллаһы ахырда,
Олдум Саланик гәл'әсинә раһи ахырда[5],
Мәнфаләр ара түркләрин шаһы ахырда,
Мәҹбури-сукун олду, мәнимки белә дүшдү!
«Игбал зәбун олду, мәнимки белә дүшдү!»

Гач, Мәмдәли, дурма!
Чох синәнә вурма!

Мәндән көтүр ибрәт,
Сүлһ еjлә, гудурма!
Валлаһ вә биллаһ,
Инсансан, инан, аһ,
Фәрман кедәр әлдән,
Саман кедәр әлдән,
Jалныз нә ки, Теһран,
Иран кедәр әлдән!..

[ВАҺ!.. БУ ИМИШ ДӘРСИ-ҮСУЛИ-ҸӘДИД?!]

Ваһ!.. бу имиш дәрси-үсули-ҹәдид?!
Јох...х! Јо...х! оғул, мәктәби-үсјанды бу!
Молла дејил бундакы тә'лим едән!
Әлһәзәр ет, бир јени шејтанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Көр нечә алт-үст еләјиб шејләри,
Дөндәриб «а-ба»јә «әлиф-беј»ләри,
Бид'әтә бах, «ја» охудур «јеј»ләри,
Санки һүруфат илә дүшманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Диггәт едиб бахсан әкәр дәрсинә—
Һәр сөзү тә'лим еләјир тәрсинә;
Дәјмәз о бир пaслы дәмир әрсинә—
Мин дә десә дүрчи-зәрәфшанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Вердији дәрси ушаға јаздырыр,
Һүччә демир, һәр әмәлин aздырыр,
Каһ охудур, каһ чыхарыб кәздирир,
Бир демир өвлади-мүсәлманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Бир дә көрүрсән ки, олуб һејвәрә—
Әлли ушаг банлады бирдән-бирә,
Дәрс демә, күлмәли бир мәсхәрә!
Молла демә, мәсхәрәчүнбанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Дүз јери бир јупјумуру шеј ганыр,
Һәм дә дејир суткада бир фырланыр,
Ај доланыр, көј дајаныр, күн јаныр,
Кафирә бах, көр нә бәдиманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Бундан әзәл бојлә дејилди сәјаг,
Дәрс охудан моллада варды ләјаг,
Молла гојарды башына шиш папаг;
Ојлә ки, бир фазили-дөвранды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Инди бүтүн иш доланыб лағлаға,
Дәрс охудур һәр башы фәсли чаға,
Етдији тәдриси илан, гурбаға,
Дәрс дејил, һәрзәвү һәдјанды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!..

Мән'дәјишиб шивеји-әҹдадымы,
Бојлә ода салмарам өвладымы!
Ејләмәрәм динсиз өз әһфадымы!
Ат чөлә кетсин, нә дәбистанды бу?!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!
Елм адына бир гуру бөһтанды бу!..

Нифрәтә шајанды бу!
Һәрзәвү һәдјанды бу!
Мүслими кафир гылан
Ханеји-күфранды бу!..

САТЫРАМ

Молдаjы, салмады ел дил боғаза...
Еjби jох, кәрчи гоjулдуг лоғаза,
Jаз бу е'ланымы да бир кағаза,
Ачмышам Реjдә кениш бир мағаза:
Чох учуз гиjмәтә һәр шеj сатырам,
Аj алан!.. мәмләкәти-Реj сатырам!

Мағазамда тапылыр һәр чүрә зад:
Чами-Чәм[1], рә'jәти-Кеj[2], тәхти-Губад[3];
Кәрчи базарымы етмәкдә кәсад
Сә'j едир бир пара Ирани нәжад,
Леjк мән бахмаjырам, һеj сатырам!
Аj алан!.. мәмләкәти-Реj сатырам!

Нә кәрәкдир мәнә бир мунча үмур
Ки, едә гәлбими биһиссү һүзур?
Бабама вермәди әл «абәки-шур»[4],
Деjиләм нахәләфү набәшүур;
Гәсри-Ширин[5], әсәри-Кеj сатырам!
Аj алан!.. мәмләкәти-Реj сатырам!

Истәмәм нури, гаранлыг севирәм,
Мүлки-Ираны думанлыг севирәм,
Бошлаjыб шәһри, jабанлыг севирәм,
Бәсди шаһлыг, дәхи ханлыг севирәм,
Сәбзәвар илә мәjамеj сатырам!
Аj алан!.. мәмләкәти-Реj сатырам!

Сөз мәним, ев мәним, әсрар мәним,
Ирзү намус мәним, ар мәним,

Мал мәним, мәсләһәти-кар мәним,
Сатырам, дөвләти-Гачар мәним;
Кимә нә дәхли ки, мән шеj сатырам?!
Аj алан!.. мәмләкәти-Реj сатырам!

Шаһ мәшрутә-пәнаһ олмаг исә,
Ел гоjан вәз'лә шаһ олмаг исә,
Куш бәр әмри-сипаһ олмаг исә,
Шаһ олуб һәмдәми-аһ олмаг исә,
Хан олуб, нуш еләjиб, меj сатырам!
Аj алан!.. мәмләкәти-Реj сатырам!

НЕЧИН ВЕРМӘЈИР?

Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир?
Каһ верир филмәсәл, каһ нечин вермәјир?

Кәрчи букүн шаһ бизим башымыза сајәдир,
Нами-һүмајуну һәр мәтләбә пирајәдир,
Лејк бу анчаг һәман көрдүјүмүз гајәдир*.—
Һәр сәсә бир сәс верир, кәндиси бимајәдир,
Јохсуза олмаз демәк—вар... нечин вермәјир?
Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир?

Һәрзә данышма, киши, көзлә әдәб зинһар,
Шаһымызы билмә чох бојлә сәфаһәтшиар,
Әгли-сәлим әһлидир бүсбүтүн али-Гачар[1],
Вермәјир, әлбәттә, бир һикмәти вар, сирри вар,
Јохса бу кејфијјәтә раһ нечин вермәјир?
Каһ верир филмәсәл, каһ нечин вермәјир?

Јох бу ишин башга бир һикмәти ја микмәти,
Әјри отур, дүз даныш, вазеһ едәк сөһбәти,
Бир кәрә ал бојнуна, вар јазығын никбәти,
Шаһ чәванбәхт исә бәс нә сәбәб милләти
Һәфтәдә бир алдадыр, каһ нечин вермәјир?
Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир!
Каһ верир филмәсәл, каһ нечин вермәјир?

---

* Гаја.

[ДОҒРУДАН ДА, МӘМДӘЛИ, ГЕЈРӘТ ҺӘЛАЛ ОЛСУН СӘНӘ!]

Доғрудан да, Мәмдәли[1], гејрәт һәлал олсун сәнә!
Бағи-шаһдә[2] етдијин ишрәт һәлал олсун сәнә!
Әһлинә шаһ олдуғун дөвләт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Олдун ол күндән ки, малик рүтбеји-әчдадына,
Дүшмәди ел гајғысындан башга бир шеј јадына,
Әдлү дадә дад вердин, јетсин аллаһ дадына,
Јахшы бир шөһрәт газандын адына, өвладына!?
Кетдијин јол, тутдуғун нијјәт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Афәринләр доғру јоллу вердијин пејманлара,
Әһдини ифа үчүн садир олан фәрманлара,
Һәфтәдә бир, ајда бир анд ичдијин гур'анлара,
Агибәт һәр сәмтдән[3] чәлб етдијин меһманлара;
Чәкдијин бу хани-биминнәт[4] һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Мүстәгиллән һөкмүраны олдуғун Иранына
Һанкы хидмәтдән сағындын та тохунсун ганына?
Инди бир Иран дејил, аләм күвәнсин шанына,
Намына, намусуна, инсафына, вичданына;
Әһли-вичдан вердији гијмәт һәлал олсун сәнә!
Доғрудан да, Мәмдәли, гејрәт һәлал олсун сәнә!

Алты мин илдән бәри мөвчуд олан бир мәмләкәт
Көрмәмишди сән кими бир шаһи-вала-мәртәбәт:
Нијјәтин саф, е'тигадын пак, гәсдин мәс'әдәт,
Милләтин шад, өлкән абад, үмдә фикрин мәрһәмәт;
Гојдуғун тач, өртдүјүн хәл'әт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

Арсланлар бојнуна салдырдығын зәнчирләр,
Намвәрләр гәтлинә чәкдирдијин шәмширләр,
Атәши-гәһрү гәзәблә јахдығын тә'мирләр,
Вәсфә шајандыр, һәгигәт, етдијин тәдбирләр;
Үмми-Хаган оғлу, бу гејрәт һәлал олсун сәнә!
Вердијин мәшрутеји-милләт һәлал олсун сәнә!

[НӘДИР, АЈА, ЈЕНӘ ҮСЈАНЛАРЫ ИРАНЛЫЛАРЫН?]

Нәдир, аја, јенә үсјанлары иранлыларын?
Башлады чүнбүшә түғјанлары иранлыларын,
Нәгзи-әһд ејләди ә'јанлары иранлыларын,
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Јансын иранлыларын архасы, јанды чијәрим!
О јетим Мәмдәлидән вар јенә бир пис хәбәрим;
Белә дерләр ки, гојуб тәхти гачыб тачи-сәрим,
Сығыныб консула хаганлары иранлыларын[1],
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Әһли-Иран бу гәдәр бишәрәф олсун, нә үчүн?
Дүшмәни-тәрзи-үмури-сәләф олсун, нә үчүн?
Јени Османлы[2] кими нахәләф олсун, нә үчүн?
Бата, ја рәб, көрүм Иранлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Үччә ил гојмадылар тәхтдә раһәт јашасын,
Бир дојунча чыхарыб кеф, едиб ишрәт јашасын,
Та онун сајеји-әдлиндә бу милләт јашасын,
Олсун асудә мүсәлманлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Нејләмишди сизә, јаһу, бу башыдашды јетим?
Ја нә вичданә дәјәр бир ишә чулғашды јетим!?
Һәрә бир һогга чыхартдыз, кырыхыб чашды јетим,
Деди, чыхсын дәхи гој чанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Сизә өз шә'нинә шајәстә кәрәм етмәдими?
Һөкм мәшрутеји-Ираны рәгәм етмәдими?
Хәтти-гур'аны өпүб, јади-гәсәм етмәдими?

Нијә бәс олмады иманлары иранлыларын?
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Билмирәм андыра галмыш бу нә һүрријјәт иди?
Һарадан чыхды бу сөз, ја бу нечә сөһбәт иди?
Өлкәмиз алты мин илдән бәри бир чәннәт иди,
Инди ган-ган дејир инсанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Һәлә иранлыларын бир о Сипәһдарына[3] бах!?
Бәхтијари елинин рүтбәли Сәрдарына[4] бах!?
Бир, сән аллаһ, буларын шаһ илә рәфтарына бах!
Бу да ә'јанлары, әрканлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Башына чәм олајыб һәр бири бир хејли сипаһ
Ки, нә вар? Мәмдәли, дүш тәхтдән, олма бизә шаһ!
Етдиләр үч күнүн әрзиндә бүтүн әмри тәбаһ,
Гачды, «ах-вај!» дејә, султанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Бундан әввәл бу көзәл өлкәдә чанлар вар иди,
Јахшы-јахшы гочалар, адлы чәванлар вар иди,
Шаһы һәг зилли билән севкили ханлар вар иди,
Инди Јефремләр[5] олуб ханлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Бир дә, јаһу, нә кәрәк ел гарыша шаһ ишинә?
Көз ачыб диггәт едә каһ өзүнә, каһ ишинә?
Шаһ олан кәс олур анчаг өзү акаһ ишинә!
Јохса һәр силсиләчүнбанлары иранлыларын?!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

Шаһ биләр өлкәдә һәр нә көтүрәр, һәр нә гојар,
Каһ чибин, каһ дәрисин һәр кимин истәрсә сојар,
Баш кәсәр, ев дағыдар, чан чыхарар, көз дә ојар—
Мин дә чыхса көјә әфғанлары иранлыларын!
Бечәһәннәм ки, јанар чанлары иранлыларын!
Шаһын өз әбдидир инсанлары иранлыларын!
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын!

[ЕЈ АННЫН АЈ, ҮЗҮН КҮНӘШ, ЕЈ ГАШЛАРЫН КӘМАН!]

Еј аннын aj, үзүн күнәш, еј гашларын кәман!
Чејран көзүн, гарышга хәтин, какилин илан!

Алма чәнән, чәнәндә зәнәхдан дәрин гују,
Киприкләрин гамыш, додағын бал, тәнин кәтан!

Бојнун сүраһи, бој-бухунун бир уча чинар,
Әндамын ағ күмүш, јанағын гырмызы әнар!

Халын үзүндә буғда, башында сачын гүраб,
Гаһ, гаһ!.. Гәрибә күлмәлисән ханиман хәраб!..

«КУЛУСТАН»И-СӘ'ДИДӘН БИР ҺЕКАЈЕЈИ-МӘНЗУМӘЈӘ БӘНЗӘТМӘ

Јеки порсид әз он шаһ кештә фәрзәнд
Ки, еј Әбдулһәмид[1] әз то хирәдмәнд!

Сәфарәтханәра мәнзил кузиди,
Чәра тән дадә бәр милләт нәзиди?

Бе севдаји-Крым әз Реј кузәшти,
Чәра дәр баги-шаһ раһәт нәкәшти?

Бекофт әһвали-ма бәрфи-чәһанәст,
Кәһи чун јәх, кәһи аби-рәванәст;

Кәһи бәр тәхти-чәббари нишиним,
Кәһи дәр гурбәт әндәр ча кузиним.

Мәну Әбдулһәмид әр зиндә маним,
Бе чани-милләт атәш бәрфешаним.

Тәрчүмәси:

Бири сорду о оғлу шаһ оландан
Ки, еј Әбдулһәмиддән надан инсан!
Сәфарәтханәни сән мәнзил етдин,
Нә олду милләтә бәс әкс кетдин?
Крым ешгилә кечдин өз Рејиндән,
Нә олду Баги-шаһда галмадын сән?
Деди: әһвалымыз гар тәк чаһанда,
Донар гышда, әрир о јаз оланда.
Отурруг каһ сарајда әзрајыл тәк,
Доланныг каһ да гурбәтдә сәфил тәк.
Әкәр Әбдулһәмидлә сағ галарсаг,
Јери бу милләтин одлардыр анчаг...

БУРА САЈ!

Чәмаәт

Зилли-Султан[1], бура сај дөјдүрүб алдыгларыны!
Сөјүб алдыгларыны, сөјдүрүб[2] алдыгларыны!

Зилли-Султан

Төвбә, әттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Чәмаәт

Сән ки, Авропада идин, нијә јорта-јүкүрә
Чумдун Иранә, бу виранәдә дүшдүн дә кирә?
Салдын ахыр өз әлинлә өзүнү ағзыбирә,
Веч битирмәз сәнә, дөнмә дәхи дашә, дәмирә,
Бош данышма, бура сај гапдырыб алдыгларыны!
Чапыб алдыгларыны, чапдырыб алдыгларыны!

Зилли-Султан

Төвбә, әттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Чәмаәт

Бирбәбир јадына сал чүмлә унутдугларыны,
Милләтин ганын алыб шишәјә дутдугларыны,
Гыш үчүн ахталајыб јајда гурутдугларыны,
Көзләрин кәлләнә дә чыхса, гус уддугларыны!
Бош данышма, бура сај өлдүрүб алдыгларыны!
Бөлүб алдыгларыны, бөлдүрүб[3] алдыгларыны!

Зилли-Султан

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Ҹәмаәт

Әлли ил өлкәдә вурмушдуң, а залым, ишини,
Сән ки, һазыр еләмишдин чијини, бишмишини,
Тәмәин инди нәдир ја гычыдырсан дишини?
Ач белиндән дәхи шәмшири-мүзәффәркешини!
Бош данышма, бура сај сатдырыб алдыгларыны!
Атыб алдыгларыны, атдырыб алдыгларыны!

Зилли-Султан

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Ҹәмаәт

Әһли-Ираны ушагдыр дејә салдыз бешијә
Ки, мәбада ајылыб ағлыја, дурдуз кешијә,
Та ки, ачды көзүн иранлы, сохулдуз дешијә,
Иш чәтинләшди, дадуш, јығдығыны чәк ешијә!
Бош данышма, бура сај асдырыб алдыгларыны!
Басыб алдыгларыны, басдырыб алдыгларыны!

Зилли-Султан

Төвбә, эттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!

Еј аннын ај, үзүн күнәш, еј гашларын кәман!
Чејран көзүн, гарышга хәтин, какилин илан!

Халын үзүндә бүтдә, башында сачын гураб,
Гаһ, гаһ!.. Гәрибә күлмәлисән хәнимән хәраб!..

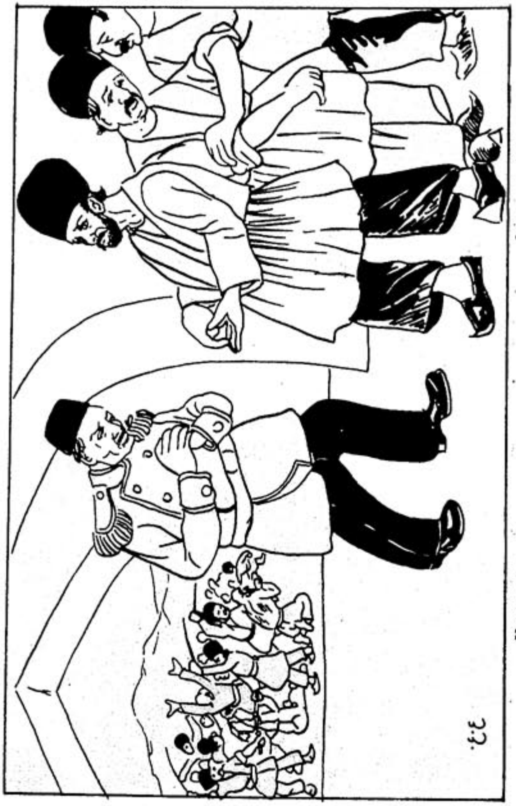

Зилли-Султан

Төвбә, әттөвбә, хәта раһинә кетдикләримә!

Ҹамаат

Зилли-Султан, бура саj дөјдүрүб алдыгларыны!

ФҮЗУЛИЈӘ БӘНЗӘТМӘ

Мәндә ар олсајды өлмәк ихтијар етмәзмидим?
Абруну нолдуғун билсәјдим ар етмәзмидим?

Кәр шүурум олса иди дусту дүшмән билмәјә,—
Шапшалы[1], Фәзлуллаһы[2] ишдән кәнар етмәзмидим?

Анласајдым Әс'әдин фикрин. Сипәһдарын[3] ишин,—
Онлары мәгтули-тиғи-чаншикар етмәзмидим?

Хаки-Иранын мәнә бир кушәсин версәјдиләр,—
Кәндими Әбдүлһәмид[4] тәк бәхтијар етмәзмидим?

Билсә идим ел мәни ахир белә мүфлис говар,—
Вар-јоху дәрчиб едиб әввәл фәрар етмәзмидим?

Мүлки-Иранын дүшүнсәјдим әлимдән кетмәјин,—
Вар икән фүрсәт о мүлкү тарүмар етмәзмидим?

Аһ, ол дәм ки, Тәгизадә[5] мәнә әл вермәди,—
Мүмкүн олсајды башын тәндән кәнар етмәзмидим?

Гој десинләр, Мә'дәли дүшдү Адес сөвдасына,
Мәнчили версәјдиләр орда гәрар етмәзмидим?..

119—15

[ВАИЗ, ГӘЛӘМ ӘҺЛИН НИЈӘ ТӘҺГИР ЕЛӘЈИРСӘН?]

Ваиз, гәләм әһлин нијә тәһгир елəјирсəн?[1]
Еј әбри-сијәһ, нури нә тәстир елəјирсəн!

Ел чүмлә дөнүб олса да кафир ишин олмаз,
Тәсвирини ким ки, дуја тәкфир[2] елəјирсəн!

Лә'н ејләјәрәк гасибә мәхлугу сојурсан,
Фани дејәрәк аләми тә'мир елəјирсəн!

Көрдүм јухуда бағи-беһишт ичрә кәзирсән,
Инсаф!.. Буну сән нечә тә'бир елəјирсəн?

Тәрк ејлә ријани ки, рија ширки-хәфидир[3],
Ишбу сөзү кәндин белә тәгрир елəјирсəн!

Мән мәкрини һисс етмәјә мејл етмәдим әсла,
Кәндин дили-һәссасимә тә'сир елəјирсəн!

Бизлән көзүнү јығ ки, сәнә алданан олмаз,
Кет онлары хам товла ки, тәсвир елəјирсəн![4]

[ЈАШАМАГ ИСТӘР ИСӘК СЫРФ ӘВАМ ОЛМАЛЫЈЫЗ!]

Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!
Атыб инсанлығы, билчүмлә һәвам олмалыјыз!

Јашамаг истәр исәк дәһрдә әмнијјәт илә,
Елмә, фәннә, үдәбаја бахалым нифрәт илә,
Үјалым фитнәләрә әлдәки вәһшијјәт илә,
Јаталым бәстәри-гәфләтдә узун мүддәт илә;
Пүхтәликдән нә јетәр, биз һәлә хам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Балыша баш гојалым, јорганы бәрдуш едәлим[1],
Пәнбеји-гәфләти јох, зејбәги дәркуш едәлим,
Хаби-өвһам көрүб, сејл кими чуш едәлим,
Гејрәтү һиммәти-исламы фәрамуш едәлим;
Дуста мајеји-гәм, душмәнә кам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Фикр тәдрис едән әшхасы кәнар етмәлијиз,
Һәр насыл олса бу бидинләри зар етмәлијиз,
Өлкәдән бунлары мәчбури-фәрар етмәлијиз.
Тез заманда вәтәни, милләти хар етмәлијиз[2];
Бојләчә наили-мәгсуду мәрам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Башгалар чох да балонларла едир сејри-һәва,
Биз бу сејри едирик хабдә һәр сүбһү мәса,
Гөвли-ахунду унутдунму ки, вә'з етди сәна:
Дәһр фанидир, әзизим, она ујма әбәда!
Тәрки-дүнја илә фирдовс хурам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Нә билирсән һәлә сән сәһнеји-рө'јадә нә вар?!
Әһли-заһир нә ганыр аләми-мә'нәдә нә вар?!

Һәр нә вар—хабдә вар, јохса бу дүнјадә нә вар?!
Јахшы јат, гол-ганад ач, уч, көр о мә'вадә нә вар?!
Һәззи-рө'ја илә мәшғули-мәнам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Јат, долаш чәннәти-ә'ладәки ризванлар илә,
Гол-бојун ол, мәзәләш һурнјү гылманлар илә,
Је, ич!.. артыг кефә бах чүмлә мүсәлманлар илә,
Гој бу дүнјаны бу кафирләрә шејтанлар илә,
Биз мәләкләрлә учуб али мәгам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

Гој олар кәшфи-бәдаје' еләсин сән'әт илә,
Пароход, ја вагон ичад еләсин зәһмәт илә,
Биз вериб пул минәрик, јол кедәрик раһәт илә,
Нә мүнасиб ки, рәгабәт едәк һәр милләт илә?!
Бизә ағалыг едән әһлә гулам олмалыјыз!
Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!

[АДӘМИ АДӘМ ЕЈЛӘЈӘН ПАРАДЫР]

Адәми адәм ејләјән парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

Гој нә әслин, нәчабәтин олсун,
Нә нәчибанә һаләтин олсун,
Баш-ајаг ејб ичиндә олсан да—
Тәк бу аләмдә дөвләтин олсун;
Адәми адәм ејләјән парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

Олмасын фәһмин, әглин, идракын,
Вар нә гәм, та ки, вардыр әмлакын;
Атәши-ханәсузи-милләт икән—
Һәр кәсин сәчдәкаһидир хакын;
Адәми адәм ејләјән парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

Олмајыр, олмасын да инсафын,
Дут ганын ңишә ичрә әснафын,
Та ки, вар әлдә беш бучуг гурушун—
Мө'тәбәрсән көзүндә әшрафын;
Адәми адәм ејләјән парадыр,
Парасыз адәмин үзү гарадыр!

ВЕРМИРӘМ А!..

Мән өлүм, Молла[1], бизим Ханкишинин ганына бах,
Евинә, мәнзилинә, мүлкүнә, ејванына бах,
Пулуна, алверинә, сәрвәтү саманына бах,
Нәфсинә, һирсинә, инсафына, вичданына бах,
Көр бу ган илә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Ач, јаныг кимсә дејилдир, јемәјә вар чөрәји,
Јемәјә вар чөрәк, әмма буна дөзмүр үрәји,
Һәвәси јығмағадыр, јығмағадыр һәр кәрәји,
Аризусу будур: алтундан олајды дирәји!
Көр бу нијјәтлә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Вар сүрилә гојуну, илхы илә ат, өкүзү,
Олса да мин бу гәдәр мал-гарасы ачды көзү,
Елејир сәчдә пула, бу сөзә гаилдир өзү,
Санма бөһтан атырам, көнди дејир ишбу сөзү,
Көр бу һирс илә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Гочалыб өтмәдәдир јетмиши, һәштады јашы,
Јохдур оғлу-ушағы, бир гарыдыр, бир дә башы,
Күнбәкүндән чохалыб[2] артмададыр мүлкү, машы,
Дүз дејил аршыны, өлчүсү, тәразусу, дашы;
Көр бу нәфс илә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Күндә он шаһы илә чүмлә үмури доланыр,
Бавүчуд ин ки, дәмадәм әмәли зорбаланыр,
Башгасы пул санығанда бунун ағзы суланыр,
Башлајыр һүрмәјә нәфси, тәмән гурчаланыр,
Көр бу нәфс илә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Дејирәм өлмәјини, ај киши, бир ал нәзәрә,
Өврәтин, малын илә чатмалыдыр башга әрә,
Әл булашдырма, дејир, кари-гәзаву гәдәрә,
Бәлкә мәндән габаг өврәт чумачагдыр сәгәрә?![3]
Көр бу нијјәтлә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Дејирәм, барн бир аз пул ајыр еһсанын үчүн,
Мәктәбә вәгф елә хејрат олараг шанын үчүн;
Сөјләјир, кет бу дуаны оху өз чанын үчүн,
Вермәрәм бир гара пул да белә һәдјанын үчүн!
Көр бу гејрәтлә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

Молла, бу барәдә зәһмәт дә әкәр олса сана,
Јаз бизим әһли-мәарифләрә е'лан елә та:
Бир дә, мәктәб пулу вер сөјләмәсинләр буна һа!..
Дүн ешитдим ки, дәхи етмәјәчәк шәрмү һәја,
Апачыг сөјләјәчәк:—Вермирәм а!.. Вермирәм а!..
Көр бу шәрм илә бунун шә'нинә еһсан јарашыр?
Ја һәлә јығмаға пул, етмәјә милјан јарашыр?
Бојлә бир шәхсә рәвадырмы, гыл еһсан, дејәләр?

ЧАНЫН ЧЫХСЫН!

Чанын чыхсын көзүндән ганмајајдын!
Ганыб да һәр иши одланмајајдын!

Чәһаләт рисманын гырмајајдын!
Әвамүннасдән ајрылмајајдын!

Сәнаны, һәнзәли бал тәк јејәјдин!
Һәрифин мәшрәбинчә[1] сөз дејәјдин!

Бүтүн мөвһумуну тәсдиг едәјдин!
Башында нохта, ардынча кедәјдин!

Нә тәдбир, инди иш ишдән кечибдир,
Сөзүн дилдән, әтин дишдән кечибдир!

Дәхи[2] етмә шикајәт биздән әсла!
Кет өз бәхтиндән ејлә инди шәква!

Нә үчүн һүснү гүбһи анладын да?
Бүтүн ел јатмыш икән банладын да?

Өпәјдин әл-ајағын чүстү чалак,
Олајдын сән дәхи бир мө'мини-пак!

Чәк инди дутдуғун карын чәзасын!
Ешит һәр сәмтдән лә'нәт сәдасын!..

ЈОХ, ЈАЗМАРАМ!

Молла дајы, чох бәрк дашыр газанын!..
Башчысысан һәр јолундан азанын!
Баһарындан көрүнмәјир хәзанын,
Чүнки һәр јердән вар нечә јазанын;
Бурдан да мән хәбәр јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
  Гисмәт олса, бундан белә јазмарам,
  Тохунмаса сөзүм елә, јазмарам!

Јаздығыма јалан-палан гатмарам,
«Ишан» кими рүшвәт пула јатмарам,
Иманымы Һач Қазыма сатмарам,
Бошсан дејиб, Фәхрини алдатмарам,
Мәсләһәтсә әкәр јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
  Фүрсәт олса, бундан белә јазмарам,
  Кирә билсәм дашгын селә, јазмарам!

Кәбин кәссәм дошаб кими ахмарам,
Көз алтындан Фәхри тәрәф бахмарам,
«Әнкәһтүнү» «тәлләгтүјә» чахмарам,
Һач Бәдәли јандырыбан јахмарам,
Далда кедиб сөјәр; јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
  Мөһләт олса, бундан белә јазмарам,
  Елә јазсам, билә-билә јазмарам![1]

Дөвләтлијә јалтагланмаг билмәрәм,
Гәмли икән јалан јерә күлмәрәм,
Приставын чәкмәсини силмәрәм,
Һөрмәтими көзләрәм, әксилмәрәм,

Моллалыға дәјәр, јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Гисмәт олса, бундан белә јазмарам.
Әкәр почта јазсам, телә јазмарам!

Гумарбазын һәдијјәсин алмарам.
Бир шүбһәли пул кисәмә салмарам,
Үзә салыб күчнән гонаг галмарам,
Гонаг галсам чибин-задын чалмарам,
Үзмим әлдән кедәр, јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Нөвбәт олса, бундан белә јазмарам.
Давам етсә думан, јелә јазмарам!

Ејләдијим вә'зә инаннам өзүм,
Елдән габаг, ејбими ганнам өзүм,
Гөвлүмә фе'лимлә дајаннам өзүм[2],
Пис һәрәкәт етсәм утаннам өзүм,
Һалым олар бәтәр, јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Һачәт олса, бундан белә јазмарам!

Далда гејбәт, үздә сәна етмәрәм,
Кизли сөјүш, заһир дуа етмәрәм,
Хәлги көрчәк рија-мија етмәрәм,
Рија етмиш олсам, һаја етмәрәм
Аллаһымдан мәкәр! Јазым, јазмајым?
Јох, јазмарам! Амма һәлә гој јазым...
Һаләт олса, бундан белә јазмарам!
Ујсам мәкрә, дүшсәм фе'лә,
јазмарам!
Говлансам да евдән чөлә, јазмарам!
Ујуб сәнә өз јолумдан азмарам!..

ИЗАҺ
ВӘ
ШӘРҺЛӘР

«Һопһопнамә»нин илк үч нәшриндә әсәрләрин јазылмасы, нәшри тарихи, нүсхә фәргләри вә с. һаггында һеч бир изаһ верилмәмиш, дөрдүнчү нәшрдә исә бир нечә јығчам гејдлә кифајәтләнилмишдир. М. Ә. Сабир күллијјатынын јалныз бешинчи нәшриндә (1948-чи ил) мүәјјән гејдләр вардыр. Бу гејдләр сон ики нәшрдә ејнилә тәкрар олунмушдур.

Јени нәшрин изаһларында «Һопһопнамә»нин 1912-чи ил чапы «биринчи нәшр», 1914-чү ил чапы «икинчи нәшр», 1922-чи ил чапы «үчүнчү нәшр», 1934-чү илдә бурахылан «Бүтүн әсәрләр» «дөрдүнчү нәшр», «Һопһопнамә»нин 1948-чи ил чапы «бешинчи нәшр», 1954-чү ил чапы исә «алтынчы нәшр» адланыр.

БИР МӘЧЛИСДӘ ОН ИКИ КИШИНИН СӨҺБӘТИ

(«Вәкил: һәгсизә һәгли дејиб, бир чох күнаһа батмышам»)

(Сәһ. 33)

Илк дәфә «Һәјат» гәзетиндә (10 феврал 1906, № 33) *«М. Мөһтәмил»* имзасы илә чап олунмушдур. Биринчи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир.

1 Алтынчы нәшрдә *сөз сатмышам* ифадәси әвәзинә: *сөз атмышам.*

[МИЛЛӘТ НЕЧӘ ТАРАЧ ОЛУР ОЛСУН, НӘ ИШИМ ВАР?!]

(Сәһ. 35)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 апрел 1906, № 4) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Нә ишим вар!»* ады илә верилмишдир.

Узун мүддәт мәтбуатда бу ше'рин Сабир тәрәфиндән јазылыб-јазылмамасы мәсәләси әтрафында мүбаһисә кетмишдир. Мүбаһисәни доғуран башлыча сәбәб һәмин әсәрин мүәллифи барәсиндә «Һопһопнамә»нин илк тәртибчиси А. Сәһһәт илә Ч. Мәммәдгулузадәнин бир-биринә зидд фикир јазмаларыдыр. А. Сәһһәт бу ше'ри 1912-чи илдә «Һопһопнамә»јә дахил етмиш вә китабын мүгәддимәсиндә (сәһ. 8) јазмышдыр: «...Чох кечмәдән «Молла Нәсрәддин» журналы интишарә башлајыр. Бу севкили мәзһәк гәзетәнин нәшрә башламасы илә һүнәр вә исте'дадыны көстәрмәјә бир мүсаид јер ачылыр. Һәмин мәчмуәнин... 4-чү нөмрәсиндән башлајараг: *«Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!»* мәтлә'ли ше'рилә ән әввәл һәчви-мәлиһ јазыб, «Һоп-һоп» имза гојур. Јерли гәзетәләр тәгдир едир вә һәр јердән тәһсин вә тә'рифләр алыр. Бундан сонра Сабирин һәвәсилә шөһрәти кетдикчә артыр...».

Ч. Мәммәдгулузадә исә 1929-чу илдә «Сабир китабханасынын он иллији» адлы мәчмуәдә дәрч етдирдији хатиратында (сәһ. 16—

19) јазыр: «...Јери дүшүбкән лазым билирәм Сабирлә мараглананлара играр едәм ки, мәчмуәмизин дөрдүнчү нөмрәсиндә дәрч олунан вә «Һопһопнамә»јә дахил олан *«Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!»* адлы мәнзумәни ки, бу саат чамаатымыз ону Сабирә иснад верир. Сабирин олдуғуну мән инкар едирәм: әввәла о сәбәбә ки, һәмин мәнзумәнин әл јазысы Сабирин хәтти илә јазылмамышдыр; икинчи дәлилим будур ки, ше'р өзү,—нечә ки, ше'р усталлары мүлаһизә едә биләр,—бир гәдәр зәифдир вә бәһәр сурәт Сабирә јарашмајыр. Бурада Сабир шивәси вә Сабир руһу көрүнмүр. Мәним һаман нәзәријјәмин әксини бирчә шаирин дәсти-хәтти тәсдиг едә биләр,—әкәр бир кәсдә варса, зүһура чыхмағы арзу олунур...».

Ч. Мәммәдгулузадәнин бу мүлаһизәсиндән сонра да Сабирин әсәрләрини нәшр едән, јахуд онун һаггында тәдгигат апаран әдәбијјатчыларын чоху һәмин әсәрин Сабир тәрәфиндән јазылдығыны иддиа етмишдир. Сон тәдгигат бу сатиранын мәһз Сабир тәрәфиндән јазылдығыны тәсдиг едир. Һәмин әсәрин нәшриндән беш ај сонра Сабирин өзү «Иршад» гәзетиндә (26 сентјабр 1906, № 226) ачыг имза илә чап етдирдији вә индијә гәдәр мә'лум олмајан мәгаләләриндән бириндә гәзет вә журналын нәшри, давамы үчүн үч фиргәнин («руһани», «үрәфа» вә «сәрмајәдаран») һәлледичи ролундан данышыр, варлылары кәскин тәнгид едиб көстәрир ки, онлар «кисәдуст олдугларындан, *«Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!»* дејиб дә, анчаг кәнди хејирләри нерәдә олур исә үмдә нәзәрләри орададыр...».

Сабир башга шаирләрин әсәрләрини тәхмис едәндә, онлардан мисра, бејт көтүрәндә, бу вә ја башга әсәрә нәзирә јазанда һәмишә мүәјјән гејд верәр, онларын мүәллифини һөрмәтлә јад едәрди. Јухарыдакы мисранын мүәллифинә даир исә һеч бир гејд верилмәмишдир.

«Һопһопнамә»нин нәшриндән. А. Сәһһәтин ситат кәтирдијимиз мәгаләсиндән әввәл дә, сонра да Сабири јахшы танyјан бир чох мүәллифләр һаггында данышылан сатиранын Сабир тәрәфиндән јазылдығыны көстәрмишләр. Мәсәлән, о заманкы мәтбуатда Шамахы мөвзусунда мунтәзәм мәгаләләр јазан, Сабири јахындан танујыб онун һәјаты, јарадычылығы һаггында бир сыра мараглы мә'лумат верән Әли Фәһми бөјүк шаирин вәфаты мүнасибәти илә «Мә'лумат» гәзетиндә (21 ијул 1911, № 18) чап етдирдији *«Вагеәји-дилсуз»* адлы мәгаләсиндә дејир: «...«Молла Нәсрәддин»ин биринчи сәнәсинин дөрдүнчү нөмрәсиндә әдәбијјати-чәдидә үзрә илк ше'ри будур:

Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!
Залимләрә мөһтач олур олсун, нә ишим вар?!..»

Јахуд, «Молла Нәсрәддин» журналынын ән фәал әмәкдашларындан бири олан, Сабири шәхсән танyјыб, онун әсәрләрини дөнә-дөнә охујан Әбдүррәһимбәј Һагвердијев шаирин вәфатынын ики иллији мүнасибәти илә јаздығы мәгаләсиндә («Молла Нәсрәддин» журналы, 23 ијул 1913, № 20) ашағыдакы мүгајисәни тәсадүфән

апармамышдыр: «...Гәм чәкәнләримиз аз, истираһәт едиб плов јејәнләримиз чох; ода јаныб вәрәм кәтирәнләримиз аз, биһәја, бојнујоғун, *«Милләт нечә тарач олур олсун...»* дејәнләримиз чох... Амма Сабиримиз бир, о да гара торпаг алтында...».

Ајры-ајры мәнбәләрдән кәтирилән бу фикирләр, фактлар «Милләт нечә тарач олур олсун...» сатирасынын Сабир гәләминә мәхсус олдуғуну тәсдиг етмәкдәдир. Әсәрин үслубу, сурәтләри дә тамамилә Сабир ше'ринә ујғундур.

«Молла Нәсрәддин» журналында һәмин сатирадан әввәл Чәлил Мәммәдгулузадә тәрәфиндән јазылмыш *«Нијә мәни дөјүрсүнүз?»* адлы бир фелјетон чап олунмушдур. Сабир сатирасынын идеја мәзмуну илә јахындан бағлы олан һәмин фелјетон ашағыда ејнилә верилир:

«А моллалар, нијә мәни дөјүрсүнүз? Олмуја мәндән горхурсунуз? Олмуја горхурсунуз ки, әјилиб чамаатын гулағына бир нечә сөз пычылдыјам, бир нечә мәтләбләрдән акаһ едәм?

Олмуја горхурсунуз ки, мәчмуәнин вәрәгләрини нөкәрләр самавар алышығы едә-едә вә шәкилләрини ушаглар ојнада-ојнада ахырда чамаат көзүнү ачыб бә'зи ишләрдән хәбәрдар ола?

Олмуја сиз баша дүшүрсүнүз ки, бир мәмләкәтдә ики падшаһ вә бир әсрдә ики молла ола билмәз: ја Молла Хәсрәддин, ја Молла Нәсрәддин?

Һеч ејби јохдур, дөјүрсүнүз дөјүнүз, амма буну да билиз, еј моллалар ки, күнләр доланар, сулар ахар, заманә тәзәләнәр вә ахырда јетим-јесир вә кечәл-күчәл гардашларым досту илә дүшмәнини танyјыб һаман јоғун дәјәнәкләри сизин әлиниздән алар вә башлар... дәхи далысыны демирәм.

Вә бу да о вахт ола биләр ки, кечәл-күчәл, туманчаг вә банбылы, бит вә сиркәли гардашларым сиз илә мәним тәфавүтүмү баша дүшәләр. Һәрчәнд ки, сиз дә моллалсыз вә мән дә моллајам вә лакин бизим арамызда бир балача фәрг вар. Баш агрысы да олур, амма бу барәдә бир нечә сөз демәји лазым көрүрәм.

Бизим тәфавүтүмүз бир нечә гисмдир:

Әввәла, мән молла ола-ола мүсәлман гардашларыма вә'з едән вахт дејирәм: бир аллаһа ситајиш един, бир дә пејғәмбәрә вә имамлара итаәт един. Амма сиз дејирсиниз: аллаһа да ситајиш един, пејғәмбәрә дә, имамлара да, моллалара да, дәрвишләрә дә, илан ојнаданлара да, фалабахан, тасгуран, дуа јазан, чадукүн, һәмзал, әчиннә, кәлилә-димнә, шејтан, див, мүррих, сүррих, түррих, амах, сашан, күфлә гурду, мығ-мығ, мозалан—буңларын чүмләсинә ситајиш един.

Икимчи, мән дә моллајам, сиз дә молла; амма мән мүсәлман гардашлара дејирәм: еј мүсәлманлар, көзүнүзү ачын, мәнә бахыныз. Амма сиз моллалар дејирсиниз: еј мүсәлманлар, көзүнүзү јумунуз, мәнә бахыныз.

Үчүмчү, мән бир мүсәлман ушағы күчәдә көрәндә дејирәм: бала, бурнунун фыртылығыны сил. Вә һаман ушаг архалығынын сол голу илә башлајыр бурнуну силмәјә. Амма сиз моллалар һаман ушағы көрәндә дејирсиниз: кәдә, гырышмал, гач атана де ки, вә'дә еләдијини бу күн көндәрмәсә, бир елә бәд дуа охурам ки, јеридији јердә даша дөнәр.

Дөрдүмчү, мән дә моллајам, сиз дә молласыз, амма бир балача тәфавүтүмүз дә будур ки, мән һеч олмаса бир парча галын ка-

гыз үстә бир нечә нағыл-нуғул јазыб, илан-гурбаға шәкли чәкирәм вә пајлыјырам мүсәлманлара ки, огул-ушаг шәкилләрә бахыб күлсүнләр вә нөкәрләр кағызыны алышыг едиб асанлыг илә очағы јандырсынлар. Амма сиз моллалар дејирсиз: ушагларын да чаны чәһәннәмә, нөкәрләрин дә.

Сиз моллалар дејирсиниз:

Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!

. . . .

[1] Ахырынчы бејт илк дөрд нәшрдә верилмәмишдир.

[ОЛ КҮН КИ, СӘНӘ ХАЛИГ ЕДӘР ЛҮТФ БИР ӨВЛАД]

(Сәһ. 36)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 мај 1906, № 8) *«һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Ај башы бәлалы!»* ады илә верилмишдир.

Журналын һәмин ил 19 мајда чыхан 7-чи нөмрәсиндә «Һопһоп» имзасы илә *«Нијә мән дәрсдән гачдым?»* сәрлөвһәли бир фелјетонун әввәли, 26 мај тарихли 8-чи нөмрәсиндә исә мабәди дәрч едилмишдир. Фелјетону Ҹ. Мәммәдгулузадә јазмышдыр. Сабирин сатирасы фелјетонун мәзмунуна ујғун кәлдијиндән, әдиб бу сатираны фелјетонун ахырында нәшр етмишдир. Фелјетон будур:

«Дүнјада чох адам дәрсдән гачыб. Өзкә милләтләри билмирәм, амма буну билирәм ки, јер үзүндә бир мүсәлман јохдур ки, дәрсдән гачмамыш ола. Әввәлимчи нүсхәмиздә демишдик ки, дәрсдән гачан алим олар вә һаман сөзү инди тәкрар едирик: мүсәлманларын ҹүмләсинин алим олмағына әввәлимчи вә ахырымчы сәбәб дәрсдән гачмагларыдыр.

Мүхтәсәр, дәрсдән гачмыјан мүсәлман дејил.

Мә'лумдур ки, дәрсдән гачмаға нечә-нечә сәбәбләр олур. Көрүрсән он үч јашында бир ушаг нә гәдәр ки, гәмишдән ат гајырыб миниб күчәләри о тәрәфә-бу тәрәфә, кишнәјә-кишнәјә чапыр, сағ вә саламатдыр, амма дәрсә кедән кими бичарәнин Шәки алмасы кими гырмызы јанаглары башлыјыр солмаға. Ушағын атасы кедиб Һачы Кәрим һәкимә әһвалаты дејир вә һәким ушағын үзүнә бахан кими она бир дуа јазыр вә ушағын атасына дејир ки, оғлувун һеч өзкә нахошлуғу јохдур, мәһз фәләггәдән горхуб вә ушаг бу сөзләри ешидәндән сонра дәхи дәрсдән гачыр. Ја бу ҹүр олур: ушаг кедир мәктәбә вә һәмишә мүәллиминдән артыг һөрмәт, илтифат вә меһрибанчылыг көрүр; мәсәлән, мүәллим һәмишә ону өз јанында отурдур, базардан кишмиш-нохуд алыб долдурур ҹибләринә, дәрсини билмәјәндә ајагларыны фәләггәјә гојмур, чәтин дәрс вермир вә һәр вахт ки, ушаг дәрсини билмәди, мүәллим јапышыр онун чәнәсиндән вә дејир: «Мән өлүм, бачыоғлу, мәним үрәјими сыхма, дәрсини јахшы әзбәрлә, јохса сәндән күсәрәм».

Амма сонра һаман ушаг чичәк чыхардыр; дәхи билмәк олмур ки, бу нә сиррди: мүәллим дәхи бинәваны билмәррә көздән салыб үзүнә дә бахмаг истәмир вә бунун әвәзинә бир өзкә көзәл ушағы јанында отурдуб дәхи кишмиш-нохуду тәзә рәфигинин ҹибләринә долдурур. Јазыг һәсрәт илә рәгибинин үзүнә бир гәдәр бахыб көтүрүр китабыны вә үз гојур мәктәбдән кетмәјә вә башмагларыны кејән вахт сағ әлинин шәһадәт бармағыны бурнунун үстә

дөјә-дөјә молласына дејир: «Һи, сән инди кишмиш-нохуду верирсән Ҹәфәрә, мән дә сәнин ачығына та бундан сонра нә мәктәбә кәләрәм вә нә дә сәнә һалва кәтирәрәм».

Чох вахт белә дә олур: ушаг дәрсә кедән кими һаман ушағын евиндә бир бәдбәхтлик үз верир; әләлхүсус ки, о мәктәбдә рус дәрси дә охуна. Бир нечә ил бундан әгдәм Данабаш кәндиндә бир ушаг мәктәбә кедән күнүнүн сабаһысы ушағын атасынын једди гојуну бир кечәнин ичиндә чәрләјиб өлүр. Ушағын атасы кедиб әһвалаты Данабаш кәндинин молласы ахунд Һачы Молла Намазәлијә дејир. Ахунд ҹаваб верир ки, онлар һамысы бир бәладыр ки, шәхс етдији күнаһ әмәлин әвәзиндә аллаһ-тәала она көндәрир. Киши анд ичир ки, ушағыны урус дәрсинә гојмагдан саваjы бир өзкә күнаһ ишә мүртәкиб олмујуб. Ахунд бармағыны дишләјиб дејир:

— Ди белә де, рәһмәтлијин оғлу, та мәни нијә дағ-даша салырсан.

Киши евә гајыдыб көтүрүр дәјәнәји вә арвадына бир-ики чәкиб башлајыр сөјмәјә:

— Ај көпәјин гызы, сән нә сәбәбә бу ушағы доғдун ки, кедәјди рус дәрси охумаға вә гојунларымызын өлмәјинә баис олајды!

Дәхи ишләри бу һаләтдә көрәндән сонра ушаг дәрсдән гачыр.

Амма мәним дәрсдән гачмағым сөјләдијим әһвалатларын һеч биринә охшамыр. Бу дәфә та чох гәмишлијә кетдик. Иншаллаһ, кәлән һәфтә бу хүсусда сизә баш ағрысы вериб әһвалаты тәфсилән нағыл еләрәм.

Он үч јаша чатана кими мән күчәләрдә хоруз дөјүшдүрәрдим. Ах, кечән күнләр!..

Бир күн кәлдим рәһмәтлик дадашыма дедим:

— Дадаш, мәни гој дәрсә.

Рәһмәтлик мәни чох истәрди; чүнки мәндән саваjы бир өзкә өвлады јох иди. Мәһз мәни истәмәк сәбәбинә ки, сөзүм јерә дүшмәсин вә үрәјим сыхылмасын, рәһмәтлик дадашым разы олду. Амма бу шәрт илә ки, әввәл кедиб гоншумуз Молла Исмајыла истихарә етдирсин. Молла Исмајыл да вәфат едиб, аллаһ она минләрчә рәһмәт еләсин. Рәһмәтлик һәми молла иди, һәми дә шаир иди. Һәр нә гәдәр ки, ше'р демишди, јазыб бир дәфтәрчә гајырмышды вә истихарә едән вахт көтүрәрди һаман дәфтәрчәсини, көзләрини јумарды, ағзыны ачарды көјә сәмт вә додагларыны тәрпәдә-тәрпәдә дәфтәрчәни бир јериндән ачыб охурду.

Рәһмәтлик дадашым мәним дәрсә кетмәјимә истихарә етдирән вахт рәһмәтлик Молла Исмајыл китабчаны сөјләдијим гајда илә ачыб, дадашыма һаман бу ше'рләрини охујуб:

Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад
Олсун үрәјин шад!

. . . . »

[1] Бу мисра илк дөрд нәшрдә: *һәр бижлик илә олса едәр кәсб мәашын* шәклиндә верилмишдир.

[2] Журналда ше'рин сонунда: *«(Мабәди вар)»*.

[БИЛМӘМ НӘ КӨРҮБДҮР БИЗИМ ОҒЛАН ОХУМАГДАН?!]

(Сәһ. 38)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (16 ијун 1906, № 11) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Мыртылдадәмадәм*» ады илә верилмишдир.

Сабирин «Молла Нәсрәддин»ин 8-чи нөмрәсиндә (26 мај 1906) дәрч едилмиш «Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад» адлы сатирасынын башында Ҹ. Мәммәдгулузадә тәрәфиндән јазылмыш «Нијә мән дәрсдән гачдым?» сәрлөвһәли фелјетонун мабәди бу ше'рин әввәлиндә чап олунмушдур. Фелјетонун мабәди беләдир:

«...Гәрәз бир нечә вахт башладым мәктәбә кетмәјә. Инсафән, артыг сә'јим вар иди охумаға. Белә ки, һәр күн мәктәбдән евә гајыдыб төкәрдим китаблары габағыма вә башлардым сабаһкы дәрсими һазырламағы. Ахыр, дадашым мәним охумағымдан тәнкә кәлиб мәнә бир-ики дәфә деди: «Ај балам, өзүнү бәркә салма, нә олачаг сәнә бу охумагдан?» Мән дадашымын сөзүнә гулаг вермәјиб өз ишимә мәшғул идим. Бир күн евдә һәмишәки кими дәрсимә бахмагда идим, күрдүм ки, дадашым кедиб анама бу сөзләри дејир:

Билмәм нә көрүбдүр бизим оғлан охумагдан?!
Дәнк олду гулағым!

. . . .

[1] Илк дөрд нәшрдә *төрәнибдир* әвәзинә: *көрүнүбдүр*.
[2] Сон үч нәшрдә *дүнјадә* әвәзинә: *азадә*.
[3] Сон үч нәшрдә *азадә* әвәзинә: *дүнјадә*.
[4] Бүтүн нәшрләрдә *чәтин* әвәзинә: *јаман*.

[МАҺИ-КӘН'АНЫН БАТЫБ, ЕЈ ПИРИ-КӘН'АН, ГӘМ ЈЕМӘ!]

(Сәһ. 40)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (2 ијун 1906, № 9) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

Бу ше'р Сабирин илк мә'лум нәзирәләриндәндир. Мәһәммәд Һадинин Һафиздән тәрчүмә етдији бир гәзәлә нәзирә олараг јазылмышдыр.

Гәзәлин фарсчасында илк бејт беләдир:

«Јусифи күм кештә баз ајәд бә Кән'ан гәм махур,
Күлбәји әһзан шәвәд рузи күлүстан гәм махур».

Һади бу бејти белә тәрчүмә етмишдир:

«Маһи-Кән'анын кәләр, еј пири-Кән'ан, гәм јемә!
Бејтүләһзанын олур бир күн күлүстан, гәм јемә!»

ГОЧАЛЫГДАН ШИКАЈӘТ

(«Әфсус гочалдым, ағачым дүшдү әлимдән»)

(Сәһ. 41)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (23 ијун 1906, № 12) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Әфсус гочалдым*» ады илә верилмишдир.

БАКЫ ФӘ'ЛӘЛӘРИНӘ

(«Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир инди»)

(Сәһ. 42)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (7 ијул 1906, № 14) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[ЧӘҺД ЕЈЛӘ, СӘН АНЧАГ НӘЗӘРИ-ХӘЛГДӘ ПАК ОЛ!]

(Сәһ. 44)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (21 ијул 1906, № 16) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Вермә пулу әлдән*» ады илә верилмишдир.

Журналда сатирадан әввәл редаксија тәрәфиндән «*Тәрәгги әламәтләри*» адлы бир фелјетон дәрч едилмишдир. Сатиранын мәзмуну илә бағлы олан һәмин фелјетон будур:

«Кечән рәбиүл'әввәл ајынын 18-дә саат хош олмаға сәбәб Гафгаз мүсәлманларынын ичиндә ики хејир иш әмәлә кәлиб: бири Күрдәмирдә, бири Тифлисдә. Күрдәмир мүсәлманлары бу мәзмунда бир разылыг кағызы јазыб һөкумәтә пишнәһад едибләр: «Биз, Күрдәмирдә сакин олан мүсәлманлар, Күрдәмирдә бешинчи духанын ачылмағына разыјыг, чүнки бурада олан дөрд дәнә духан бизләрә кифајәт вермир вә бу барәдә гол гојуруг.

Тарих филан вә гырх дөрд мүсәлманын имзасы».

Тифлис мүсәлманларынын да јаздыглары разылыг кағызы бу мәзмундадыр: «Ах кечән күнләр!.. Доғру дејибләр ки, кечән күнә күн чатмаз. Һаны о күнләр ки, бизим көзәл мәһәлләдә—Сумбатов күчәсиндә фаһишәханәләр башдан-баша дүзүлүб мәһәлләмизи зинәтләндирирди; кәлән, кедән, фајтон, алыш-вериш—хүласә, бир шәнлик иди ки, шәһәримиз һәгигәтдә Лондон шәһәринә бир тәпик дә вурмушду. Амма аллаһ баисин евини јыхсын, о көзәл, назәнин вә сәнәм вә сәрвгәдд вә лаләүзар гоншуларымыз мәһәлләмиздән көчәндән бәри мәһәлләмиздән хејир-бәрәкәт дә билмәррә көчүб. Бу сәбәбдән биз мүсәлманлар чан-дилдән разылыг изһар едирик ки, фаһишәханәләр дүбарә бизим мәһәлләјә тәшрифләрини кәтирсинләр.

Тарих филан вә алтмыш мүсәлманын имзасы».

Идарәдән:

Ах!.. ах!.. вај!.. вај!..

Еј бу кағызлара гол гојан мүсәлманлар!

Чәһд ејлә, сән анчаг нәзәри-хәлгдә пак ол!
. . . . »

[1] Илк дөрд нәшрдә *битишдин* әвәзинә: *јетишдин*.

[ЕТДИ БУ ФӘЛӘК ҺӘР КӘСӘ БИР ТӨВР ЈАМАНЛЫГ]

(Сәһ. 46)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (4 август 1906, № 18) *«Молла Нәсрәддин»* имзасы илә чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

Журналда сатирадан әввәл Ҹ. Мәммәдгулузадәнин *«Голошаповун кери чағырылмасы»* адлы фелјетону дәрҹ едилмишдир.

Һәмин фелјетон будур:

«Шишәдән вәкилән телеграммадан охучуларымыз көрәҹәкләр ки, кенерал Голошапов Шишәдән кери чағырылыб.

Голошаповун әзл олунмағынын әһвалатыны нағыл еләмәк истәјирәм. Кишинин ҹөрәјинә баис мүфти вә шејхүлислам ҹәнаблары бир тәрәфдән, бир тәрәфдән дә Дағыстан мүсәлманларынын нүмајәндәләри олдулар.

Мүфти вә шејхүлислам ҹәнаблары фајтона миниб сәрдар јанына Голошаповдан шикајәт етмәјә келәндә мән дә орада идим. Нә гәдәр дедим кетмәјин, кәлиң бу дашы әтәјиниздән төкүн,—мәнә гулаг верән олмады.

Ахыры мүфти әфәнди мәнә ҹаваб верди:

— Нијә кетмәјәк, ај Молла, бизим мүсәлман гардашлары Шишәдә гырсынлар, биз дураг бахаг? Сәнин гејрәтинә нә кәлиб?

Мән көрдүм ки, мүфти әфәнди доғру фәрмајиш едир, дедим:

— Ејби јохду, кедирсиниз кедин, амма бары бириниз кедин, икиниз дә бирдән кетмәјин.

Дедиләр:

— Нијә?

Дедим:

— Ондан өтрү ки, ҹәнаб ҹанишин сизи көрүб горхар.

Шејхүлислам әфәнди бујурду ки:

— Горхар, јазарам Бакыдан филан молла вә Данабаш кәндиндән дә филан молла дуа јазыб көндәрәрләр. (Моллаларын адыны шејх ҹәнаблары сөјләди, амма мәним јадымдан чыхды).

Бәли, фајтону сүрдүләр. Мән фајтонун далыјҹа сәрдар имарәтинин јанына кими гачдым ки, ишди, ҹанишин горхса, мән бир чарә едим, чүнки мән өзүм дә моллајам, һәр бир дәрдә әлаҹ едә билирәм.

Ҹанишин ҹәнаблары акошкадан фајтону көрҹәк гапычыларә бујурду ки, гапылары ачсынлар.

Хүласә, ҹанишин һәзрәтләри әли титрәјә-титрәјә гәләми көтүрүб Голошапова һөкм еләди ки, дурмујуб кәлсин, һәтта телеграмы верди мүфти әфәнди өзү дә охуду. Мә'лумдур ки, мүфти әфәнди русча камил охујуб данышa билир. Һәтта чох вахт гази вә моллалар илә русча данышыр.

Гәрәз, һаман саат телеграф көндәрилди. Мүфти вә шејх ҹәнаблары гәһвә ичмәјә мәшғул олдулар вә арадан сәккиз дәгигә кечмишди ки, Шишәдән, Голошаповдан белә ҹаваб кәлди: «Ај сәрдар, башына доланым, ахыр мәнә мүһәввәл олунан һөкмләрин дөрддән бирини әмәлә кәтирмәмишәм, белә иш олар ки, мәни индики вахтда чағырырсан?»

Ҹанишин ҹәнаблары кенә гәләми көтүрдү јазды: «Чох данышмаг истәмәз, аға бујурур сүр дәрәјә,—сүр дәрәјә».

Кенә сәккиз дәгигә кечмәмишди, Ағдамдаң ҹаваб кәлди: «Сизин һөкмүнүзә бинаән мән Шишәдән чыхыб, инди Ағдамдајам вә көзләјирәм ки, атлары гошсунлар, миниб Јевлага тәрәф јола дүшүм».

Мүфти вә шејхүлислам һәзрәтләри ҹанишинә «спасибо» дејиб, истәдиләр јола дүшәләр. Мән бу һејндә сәрдарын имарәтинин акошкасына дырмашыб бу ишләрә тамаша едирдим. Ҹәнаб шејх мәни көрүб деди:

— Ај Молла, сән аллаһ дүш ашаға, сәрдар сәни көрәр, биз хәҹаләт чәкәрик.

Дедим:

— Ҹәнаб шејх, бир јавуға зәһмәт чәк, гуллуғунуза бир нечә сөз әрз едим.

Деди:

— Нә демәк истәјирсән?

Мән јаваш-ча башладым:

Етди бу фәләк һәр кәсә бир төвр јаманлыг

. . . . »

[1] *Баис, балан өлсүн!* ифадәси әвәзинә һәр ики нәшрдә: *Баис јалан олсун.*

[ТӘРПӘНМӘ, АМАНДЫР, БАЛА, ГӘФЛӘТДӘН АЈЫЛМА!]

(Сәһ. 48)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (11 август 1906, № 19) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнҹү вә дөрдүнҹү нәшрдә *«Јат, гал дала...»* ады илә верилмишдир.

[1] Сон үч нәшрдә *ачсан* әвәзинә: *ачдын.*

[2] *Мејл елә гәлјаныны* ифадәси бүтүн нәшрләрдә *чәк, баба, гәлјаныны* ифадәси илә әвәз едилмишдир.

[3] Бүтүн нәшрләрдә *бир ан* әвәзинә: *бир ләһзә.*

ТӘҺСИЛИ-ЕЛМ

(«Тәһсили-үлум етмә ки, елм афәти-ҹандыр»)

(Сәһ. 49)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (18 август 1906, № 20) *«(М. М.)»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнҹү нәшрдә *«Фүзулијә нәзирә»*, дөрдүнҹү нәшрдә исә *«Елм тәһсили»* ады илә верилмишдир.

Бу ше'р Фүзулинин *«Лејли вә Мәҹнун»* поемасындакы гәзәлләриндән биринә нәзирәдир. Һәмин гәзәл белә башланыр:

«Ҹан вермә гәми-ешгә ки, ешг афәти-ҹандыр,
Ешг афәти-ҹан олдуғу мәшһури-ҹаһандыр!
Суд истәмә севдаји-гәми-ешгдә һәркиз
Ким, һасили-севдаји-гәми-ешг зијандыр!..»

[1] *Лағлағы*—«Молла Нәсрәддин» журналында әсасән Ҹ. Мәммәдгулузадә тәрәфиндән ишләдилән кизли имзалардан биридир.

[2] *Гыздырмалы*—«Молла Нәсрәддин» журналында чап олунмуш ше'рләрдә М. Һ. Зејналовун ишләтдији кизли имзадыр.
[3] *Сыртыг*—«Молла Нәсрәддин» журналында ишләнмиш кизли имзалардандыр.
[4] *Мозалан*—«Молла Нәсрәддин» журналында ән чох Ә. Һагвердијевин истифадә етдији кизли имзадыр.
[5] *Һоп-һоп*—М. Ә. Сабирин ән мәшһур кизли имзаларындан бирдир. Бу имзадан публисистикада бә'зән Ҹ. Мәммәдгулузадә вә башгалары да истифадә етмишләр.

АТА НӘСИҺӘТИ

(«Бәсдир, еј оғул, бош јерә бу елмә чалышма»)

(Сәһ. 51)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (25 август 1906, № 21) *«Јарамаз»* имзасы илә чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

[1] Һәр ики нәшрдә *өлмәјиб* әвәзинә: *олмајыб.*

[АҺ ЕЈЛӘДИЈИМ НӘШ'ЕЈИ-ГӘЛЈАНЫН ҮЧҮНДҮР]

(Сәһ. 53)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (1 сентјабр 1906, № 22) *«Һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү нәшрдә *«Фүзулијә нәзирә»* ады илә верилмиш, дөрдүнчү нәшрдә исә *«Молланын дәрди»* вә *«Фүзулијә нәзирә»* сәрлөвһәси алтында сәһв олараг ики дәфә дәрҹ едилмишдир.

Журналда ше'рин сәрлөвһәсиндән әввәл *«(Шәкилләрин биринҹи сәһифәсинә бах)»* сөзләри јазылмышдыр. Һәмин сәһифәдә ше'рин мәзмунуна ујғун олараг рәссам О. И. Шмерлинг тәрәфиндән бир шәкил чәкилмишдир. Шәкилдә бөјүк бир ағач көлкәсиндә халча үстүндә отуруб гәлјан чәкән бир молла вә молланын јанында ајагјалын, әли дөшүндә, габаға әјилмиш бир кәндли тәсвир едилмишдир. Шәклин алтында Сабирин һәмин ше'ринин ики бәнди јазылмыш, јанларында вә јухарысында исә молла илә кәндлинин бу диалогу верилмишдир:

«Ҹәнаб ахунд, бу күн дивар дибиндә бир саһибсиз о тајлы вәфат едиб, бир молла тапылмыр ки, бичарәни дәфн едәк. Кәрәк, аллаһ ризасы үчүн, бу зәһмәти гәбул едәсиниз.

Ҹаваб: Бала, кет бир өзкә молла тап, мән приход молласы дејиләм...».

Ше'р Фүзулинин бу мәтлә'ли гәзәлинә нәзирәдир:

«Аһ ејләдијим сәрви-хураманын үчүндүр,
Ган ағладығым ғөнчеји-хәнданын үчүндүр.
Сәркәштәлијим какили-мишкинин үчүндән,
Ашүфтәлијим зүлфи-пәришанын үчүндүр...».

[1] Биринҹи вә икинҹи нәшрдә *әләминдән* әвәзинә: *әлимдән.*
[2] Бу бејт дөрдүнҹү нәшрдә верилмәмишдир (сәһ. 145).

[3] Сон үч нәшрдә бу мисра *Мејлим сәнин ол дәсти-зәрәфшанын үчүндүр* шәклиндә верилмишдир.

«ҺӘЈАТ»ЫН КОП-КОПУНА ҸАВАБ

(«Бу тифл ки, нури-бәсәрү ширеји-ҹандыр»)

(Сәһ. 55)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (8 сентјабр 1906, № 23) *«Һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Ҹ. Мәммәдгулузадәнин «Нијә мән дәрсдән гачдым?» адлы фелјетону, М. Ә. Сабирин «Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад» вә «Билмәм нә көрүбдүр бизим оғлан охумагдан» мисралары илә башланан ше'рләри «Молла Нәсрәддин» журналында (19, 26 мај вә 16 ијун 1906, № 7, 8 вә 11) чап едиләндән сонра «Һәјат» гәзетинин 1906-чы ил 25 август тарихли 190-чы нөмрәсиндә *«Коп-коп»* имзасы илә һәмин әсәрләрә һәм нәср, һәм дә нәзм илә ҹаваб верилмишдир. М. Ә. Сабир «Һәјат»ын Коп-копуна ҹаваб» адлы ше'рини мәһз бу мүнасибәтлә јазмышдыр.

Журналда Сабирин ше'риндән әввәл *«Һәјат»ын «Коп-копуна» ҹаваб («Һәјат», № 190)»* адлы бир фелјетон чап олунмушдур. Сабирин сатирасы, «Коп-коп»ун ше'ри вә нәсри илә чох әлагәдар олдуғу үчүн һәмин фелјетону бурада ејнилә веририк:

«Һоп-һоп, недәҹәксән, дилә дүшдүн, дишә дүшдүн,
һәр кәс гутарыб гачды, сән инди ишә дүшдүн.

Көзүмүз ајдын! Инди бундан сонра бојлә олаҹаг: һәр күндә бир мафиләнки имзалар илә, нә билим, «Коп-коп» ләгәбләр илә бизә көтүрүб ҹаваблар јазаҹаглар. Нә ејләјәк, јазаҹаглар јазсынлар, амма буну да билсинләр ки, биз һәр копдан кери дуран дејилик, анҹаг һәлә бахаг көрәк бизә нә јазыблар.

Бәли, Молла Коп-коп басыб бағлыјыб, чох сөзләр јазыбдыр, паччаһдан, консурдан, фәррашдан, иландан, гурбағадан, һасадан, молладан... Мәним буларнан ишим јохдур, әләлхүсус молла сөзү һеч даныша билмәрәм. Ағзы дувалы кишиләрә нә дејә биләрәм? Бәлкә гәзәби тутуб көтүрүб бир елә тилсим јазды ки, гурујуб даша дөндүм. Мән моллада көрдүјүмү көрмүшәм; нанпарә дувасынын һикмәти өләнә кими јадымдан чыхмајаҹаг. Анҹаг мәним умукүсүм Молла Коп-копдандыр ки, дәрсдән гачмағы мәнә ајыб тутуб. Мәзәси бурасыдыр ки, адымы да јарымчылыг гојубдур вә һалонки бојлә дејил; лап ушаглығымдан көзүачыг олдуғума дәрсдән әввәлдән гачмышам, кәрәк адымы өзүм дә билмирәм нә гојајды. Көрүнүр ки, о да билмәјиб, олуб мәним тајым. Ајбы јохдур. Һәлә Молла Сәмәдин һыггана-һыггана охудуғу ше'рләрин дә утанмајыб көтүрүб ныггана-ныггана бир мәнә јазыр да. Бир дејән кәрәк, ај балам, сән ки, охујуб елми тамам еләмисән, бәс нијә баша дүшмәмисән ки, Молла Сәмәд өз чибинин хејриндән өтрү кәрәк иди ки, һајла-һајла ше'рләри охујуб, сәни алладыб, әлиндән һәфтәликләрини алејди гојејди чибишданына. Әкәр Молла Сәмәд доғрудандоғру тамаһсыз моллаларын бириси олсејди, о ше'рләрин әвәзиндә бу ше'рләри охујарды. Неҹә ки, мән дәрсдән гачанда дадашым әлимдән тутуб мәни дәрсә апарырды, мән дә шиддәт илә ағлыјыб

көзләримин јашын сејл-сәбил кими үрәјимә ахыдырдым; накаһ јолда бир нәфәр агсаггал, шишпапаг, тирмәгуршаг киши бизә раст кәлди, бәлкә дә мәләк имиш, һәр нә имишсә, ахыр аллаһ атасына рәһмәт еләсин, мәни аглар көрдүкдә чүббәсинин әтәјн илә көзләримин јашыны силиб, сәркүзәштими хәбәр алыб биләндән сонра үзүн дадашыма тутуб, бу ше'рләри дадашыма охуду:

Бу тифл ки, нури-бәсәрү шиpeји-чандыр

. . . . »

[1] Бу мисра биринчи вә икинчи нәшрдә *Алудеји-гәм етмә ки, беһәвәсдир*, сон дөрд нәшрдә исә *Алудеји-гәм етмә ки, биһудә һәвәсдир* шәклиндә верилмишдир.

[2] Дөрдүнчү нәшрдә *гыјма* әвәзинә: *гојма.*

[3] Әрәб әлифбасында ики чүр *h* вардыр: бири «һәввәз» һајы, о бири исә «һүтти» һајы. Шаир бунлара ишарә едир.

[4] *Коп-коп*—«Һәјат» гәзетиндә ишләнмиш кизли имзадыр.

[5] *Башыгапазлы*

[6] *Бидәрд*

[7] *Бигәм*

[8] *Гыздырмалы*

[9] *Ташнәләб*

[10] *Дидәнәм*

(6–10: «Молла Нәсрәддин» журналында ишләнмиш кизли сатирик имзалардыр.)

[11] *Молла Мозалан*

[12] Журналда ше'рин сонунда «*(Һәлә кенә бир аз галыр)*» сөзләри јазылмышдыр.

БАРЫШНАЛАРА ДАИР

(«Еј кул, нә әчәб силсилеји-мушки-тәрин вар»)

(Сәһ. 57)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (22 сентјабр 1906, № 25) «*Һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Мадамлара*» ады илә верилмишдир.

[1] Сон үч нәшрдә *ишвәләрин* әвәзинә: *шивәләрин.*

[2] Биринчи нәшрдә *кејфијјәти-мујин* әвәзинә: *кејфијјәти-рујин.*

[3] *Ујду* сөзү журналда *олду* кетмишдир.

[4] Ахырынчы бәнд сон ики нәшрдә бу шәкилдә верилмишдир:

Үммәт белә јатды,
Милләт белә батды,
Дашы ким ојатды?
Худ, сөјлә, ај ахмаг?
Динмә, хәтәрин вар!

ЧАВАБЛАР ЧАВАБЫ

(«Елм ајинеји-сурәти-һал иди, нәдән бәс?»)

(Сәһ. 59)

«Һәјат» гәзетинин бағланмасы мүнасибәти илә јазылан бу ше'р илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (6 октјабр 1906,

№ 27) «*Һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Биринчи вә икинчи нәшрдә «*Һәјат» гәзетәсинин бағланмасына көрә*» ады илә, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә «*Нәдән бәс?*» ады илә верилмишдир.

[1] «*Һәјат*»—1905—1906-чы илләрдә Бакыда күндәлик нәшр олунан «сијаси вә игтисади, тичари вә әдәби түркчә чәридеји-исламијјә» иди. Редакторлары Әлибәј Һүсејнзадә вә Әһмәдбәј Ағајев (1905-чи илин ахырларында Ә. Ағајев бу гәзетдән ајрылыб, «Иршад» гәзетини чыхарыр), нашири исә Әлимәрданбәј Топчубашов иди. Әсасән мүртәче истигамәт көтүрән «Һәјат» гәзетиндә буржуа мүһәррирләри илә јанашы, Һ. Зәрдаби, М. Ә. Сабир, Н. Нәриманов, Н. Вәзиров, Ф. Көчәрли, М. Һади, С. М. Гәнизадә, А. Сур вә башгалары кими көркәмли јазычы вә ичтимаи хадимләр иштирак етмишләр. Гәзетдә мүтәрәгги мәзмунлу әсәрләри мәһз бу мүәллифләр јазмышлар.

Гәзетин илк нөмрәси 1905-чи ил 7 ијунда, сон нөмрәси исә 1906-чы ил сентјабрын 3-дә чыхмышдыр. 1905-чи илдә 131 нөмрә, 1906-чы илдә исә 194 нөмрә бурахылмышдыр. Сон нөмрәдә белә бир е'лан вардыр: «Һәјат» гәзетәси бу күндән е'тибарән тә'тил етдији үчүн јеринә гәрибән «Фүјузат» намилә әдәби, фәнни, ичтиман, сијаси бир һәфтәлик мәчмуә интишарә башлајачагдыр. «Һәјат»а абунә гејд олунмуш олан зат истәрләрсә абунә ичрәтләрини кери ала билирләр. Лакин идарәмизә бу хүсусда һеч бир мә'лумат вермәјәнләрә һәр һалда «Һәјат» јеринә ај башындан «Фүјузат» мәчмуәси көндәриләчәји е'лан олунур».

[2] Бу мисра икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә верилмәмишдир.

[3] *Усанды* сөзү әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *утанды.*

[4] Журналда ше'рдән сонра «*(Мабәди-зады галмады)*» сөзләри јазылмышдыр.

БАКЫ ПӘҺЛИВАНЛАРЫНА

(«Көнлүм буланыр күчәдә чөвланыны көрчәк»)

(Сәһ. 61)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (13 октјабр 1906, № 28) «*Һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Бакы гочуларына*» ады илә верилмишдир.

Бу ше'р Фүзулинин гәзәлләриндән биринә нәзирәдир. Һәмин гәзәл белә башланыр:

«Көнлүм ачылыр зүлфи-пәришаныны көркәч,
Нитгим тутулур гөнчеји-хәнданыны көркәч.
Бахдыгча сәнә ган сачылыр дидәләримдән,
Бағрым дәлинир наваки-мужканыны көркәч...».

[1] *Мәшји-пәришаныны* ифадәси әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *руји-пәришаныны.*

[2] *Әмрәдләр* сөзү әвәзинә үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә: *түксүзләр.*

[3] Бу мисра һеч бир нәшрдә верилмәмишдир.

[АДӘТИМИЗ ДАШ ИДИ ДӘ'ВА КҮНҮ]

(Сәһ. 63)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (27 октјабр 1906, № 30) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Парта-парт...*» ады илә верилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл «*Башына дөнүм, Молла әми!*» ады алтында кичик бир фелјетон чап едилмишдир. Мәзмунуна вә ифадә тәрзинә әсасән һәмин фелјетонун да М. Ә. Сабир тәрәфиндән јазылдығыны еһтимал етмәк олар. Фелјетон будур:

«Валлаһ, доғру сөздүр ки, дејирләр: дүнјанын һәр иши дәјишилиб. Доғрудан да дәјишилиб, валлаһ дәјишилиб, мәнә дә јәгин олду ки, дәјишилиб; нечә ки, һамы да көрүр ки, дәјишилиб. Ә кишин, бахырсан адамларын әгидәләри дәјишилиб, јемәјин, ичмәјин, либасын, данышығын, кетмәјин, кәлмәјин тәһәрләри дәјишилиб; һәтта габагкылара көрә дә'ванын да һалы дәјишилиб. Даһа шаир башына нә даш салсын? Мәкәр бу гәдәр дәјишик ишләри көрә-көрә ше'рин гафијәсин дәјишик демәмәк мүмкүн олачаг? Одур ки, һәрчи һыггандым, һыггандым ки, дүзәлдәм, елә дәјишик олду ки, олду. Аллаһ бундан бәдтәриндән сахласын! Сән дә декилән: илаһи, аман! Һәлә инди гулаг вер, көр нә дејәчәјәм:

Адәтимиз даш иди дә'ва күнү
. . . .»

КҮПӘКИРӘН ГАРЫНЫН ГЫЗЛАРА НӘСИҺӘТИ

(«Гары нәнәнин сөзләрини санма чәрәндир»)

(Сәһ. 64)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (3 нојабр 1906, № 31) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Әр зүлмү јамандыр*» ады илә верилмишдир.

УШАГЛАРА

(«Еј милләтин үммиди, дилү чаны, ушаглар!»)

(Сәһ. 66)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (10 нојабр 1906, № 32) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[1] *Һәр нә* сөзү илк нәшрдә: *нәрсә.*
[2] «*Төкмәк*» мә'насында олан *чала* сөзү әвәзинә сон үч нәшрдә: *тала.*
[3] *Нә өлмәди* ифадәси үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *нә өлдү ки.*

[4] *Нә тапмады* ифадәси үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *нә тапды ки.*

[МӘН БИЛМӘЗ ИДИМ БӘХТДӘ БУ НИКБӘТ ОЛУРМУШ]

(Сәһ. 68)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (10 нојабр 1906, № 34) «*һоп-һоп*» имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә «*Еј вај!*» ады илә верилмишдир.

Илк дөрд нәшрдә ше'рдән әввәл белә бир гејд вардыр: «*(Мәшрутәчиләрин мәчбурән Һачы Мирзә Һәсән имамчүм'әни ихрачи-бәләд етдикләриндә имамчүм'әнин зәбани-һалы)*».

Һачы Мирзә Һәсән—Тәбризин нүфузлу моллаларындан иди. Әввәлчә мәшрутәјә тәрәфдар олмуш, сонра Иранда иртича гүввәтләнмәјә башладығы вахт әнчүмәнин шәриәтә зидд олмасы һаггында тәблиғат апармышды. Буна көрә дә халгын тәләби илә Тәбриздән говулмушду. Ше'р бу мүнасибәтлә јазылмышдыр.

[1] *Мән нә билим* ифадәси дөрдүнчү нәшрдә: *мән нә идим.*
[2] *Евим гәмләрә батды* ифадәси бүтүн нәшрләрдә: *һөкумәт јаса батды.*
[3] *Мирзә Чавад*—Тәбриздә әнчүмән үзвү иди. Ингилаби нитг вә чыхышлары илә танынмышды.
[4] *Мирзә Һүсејн*—О заман Тәбриздә әнчүмәнин фәал үзвләриндән олмушдур.

[ҺӘР НӘ ВЕРСӘН, ВЕР, МӘБАДА ВЕРМӘ БИР ДИРҺӘМ ЗӘКАТ]

(Сәһ. 70)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (8 декабр 1906, № 36) «*Молла Нәсрәддин*» имзасы илә чап олунмушдур. «*Һәр нә версән, вер*» ады илә бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл Ч. Мәммәдгулузадәнин «*Гарныјогунлар*» адлы фелјетону верилмишдир. Ше'рин идеја мәзмуну илә сых бағлы олан һәмин фелјетон будур:

«Дедик бәлкә тәзә мүштәриләримизә тәгвим вә китабчалар пајламаг васитәсилә охучуларымызын гәдәрини бир аз артыраг, амма аллаһ шејтана лә'нәт еләсин, күндә кәлиб башымызын үстүнү кәсир вә башлајыр ки; мәсәла, кәтүрүн мәчмуәниздә јазын ки, Тәбриздә вәлиәһд шаһсевән гулдурларыны башына чәм еләјиб, көндәрир Иран кәндләрини вә шәһәрләрини талан етдирир вә бу чүр гарәт олунан малларын бир һиссәсини гулдурлара пајлајыр, бир һиссәсини өзү кәтүрүр.

Мәчмуәмиздә бу әһвалаты вәлиәһд Мәһәммәдәли Мирза охујан кими һөкм ејләјир мәчмуәмизи Иран сәрһәддиндә јандырсынлар.

Бу бир.

Јазырыг мәдрәсеји-руһанијјәнин пуллары кәзди, кәзди, ахырда таппылты илә дүшдү инчинерин чибинә. Бунун чавабында һөкумәтдән мәвачиб алан руһани рәисләримиз бу фәгәрәни охујан кими фитва ејләјирләр ки, «Молла Нәсрәддин»ә пул вериб охумаг—чахыра пул вериб ичмәк кимидир.

Бу ики.

Османлы консулу идарәмизә сифариш көндәрир ки, «бир дә Султан Һәмидин пислијини јазсаныз, јә'ни бир дә јазсаныз ки. Османлынын харичијјә вәзири кәлиб султана әрз едәндә ки, султан сағ олсун, Јевропа һөкуматләри Крити һазырлашырлар версинләр јунан падшаһына, Султан Әбдүлһәмид јунанлы һәрәмини јанына чағырыб дејир: «Бәхали-һинду-јәт бәхшәм Криту Шаму Боснара», Истамбула јазарам, «Молла Нәсрәддин»и Османлы торпағына гојмасынлар.

Бу үч.

Мәчмуәмизин чоху Гарабағ вә Ирәван тәрәфләринә кедир. Бу күн дә лә'нәтә кәлмиш шејтан кәлиб јапышыб јахамыздан ки, «нијә јазмырсыныз?».

Дејирик:

— Нә јазаг?

Дејир:

— Мәкәр Ирәван вә Гарабағ вилајәтләринин ачларынын дадфәрјады сизин гулагларыныза чатмыр?

Һәрчәнд биз билирик ки, шејтанын гәсди будур ки, Ирәван, Нахчыван вә Гарабағ гарныјоғунларыны өзүмүздән инчидәк ки, ахырда мәчмуәмизи Ирәван вә Гарабағ маһалларында да һарам билсинләр; амма шејтанын бу «гарныјоғун» ләфзи бир нечә мәтләбләр маним јадыма салды.

Инди һәр нә олачаг олсун, бизим дә үмидимиз бунадыр ки, бәлкә мүсәлман гардашларымызын бә'зиси күнләрин бир күнү мәчмуәмизи әввәлинчи нөмрәдән 36-чы нөмрәјәдәк вәрәгләјәндә инсафы орталыға гоја вә өз-өзүнә дејә: «Јох, «Молла Нәсрәддин» јаланчы вә бөһтанчы дејил».

Бәли, кечәк мәтләбә.

Гарныјоғун... чох мәзәли сөздү.

Нәдән адамын гарны вә бојну јоғунлујур?

Бунан ишим јохду. Нәдән јоғунлујур,—јоғуннасын. Амма мән елә билирдим ки, адамын бир аз фикри, бир аз дәрди олса гарнынын пији бир аз әријәр вә гарны бир аз назикләшәр.

Һәр бир мәмләкәтдә, һәр бир вилајәтдә гарныјоғун адам чохду. Гарабағда, Ирәван губернијасында да гарныјоғун аз дејил.

Бу чүр адамларын чоху вә бәлкә һамысы мүлкәдарды.

Гәрәз, бунан да ишим јохду.

Бир нечә күн бундан ирәли мән кедиб, Гарабағ вә Ирәван губернијасыны кәзиб доланмышам. Бу дәфә мән јәгин еләмишдим ки, бир дәнә дә гарныјоғун адам көрмәјәчәјәм. Ондан өтрү ки, Ирәван вә Гарабағ ачларынын вајылтысы Тифлисдә күрчүләри ағладыр. Мәсәлән, Гарабағда јүз алтмыш бир гарныјоғун мүлкәдары габагча мән танıјырдым, амма бу дәфә мән башыдашлы нә көрдүм: һеч биринин гарны тәфавүт еләмәјиб. Ирәван губернијасында ики јүз отуз дөрд гарныјоғун хан, бәј, аға вар, һеч бир тәфавүт көрмәдим.

Бурада лазымдыр лә'нәт шејтана дејиб, дајанмағ!

Еј мәним һөрмәтли охучуларым, еј мәним мунисләрим, мән бу сөзләри ондан өтрү јазмырам ки, сиз охујандан сонра мәчмуәни гојасыныз кәнара вә бу сөзләри јаддан чыхарасыныз!

Мән бу сөзләри јазырам ки, сиз охујуб фикрә кедәсиниз. Мән бу сөзләри јазырам ки, фикир едәсиниз, јазырам ки, фикир едәсиниз.

...Јава чәзирәсинин ермәниләри гафгазлы гардашларына ианә јығыб көндәрибләр.

Јухарыда сөјләдијим гарныјоғунларын һамысыны мән танıјырам. Бунларын бә'зисинин о гәдәр дөвләти вар ки, Јава чәзирәсини сатын ала биләр. Бәс ачлар кимдиләр? Бунларын өз рәијјәти. Ирәванда Бәхшәли ханын отуз ики пара кәнди вар. Нахчыванда елә мүлкәдар вар ки, илдә отуз мин, гырх мин манат мәдахили кәлир. Әкәр јаландыр, гој нахчыванлылар јазсынлар ки, Молла Нәсрәддин јалан данышыр.

Аллаһ шејтана лә'нәт еләсин! Бунлар һамысы өтүшәр.

Гәрәз, мәтләбдән узаг дүшдүк.

Амма, һәмд олсун аллаһа, үләмамызын мәзачи-мүбарәкләри сәламәтдир. О ки, галды касыб вә фүгәралар,—бунларын дадына аллаһ-тәала өзү јетишәр, бунларын бәндәјә дәхли јохдур. Худавәнди-аләм өз јаратдығы мәхлугунун фикрини өзү кәрәк чәксин!

Данабаш кәндиндә Молла Садыг һәмишә дејәрди: Милләт дејәндә—јер үзүндә бирчә мүсәлман милләтидир, өзкә милләтләр һејван кими бир шејдиләр. Мән сорушардым:

— Һарадан буну билирсән?

Дејәрди ки:

— «Үмдәтүл-әфкар» китабында јазылыб.

Молла Садыг дүз дејирмиш. Амма бизим «Һоп-һоп» бир өзкә чүр дејир.

«Һоп-һоп» дејир:

Һәр нә версән, вер, мәбада вермә бир дирһәм зәкат

. . . .

[1] *Оғлум* сөзү əвəзинə илк дөрд нəшрдə: *амма.*

[2] *Амандыр* сөзү əвəзинə илк дөрд нəшрдə: *əзизим.*

[ӘЛ'ӘМАН, СӘРКӘШ ОЛУБ...]

(Сәһ. 71)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (29 декабр 1906, № 39) *«Һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Бу бәһри-тәвил биринчи, икинчи вә бешинчи нәшрләрдә *«Узун дәрја»* ады алтында, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә исә *«Һај-һај!»* ады алтында верилмишдир.

[1] *Муштәријә рубби-бијан вермәјән* ифадәси әвәзинә икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *муштәријә рүбб верән.*

1907

[ЕЈЛӘ БИЛИРДИМ КИ. ДӘХИ СУБҺ ОЛУБ]

(Сәһ. 73)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (6 јанвар 1907, № 1) *«Һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Банламарам...»* ады илә верилмишдир.

[ЕЈ ФӘЛӘК, ЗҮЛМҮН ӘЈАНДЫР...]

(Сәһ. 74)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (19 јанвар 1907, № 3) *«Һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Бу бәһри-тәвил үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Утанмырсан, утанма!»* ады илә верилмишдир.

1 *Елмдә маһир олалар, фәзлдә баһир олалар* сөзләри илк дөрд нәшрдә верилмәмишдир.

2 *Кејәләр дон* ифадәси икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә кетмәмишдир.

3 *Исмәт* сөзү әвәзинә алтынчы нәшрдә: *не'мәт.*

[НОЛУР ШИРИНМӘЗАГ ЕТСӘ МӘНИ ҺӘЛВАЈИ-ҺҮРРИЈЈӘТ]

(Сәһ. 76)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (19 јанвар 1907, № 3) *«Молла Нәсрәддин»* имзасы илә чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл Ч. Мәммәдгулузаденин *«Һәмшәри»* адлы фелјетону верилмишдир. Ше'рин идеја истигамәти илә сых бағлы олан һәмин фелјетон будур:

«Бакыдан отуз нәфәр һәмшәри мәнә шикајәт едир ки, онлары шаһи-мәғфурун тә'зијәсиндә мәсчидә гојмадылар.

Кағызын мәзмуну будур:

«Биз, отуз нәфәр һәмшәри дурдуг мәсчидин гапысында. Әввәл истәдик кирәк ичәри, бир дөвләтли һачы кәлди, «бујур» дејиб, апарыб отуртдулар мәнбәрин јанында. Бир тәшәххүслү чиновник кәлди, «бујур-бујур» дејиб, апарыб отуртдулар мәнбәрин јанында. Бир бәј кәлди, һәмчинин; бир хан кәлди, һәмчинин. Сонра һәр бир рәғбәтли адам кәлди, «бујур-бујур» еләјиб, апарыб отуртдулар мәнбәрин габағында. Сонра һәр кәс кәлди, зоррады кирди ичәри; һәр кәс кәлди, адамлары басды кирди ичәри. Биз дә истәдик изн алмамыш кирәк мәсчидә, амма бизә дедиләр: «Сиз һәмшәрисиз, сиз дурун гапынын ағзында». Сонра һеј бир учдан чај, гәһвә, папирос дашыјыб, дүздүләр ағаларын габағына... Амма биз ахыра кими дурдуг гапынын ағзында»...

Бу кағыза отуз һәмшәри гол чәкиб.

Еј һәмшәриләр, еј мәнә кағыз көндәрән отуз нәфәр һәмшәри, ачын гулағынызы вә көрүн мән сизә нә дејирәм.

Мән индијә кими һеч билмәздим һәмшәри нәдир. Мән анчаг буну билирдим ки, һәмшәри фәһләди, һамбалды, канканды, бичинчиди, нөкәрди, су дашыјанды, гәлјана од гојанды, туламбарчыды...

Мән индијә кими елә билирдим ки, һәмшәри милчәкди, торпагды, дашды, кол-косду, амма һеч билмәздим ки, һәмшәри дә адамды.

Әввәлләр Иранын бир кәндинә јолум дүшәндә көрәрдим ки, о кәндин ағасы, ја молласы буғданы долдуруб амбарлара, амма кәнддә рәнҹијјәт көрсәнмир. Сорушардым: бунлар һара кедиб? Чаваб верәрдиләр ки, ачындан дағылыблар Русија торпағына.

Бу ишләри көрәндә мән елә биләрдим ки, һәмшәри адам дејил, елә биләрдим ки, һәмшәри араба аты кими бир һејванды.

Әввәлләр һәмшәриләри тә'зијә мәчлисинә, ја гејр мәчлисләрә гојмујанда һәмшәриләр чөмбәләрдиләр гапынын астанасында вә динмәз-сөјләмәз отуруб башларыны саларды́лар ашаға вә өз-өзләринә дејәрдиләр: «Аллаһ, шүкүр олсун дәркаһына!»

Мән о вә'дәләр елә биләрдим ки, һәмшәриләр гојун-гузудурлар. Амма инди Бакыда һәмшәриләри тә'зијә мәчлисинә гојмујанда көтүрүб Молла Нәсрәддинә шикајәт јазырлар.

Еј мәнә кағыз јазан һәмшәриләр! Ачын гулағынызы вә көрүн мән сизә нә дејирәм:

Әкәр истәјирсиниз ки, сизи дә адам һесаб еләјиб мәчлисләрә гојсунлар, кәрәк мәним бир нечә вәсијјәтимә әмәл еләјәсиниз.

Әввәла, еј Ирани-виранын хаки-пакынын јетим балалары һәмшәриләр! Әввәлән, кәрәк бири-биринизлә әл-әлә верәсиниз, јә'ни Мәһәммәдвәли кәрәк јапышсын Һәсәнин әлиндән, Һәсән Кәрбәлајы Гасымын әлиндән, Кәрбәлајы Гасым уста Чәфәрин әлиндән, уста Чәфәр Мәшәди Һагвердинин әлиндән, хүласә, чәми һәмшәриләр кәрәк јапышсынлар бири-биринин әлиндән, јә'ни бирләшсинләр.

Санијән, еј мәним јолдашларым чырыг-мырыг һәмшәриләр! Елә ки, бири-биринизин әлиндән јапышдыныз, о вә'дә, сөз јох ки, кенә мәнә кағыз јазыб сорушачагсыныз ки, «инди бәс нә еләјәк» вә о вә'дә мән сизә бу сөзләри јазачағам: мән сизә јазачағам ки, кечән вахтларда вәтәнпәрәсти-һәгиги вә алими-јеканә чәнаб Мирза Мелкумјанс мәзлумлар барәсиндә бир китаб јазыб; мән сизә јазачағам ки, тапын һаман китабы вә ачын габағыныза вә охујун вә охујандан сонра һаман китабы вурун голтуғунуза вә Аразы һоппаныб кечин таримар вәтәнинизә вә орада ачын бир тәрәфдә һаман китабы вә бир тәрәфдә Ибраһим бәјин «Сәјаһәтнамә»сини охујун, охујун, охујун!

Вә охујандан сонра бир гәдәр фикир един!

Еј мәним јолчу, диләнчи, лүт-мүг гардашларым һәмшәриләр! Әкәр истәјирсиниз ки, сизи дә адам билиб мәчлисләрә гојсунлар, кәрәк мәним бу нәсиһәтимә әмәл едәсиниз; чүнки, валлаһ, биллаһ, јер һаггы, көј һаггы, бундан башга сиздән өтрү ничат јолу јохду!..

Бирчә сөзүм галды.

Горхурам Иранын һүрријјәтинә үмидвар олуб кенә јатасыныз. Јох. Иранын һүрријјәтинә чох да бел бағламајын. Јахшысы будур гулаг асын, көрүн бизим «һоп-һоп» бу барәдә нә дејир:

Нолур ширинмәзаг етсә мәни һәлваји-һүрријјәт
. . . . »

НӘФСИН ГӘРӘЗИ, ӘГЛИН МӘРӘЗИ

(«Еј нәфс, фәрз билдијим үчүн нијајишин»)

(Сәһ. 78)

Илк дәфә «Иршад» гәзетиндә (24 јанвар 1907, № 16) *«Мир'ат»* имзасы илә чап олунмушдур. Биринчи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Еј нәфс!..»* ады илә верилмишдир.

[ЕЈ ӘЗИЗИМ, ХӘЛӘФИМ...]

(Сәһ. 80)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (10 феврал 1907, № 6) *«һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Бу әмәлдән учалар-сан»* ады илә верилмишдир.

ХӘСИСИН ҺЕЈФИ, ВАРИСИН КЕЈФИ

(«Еј пул! Еј зәвги-дилү руһи-тәнү гүввәти-чан!»)

(Сәһ. 82)

Илк дәфә «Иршад» гәзетиндә (21 феврал 1907, № 30) *«Мир'ат»* имзасы илә чап олунмушдур. Биринчи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«һејф-кејф»* ады илә верилмишдир.

[СӘРАДӘН БИР ДӘЛИ ШЕЈТАН ДЕЈӘР: ИНСАНЛАР, ИНСАНЛАР!]

(Сәһ. 84)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (3 март 1907, № 9) *«Габагда кедән зәнчирли»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Инсанлар»* ады илә верилмишдир.

Бу ше'р «Фүјузат» журналынын 1 нојабр 1906-чы ил тарихли 1-чи нөмрәсиндә *«Дәли шаир»* имзасы илә дәрч едилмиш *«Һејрәт, јахуд бир мәләјин инсанлара хитабы»* адлы ше'рә нәзирәдир. «Фүјузат»дакы ше'р беләә башланыр:

«Сәмадән бир мәләк һејрәтлә дер: инсанлар, инсанлар!
Нәдир бу руји-әрзи гаплыјыр ал ганлар, инсанлар!
Шәһиди-тиғиниз ихванынызда алмасын фәрјад,
Әчәб, кимдир шу хуналуд олан бичанлар, инсанлар!..».

[АМАЛЫМЫЗ, ӘФКАРЫМЫЗ ИФНАЈИ-ВӘТӘНДИР]

(Сәһ. 85)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (10 март 1907, № 10) *«Габагда кедән зәнчирли»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү нәшрдә *«Намиг Камала нәзирә»*, дөрдүнчү нәшрдә исә *«Намиг Камала бәнзәтмә»* ады илә верилмишдир.

Бу ше'р Намиг Камалын «Фүјузат» журналынын 1907-чи ил 3 март тарихли 11-чи нөмрәсиндә дәрч едилмиш бир ше'ринә нәзирәдир. «Фүјузат»дакы ше'рин илк бәнди беләдир:

«Амалымыз, әфкарымыз игбали-вәтәндир,
Сәрһәддимизә гәл'ә бизим хаки-бәдәндир,
Османлыларыз, зинәтимиз ганлы кәфәндир,*
Говғадә шәһадәтлә бүтүн кам алырыз биз,
Османлыларыз, чан веририз, нам алырыз биз!..».

[1] *Зијнәти-тәндир* ифадәси әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *руһи-бәдәндир.*

[2] *Нам алырыз* ифадәси әвәзинә үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә: *кам алырыз.*

[3] Биринчи нәшрдән башга, галан нәшрләрдә *и'ла* әвәзинә: *иһја.*

СӘРҺЕСАБ

(«Сәс учалашды, гојмајын!»)

(Сәһ. 86)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (31 март 1907, № 13) *«Дин дирәји»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Гојмајын»* ады илә верилмишдир.

[1] *Фиргәнин* сөзү әвәзинә дөрдүнчү нәшрдә: *милләтин.*

АҒЛАШМА

(«Нә рәвадыр әғнијаләр баха ач галанә, ја рәб!»)

(Сәһ. 88)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (7 апрел 1907, № 14) *«Фазил»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

---

* Журналда *«Османлыларыз»* сөзү *«Иранлыларыз»* сөзү илә әвәз едилмиш вә бу барәдә гејд верилмишдир.

[1] «һеч» мә'насында ишләнән *һич* сөзү әвәзинә дөрдүнчү нәшрдә: *бич.*

ТӨ'МЕЈИ-НӘҺАР

(«Чыгырма, јат, ај ач тојуг, јухунда чохча дары көр!»)

(Сәһ. 89)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (14 апрел 1907, № 15) *«Чајда чапан»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Чығырма, јат...»* ады илә верилмишдир.

[1] *Газанда гәјганагә бах* сөзләри үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *табагдә гајганаға бах.*

[2] О заман Зәнкәзур маһалында һөкм сүрән ачлыг нәзәрдә тутулур.

[ВАЈ, ВАЈ! НӘ ЈАМАН МҮШКҮЛӘ ДҮШДҮ ИШИМ, АЛЛАҺ!]

(Сәһ. 90)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 апрел 1907, № 17) *«Өрүмчәк»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Баһ-баһ, јенә баһбаһ...»* ады илә верилмишдир.

[1] *Нә чатмыр әлим бир ишә, нә кетмир ајағым* мисрасы сон дөрд нәшрдә *Нә чатыр әлим бир ишә, нә кедир ајағым* шәклиндә верилмиш, вәзн позулмушдур.

[2] Рус-јапон мүһарибәсинә вә ондан сонра күчләнән азадлыг һәрәкатына ишарә олунур. Мүһарибәдә Јапонијанын мәгсәди Корејаны вә Манчурријаны тутмаг, Асија гит'әсиндә мөһкәмләнмәк иди. Рус чаризми исә һәм Узаг Шәргдә ишғалчылыг сијасәти јеридир. һәм дә елә дүшүнүрдү ки, мүһарибә јахынлашмагда олан ингилабын гаршысыны алмаға көмәк едәр.

Јапонија империалистләри 1904-чү илин јанварында Русијанын Сакит океан ескадрасына вә Порт-Артур галасына һүчум етдиләр, Русијанын Узаг Шәргдәки һәрби гүввәләринә гәфләтән ағыр зәрбә ендирдиләр. Ескадранын дармадағын едилмәси, Порт-Артурун сүгуту көстәрди ки, мүһарибә удузулмушдур. Чар мүтләгијјәти бибырчылыгла мәғлуб олду.

[3] *«Билдир, инишил»* дедикдә шаир 1905—1906-чы илләрин ингилаби һадисәләрини нәзәрдә тутур.

[4] *Бу гафилләри* ифадәси әвәзинә үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә: *белә гафилләри.*

[ӨВРАДЫМЫЗ, ӘЗКАРЫМЫЗ ӘФСАНЕЈИ-ЗӘНДИР]

(Сәһ. 92)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (5 мај 1907, № 18) *«Бојнујоғун»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Күндә бир арвад алырыз биз»* ады илә верилмишдир.

Бу сатира Намиг Камалын 1907-чи илдә «Фүјузат» журналында (3 март, № 11) чап едилмиш, *«Амалымыз, әфкарымыз игбаливәтәндир»* мисрасы илә башланан ше'ринә икинчи нәзирәдир.

[1] *Рәғбәт* сөзү әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *рәф'әт.*

[ҺӘ, ДЕ КӨРУМ, НӘ ОЛДУ БӘС, АЈ БАЛАМ, ИДДӘАЛАРЫН?]

(Сәһ. 94)

Икинчи дөвләт думасынын бағланмасы әрәфәсиндә јазылан бу ше'р илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (12 мај 1907, № 19) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Мән дејән олду, олмады?»* ады илә верилмишдир.

[1] *Чөвһәри-нәфсинә* ифадәси әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *нәфсинин әслинә.*

[2] *Атабәј Ә'зәм (Мирзә Әләскәр хан) (1857—1907)*—О заман Иранын баш назири иди. 1905—1911-чи илләр ингилабы әрәфәсиндә Ираны дәһшәтли ачлыг бүрүмүш, халг һәрәкаты күчләнмишди. Баш назир әлејһинә Теһран, Тәбриз вә башга шәһәрләрдә вәрәгәләр јајылырды. Халг һәрәкатынын тәзјиги алтында шаһ Атабәј Ә'зәми баш назир вәзифәсиндән азад етмиш вә онун јеринә дикәргәддар әксингилабчыны—Ејнүддөвләни тә'јин етмишди.

[3] *Мән дә дедиммн* ифадәси әвәзинә сон үч нәшрдә: *мән демәдиммн.*

[ЕЈКИ КУЈИ ШӘРӘФИ-НӘФС БЕ ӘДЛӘСТУ БЕ ЧУД]

(Сәһ. 95)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (19 мај 1907, № 20) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз илк дөрд нәшрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Пәнди-һәкиманеји-лағлағы»* ады илә верилмишдир.

Бу сатира Сә'ди Ширазинин:

«Шәрәфи-мәрд бе чудәсту кәрамәт бе сучуд,
һәр ки, ин бәр до нәдарәд әдәмәш беһ зи вучуд»—

—бејти илә башланан гәзәлиндән тәзминдир.

[ФӘ'ЛӘ, ӨЗҮНҮ СӘН ДӘ БИР ИНСАНМЫ САНЫРСАН?!]

(Сәһ. 97)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 мај 1907, № 21) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Инсанмы санырсан?»* ады илә верилмишдир.

[1] *Едәмәз* сөзү әвәзинә дөрдүнчү нәшрдә: *өдәмәз.*

[2] *Еһсанымызын шукрүнү күфранмы санырсан* мисрасы бүтүн нәшрләрдә: *Еһсанымызын күфрүнү шукранмы санырсан?*

[ТӘНИ-АДӘМИ ШӘРИФӘСТ БЕ НАНИ-АДӘМИЈЈӘТ]

(Сәһ. 99)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (2 ијун 1907, № 22) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз илк дөрд нәшрә дахил едилмиш-

дир. Биринчи вә икинчи нәшрдә *«Бакыда верилән «Һәгаиг» журналынын 3-чү нөмрәсиндә күллијјати-Сә'диден нәглән дәрч едилмиш бир гәзәлә нәзирә»* гејди илә, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«Адәмијјәт»* ады илә верилмишдир.

Бу ше'р Сә'динин 1907-чи илдә «Һәгаиг» журналынын 8 мај тарихли 3-чү нөмрәсиндә дәрч едилмиш *«Шәрафәте-адәми»* адлы гәзәлинә нәзирәдир. Һәмин гәзәл будур:

«Тәне адәми шәриф әст бечане адәмијјәт
Нә һәмин лебасе рә'наст нешане адәмијјәт.
Хоро хабо хәшмо шәһвәт шәгәб әсто
Һәјәван хәбәр нәдарәд зе чәһане адәмијјәт.
Беһәгигәт адәми баш вә кәр нә морғ данәд
Ке һәми сохән бекујәд безәбане-адәмијјәт.
Әкәр ин дәрәнде хуи зе тәбиәтәт бемирәд,
Һәме өмр зенде баши берәване адәмијјәт,
Тәјәране тејр диди то зе пај-бәнде шәһвәт,
Бедәр ај та бебини тәјәране адәмијјәт».

[1] *Бе зәнани-адәмијјәт* ифадәси әвәзинә икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *бе зәбани-адәмијјәт.*

[НАӘҺЛ ОЛАНА МӘТЛӘБИ АНДЫРМАГ ОЛУРМУ?!]

(Сәһ. 100)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (1 ијул 1907, № 24) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Мәтләби андырмаг олурму?»* ады илә верилмишдир.

[1] *Андырмаг* сөзү биринчи нәшрдә ики јердә: *гандырмаг.*

[2] *Бид'әт* сөзү әвәзинә сон дөрд нәшрдә: *адәт.*

[ПАҺ АТОННАН, НӘ АҒЫР ЈАТДЫ БУ ОҒЛАН, ӨЛҮБӘ!]

(Сәһ. 102)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (8 ијул 1907, № 25) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Өлүбә!»* ады илә верилмишдир.

ТӘРАНЕЈИ-ӘСИЛАНӘ

(«Нә сохулмусан арајә, а башы бәлалы фә'лә?!»)

(Сәһ. 103)

Илк дәфә «Бәһлул» журналында (14 ијул 1907, № 5) *имзасыз* чап олунмушдур. Биринчи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«А башы бәлалы фә'лә!..»* ады илә верилмишдир.

[1] *Бир ибарә* ифадәси дөрдүнчү нәшрдә: *пүр-ибарә.*

ЛЕЈЛИ-МӘЧНУН

(«Еј дөвләтимин зәвалы оғлум!»)

(Сәһ. 105)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (15 ијул 1907, № 26) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Оғлум»* ады илә верилмишдир.

Бу ше'р Фүзулинин «Лејли вә Мәчнун» поемасында Мәчнуна атасы тәрәфиндән едилән нәсиһәтә бәнзәтмәдир. Нәсиһәт belә башланыр:

«Еј чөвһәри-чанымын һәвасы,
Вej дидеји-бәхтимин зијасы!
Дердим оласан мәним пәнаһым,
Фәхрим, шәрәфим, үмидкаһым!..».

[1] *Бә'зи охумуш* ифадәси илк беш нәшрдә: *бә'зән охумуш.*

[2] *Бә'зиләри бир тәрәфдә хәлвәт* мисрасы дөрдүнчү нәшрдә верилмәмиш, бунун әвәзинә *Бә'зиси кәзиб дә киштзары* мисрасы тәкрар чап олунмуш вә беләликлә, вәзн вә гафијә позғунлуғу мејдана чыхмышдыр.

[МӘЗЛУМЛУГ ЕДИБ БАШЛАМА ФӘРЈАДӘ, ӘКИНЧИ!]

(Сәһ. 108)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (24 ијул 1907, № 27) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон дөрд нәшрдә *«Әкинчи»* ады илә верилмишдир.

[1] Бу мисра илк дөрд нәшрдә: *Бәсдир бу гәдәр башлама фәрјадә, әкинчи!*

[2] *А балам* ифадәси әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *а кәдә.*

[ӘЛМИННӘТҮ-ЛИЛЛАҺ КИ, «ДӘБИСТАН» ДА ГАПАНДЫ!]

(Сәһ. 110)

«Дәбистан» журналынын бағланмасы мүнасибәти илә јазылан бу ше'р илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (29 ијул 1907, № 28) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Дәбистан» да гапанды!»* ады илә верилмишдир.

[1] *«Дәбистан»*—1906—1908-чи илләрдә Бакыда ушаглара мәхсус ики һәфтәдә бир нәшр олунан шәкилли журнал иди. Илк нөмрәси 1906-чы ил апрелин 16-да чыхмышдыр. Нашир вә редакторлары Мәһәммәд Һәсән Әфәндизадә вә мүәллим Әлискәндәр Чәфәрзадә иди. (1906-чы илин 7 декабрында чыхан 16-чы нөмрәдән е'тибарән нашир вә редактору Ә. Чәфәрзадә олмушдур). «Дәбистан»а әлавә шәклиндә ајда бир дәфә *«Валидејнә мәхсус вәрәгә»* дә бурахылырды ки, бурада әсасән ев тәрбијәсиндән бәһс едилирди. Журналда М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт, Һ. Зәрдаби, М. Һади, Ф. Кө-

чәрли, А. Шаиг, С. М. Ганизадә, А. Диванбәјоғлу, Р. Әфәндизадә вә башгалары фәал иштирак етмишләр.

Ше'р јазылдығы вахт, 1907-чи ил ијунун 4-дә чыхан 8-чи нөмрәдән сонра «Дәбистан»ын нәшри дајанмышды. Нөвбәти 9-чу нөмрәси тәхминән доггуз ајлыг фасиләдән сонра, 1908-чи ил мартын 10-да бурахылмышдыр.

2 *«Үлфәт»*—1905—1907-чи илләрдә Петербургда татар дилиндә сензорсуз бурахылан «сијаси, елми бир гәзетә» иди. Илк нөмрәси 1905-чи ил декабр ајынын 11-дә чыхмышдыр. Нашир вә редактору Әбдүлрәшид Ибраһимов иди. (Мүхтәлиф вахтларда мүвәггәти редактор вә нашири Әһмәд Мүнир Ибраһимов олмушдур). Бу гәзетдә М. Ә. Сабирин дә бир-ики ше'ри чап едилмишдир.

3 *«Бүрһани-тәрәгги»*—1906—1911-чи илләрдә Һәштәрханда мүәјјән фасиләләрлә нәшр олунан диндар, тәәссүбкеш бир гәзет иди. Илк нөмрәси 1906-чы ил ијун ајынын 8-дә чыхмышдыр. Нашир вә редактору Мустафа Лүтфи Исмајылов Ширвански иди. Гәзетдә јерли мүәллифләрлә јанашы, Н. Нәриманов да иштирак етмиш, «елми вә фәнни» мөвзуларда бир сыра мәгаләләр («Тибб вә ислам» вә с.) дәрч етдирмишдир. Бурада һабелә, М. Ә. Сабир, М. Һади вә башгаларынын да бә'зи әсәрләри чап олунмушдур.

1907-чи илин ијун ајынын ахырларында «Бүрһани-тәрәгги» гәзетинин нәшри дајанмышдыр. Тәхминән беш ај сонра гәзет јенидән бәрпа олунмуш вә 1907-чи илин 18 нојабрында нөвбәти 1-чи нөмрәси бурахылмышдыр.

4 *«Һәмијјәт»*—1907-чи илдә Һәштәрханда һәфтәдә бир дәфә нәшр олунан «сијаси, елми, фәнни, әдәби, игтисади вә тичари... чәридеји-исламијјә» иди. Илк нөмрәси 1907-чи ил апрел ајынын 1-дә чыхмышдыр. Нашири вә баш редактору Мустафа Лүтфи Исмајылов Ширвански иди.

5 *«Рәһбәр»*—1906—1907-чи илләрдә Бакыда нәшр олунан, Гафгаз вә Русијанын, хүсусән Русија мүсәлманларынын мәишәтиндән, «әдәбијјатдан, үсули-тә'лим вә тәрбијәдән бәһс едән» журнал иди. Нашир вә редактору мүәллим Маһмудбәј Маһмудбәјов иди. Илк нөмрәси 1906-чы ил сентјабр ајынын 24-дә чыхмышдыр. Һәмин нөмрәдә *«Ифадеји-мәрам»* адлы редаксија мәгаләсиндә журналын нәшри, мәзмуну вә идеја истигамәти һаггында дејилир: «...Биз бир нечә Бадкубә мүәллимләри ачыг вә садә дил илә јазылмыш, тәрбијә вә тә'лим үсулундан, әдәбијјатдан вә ичтимаи мәишәтдән бәһс едән ајлыг бир журнал нәшр етмәјә шүру етдик». Журналда Ф. Көчәрли, М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт, Р. Әфәндизадә, С. М. Ганизадә вә башга мүәллифләр иштирак етмишләр.

6 *«Иршад»*—1905—1908-чи илләрдә Бакыда нәшр олунан күндәлик ичтимаи-сијаси гәзет иди. Илк нөмрәси 1905-чи илин 17 декабрында, сон нөмрәси исә 1908-чи ил ијун ајынын 25-дә чыхмышдыр. Редактору Әһмәдбәј Ағајев (бир мүддәт мүвәггәти редактору Һашымбәј Вәзиров олмушдур), нашири исә Исабәј Ашурбәјов (сонралар Бәширбәј Ашурбәјовла бирликдә) иди. Гәзетдә буржуа мүһәррирләриндән әлавә, Ү. Һачыбәјов, Н. Нәриманов, С. М. Әфәндијев, М. Ә. Сабир, А. Сәһһәт, Һ. И. Гасымов, Ф. Көчәрли, Р. Әфәндизадә, Ә. Гәмкүсар, Ө. Ф. Не'манзадә, С. М. Ганизадә, А. Сур, М. С. Ахундов вә башгалары кими јазычы вә ичтимаи хадимләр өз јазылары илә иштирак етмишләр.

Ше'р јазылдығы вахт, 1907-чи илин 20 ијунунда чыхан 115-чи нөмрәдән сонра «Иршад» гәзетинин нәшри дајанмышды. Гәзетин нөвбәти 116-чы нөмрәси тәхминән дөрд ајлыг фасиләдән сонра, 1907-чи ил нојабр ајынын 17-дә бурахылмышдыр.

7 *«Тәкамүл»*—1906—1907-чи илләрдә Бакыда чыхан болшевик гәзети иди. Һәфтәдә бир дәфә нәшр олунан бу гәзетин илк нөмрәси 1906-чы илин 16 декабрында, сон нөмрәси исә 1907-чи ил март ајынын 26-да чыхмышдыр. Гәзетин рәсми редактор вә нашири Меһдибәј Һачынски олса да, идеја истигамәтини болшевикләр тә'јин едирдиләр. Гәзетдә көркәмли ичтимаи хадимләрлә јанашы, М. Һади, Ә. Чәннәти кими шаир вә јазычылар да иштирак етмишләр.

Илк нөмрәдә редаксија һеј'әти тәрәфиндән бурахылан *«Нәјә хидмәт едириз?»* адлы баш мәгаләдә гәзетин мәзмуну вә идеја истигамәти белә сәчијјәләндирилмишдир: «Бизим хидмәт етдијимиз, јолунда чан гојуб, онун һәр бир мәнафе' вә һүгугунун гаравулунда дурдуғумуз һәман ишчиләр, һәман фүгәраји-касибәдир. Биз һәр бир сурәт вә шәкилдә олса, зүлм, тәәдди, чәбр вә зорун әлејһинә иш көрәчәјиз. Биз инсанијјәтин вә һәр бир милләтин гисми-ә'зәми олан фәгирләр вә мәзлумлар тәрәфдарыјыз, онларын мәнафе' вә һүгугларынын хидмәтчиси вә көзәтчисијиз...».

УЧИТЕЛЛӘР

(«Төвгиф едилмишди мағыл Кәнчә сијезди»)

(Сәһ. 111)

Икинчи мүәллимләр гурултајы әрәфәсиндә јазылан бу сатира илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (12 август 1907, № 30) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

1 *Дүшдү тавуғу дөвријә* ифадәси бүтүн нәшрләрдә: *дүшдү тавуғу туршуја.*

2 *«Ничат»*—Бакыда тәшкил олунмуш хејријјә чәмијјәти иди. Мүәллимләр гурултајы бу чәмијјәтин тәшәббүсү илә чағырылмышды.

3 *Һәм харч ола, һәм мајеји-зәһмәт* ифадәси сон дөрд нәшрдә *һәм харч ола мајеји-зәһмәт* шәклиндә кетдијиндән мә'на вә вәзн позулмушдур.

[ВӘГТА КИ, ГОПУР БИР ЕВДӘ МАТӘМ]

(Сәһ. 113)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 август 1907. № 31) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Еһсан»* ады илә верилмишдир.

Истәр журналда, истәрсә биринчи вә икинчи нәшрдә ше'рдән әввәл белә бир гејд вардыр: *«Рәчаизадә Мәһмуд Әкрәм бәј әфәнди һәзрәтләринин «Јад ет» үнванлы әш'арына нәзирә».*

Бу сатира Рәчаизадә Маһмуд Әкрәмин 1907-чи илдә «Фүјузат» журналынын 2 ијул тарихли 21-чи нөмрәсиндәки *«Јад ет!..»* ше'ринә нәзирәдир. Рәчаизадәнин һәмин ше'ринин илк бәнди беләдир:

«Вәгта ки, кәлиб бәһар... јексәр
Әшјадә әјан олур тәғәјјүр;

Вәгта ки, һәзар ешгпәрвәр
Јапраглар илә едиб тәсәттүр,
Билмәм кимә гаршы һәсрәтиндән
Башлар нәвәһатә битәәххүр...
Гыл көј үзүнүн ләтафәтиндән
Сафијјәти-үшши тәхәттүр,
Јад ет бәни, бир дәгигә јад ет!..»

ФӘХРИЈЈӘ

(«һәрчәнд әсирани-гүјудати-зәманыз»)

(Сәһ. 115)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 август 1907, № 32) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Бешинчи вә алтынчы нәшрдә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

Бу сатира Ә. Чәннәтинин 1907-чи илдә «Фүјузат» журналынын 7 август тарихли 24-чү нөмрәсиндәки *«Фәхријјә»* адлы ше'ринә чаваб олараг јазылмышдыр. Чәннәтинин ше'ринин илк бәнди беләдир:

«һәрчәнд дүчари-миһәни-әһли-чәфајыз,
һәрчәнд бу әјјамдә пабәнди-бәлајыз,
Еј хар көрән бизләри, бизләр нүчәбајыз,
Мејдани-һәмијјәтдә әләмдари-вәфајыз,
Туранлыларыз, саһиби-шә'нү шәрәфиз биз!
Әслафымызын наиби хејрүлхәләфиз биз!..»

[1] *Мәлик шаһ (1055—1092)*—Ишғалчы сәлчуг һөкмдары иди. Атасы Алп Арслан өләндән сонра һакимијјәт башына кечмишди. О, өз һакимијјәти дөврүндә (1072—1092) сәлчугиләрин һөкмранлығыны Азәрбајчанын шимал вилајәтләриндә дә мөһкәмләндирмәјә чалышмыш, 1086-чы илдә Кәнчә үзәринә гошун көндәриб ораны талан етдирмишди. Беләликлә, Кәнчә вә бүтүн Аран сәлчугиләрин әсарәти алтына дүшмүшдү. 1092-чи илдә Мәлик шаһ өләндән сонра Сәлчуг дөвләти дағылмаға башламышдыр.

[2] *Чинкизхан (Темучин) (1155—1227)*—Монгол ханы вә сәркәрдәси иди. Онун һакимијјәти дөврүндә (1206—1227) Монгол дөвләти тәшкил олунмушдур. О, гоншу дөвләтләрин феодал дағыныглығындан истифадә едәрәк, Шимали Чинә, Шәрги Түркүстан, Харәзм дөвләти вә башга өлкәләрә бир сыра ишғалчы јүрүшләр етмишдир. 1220-чи илдә Чинкизханын сүвари дәстәләри Ирана, сонра исә Азәрбајчана сохулмуш, Тәбриз, Марағa, Кәнчә, Шамахы вә с. шәһәрләри чапыб таламышды.

[3] *Харәзм дөвләти*—1220-чи илдә Чинкизхан гошунларынын басгыны нәтичәсиндә сүгута уғрамышды.

[4] Биринчи нәшрдә бу мисра илә сон мисранын јери дәјишик кетмишдир.

[5] *Сәлиб јүрүшләри*—XI—XIII әсрләрдә Гәрби Авропа феодалларынын Бејтүл-мүгәддәси «кафир» мүсәлманларын һакимијјәтиндән «хилас етмәк», католисизми мүдафиә едиб јајмаг вә с. кими дини шүарлар алтында апардыглары ишғалчылыг јүрүшләри иди. Јүрүшләр католикләрин тәшәббүсү илә апарылырды вә әсасән Јахын Шәрг өлкәләринә, Прибалтикаја, Шәрги Авропанын славјан халгларына гаршы чеврилмишди.

[6] *Гарагојунлу*—XV әсрин биринчи јарысында јаранмыш феодал дөвләти иди. 1468-чи иләдәк јашамышдыр. Пајтахты Тәбриз олан бу дөвләтин тәркибинә Күрдән чәнуба доғру узанан Азәрбајчан торпаглары, Ермәнистан, Күрчүстан вә әрәб Ирагы дахил иди.

[7] *Ағгојунлу*—XV әсрин икинчи јарысында јаранмыш феодал дөвләти иди. 1467-чи илдә баш вермиш вурушмадан сонра Гарагојунлу дөвләти сүгута уғрады вә јени Ағгојунлу дөвләти јаранды. Дөвләтин пајтахты Тәбриз иди. Бу дөвләт өзүнүн ән гүдрәтли дөврүндә Күрдән чәнубда олан Азәрбајчан вилајәтләрини, Ермәнистаны, Дијарбәкри, Күрчүстаны, әрәб Ирагыны, Килан, Мазандаран вә Хорасандан башга, Иранын галан вилајәтләрини әһатә етмишди.

[8] *Тејмур, Тејмурләнк (топал Тејмур) (1336—1405)*—Орта Асија сәркәрдәси вә истилачысы иди. О, өз һакимијјәти дөврүндә (1370—1405) бөјүк гүввә илә Азәрбајчана һүчум етмишди.

[9] *Илдырым Бајезид (1360—1403)*—1389—1402-чи илләрдә Түркијә султаны олмушдур. Атасы I Султан Мурадын вәфатындан сонра тахта чыхмыш вә өз сәләфләринин истилачылыг сијасәтини давам етдирәрәк, Авропа вә Асијада кениш әрази тутмушду. 1402-чи илдә Ангара әтрафындакы вурушмада әсир алынмыш вә әсирликдә дә өлмүшдүр.

[10] *Тохтамыш (?—1406)*—Гызыл Орда ханы иди. 1385-чи илин сонлары, 1386-чы илин әввәлләриндә бөјүк бир гошунла Азәрбајчана сохулмуш, Ширван, Тәбриз, Марағa вә с. шәһәрләри талан етмишди.

[11] *Ал ганына* ифадәси әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *өз ганына.*

[12] *Гызыл Орда*—XIII әсрин 40-чы илләриндә монгол истиласы нәтичәсиндә Орта Асија вә Шәрги Авропанын кениш әразисиндә јарадылмыш феодал дөвләти иди. XV әсрин ахырларына гәдәр давам етмишдир.

[13] *Талан* сөзү илк дөрд нәшрдә: *виран.*

[14] Бу бәнд сон ики нәшрдә верилмәмишдир.

[15] *Шаһ Исмајыл (1486—1524)*—Сәфәвиләр сүлаләсинин баниси, Азәрбајчанын көркәмли дөвләт хадими вә шаири иди. 1502—1524-чү илләрдә Азәрбајчан вә Иран шаһы олмушдур. Өз һакимијјәти дөврүндә елм вә инчәсәнәтин инкишафына көмәк көстәрмишдир. «Хәтаи» тәхәллүсү илә Азәрбајчан дилиндә ше'р диваны, «Дәһнамә», «Нәсиһәтнамә» вә с. кими әсәрләр јазмышдыр.

[16] *Султан Сәлим (1467—1520)*—1512—1520-чи илләрдә Түркијә султаны олмушдур. Сәфәви дөвләтинә гаршы мүбаризә апармыш, бу дөвләтин әразисиндә јашајан 40 миндән артыг адамы е'дам етдирмишди. Сәфәвиләри мүсәлман дининин дүшмәни е'лан етмиш вә өз ишғалчы јүрүшүнү «исламын мүдафиәси» шүары алтында апармышдыр.

[17] *Надир шаһ (1688—1747)*—1736—1747-чи илләрдә Иран шаһы олмушдур. Иран феодалларынын мәнафеји үчүн Азәрбајчан, Ермәнистан, Күрчүстан, Дағыстана, Бухара ханлығына вә с. јерләрә ишғалчы јүрүшләр етмишдир. 1747-чи илдә сүи-гәсд нәтичәсиндә өлдүрүлмүшдүр.

[18] *Онсуз да әкәрчәнд ки* ифадәси сон дөрд нәшрдә: *онсуз да ки, һәрчәнд ки.*

ГОРХУРАМ

(«Паји-пијадә дүшүрәм чөлләрә»)

(Сәһ. 118)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (2 сентјабр 1907, № 33) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Ше'рин нәшриндән тәхминән јарым ај сонра, журналын 1907-чи ил сентјабрын 17-дә чыхан 35-чи нөмрәсиндә Иранда мәшрутә уғрундакы мүбаризәни экс етдирән бир шәкил чап олунмушдур. Шәкилдә Теһранын нүфузлу мүчтәһиди, мәшрутә әлеjһдарларындан олан Шејх Фәзлуллаһ бир тәрәфдән, Мәһәммәдәли шаһын тәрәфдары, ири феодал гулдур дәстәси илә мәшһур Рәһим хан да дикәр тәрәфдән мәшрутәнин үзәринә һүчум едир. Шәклин алтында Сабирин ше'ринин бә'зи мисралары ејнилә, бә'зи мисралары да кичик дәјишикликлә чап олунмушдур. Һәмин парча будур:

«Мухтәлиф инсан көрүрәм, горхмурам,
Лејк бу горхмазлыг илә, доғрусу,
Моллајы ханнан көрүрәм, горхурам.
Бисәбәб горхмурам, вәчһи вар:
Мәчлиси позғун көрүрәм, горхурам,
Милләти чаһил көрүрәм, горхурам!..»

[1] *Дағлара* сөзү үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *чөлләрә.*
[2] Бу бејт дөрдүнчү нәшрдә верилмәмиш, илк үч нәшрдә исә сонракы бејтлә јери дәјишдирилмишдир.

[БӘ'ЗИ ЈЕРЛӘРДӘ ТӘСАДҮФ ОЛУНУР АША, ӘТӘ]

(Сәһ. 120)

Илк дәфә «Бәһлул» журналында (13 сентјабр 1907, № 6) *имзасыз* чап олунмушдур. Биринчи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Верәрәм... вермәрәм!..»* ады илә кетмишдир.

[1] *Дөнүрәм даша* ифадәси журналда *дөнүм даша* шәклиндә верилдијиндән вәзн позулмушдур.
[2] *«Бәһлул»*—1907-чи илдә Бакыда «Молла Нәсрәддин»ин тә'сири илә нәшрә башлајан, ајда ики дәфә нәшр олунан «мәзһәкә сәјағында сијаси, фәнни, әдәби, игтисади вә ичтимаи» журнал иди. Илк нөмрәси мај ајынын 19-да, сон 9-чу нөмрәси исә нојабрын 4-дә чыхмышдыр. Редактору болшевик Әләскәр Әлијев иди. Журналда М. Ә. Сабир, Ә. Гәмкүсар, Һ. И. Гасымов вә башгалары иштирак етмишләр.

[МӘН БЕЛӘ ӘСРАРЫ ГАНА БИЛМИРӘМ]

(Сәһ. 122)

Илк дәфә «Бәһлул» журналында (13 сентјабр 1907, № 6) *имзасыз* чап олунмушдур. Биринчи нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир. Икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Билмирәм»* ады илә верилмишдир.

Журналда сатирадан әввәл *«Гана билмирәм»* адлы имзасыз бир фелјетон чап олунмушдур. Ше'рин мәзмуну вә идеја истигамәти илә сых бағлы олуб, М. Ә. Сабир тәрәфиндән јазылдығы еһтимал едилән һәмин фелјетону ејнилә веририк:

«Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу әрбабларымыз харичи пиргашчигләрә артыг пул вермәјә јерикләјирләр, амма мүсәлман пиргашчигләрә кәлдикдә кисәләринин ағзын һөрүкләјирләр?!

Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу мүсәлман өврәтләри анчаг бир абырлы мүсәлман көрәндә гачырлар, амма һаммал, фә'лә, сучу, кулабычылары... көрәндә үзләрин ачырлар?!

Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу моллаларымыз фәгир-фүгәра чамаатымызын заваллы өвладларына әсрә көрә бир чәрәкәчијәз јазмырлар ки, кедиб охујуб инсани-камил олсунлар; амма бөјүкләринә тәзкир јазыб верирләр ки, хәрмәнләрдә доланыб вә диләниб саил олсунлар?!

Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу дуканчыларымыз чүм'ә күнләриндә дуканларын бағлыјыб өз мә'бәдкаһларына кетмирләр доғрулар кими; амма гапу арасындан хәлвәт-хәлвәт шеј сатырлар оғрулар кими?!

Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу мүсәлманлар өзләрин шапгалыларын ајагларына јыхырлар, амма папаглыларын башларына чыхырлар?!

Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу ишыглы чаванларымыз јолчу вә диләнчи ана-бачыларымызы көрәндә көзләрин јумурлар, амма о рус матушкәләринә гаршы бир верстликдән чумурлар?!

Гана билмирәм ки, нечүн бизим бу тирбојун, јоғунбел фәгирләр бир ишә әјилмәјирләр, амма бунун-онун гапыларында суланырлар бишикләр вә итләр кими?!

Ше'р

Мән белә әсрары гана билмирәм!
. . . .»

[1] *Долана билмирәм* ифадәси сон дөрд нәшрдә: *дајана билмирәм.*

МҮӘЛЛИМЛӘР СИЈЕЗДИ

(«Баш тутду мүәллимләрин ичласи-сијезди»)

(Сәһ. 123)

Икинчи мүәллимләр гурултајы илә әлагәдар јазылан бу ше'р илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (17 сентјабр 1907, № 35)

имзасыз чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Мүәллимләр гурултајы»* ады илә, сон ики нәшрдә исә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

Журналда Сабирин бу ше'ри һаггында белә бир гејд верилмишдир: *«Бу ше'рләр 33-чү нөмрәдә чап олуначагды. Бә'зи сәбәбләрә көрә бу нөмрәјә галды».*

[1] 1906-чы илдә кечирилмиш биринчи мүәллимләр гурултајы вә орада мүзакирә едилән мәсәләләр (әлифба тәдриси, ана дили, мүкәммәл дәрслик јаратмаг, гыз мәктәби ачмаг вә с.) нәзәрдә тутулур.

[ЧАПМА АТЫНЫ, КИРМӘ БУ МЕЈДАНӘ, А МОЛЛА!]

(Сәһ. 125)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (17 сентјабр 1907, № 35) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

[1] «Молла Нәсрәддин» журналы нәзәрдә тутулур.

[2] *«Чеһил Тути»*—«Мин бир кечә» үслубунда фарсча јазылмыш мөвһуми нағыл китабыдыр. Китаба Тути тәрәфиндән сөјләнән, мәһәббәтдән бәһс едән гырх нағыл дахилдир.

ИКИ ЧАВАБЛАРА БИР ЧАВАБ

(«Лоғалашыб, а көрмәмиш, чох да белә фырылдама!»)

(Сәһ. 128)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (2 октјабр 1907, № 37) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Биринчи вә икинчи нәшрдә *«Тазә һәјат» гәзетәсиндә Мәһәммәдзадә имзалы «Сән дејән олду, мән дејән» нәгәратлы ше'рә чаваб»* ады, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Сән дејән олмајыб һәлә!»* ады илә, сон ики нәшрдә исә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

М. Ә. Сабирин «Һә, де көрүм, нә олду бәс, ај балам, иддиаларын?» мисрасы илә башланан сатирасы «Молла Нәсрәддин» журналында (12 мај 1907, № 19) чап едиләндән сонра «Тазә һәјат» гәзетиндә һәмин сатираја ше'рлә ики чаваб јазылмышдыр. Чаваблардан бири гәзетин 1907-чи ил 29 август тарихли 107-чи нөмрәсиндә *«Мәһәммәд Мәһәммәдзадә»* имзасы илә, дикәри исә сентјабрын 6-да чыхан 113-чү нөмрәсиндә *«Мүсәлман»* имзасы илә чап олунмушдур.

Биринчи чавабын илк ики бәнди беләдир:

«Һә, а балам, а өзкәјә вермәјән өз әлиндәкин,
Сөјләјәрик кечә-күнүз иш көрән әнчүмәндәкин.
Инди нечә көрүр көзүн әнчүмән әһлинин тәкин,
Ејләмисән нечә күман, сән дејән олду, мән дејән?
Һаны о дилләрин сәнин, һеч дахы кәлмәјир сәсин,
Олмуја бир Әтабәкин өлмәји ејләди бәсин?
Сән кими батмамышды бу барәдә нитги һеч кәсин,
Һалыны чох едиб јаман, сән дејән олду, мән дејән?..»

Бу ше'рә нәзирә јазылмыш икинчи чаваб исә белә башланыр:

«Һәмә көрисән, а Молла әму, бирбәбир иддиамызы.
Көр нечә мустәчаб едиб танры бизим дуамызы.
Верди кәмали-лутф илә мәтләби мүддәамызы,
Инди нечә олду, Молла әму, мән дејән олду, сән дејән?..»

М. Ә. Сабирин «Ики чаваблара бир чаваб» сатирасы журналда дәрч едиләндән сонра М. Мәһәммәдзадә «Тазә һәјат» гәзетиндә (12 октјабр 1907, № 144) јенидән Сабирә чаваб вермишдир. Чавабын илк бәнди беләдир:

«Һә, де, а бәхтәвәр, дағыт дәрдү гәми мәлалыны,
Тәрбијәсиз ушаг илә, хоштәр елә хәјалыны,
Варды нә ејби, јохларыг биз дә сәнин кәмалыны,
Мән дедијим олуб, олар, сән дејән олмаз олмаса!..»

[1] *Мирзә Әбулһәсән хан*—Кәмсәвад бир адам иди. Достлуг вә васитә илә иш башына кечмишди. Шаир бунунла мүхтәлиф васитәләрлә һакимијјәти әлинә алан бә'зи Иран һакимләринә ишарә едир.

[СОЛДУМУ КҮЛЗАРЫН, ЕЈ ФАИГИ-НЕ'МАН ПӘСӘР]

(Сәһ. 130)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 октјабр 1907, № 39) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз илк дөрд нәшрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Төһмәт»* ады илә верилмишдир.

Ше'р «Молла Нәсрәддин» журналынын әмәкдашларындан бири олан Өмәр Фаиг Не'манзадәнин чар һөкумәти тәрәфиндән тутулмасы мүнасибәти илә јазылмышдыр.

[1] *Дағи-кәдәр* ифадәсиндәки *дағи* сөзү биринчи нәшрдә верилмәмиш, сонракы үч нәшрдә исә бу ифадә *сихи-кәдәр* ифадәси илә әвәз едилмишдир.

[2] Бу мисра икинчи нәшрдә үч бәндин сонунда чап олунмамышдыр.

[3] *Истәмә һүрријјәти фә'леји-мөһтач тәк* мисрасы һеч бир нәшрдә верилмәмиш, бунун әвәзинә *«Дад мәни дутдулар» сөјләмә дүррач тәк* мисрасы мәтнә дахил едилмишдир.

[ЕЈ ОН КИ, ҮЛУМИ-МӘДӘНИДӘН ХӘБӘРИН ВАР]

(Сәһ. 132)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 октјабр 1907, № 39) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

[1] *Шәрин* сөзү журналда: *шәрәрин*.

СУАЛ-ЧАВАБ

(«—Көрмә!—Баш үстә, јумарам көзләрим»)

(Сәһ. 134)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 октјабр 1907, № 40) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон ики нәшрдә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

ИФТАРДАН БИР КӨФТАР, ЈА МӘЧМУӘДӘН БИР ЛӨГМӘ

(«Атмыш нигаби-һүснин мәчмуәји-тәванкәр»)

(Сәһ: 135)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (11 нојабр 1907, № 42) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Еј ваизи-сүхәнвәр!..»* ады илә, сон ики нәшрдә исә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

Журналда сәрлөвһәдән сонра белә бир гејд вардыр: *«Нәзирә устади-мөһтәрәм Әкрәм бәјә...»*.

Бу сатира Рәчаизадә Маһмуд Әкрәм бәјин 1907-чи илдә «Фүјузат» журналынын 7 октјабр тарихли 29-чу нөмрәсиндә чап олунмуш *«Бәһардан бир јарпаг, јахуд зүмзүмәдән бир нәғмә»* адлы ше'ринә нәзирәдир. Ше'рин илк бәнди беләдир:

«Атмыш нигаби-һүснүн мәһбубеји-зәрәфсәр,
Гырлар јашил кејинмиш... ачмыш бүтүн чичәкләр,
Аһәнкриз күлшән мурғани-ешгпәрвәр...
Чари сәфадә чуләр... сари һәвајә әнбәр...
Әкси-сәһаби-рәнкин... зилли-чибали-әхзәр
Дәрјаји-лачүвәрдә олмагда зинәтавәр.
Әнвар ичиндә аләм.... әшвағ ичиндә һәр јер...
Фәсли-бәһардыр бу... еј дилбәри-сәмәнбәр!
Гушлар чәмәнсиз олмаз!..
Көнлүм дә сәнсиз олмаз!..»

[БИМӘРҺӘМӘТ Ә'ЈАНЛАРЫНА ШҮКР, ХУДАЈА!]

(Сәһ. 137)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (16 декабр 1907, № 47) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Мабә'ди вар, амма...»* ады илә верилмишдир.

[1] 1907-чи илдә бир нечә силаһлы сојғунчу Бакынын Ичәри шәһәриндәки мүсәлман гадын һамамына дахил олуб, гадынлары гарәт етмишди. Бу барәдә о заманкы мәтбуатда бир сыра материаллар чап олунмушду. Шаир һәмин һадисәјә ишарә едир.

МӘКТУБ

(«Молла дајы, етмә шәрарәт белә»)

(Сәһ. 138)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (23 декабр 1907, № 48) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«...Дајыш сөһбәти»* ады илә верилмишдир.

[1] *Сә'фәс, гәршәт*—көһнә тәдрис үсулунда тә'лим едилән әбчәд сөзләридир.

[ТӨҺМӘТ ЕДИР ГӘЗЕТЧИЛӘР,—МӘ'ШӘРИ-НАСЫ БИР БЕЛӘ!..]

(Сәһ. 140)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (30 декабр 1907, № 49) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Бир белә!..»* ады илә верилмишдир.

[1] *Мәрјәм*—Дини рәвајәтә көрә, Иса пејғәмбәрин анасыдыр. Бүтүн динләрин тарихиндә атасыз олан өвлад күја јалныз Иса пејғәмбәрдир. Ше'рдә кинајә илә һәмин әһвалата ишарә олунмушдур.

1908

[ДАШ ГӘЛБЛИ ИНСАНЛАРЫ НЕЈЛӘРДИН, ИЛАҺИ?!]

(Сәһ. 141)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (6 јанвар 1908, № 1) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Нејләрдин илаһи?!»* ады илә верилмишдир.

СУАЛ-ЧАВАБ

Чаван-гоча

(«—Шәһри-мә'лумунузун вәз'ү гәрары нечәдир?»)

(Сәһ. 143)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (13 јанвар 1908, № 2) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Тәзә вә көһнә»* ады илә верилмишдир.

[1] *Нуһ*—Әфсанәјә көрә, пејғәмбәрләрдән биридир. «Нуһ туфаны» һаггындакы әсатирдә туфандан сонракы инсанлығын илк нүмајәндәси кими көстәрилмишдир. «Нечә көрмүшдүсә Нуһ» ифадәси гәдимлик, көһнәлик мә'насында ишләнмишдир.

[2] *Данышыр бир парамыз* ифадәси илк нәшрдә: *Бир парамыз данышыр.*

СӘБИР

(«Та кәлирик биз дә бир аз анлајаг»)

(Сәһ. 144)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 јанвар 1908, № 3) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон дөрд нәшрдә *«Тәк сәбир»* ады илә верилмишдир.

[1] *Мәчлиси-ә'јанда* ифадәси дөрдүнчү нәшрдә: *өлкәдә, һәр јанда.*

ФИСИНЧАН

(«Санма әздикчә фәләк бизләри виранлыг олур»)

(Сәһ. 145)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (27 јанвар 1908, № 4) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[АЛДАНМАРАМ КИ, ДОҒРУДУР АЈИНИН, ЕЈ ӘМУ!]

(Сәһ. 146)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (3 феврал 1908, № 5) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Еј әму!»* ады илә верилмишдир.

[1] *Пул* сөзү дөрдүнчү нәшрдә: *нәф'.*

БИЗӘ НӘ?!

(«Кәр бу ил хәлги тәбаһ етди киранлыг, бизә нә?!»)

(Сәһ. 147)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (24 феврал 1908, № 8) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон ики нәшрдә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

[1] *Поранлыг* сөзү сон беш нәшрдә: *боранлыг.*

[2] Зәнкәзур маһалынын ачларына ианә топлананда варлыларын чоху мүгавимәт көстәрирди. Ше'рдә һәмин һадисәјә ишарә олунур.

[3] *Гәм ојнагларыны* ифадәси сон нәшрдә: *гәм ојлагларыны.*

БАРАКАЛЛАҺ

(«Сән биләсәнмиш, балам, ај баракаллаһ сәнә!..»)

(Сәһ. 149)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (16 март 1908, № 11) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон ики нәшрдә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

[1] *Көзүндән* сөзү сон ики нәшрдә: *үзүндән.*

ОЛМУР, ОЛМАСЫН!

(«Ата: Кучәдә туллан, еј оғул, сән'әтин олмур, олмасын!»)

(Сәһ. 150)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (23 март 1908, № 12) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмиш-

дир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Ата вә огул»* ады илә верилмишдир.

[1] *Нејләсән ејлә* ифадәси икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *бөјләсән ејлә.*

[МАДАМ КИ, ҺАМИЈАНИ-ЗҮЛМӘТ]

(Сәһ. 152)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (30 март 1908, № 13) *имзасыз* чап олунмушдур. Дөрдүнчү нәшрдән башга, бүтүн галан нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү нәшрдә *«...Гафилинә хаб ет!»* ады илә верилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл белә бир гејд вардыр: *«Молла Нәсрәддин»ин 10-чу нөмрәсиндә Гыздырмалы имзалы јазылан әш'ара чаваб».*

Бу сатира *«Гыздырмалы»* имзасы илә јазан М. Һ. Зејналовун 1908-чи илдә «Молла Нәсрәддин» журналынын 9 март тарихли 10-чу нөмрәсиндә дәрч едилмиш бир ше'ринә чавабдыр. Һәмин ше'рин илк бәнди будур:

«Вәгта ки, әсәр нәсими-зүлмәт,
Тә'сир бағышлыјар чәһаләт,
Дүнјадән әдәм булур бу милләт,
Һәрчәнд бачарманам нүбүввәт:
Амма белә көстәрир зәманә:
Бихар галыр күли-фәрасәт.
Еј сејрә чыхан о күлситанә,
Онда оху бир дуаји-рәһмәт,
Инди мәни кафиранә јад ет!..»

Ше'рин башында јазылан *«Шаиримиз «һоп-һопа» тәгдим олунур»* сөзләри нәзәрә алынмамыш вә бу әсәр сәһв олараг Сабирә иснад илә илк дөрд нәшрә дахил едилмишдир.

МӘСЛӘҺӘТ

(«Ағрын алым, aj Мәшәд Сижимгулу»)

(Сәһ. 153)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (6 апрел 1908, № 14) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Бу сатира Әли Нәзминин 1908-чи илдә «Молла Нәсрәддин» журналынын 23 март тарихли 12-чи нөмрәсиндәки *«Мәсләһәт»* адлы ше'ринә чавабдыр. Әли Нәзминин ше'ри белә башланыр:

«Молла, сәнә ејләјирәм мәсләһәт:
Сөјлә көрүм, евләним, евләнмәјим?
Атмышы синним еләјибдир күзәшт,
Бир гыз алыб, евләним, евләнмәјим?...»

[1] *Мәшәди Сижимгулу*—Шаир Әли Нәзминин ән чох «Молла Нәсрәддин» журналында ишләтдији кизли имзаларындан биридир.

[2] Бу мисра икинчи, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә верилмәмишдир.

ШИРВАН

(«Ше'рими, Молла дајы, зәнбилә салсан, мәнә нә?!»)

(Сәһ. 155)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (13 апрел 1908, № 15) *имзасыз* чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

[БИР ЧИБИМДӘ ӘСКИНАСЫМ, БИР ЧИБИМДӘ АҒ МӘНАТ]

(Сәһ. 156)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (13 апрел 1908, № 15) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Илк ики нәшрдә *«Абдулла Чөвдәт бәји тәглиди-тәмәсхүранә»,* үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«...Бөјлә ләззәтли һәјат!»* ады илә верилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл белә бир гејд вардыр: *«Доктор Абдулла Чөвдәт бәји тәглид («Ичтиһад», нөмрә 4)».*

Бу сатира Абдулла Чөвдәт бәјин 1908-чи илдә «Ичтиһад» журналынын 5 апрел тарихли 4-чү нөмрәсиндә чап олунмуш *«Бир шаири-гәрибин зиндан јадикары»* адлы ше'ринә (һәмин ше'р сонралар «Күнәш» гәзетиндә дә (9 сентјабр 1910, № 15) чап едилмишдир) нәзирәдир. Ше'р белә башланыр:

«Бир јанымда јари-мәһзун, бир јанымда каинат,
Олмаз олсун бөјлә сузишли, фәлакәтли һәјат!
Пишкаһи-чешми-чанымдә вәтән ејләр вәфат,
Олмаз олсун бөјлә сузишли, фәлакәтли һәјат!..»

AJ ҺАРАЈ!

(«Aj һарај, бир нечә шаир, нечә шаир кимиләр»)

(Сәһ. 157)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (21 апрел 1908, № 16) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон ики нәшрдә *сәрләвһәсиз* верилмишдир.

[1] *Истәјир* сөзү әвәзинә илк дөрд нәшрдә: *гојмајын.*

[2] *Јетмәзми ки* ифадәси илк дөрд нәшрдә: *јетмәз кими.*

ДОҒРУ

(«Доғру дејән олсајды јаланчы усанарды»)

(Сәһ. 158)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (21 апрел 1908, № 16) *имзасыз* чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Илк ики нәшрдә *сәрлөвһәсиз,* үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«Ағзы куләкләр»* ады илә верилмишдир.

[1] *Вәфадә* сөзү сон ики нәшрдә: *вәфадар.*

[2] *Ојанарды* сөзү илк дөрд нәшрдә: *утанарды.*

ДИЛБӘР

(«Еј дилбәранә тәрздә ҹөвлан едән чочуг!»)

(Сәһ. 159)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 апрел 1908, № 17) *«һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Чочуг»* ады илә верилмишдир.

Бу сатира Мәһәммәд Һадинин 1908-чи илдә «Тазә һәјат» гәзетинин 10 вә 11 март тарихли 32 вә 33-чү нөмрәләриндә чап олунмуш *«Рәһкузари-мәтбуатдә бир шукуфеји-мәариф»* адлы ше'ринә нәзирәдир. Ше'рин илк бәнди беләдир:

«Еј иктисаби-елмә шитабан олан чочуг!
Еј талиби-шукуфеји-ирфан олан чочуг!
Бир тәрзи дилрубалә хураман олан чочуг!
Ағуши-мәктәби-әдәбә ҹан атан чочуг!
Еј каинати-иззәтә султан олан чочуг!
Еј ҹәннәти-сәадәтә ризван олан чочуг!..»

[1] *Вәфајиләр* сөзү журналда: *фәдајиләр.*

БӘХТӘВӘР

(«Оғлумуз, ај Хансәнәм, бир јекә пәлван имиш!»)

(Сәһ. 161)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (12 мај 1908, № 19) *«һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Бахтымыз оғлан имиш!..»* ады илә верилмишдир.

[1] Фирдовсинин «Шаһнамә» дастанынын әсас гәһрәманы Рүстәм вә онун көстәрдији шүҹаәтләрә ишарә олунмушдур.

[2] Сон дөрд нәшрдә ахырынчы ики мисранын јери дәјишик кетмишдир.

ҮЧ АРВАД

(«Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!»)

(Сәһ. 163)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 мај 1908, № 21) *«һоп-һоп»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Мәтләбә әл чатмајыр!..»,* сон ики нәшрдә исә *«Үч арвадлы»* ады илә верилмишдир.

[1] Журналда бу мисранын үзәриндә чыхыш әламәти гојулуб ашағыда белә бир гејд верилмишдир: *«Әфзәл-үл-ә'мал әһмәзуһа».*

СӘБР ЕЛӘ

(«Етсә дә аләм һамысы зәлзәлә»)

(Сәһ. 165)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (14 ијул 1908, № 28) *«Бојнубуруғ»* имзасы илә чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

[АЈ НӘНӘ, БИР ГЫРМЫЗЫ САГГАЛ КИШИ!]

(Сәһ. 167)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (21 ијул 1908, № 29) *«Гардашоғлу»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Саггал киши»* ады илә верилмишдир.

[1] Бу мисра илк дөрд нәшрдә белә кетмишдир: *Бир кишидир, ај нәнә, лап чох фағыр.*

[2] Бу бәнд һеч бир нәшрдә верилмәмишдир.

[3] *Рүстәм*—Фирдовсинин «Шаһнамә» дастанынын әсас гәһрәманы; Зал исә Рүстәмин атасыдыр.

ШИКАЈӘТ

(«А киши, бундан әзәл хәлгдә һөрмәт вар иди»)

(Сәһ. 169)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 ијул 1908, № 30) *«Бојнубуруғ»* имзасы илә чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмиш вә *сәрлөвһәсиз* верилмишдир.

КАВУР ГЫЗЫ

(«Билмәм нә чарә ејләјим, ај Молла Нәсрәддин!»)

(Сәһ. 170)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 ијул 1908, № 30) *«Гоча әму»* имзасы илә чап олунмушдур. Јалныз сон ики нәшрә дахил едилмишдир.

[1] «Молла Нәсрәддин» журналына мүрачиәт олунур.
[2] Һәр ики нәшрдә *итә* сөзү: *исә*.
[3] Һәр ики нәшрдә *јап* әвәзинә: *јах*.

[ОСМАНЛЫЛАР, АЛДАНМАЈЫН, АЛЛАҺЫ СЕВӘРСИЗ!]

(Сәһ. 171)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (4 август 1908, № 31) *«Гоча иранлы»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Јатмајын!»*, сон ики нәшрдә исә *«Јатмајын, аллаһы севәрсиз»* ады илә верилмишдир.

[1] Бәндләрин сонунда тәкрар олунан *јанмајын* сөзү бүтүн нәшрләрдә *јатмајын* шәклиндә кетдијиндән гафијә позулмушдур.
[2] *Мирзә Әли Әкбәр*—Јарым әсрә јахын мүртәче фәалијјәт көстәрән Әрдәбил ахунду иди.
[3] *Мир Һашым*—Мүртәче Тәбриз руһаниси, мәшрутәчиләрин гәддар дүшмәнләриндән бири иди.
[4] *Шејх Фәзлуллаһ*—Иранда мәшрутә һәрәкатынын әлејһинә мүбаризә апаран гаракүруһчу мүчтәһидләрдән бири иди. Мәшрутәни «хилафи-шәриәт», мәшрутәчиләри исә «кафир» адландырырды.

[МӘН ШАҺИ-ГӘВИШӨВКӘТӘМ, ИРАН ӨЗҮМҮНДҮР!]

(Сәһ. 173)

Иран шаһы Мәһәммәдәлинин дилиндән јазылан бу сатира илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (11 август 1908, № 32) *«Иран гурду»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон дөрд нәшрдә *«Иран өзүмүндүр»* ады илә верилмишдир.

[1] Мүзәффәрәддин шаһ нәзәрдә тутулур.
[2] *Мәһәммәдәли мирзә (1872—1925)*—1907—1909-чу илләрдә Иран шаһы олмушдур. Мүзәффәрәддин шаһын бөјүк оғлу вә варриси иди. Ири торпаг саһибләринин—феодалларын мәнафејини мүдафиә едәрәк, ингилаб әлејһинә амансыз мүбаризә апармышдыр. 1908-чи илин ијун ајында милли мәчлиси говмушдур. Сабир өз сатираларында Мәһәммәдәли шаһын адыны гәсдән тәһриф едәрәк «Мәндәли», «Мәмдәли», «Мә'дәли» шәклиндә ишләтмишдир.

ГОЈМА, КӘЛДИ!

(«Хандосту, аманды, гојма, кәлди!»)

(Сәһ. 175)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (18 август 1908, № 33) *«Јетим гызчыг»* имзасы, *«Бакылылара»* ады илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл *«Дәмдәмәки»* имзасы илә *«Бакыдан»* ады алтында балача бир фелјетон дәрч едилмишдир. Сатиранын идеја мәзмуну илә сых бағлы олан һәмин фелјетон будур:

«Молла әми, бурада бир ахунд 13 јашында бир гызы 65 јашында бир гоча кишијә вериб. Инди чәмаәт она лә'нәт охујур. Дејирләр ки, «ај ахунд, чаһыл ушағы гоча кишијә нијә вердин?» Дејир ки, «мән илә Мәккә јолдашы олуб, јахшы адамдыр».

Һәмән јетим гызчыгазын дилиндән бу ше'ри јазыб көндәрдим ки, чап едәсиниз.

Хандосту, аманды, гојма, кәлди!
. . . . »

[1] *Кәрчи гочадыр* ифадәси илк дөрд нәшрдә: *лап чох гочадыр.*
[2] *Амма сораганды* ифадәси бүтүн нәшрләрдә: *хортданды, чохандыр.*

УШАГДЫР

(«Ај башы дашды киши, динмә, ушагдыр ушағым!»)

(Сәһ. 176)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (25 август 1908, № 34) *«Түкәзбан чичи»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[1] Журналда *динмә* әвәзинә: *демә*.
[2] Сон ики мисранын јери бүтүн нәшрләрдә дәјишик верилмишдир.

ИСТИГБАЛЫМЫЗ ЛАҒЛАҒДЫР

(«Инанмам, сөјләмә артыг ки, фејзабад олур аләм»)

(Сәһ. 177)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (25 август 1908, № 34) *«Гоча әмү»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Бу сатира Мәһәммәд Һадинин 1908-чи илдә «Тазә һәјат» гәзетинин 4 вә 7 август тарихли 178 вә 181-чи нөмрәләриндә чап едилән *«Истигбалымыз парлагдыр»* ше'ринә чавабдыр. М. Һадинин ше'ринин илк бәнди беләдир:

«Ачар фирдовси-һүрријјәт, фүјузабад олур аләм,
Күләр сүбһи-һәгигәт, мә'дәләтмә'тад олур аләм,
Шуаати-мусаватилә сәһни-дад олур аләм,
Кәмәнди-ешги-инсанијјәтә мүнгад олур аләм,
Сүрурабади-һүрријјәт кәлир, дилшад олур аләм,
Шу истибдад әлиндән гуртарыр, азад олур аләм!..»

ЧАВАН

(«Еjванымыз учадыр»)

(Сəh. 178)

Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (25 август 1908, № 34) *«Бојнубуруг»* имзасы илə чап олунмушдур. Јалныз сон ики нəшрə дахил едилмишдир.

АХ!..

(«Ах!.. нечə кеф чəкмəли əjjам иди»)

(Сəh. 179)

Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (8 сентјабр 1908, № 36) *«Молла Чибишдангулу»* имзасы илə чап олунмушдур. Бүтүн нəшрлəрə дахил едилмишдир.

[АЧЫЛДЫГЧА СƏНИН СҮБҺҮН, МƏНИМ ДƏ ҺӨРМƏТИМ АРТЫР]

(Сəh. 181)

Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (15 сентјабр 1908, № 37) *«Бир алим»* имзасы илə чап олунмушдур. Јалныз сон ики нəшрə дахил едилмишдир.

[1] *Либаси-алими олмуш* ифадəси һəр ики нəшрдə: *либаси-алим олмушдур.*

[2] *Үч көзүм* ифадəси һəр ики нəшрдə: *ач көзүм.*

НƏСИҺƏТ

(«Еj хачə, чалыш сурəти-заһирдə гəшəнк ол!»)

(Сəh. 182)

Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (22 сентјабр 1908, № 38) *«Бојнубуруг»* имзасы илə чап олунмушдур. Јалныз сон үч нəшрə дахил едилмишдир. Үчүнчү нəшрдə *«Гəрəзкара»* ады илə, сон ики нəшрдə исə *сəрлөвһəсиз* верилмишдир.

[1] *Сијрəти-мə'надə* ифадəси һəр үч нəшрдə: *сурəти-мə'надə.*

[2] *Зорба* сөзү үчүнчү нəшрдə: *зорда,* сон ики нəшрдə: *зорла.*

[3] *Һəр дəм* ифадəси үчүнчү нəшрдə: *һəрдəн.*

[МАҺИ-РƏМƏЗАНДЫР, ЈЕНƏ МЕЈДАН ДА БИЗИМДИР!]

(Сəh. 183)

Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (29 сентјабр 1908, № 39) *«Гарынгулу»* имзасы илə чап олунмушдур. Бүтүн нəшрлəрə

дахил едилмишдир. Сон дөрд нəшрдə *«Маһи-рəмəзандыр»* ады илə верилмишдир.

[1] *Кəр* шəрт формасы дөрдүнчү нəшрдə: *көр.*

[2] *Пасль* сөзү сон үч нəшрдə: *парча.*

БУ БОЈДА!..

(«Нəдир олур бу чочуглар əјан бу бојда, бу бојда?»)

(Сəh. 185)

Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (6 октјабр 1908, № 40) *«Диндар»* имзасы илə чап олунмушдур. Бүтүн нəшрлəрə дахил едилмишдир.

[ГАБЛА ДƏХИ МАРФАШЫНЫ, МИР ҺАШЫМ!]

(Сəh. 186)

Сəттархан башда олмагла Иран мүчаһидлəринин тəзјиги нəтичəсиндə мүртəче руһани Мир Һашымын Тəбриздəн гачмасы мүнасибəти илə јазылмышдыр. Илк дəфə «Молла Нəсрəддин» журналында (20 октјабр 1908, № 42) *«Мəслəһəтчи»* имзасы илə чап олунмушдур. Бүтүн нəшрлəрə дахил едилмишдир. Сон дөрд нəшрдə *«Мир Һашым Тəбризи»* ады илə верилмишдир.

[1] *Мир Һашым*—Тəбризин гаракүруһчу руһанилəриндəн бири иди. Ингилабчы Тəбризə гаршы јүрүш едəн Һачы Сəмəд хан Еjнүддөвлə илə əлбир олуб, мүчаһидлəрə гаршы мүбаризəјə башламышды. Əнчүмəн мəчлиси əлејһинə бир «Исламијјə отағы» тəшкил етмишди. Ејнүддөвлəнин мəғлубијјəтиндəн сонра о да Тəбриздəн гачмышды.

[2] Журналда бу мисра һаггында белə бир гејд верилмишдир: *«Сəттархандан ибарəтдир».*

[3] Журналда бу мисра һаггында белə бир гејд верилмишдир: *«Əһли-Тəбриздəн кинајəдир».*

[4] Бу бəнд дини бир əфсанəјə ишарəдир. Һəмин əфсанəјə көрə, куја Мəһəммəд пејғəмбəрин бабасы Əбдүлмүтəллиб Мəккəнин рəиси олдуғу вахт онунла Əбрəһə адлы бир сəркəрдə арасында мүһарибə баш верир. Əбрəһə «аллаһ еви» сајылан Мəккəнин үзəринə һүчум етдикдə куја аллаһ тəрəфиндəн əбабил адланан əфсанəви даг гарангушлары көндəрилир. Һəмин гарангушлар димдиклəриндə чəһəннəмдəн кəтирдиклəри сиччил дашларыны Əбрəһəнин гошунү үзəринə јағдырыр. Сəркəрдə өз гошуну вə филлəри илə бирликдə məһв олур.

[5] *Сəндə күнаһ галмады* ифадəси үчүнчү вə дөрдүнчү нəшрлəрдə: *сəндə јенə галмады.*

[6] Бөјүк халг гəһрəманы, Иран Азəрбајчанында демократик һəрəкатын көркəмли хадими Сəттархан нəзəрдə тутулур.

МӘНИМ ТӘК

(«Сәд шүкр ки, јох инди бу саатдә мәним тәк»)

(Сәh. 188)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (10 нојабр 1908, № 45) *«Әлhәч»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон ики нәшрдә *сәрләвhәсиз* верилмишдир.

КИШИ

(«Дурма, јыхыл јат hәлә, Фаhрат киши!»)

(Сәh. 190)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (14 декабр 1908, № 50) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Илк ики нәшрдә *«А киши»*, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«Јат, киши!»* ады илә верилмишдир.

[ЗАhИДА, КӘЛ СОЈУНАГ БИР КӘРӘ ПАЛТАРЫМЫЗЫ]

(Сәh. 191)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (28 декабр 1908, № 52) *«Молла Нәсрәддин»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон дөрд нәшрдә *«Заhида тәклиф»* ады илә верилмишдир.

Журналда ше'рдән әввәл Ч. Мәммәдгулузадәнин *«hәгигәт»* адлы фелјетону чап едилмишдир. Ше'рин идеја мәзмуну илә сых бағлы олдуғуна көрә hәмин фелјетону ејнилә веририк:

«Истәјирәм бурада мөhтәрәм охучуларымыз илә бир аз сөhбәт еләјәм. hәр кәс мәним бу сөhбәтимә гулаг асмаг истәјир, әввәл «Тәрәгги» гәзетәсинин 132-чи нөмрәсиндә икинчи сәhифәдә әввәлинчи сүтунун ашағысында јазылан телеграмы охусун вә мән дә hәлә бир истәкан чај ичмәјә мәшғул олум, сонра кәләк сөhбәтимизә.

Бәли, hәман телеграфын мәзмуну будур:

Теhран: «Мәчидүлдөвлә мәсчидиндә Шејх Фәзлуллаh илә hәмәфкарлары хилафи-мәшрутијјәт олараг нүмајишләр јапдылар. Билаәт мүчтәhидләриндән мәшрутијјәт зиддинә олан телеграмлар охунурду. Мәшрутәчиләри кафир дејә е'лан едибләр. Мүчтәhидләр шаhа әризә верибләр ки, гануни-әсаси вермәсин».

Будур hәман телеграфын мәзмуну!

Охучуларымыздан ики тәвәггә вар:

Әввәла, бу хәбәрин доғру олмағына hеч кәс шәкк еләмәсин. hәлә Шејх Фәзлуллаh вә hачы Мирзә hәсән галсынлар кәнарда; мәшрутијјәти хилафи-шәриәт hесаб елијән мүчтәhидләрин гәдәри күнү-күндән артмагдадыр.

Икинчи тәвәггә охучулардан будур ки, бу хәбәри ки, инди hәр кәс охуду вә билди, кәрәк фикир еләсин. Фикир, фикир, фикир!!! Аллаh-тәала инсана ағлы ондан өтәри вериб ки, фикир еләсин, фикир, фикир!

Әкәр бир күн хәбәр чыха ки, худанәкәрдә, бүтүн Иран чамааты дәли олуб, мән hеч тәәччүб еләмәнәм; сәбәби будур ки, бир күн Кәрбәла вә Нәчәфүл-Әшрәф мүчтәhидләриндән телеграф кәлир ки, мәшрутијјәт мүвафиги-шәриәтдир, бир күн чәми Иранын мүчтәhидләриндән телеграф кәлир ки, мәшрутијјәт хилафи-шәриәтдир. Бири белә дејир, о бири елә дејир. hансына инаным? Валлаh, инсан дәли ола биләр. О да мүчтәhиддир, бу да мүчтәhиддир. hансына инаным? Бу күн бири дејир мәшрутијјәт јахшы шејдир,—мәшрутијјәт тәрәфдары олурам, сабаh о бири дејир мәшрутијјәт шејтан ишидир,—истибдад тәрәфдары олурам. Пәс нә еләјим? Валлаh, аз галырам дәли-диванә олам.

Јазыг иранлы нә билсин мәшрутијјәт нәдир? Авам чамаат ағзыны ачыб көзә, мүчтәhидләр нә гојсалар ағзына—јејәчәк. Доғрудур, аллаh-тәала мүсәлмана ағыл вериб, амма ағлы анчаг мәшғулијјәт үчүн вериб.

Јазыг иранлы әкәр ону билсә ки, мәшрутијјәт нәдир, дәхи мүчтәhид давасыны кәнара гојуб, өзү өз ағлы илә ја мәшрутәчи олар, ја мүстәбид. Амма бир сурәтдә ки, мән билмирәм мәшрутијјәт нә демәкдир,—дәхи чарә нәдир?

Гәдим јунанлар елә билердиләр ки, Сичилија чәзирәсиндә биркөзлү инсан вар. Мин илләрчә авам чамаат бу әгидәдә галды вә бир пара көзүачыг фикирли адамлар истәдиләрсә дә чамааты инандырсынлар ки, Сичилија әhалиси јунанлар кими икикөзлү адамлардыр,—баша кәлмәди.

Исанын анадан олмағындан беш-алты јүз ил габаг јунанлар јаваш-јаваш башладылар Мисир тәрәфинә сәфәр еләмәјә. Вә тичарәт ишләри артдыгча бунлар башладылар Асијаја вә сонра Италија тәрәфинә кедиб-кәлмәјә. Ахырда да јунанларын јолу дүшдү Сичилија чәзирәсинә.

Баhа! Бир дә көрдүләр ки, буранын әhалиси өзләри кими икикөзлү инсанлардыр.

Инди дә Иранда мәшрутијјәт мәсәләси. Иранлы нә билсин ки, мәшрутијјәт нәдир? Вә Мәhәммәдәли шаhын өзүнү көтүрәк, о да hәмчинин. О да бахыр мүчтәhидләрә вә Јевропа hөкумәтләри шаh тәрәфиндән гануни-әсасинин тәсдиг олунмағыны тәләб еләјәндә Мәhәммәдәли шаh hәмишә чаваб верир ки, мүчтәhидләр гојмурлар; чүнки мәшрутијјәти шәриәтә зидд тапырлар.

hәгигәт дүнјада бирдир вә о hәгигәт дә будур ки, Ираны гарышдыран вә бу hала салан мүчтәhидләрдирләр.

hәр кәс бармағыны алнына гојуб фикир еләсә, бу мәтләби баша дүшәр; hәр кәс еләмәсә, баша дүшмәјәчәк, дүшмәјәчәк, дүшмәјәчәк!

hәлә көрәк шаиримиз нә дејир:

Заhида, кәл сојунаг бир кәрә палтарымызы
. . . . »

[1] *Дајансын* сөзү бүтүн нәшрләрдә: *утансын*.

[2] *Усансын* сөзү сон үч нәшрдә: *утансын*.

[3] *Халг тәтбиг еләсин hалымыза галымызы* мисрасы сон ики нәшрдә: *Халг тәhгиг еләсин hалымызы, галымызы*.

1909

ШАҺНАМӘ

(«Шаһим, тачидарым, гәви шөвкәтим!»)

(Сәһ. 192)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (4 јанвар 1909, № 1) *«Јазылды Ејнүддөвлә тәрәфиндән—назими Әбунәсир Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Әрзһал»* ады илә верилмишдир.

Мәһәммәдәли шаһ Иранда азадлыг һәрәкатыны боғмаға чалышдығы вахт Сәттарханын рәһбәрлији алтында Тәбриз ингилабчылары үсјан галдырыр. Үсјаны јатырмаг үчүн шаһ тәрәфиндән Ејнүддөвләнин башчылығы илә Теһрандан бөјүк әскәри гүввә көндәрилир. Ејнүддөвлә Тәбризи мүһасирәјә алыр, узун мүддәт мүчаһидләрлә чарпышырса да, ахырда мәғлуб олуб кери гајыдыр. Сәттарханын гошуну галиб кәлир. Ше'р бу мүнасибәтлә Ејнүддөвләнин дилиндән, Фирдовсинин «Шаһнамә» дастанына бәнзәтмә шәклиндә јазылмышдыр.

1 Сәттархана ишарәдир.

2 *Јохун* сөзү дөрдүнчү нәшрдә: *јахын.*

3 *Сәттархан (?—1914)*—Чәсур халг гәһрәманы, Чәнуби Азәрбајчандакы демократик һәрәкатын көркәмли хадими иди. Гарачадағ рајонунда кәндли аиләсиндә доғулмушдур. Узун мүддәт Загафгазијанын сәнаје мәркәзләриндә чалышмыш, фәһлә һәрәкатында фәал иштирак етмиш, сосиал-демократ «Һүммәт» тәшкилатынын үзвү олмушдур. 1905—1911-чи илләр ингилабы дөврүндә мүртәче Иран һакимләри әлејһинә мүбаризә апармышдыр. 1908—1909-чу илләрдә шаһ һакимијјәти вә јерли феодаллара гаршы, конститусијанын бәрпасы уғрунда Тәбриздә башланан халг үсјанына рәһбәрлик етмишдир.

4 *Ејнүддөвлә* (дөвләтин көзү)—Тәбризә һүчум едән шаһ гошунлары сәркәрдәсинин ләгәби иди.

5 *Һазырам* сөзү биринчи нәшрдә верилмәмиш, сонракы беш нәшрдә исә *мал һадир* ифадәси илә әвәз едилмишдир.

АРЗУ

(«Нә дәрс олајды, нә мәктәб, нә елму сән'әт олајды!»)

(Сәһ. 196)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (18 јанвар 1909, № 3) *«Дуакуји-милләт Әбунәсир Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Нә дәрс олајды...»* ады илә верилмишдир.

1 *Мәктәбә* сөзү илк дөрд нәшрдә мәтндән дүшмүшдүр.

2 *Һисс* сөзү илк ики нәшрдә: *һүсн.*

3 1905-чи ил ингилабы әрәфәсиндә, рус-јапон мүһарибәси вахты мәтбуатда ән чох ишләдилән вә о заманкы охучу үчүн јени олан сөзләрә ишарә едилир.

4 *«Сури-Исрафил»*—1907—1908-чи илләрдә Теһранда нәшр олунан ичтимаи-сијаси вә әдәби журнал иди. 1907-чи ил мај ајынын 30-дан нәшрә башламыш, 1908-чи илин 23 ијунунда Иранда баш верән әксингилаби чеврилишә гәдәр давам етмишдир. Редактору Чаһанкир хан, нашири исә Әләкбәр хан Деһхуда олмушдур. 1905—1911-чи ил ингилабы дөврүндә Иранын әдәби-ичтимаи һәјатында мүһүм рол ојнајан «Сури-Исрафил»ин «Чәрән-пәрән» адлы алтында хүсуси сатирик шө'бәси вар иди. «Сури-Исрафил» журналы бир сыра мәсәләләрдә «Молла Нәсрәддин»ә сәс вермишдир.

5 *Мирзә Чаһанкир хан (1874—1908)*—Иранын көркәмли ичтимаи хадими вә јазычысы, «Сури-Исрафил» журналынын редактору иди. Ширазда јохсул аиләдә доғулмушдур. Илк тәһсилини Теһранда алмыш, сонра исә Дарулфүнунда охумушдур. Чаһанкир хан шаһ истибдады әлејһинә, конститусија уғрунда кечирилән кизли јығынчагларда фәал иштирак едирди. «Сури-Исрафил» нәшр олунаркән Чаһанкир хан конститусијанын ардычыл вә чәсур тәрәфдарларындан бири иди вә журналын сијаси шө'бәсинә рәһбәрлик едирди. О, 1908-чи илин 23 ијунунда әксингилаби чеврилиш күнү тутулуб, е'дам едилмишдир.

6 *Мирзә Нәсрулла Мәликул-Мүтәкәллимин (1859—1908)*—Иранын көркәмли ичтимаи хадими, чәсур ингилабчы, јазычы вә мүтәфәккири иди. Исфаһанда зијалы аиләсиндә доғулмуш вә илк тәһсилини дә доғма шәһәриндә алмышдыр. Узун мүддәт Бомбеј, Кәлкүттә, Деһли вә башга шәһәрләрдә јашамыш, һинд халгынын сијаси вәзијјәти, тарихи, мәдәнијјәти илә марагланмышдыр. Һиндистанда икән М. Ф. Ахундовун мәшһур «Кәмалуддөвлә мәктублары» илә таныш олмуш вә бөјүк мүтәфәккирин демократик идејаларынын сәмәрәли тә'сири нәтичәсиндә руһаниликдән узаглашмыш, азадлыг уғрунда мүбаризәјә гошулмушдур. 1908-чи илдә Ирандакы әксингилаби чеврилиш заманы Мәһәммәдәли шаһын әмри илә вәһшичәсинә өлдүрүлмүшдүр.

7 *Кәнч түркләр*—1889-чу илдә Истамбулда әсасы гојулмуш түрк милләтчи буржуа-мүлкәдар «Иттиһад вә тәрәгги» партијасынын Авропада танындығы аддыр. Әсасән, тичарәт буржуазијасындан вә һабелә, либерал мүлкәдарларын мәнафејини күдән һәрби зијалы вә мә'мурлардан ибарәт иди. Бир мүддәт онлар Гәрби Авропада да тәблиғат-тәшвигат иши апармышлар. Биринчи рус ингилабынын тә'сири алтында Түркијәдә II Әбдүлһәмидин мүстәбид үсули-идарәсинә гаршы халг һәрәкаты кенишләндији вахт Кәнч түркләр харичдән Салоникә көчмүшләр. 1908-чи ил Түркијә буржуа ингилабындан сонра вахты илә вердикләри вә'дләри јаддан чыхарыб, халга хәјанәт етдиләр.

8 «Молла Нәсрәддин» журналына ишарә олунур.

...ТАПМАЧАНЫН ТӘ'БИРИ

(«Нә лап кичик, нә чох да чох иридир»)

(Сәh. 198)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (8 феврал 1909, № 6) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Сабир күллијјатына илк дәфә дахил едилир.

Ше'р «Молла Нәсрәддин» журналынын 4 јанвар 1909-чу ил тарихли 1-чи нөмрәсиндәки *«Тапмача»*ја чавабдыр. Тапмача будур:

«Јумругдур е'тигадым,
Хәлги басыб фәсадым.
hазыр дуруб чәлладым,
Зүлмү ситәм мурадым,
hәр јердә вардыр адым».

Тапмачанын ахырында белә бир гејд вардыр: *«Тапын көрәк кимдир бу адам?»*

[1] Мәhәммәдәли шаh нәзәрдә тутулур.

[БИР БӘhАНӘ ӘЛДӘ ҮНВАН ЕТМӘЛИ БУНДАН СОРА!]

(Сәh. 199)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (22 феврал 1909, № 8) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Бундан сора»* ады илә верилмишдир.

[ГӘМҮ МӨhНӘТ ФҮЗУН ОЛДУ]

(Сәh. 201)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (1 март 1909, № 9) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү нәшрдә *«Бојну јоғун»*, сон үч нәшрдә исә *«Сәбәб бојну јоғун олду»* ады илә верилмишдир.

Бу сатира Мәhәммәдәли шаh тәрәфиндән Иран парламанынын топа тутулмасы мүнасибәти илә јазылмышдыр. Шаир «бојну јоғун» дедикдә Мәhәммәдәли шаhа ишарә едир.

[1] *Әләмләр* сөзү бүтүн нәшрләрдә: *әмәлләр.*

[2] «Әхбар»
[3] «Әбрар»
[4] «Әhрар»
} Иранда чап олунмуш гәзетләрдир.

[5] Бу мисра hеч бир нәшрдә верилмәмишдир.

ИСТИГБАЛ БИЗИМДИР

(«Јетәр, чаным, чәкил кет, етмә чох тәбхири-hүрријјәт!»)

(Сәh. 203)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (15 март 1909, № 11) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[1] Сон ики нәшрдә *Тәбризә дә* сөзүндәки јөнлүк hал шәкилчиси *(ә)* дүшмүш, бағлајычы *(дә)* исә сөзә битишәрәк јерлик hал шәкилчиси кими ишләнмиш вә беләликлә, әсәрин идејасы да, вәзни дә тәhриф олунмушдур.

[2] Бу мисра илк дөрд нәшрдә верилмәмишдир.

[3] *Виҹдандыр* сөзү бүтүн нәшрләрдә: *ирфандыр.*

[4] *Шаhи-зишанын* ифадәси илк дөрд нәшрдә: *шаhи-Иранын.*

[5] *Шири-ғурран*—Сәттархана ишарәдир.

[НЕЈЛИЈИМ, ЕЈ ВАЈ! БУ УРУС БАШДЫЛАР]

(Сәh. 204)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (19 апрел 1909, № 16) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Нејләјим, аллаh!»*, сон ики нәшрдә исә *«Нејлијим, еј вај!»* ады илә верилмишдир.

[1] *Нејлијим, еј вај!* ифадәси илк дөрд нәшрдә: *нејлијим, аллаh!*

[2] *Ел* сөзү үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә: *өз.*

[3] *Хошламајырлар аталар адәтин* мисрасы илк ики нәшрдә верилмәмиш, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә бунун әвәзиндә *Бунлары позмаг бизә олмаз чәтин* мисрасы тәкрар чап олунмушдур.

[4] *Дујдуз* сөзү бүтүн нәшрләрдә: *дујдуг.*

[ЧАТЛАЈЫР, ХАНБАЧЫ, ГӘМДӘН ҮРӘЈИМ]

(Сәh. 206)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 апрел 1909, № 17) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Нәдамәт вә шикајәт»* ады илә верилмишдир.

[1] Истәр бу бејтдә, истәрсә сонракы мисраларын ахырында тәкрар олунан *атам* сөзү сон дөрд нәшрдә: *анам.*

[2] *hәр јанда* ифадәси сон ики нәшрдә: *вә ејванда.*

[3] *Кәсбү карындан* сөзү сон ики нәшрдә: *кәсбкарлығдан.*

[4] Журналда ше'рдән сонра *«(Мабәди вар)»* сөзләри јазылмышдыр. Лакин далысына тәсадүф едилмәди.

МӘНИМКИ БЕЛӘ ДҮШДҮ!

(«Гәм раhнүмун олду, мәнимки белә дүшдү!»)

(Сәh. 209)

Түркијә султаны Әбдүлhәмидин тахтдан салынмасы мүнасибәти илә јазылан бу ше'р илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (3 мај 1909, № 18) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«...Белә дүшдү»* ады илә верилмишдир.

[1] Түркијә султаны II Әбдүлhәмидин дилиндән Иран шаhы Мәhәммәдәлијә мүрачиәт едилир.

[2] Бу мисра үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә верилмәмишдир.

³ II Әбдүлһәмид тахтдан салындыгдан сонра Истамбулда «Јылдыз» сарајында сахланырды. Ишчиләрдән биринин палтарыны кејиниб гачмаг истәркән тутулмушду. Һәмин әһвалата ишарә олунур.
⁴ *Камил паша*—Султан Әбдүлһәмидин һакимијјәти дөврүндә түрк назири иди.
⁵ II Әбдүлһәмид гачмаг истәркән тутулуб Салоникә сүркүн едилмишди.

[ВАҺ!.. БУ ИМИШ ДӘРСИ-ҮСУЛИ-ЧӘДИД?!]

(Сәһ. 212)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (17 мај 1909, № 20) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Икинчи нәшрдә *«Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!»*, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«Үсули-чәдид»* ады илә верилмишдир.

САТЫРАМ

(«Молдајы, салмады ел дил богаза...»)

(Сәһ. 214)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (7 ијун 1909, № 23) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Сатырам, ај алан!..»* ады илә верилмишдир.

О заманкы гәзетләрдә Мәһәммәдәли шаһын Иран хәзинәсиндә олан асари-этигәни сатмаг истәдијинә даир хәбәр чап олунмушду. Бу ше'р һәмин һадисә илә әлагәдар јазылмышдыр.
¹ *Чами-Чәм*—Чәмшидин чамы. Әфсанәјә көрә, Иран падшаһы Чәмшидин көвһәрләрлә вә шәрабы тә'риф едән јазыларла бәзәдилмиш мәшһур чамыдыр.
² *Рә'јәти-Кеј*—Кәјан сүлаләсинин бајрағы нәзәрдә тутулур.
³ *Тәхти-Губад*—Сасаниләр сүлаләсинин 19-чу һөкмдары, Нуширәванын атасы мәшһур Губадын тахтына ишарәдир.
⁴ *«Абәки-шур»*—Фәтәли шаһын вахтилә сөјләмиш олдуғу тарихи сөздүр. Рус чаризми Загафгазијаны тутандан сонра Хәзәр дәнизини тамамилә өз әлинә кечирмәк үчүн Иран һөкумәтинә мүрачиәт едир. Баш вәзир бу мәсәләни шаһа әрз етдикдә Фәтәли шаһ белә чаваб верир: «Абәки-шурәст, чи фаидә дарәд, бедәһ биризәд бәкури-пәдәраш!» Јә'ни «шор судур, нә фајдасы вар, вер төксүн атасынын коруна!»
⁵ *Гәсри-Ширин*—Иранда Кирманшаһын чәнуб-гәрб тәрәфиндә јерләшән тарихи гәсәбәдир.

НЕЧИН ВЕРМӘЈИР?

(«Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир?»)

(Сәһ. 216)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (14 ијун 1909, № 24) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.
¹ Мәһәммәдәли шаһын Гачар сүлаләсиндән олмасына ишарәдир.

[ДОҒРУДАН ДА, МӘМДӘЛИ, ГЕЈРӘТ ҺӘЛАЛ ОЛСУН СӘНӘ!]

(Сәһ. 217)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (12 ијул 1909, № 28) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Һәлал олсун сәнә!»* ады илә верилмишдир.
¹ Кинајә илә Мәһәммәдәли шаһа мүрачиәт олунур.
² *Баги-шаһ*—Теһранын јахынлығында шаһа вә шаһлыға мәхсус бағдыр.
³ *Һәр сәмтдән* ифадәси сон дөрд нәшрдә: *һәр сәмтдә.*
⁴ *Хани-биминнәт* ифадәси илк нәшрдә: *чани-биминнәт.*

[НӘДИР, АЈА, ЈЕНӘ ҮСЈАНЛАРЫ ИРАНЛЫЛАРЫН?]

(Сәһ. 219)

Мәһәммәдәли шаһын Иран мүчаһидләри тәрәфиндән тахтдан салынмасы мүнасибәти илә јазылан бу ше'р илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (19 ијул 1909, № 29) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрләрдә *«Јетим Мәмдәли»* ады илә верилмишдир.
¹ Теһран мүчаһидләр тәрәфиндән тутулдугдан сонра Мәһәммәдәли шаһ гачыб рус сәфарәтханасында кизләнмишди. Һәмин һадисәјә ишарә олунур.
² Кәнч түркләрә ишарәдир.
³ *Сипәһдар*—Иранын ири мүлкәдарларындан бири иди. Килан әјаләтиндә бир чох кәнди вар иди. Әввәлчә Мәһәммәдәли шаһын тәрәфдары олмуш, сонралар исә мәшрутәчиләрин тәрәфинә кечәрәк, Теһрана һүчум едән мүчаһидләрә башчылыг етмишдир.
⁴ *Сәрдар Әсәд*—Бәхтијари елинин рәисләриндән бири иди. Мәшрутәчиләрә гошулуб, Мәһәммәдәли шаһын әлејһинә мүбаризә апармышдыр.
⁵ *Јефрем хан*—Гафгаз ерманиләриндән олуб, Иран ингилабына көмәк үчүн кедән көнүллүләрдән бири иди.

[ЕЈ АННЫН АЈ, ҮЗҮН КҮНӘШ, ЕЈ ГАШЛАРЫН КӘМАН!]

(Сәһ. 221)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (26 ијул 1909, № 30) *«Әбунәср Шејбани»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Илк ики нәшрдә *«Шаирләримизә нәзирә»*, үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«Дилбәр»* ады илә верилмишдир.

«КҮЛҮСТАН»И-СӘ'ДИДӘН БИР ҺЕКАЈЕЈИ-МӘНЗУМӘЈӘ БӘНЗӘТМӘ

(«Јеки порсид әз он шаһ кештә фәрзәнд»)

(Сәһ. 222)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (9 август 1909, № 32) *«Мәотәли шаһ Кәркучи»* имзасы илә чап олунмушдур. Јал-

ныз илк дөрд нәшрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Шаһ кештә фәрзәнд»* ады илә верилмишдир.

Бу ше'р Сә'динин «Күлүстан» әсәриндәки мәнзум һекајәләрдән биринә бәнзәтмәдир. Һәмин мәнзум һекајә белә башланыр:

«Јеки порсид әз он кум-кештә фәрзәнд
Ки, еј ревшән-күһәр, пири-хирәдмәнд!
Зи Мисрәш бүји-пираһән шәниди,
Чера дәр чаһ Кән'анәш нәдиди?..»

[1] *II Әбдүлһәмид (1842—1918)*—1876—1909-чу илләрдә Түркијә султаны олмушдур. Либерал даирәләрин башчысы Мидһәт Пашанын рәһбәрлији алтында һәјата кечирилән сарај чеврилиши нәтичәсиндә тахта әјләшмишди. 1876-чы илдә конститусија е'лан етсә дә, аз сонра Мидһәт Пашаны сүркүнә көндәрмиш, 1878-чи илдә исә парламенти бурахыб, мүстәбид, гәддар бир һөкмдар кими танынмышды. Буржуа ингилабынын гаршысыны алмаг мәгсәди илә Түркијәни империалист дөвләтләрин јарыммүстәмләкәсинә чевирмишди. Русијадакы 1905-чи ил ингилабынын тә'сири илә Түркијәдә күчләнән демократик һәрәкат 1908-чи илдә ингилабла нәтичәләнди. Султан Әбдүлһәмид конститусијаны бәрпа етмәк вә парламенти чағырмаг мәчбуријјәтиндә галды. 1909-чу илдә мүвәффәгијјәтсиз әксингилаби чәһддән сонра һәбс едилди. 1912-чи илә гәдәр Салоникдә сахланылмыш, сонра Балкан мүһарибәси илә әлагәдар олараг Истамбула гајтарылмыш вә һәбсдә өлмүшдүр.

БУРА САЈ

(«Чәмаәт: Зилли-Султан, бура сај дөјдүрүб алдыгларыны!»)

(Сәһ. 223)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (23 август 1909, № 34) *«Мәстәли шаһ Кәркучи»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

Бу ше'р Аға Мәсиһ Ширванинин *«Төвбәнамә»* адлы тәрчи-бәндинә бәнзәтмәдир. Тәрчи-бәнд белә башланыр:

«Сәнә заһирдир, әја, һејјү хәбирү дана,
Олса һәр мазивү мүстәгбәлү мәхфи пејда,
Гул шаһиндән елијән чүрмү јашурмаг нә рәва,
Әфв гыл, ејләмишәм чох гәләтү сәһвү хәта!
Төвбә, ја рәбб, хәта раһинә кетдикләримә!
Билиб етдикләримә, билмәјиб етдикләримә!..»

[1] *Зилли-Султан*—Мәһәммәдәли шаһын атасы Мүзәффәрәддин шаһын гардашы иди. Иранда мәшрутә вахты о, Авропаја кетмишди. Ирана гајытмаг истәркән чамаат ону Рәштдә тутуб сахламыш, Ирандан чыхмасыны, әмлакынын исә мүсадирә едилмәсини тәләб етмишди. Һәмин һадисәјә ишарә олунур.

[2] Бу мисрадакы *сөјүб* вә *сөјдүрүб* сөзләри дөрдүнчү нәшрдә: *сојуб* вә *сојдуруб.*

[3] Бу мисрадакы *бөлүб* вә *бөлдүрүб* сөзләри дөрдүнчү нәшрдә: *јолуб* вә *јолдуруб.*

ФҮЗУЛИЈӘ БӘНЗӘТМӘ

(«Мәндә ар олсајды, өлмәк ихтијар етмәзмидим?»)

(Сәһ. 225)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (13 сентјабр 1909, № 37) *«Јетим Мә'дәли»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Илк ики нәшрдә *сәрлөвһәсиз,* үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә исә *«Етмәзмидим»* ады илә верилмишдир.

Тахтдан салынмыш Мәһәммәдәли шаһын Ирандан Одессаја кетмәси мүнасибәти илә јазылан бу сатиранын мәзмунуна ујғун олараг «Молла Нәсрәддин» журналынын һәмин нөмрәсиндә бир карикатура верилмишдир: Мәһәммәдәли шаһ рус кәндлисинин сүрдүјү икичәрхлы ат арабасында отурмуш вә бөјүк бир дүјүнчәни икиәлли гучагламышдыр. Шәклин алтында ше'рдән ики мисра јазылмышдыр:

«Мүлки-Иранын дүшүнсәјдим әлимдән кетмәјин,—
Вар икән фүрсәт о мүлкү тарүмар етмәзмидим?»

Бу ше'р Фүзулинин гәзәлләриндән биринә бәнзәтмәдир. Һәмин гәзәл белә башланыр:

«Әгл јар олсајды, тәрки-ешги-јар етмәзмидим?
Ихтијар олсајды, раһәт ихтијар етмәзмидим?
Ләһзә-ләһзә сурәтин көрсејдим ол ширинләбин,
Сән кими, еј Бисүтун, мән һәм гәрар етмәзмидим?..»

[1] *Шапшал*—Мәһәммәдәли шаһын мүрәббиси олмушдур. Рәвајәтә көрә, әксингилаб заманы шаһын мәсләһәтчиси иди.

[2] *Шејх Фәзлуллаһ*—Теһранын нүфузлу мүчтәһидләриндән бири иди.

[3] *Сипәһдар*—Иранын бөјүк мүлкәдарларындан бири иди. Әввәлчә Мәһәммәдәли шаһын тәрәфдары олмуш, сонралар исә мәшрутәчиләр тәрәфинә кечмишдир.

[4] Түркијә султаны II Әбдүлһәмид нәзәрдә тутулур.

[5] *Тәгизадә*—Иран милли мәчлисинин мәшһур натигләриндән бири олмушдур. Мәчлисдә Мәһәммәдәли шаһ арасында олан ихтилафлы мәсәләләри мүзакирә үчүн сараја көндәрилән һеј'әтин тәркибиндә иди. Мәһәммәдәли шаһ көрүшмәк үчүн она әл узатмыш, о исә шаһа әл вермәкдән имтина етмишдир. Ше'рдә һәмин һадисәјә ишарә олунур.

[ВАИЗ. ГӘЛӘМ ӘҺЛИН НИЈӘ ТӘҺГИР ЕЛӘЈИРСӘН?]

(Сәһ. 226)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 сентјабр 1909, № 38) *«Обашданчы»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә

дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Ваиз!»* ады илә верилмишдир.

[1] *Нијә тәһгир едәјирсән* ифадәси бүтүн нәшрләрдә: *јенә тәкфир едәјирсән.*

[2] *Тәкфир* сөзү сон ики нәшрдә: *тәкдир.*

[3] *Ширки-хәфидир* ифадәси илк үч нәшрдә: *тәрки-хәфидир.*

[4] Бүтүн мисраларын сонунда тәкрар олунан *едәјирсән* сөзү илк дөрд нәшрдә: *едијорсән.*

[ЈАШАМАГ ИСТӘР ИСӘК СЫРФ ӘВАМ ОЛМАЛЫЈЫЗ!]

(Сәһ. 227)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (11 октјабр 1909, № 41) *«Күләјән»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Үчүнчү вә дөрдүнчү нәшрдә *«Авам олмалыјыз!»* ады илә верилмишдир.

[1] *Јорганы бәрдуш едәлим* ифадәси сон ики нәшрдә сәһв олараг *јорганы вәрдиш едәлим* шәклиндә кетдијиндән мәзмун да, гафијә дә позулмушдур.

[2] *Тез заманда вәтәни, милләти хар етмәлијиз* мисрасы илк дөрд нәшрдә: *Вәтәни, милләти хошбәхти-дијар етмәлијиз.*

[АДӘМИ АДӘМ ЕЈЛӘЈӘН ПАРАДЫР]

(Сәһ. 229)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (25 октјабр 1909, № 43) *«Күләјән»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир. Сон дөрд нәшрдә *«Парадыр!»* ады илә верилмишдир.

ВЕРМИРӘМ А!..

(«Мән өлүм, Молла, бизим Ханкишинин ганына бах»)

(Сәһ. 230)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (29 нојабр 1909, № 48) *«Аглар күләјән»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[1] «Молла Нәсрәддин» журналына мүрачиәт олунур.

[2] *Чохалыб* сөзү дөрдүнчү нәшрдә: *гочалыб.*

[3] *Сәгәрә* сөзү дөрдүнчү нәшрдә: *сәфәрә.*

ЧАНЫН ЧЫХСЫН!

(«Чанын чыхсын көзүндән ганмајајдын!»)

(Сәһ. 232)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (6 декабр 1909. № 49) *«Аглар күләјән»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[1] *Мәшрәбинчә* сөзү илк нәшрдә: *мәсләкинчә.*

[2] *Дәхи* сөзү бүтүн нәшрләрдә: *усан.*

ЈОХ, ЈАЗМАРАМ!

(«Молла дајы, чох бәрк дашыр газанын!..»)

(Сәһ. 233)

Илк дәфә «Молла Нәсрәддин» журналында (20 декабр 1909. № 51) *«Јары көнүл»* имзасы илә чап олунмушдур. Бүтүн нәшрләрә дахил едилмишдир.

[1] Бу бејтин сонунда тәкрар олунан *јазмарам* сөзү дөрдүнчү нәшрдә: *јазарам.*

[2] *Гөвлүмә фе'лимлә дајаннам өзүм* мисрасы сон дөрд нәшрдә: *Гөвлүмә, фе'лимә дајаннам өзүм.*

ЛУҒӘТ

А

Абдар—парлаг, парлајан.
Абәки-шур—балача шор су. Хәзәр дәнизи нәзәрдә тутулур.
Авазә—сәда, уча сәс, аваз.
Аван—анлар, дәгигәләр.
Агибәт—ахыр, сон.
Агил—ағыллы.
Ағуш—гучаг.
Адаб—әдәбләр, тәрбијә, әхлаг.
Адат—адәтләр.
Ади—адәт едән, алышмыш.
Аид—гајыдан, кәлән, верилән; хејир, кәлир.
Ајат—ајәләр.
Ајә—Гур'ан ајәси, Гур'анын һәр сурәсини тәшкил едән чүмләләрин бири.
Ајин—дини нүмајиш, дини адәт, ибадәт.
Акаһ—хәбәрдар, иши билән.
Аләми-мә'на—мә'нәви дүнја, руһани аләм.
Алимәгам—јүксәк јердә олан, јүксәк мөвгели.
Алудә—булашмыш, кирифтар.
Амадә—һазыр.
Амал—әмәлләр, арзулар.
Амач—һәдәф, нишан.
Амил—тачирин инандығы вә ишини апаран адам.
Амир—рәис, әмр едән.
Арам—раһатлыг, сакитлик.
Арија—мүвәггәти, гајтармаг шәрти илә алынан.
Асајиш—раһатлыг, динчлик, архајынлыг.
Асар—әсәрләр; һадисәләр.
Асудәхајал (олмаг)—архајын олмаг.
Атәшиндәм—однәфәсли, јандырычы.
Афаг—үфүгләр; аләм, дүнја.
Афәт—бәла, мүсибәт, *мәч.* көзәл.
Ахтахана—Шамахы дағларында даналарын јејиб бөјүдүјү бир битки.
Ашуфтә—вурғун, мәфтун, ашиг.

Б

Бабәт—чүр, чүрә, нөв, дүрлү.
Чәрхин, әчәба, сејри дә мин бабәт олурмуш.
Бабунә—чобанјасдығы, моллабашы јахуд агкирпик күлү—бундан синәни јумшалтмаг үчүн ичмә дәрман гајрылыр.
Бавәр (етмәк)—инанмаг, е'тибар етмәк, күман етмәк.
Ба-вүчуд ин ки—буна көрәдир ки, белә олдуғу үчүндүр ки.
Бад—күләк, јел, рузкар.
Бадпа—күләк сүр'әти илә кедән.
Базичә—ојунчаг, әјләнчә васитәси.
Бак—горху, ховф, тәһлүкә.
Бал—ганад, гол.
Балү пәр—гол-ганад.
Бала—јухары; бир шејин јухарысы, үстү, јүксәклији.
Бану һәрәм—ханым арвад, аға арвад.
Баран—јағыш, күчлү јағмур.
Бари, бар—аллаһ, худа; бари худаја, бар худаја—еј бөјүк аллаһ.
Батил—јалан, пуч.
Бафаидә—фајдалы, хејирли.
Баһәм—бир јердә, бирликдә, бәрабәр.
Баһир—парлаг, көзәл; һәр кәсә мә'лум.
Бејт—ев.
Бејтүлмал—дөвләт хәзинәси; вәрәсәсиз өләнләрин мал-мүлкү вә бу чүрә умуми мал-дөвләти сахлајан идарә.
Бәбрбијан, јахуд бәбр—гапландан бөјүк јыртычы һејвандыр, Һиндистанда вә Африкада олур. Рүстәм Зал бунун дәрисиндән бир архалыг тикдириб, вурушма заманында кејәрмиш. Сабирин нәшрләриндә бу сөздән јанлыш олараг ики сөз јаратмыш вә тәркиб шәклиндә јазмышлар.
Бәдаје—бәдиәләр, көзәл шејләр, көзәлликләр.
Бәд е'тигад—инамсыз; иманоыз, динә инанмајан.
Бәзл—варындан бағышлама, әсиркәмәдән өзкәјә сәрф етмә.
Бәзм—мәчлис, зијафәт вә ја сөһбәт-мәһәббәт мәчлиси.
Бәјан—дејилмә, сөјләнмә, демә, анлатма.
Бәјә—мәкәр.
Бәлдә—шәһәр, гәсәбә.
Бәлијјат—бәлалар, мүсибәтләр.
Бәлилә—гарны гәбиз едән дәрман.
Бәллә'тү—уддум.
Бәл'—удма, сүр'әтлә јемә.
Бәнд—бағлама, азадлығыны алма.
Бәнинөв'—өз нөвүндән олан, һәмчинс.
Бәр[1]—чох заман азәрбајчанча јөнлүк вә јерлик һал шәкилчиләринин мә'насыны верир.
Бәр[2]—бар, мејвә, јемиш.
Бәр[3]—көкс, синә; дөврү бәр—әтраф, јан-јөрә.
Бәргәрар—гәрарлы, давамлы.
Бәрдуш—чијинә, чијин үстә, чијинә чәкмә.
Бәрәнкихтә—төрәдилмиш, гызышдырылмыш.

Бәрмәла—ашкар, көз габағында.
Бәрр—гуру, јер, јерин гуру һиссәси.
Бәрһәм—гарышыг, пәришан, позулмуш.
Бәр'әкс—әксинә, тәрсинә, зидд.
Бәс—чох, чохлу, бол.
Бәсәр—көз; нури-бәсәр—көзүн ишығы.
Бәстә—бағлы; асылы.
Бәстәр—јорған-дөшәк.
Бәтәр, бәдтәр—пис, даһа пис.
Бәтинәрвәр—гарынгулу, гарнына гуллуг едән.
Бәһаjим—һејванлар, дөрдајаглылар.
Бәһәм—бир-биринә.

Гарышыб дәрд бәһәмләр.

(Бурада «ләр» шәкилчиси «дәрд» сөзүнә аиддир: «дәрдләр бәһәм» олмалыдыр).

Бәһмәнбих—гышда, бәһмән (јанвар) ајында чичәкләнән бәһмән-күлүнүн көкүндән һазырланан дәрман.
Бәһр—дәниз, дәрја.
Бәһрә—гисмәт; һиссә, пај.
Бәһчәт—шадлыг.
Бәһчәтавәр—севинч кәтирән, кеф ачан, зөвг верән.
Бибак—горхмаз, чәкинмәз.
Бивә—дул.
Бидад—зүлм, амансызлыг, рәһмсизлик.
Бидар—ојаг, хәбәрдар, мә'луматлы.
Бид'әт—јенилик; дин әлејһинә һәрәкәт, иш.
Биәби әнтә вә үмми—атам вә анам сәнә гурбан олсун.
Бијан—дәрман биткиси.
Биканә—јабанчы, јад.
Билчүмлә—һамысы (ны), чүмләси (ни), бүтүн.
Бим—горху.
Бимаjә—фәрасәтсиз, фәрсиз, ағылдан касыб.
Бимар—хәстә, азарлы.
Бинавү сәр—башсыз-ајагсыз; авара.
Бирлә—*илә* гошмасынын гәдим шәклидир.
Бисәрү па—башсыз-ајагсыз; авара.
Биттәмам—һамысы, бүтүн, тамамилә.
Бифаидә—фајдасыз, хејирсиз, әһәмијјәтсиз.
Бихар—тикансиз.
Бихуд—өзүнү итирмиш, өзүндән кетмиш, һушуну итирмиш.
Биһудә—бош, әбәс; фајдасыз.
Биһиммәт—гејрәтсиз, сә'јсиз, гајғысыз.
Бича—наһаг, әбәс, јерсиз, биһудә.
Бу (ј)—иј, гоху.
Бухарәндаз—буғланан, буғ верән.
Бучуг—јарым.
Бүғз—кин, әдавәт, дүшмәнлик.
Бүләһа—әбләһләр, ахмаглар.
Бүрран—кәскин, кәсичи, ити (гылынч).
Бүтлан—һагсызлыг, батил вә бош, биһудәлик.
Бүхл—пахыллыг, һәсәд.

В

Вазеһ—ајдын, ачыг, ашкар; шүбһәсиз.
Ваиз—вә'з едән.
Валамәртәбәт—јүксәк рүтбәли.
Валид—ата.
Валидә—ана.
Варис—вәрәсә, мирас алан.
Вачибүл'из'ан—итаәт едилмәси вачиб олан.
Вачибүттаә—итаәт едилмәси вачиб олан.
Веј—вә еј.
Вәбал—күнаһ, мәс'улијјәт; вичдан ләкәси.
Вәгф (еләмәк)—гурбан етмәк, бағышламаг.
Вәг'(гојан)—чидди әһәмијјәт верән, јүксәк гијмәтләндирән.
Вәзарәт—вәзирлик; вәзарәти-миллијјә—милли назирлик.
Вәз'—һал, вәзијјәт.
Вәз'-мәдар—һәјат тәрзи; һәрәкәт јолу.
Вәкаләт—вәкиллик, башгасынын ишини көрмә вәзифәси.
Вәләд—оғул.
Вәли—амма, лакин.
Вәртә—учурум; бурулған, кирдаб, хәтәрли јер.
Вәсл—бағлама, бағланма, битишдирмә, битишмә, бир-биринә чатдырма, чатма.
Вәсф—тә'риф, мәдһ.
Вәфаји—вәфалы, вәфа әһли.
Вәһми-хәјаләт—әсассыз, јанлыш хәјалләр.
Вәһшәт—горху, ховф, дәһшәт.
Вәһшијјәт—вәһшилик.
Вәчаһәт—көзәллик.
Вәчаһәтли—көзәл үзлү.
Вәчһ—мәбләғ, пул, әвәз, сәбәб.
Вигаjә—мүдафиә, мүһафизә.
Визр—күнаһ.
Виран—харабалыг.
Вирд—даим дејилән, тәкрар едилән сөзләр, ифадәләр.
Вонкаһ—сонра, башга вахтда.
Вүзәра—вәзирләр.
Вүкәла—вәкилләр, мүдафиәчиләр.
Вүсләт—ашигин, мә'шугә чатмасы.

Г

Габили-әрз—әрз олунмаға, сөјләнмәјә лајиг.
Габили-имкан—мүмкүн олан.
Гаиб (етмәк)—итирмәк.
Гаил—дејән, разылығыны билдирән, е'тираф едән.
Гал—сөз, данышыг.
Гара—јазы; китаб.
Гаре—охучу.
Гасиб—гәсб едән.
Гафил—хәбәрсиз.

Г а ф и л а н ә—хәбәрсизчәсинә, билмәдән.
Г е ј д—бағ, бағлама, бағланма.
Г ә б а—архалығ.
Г ә б а һ ә т—гәбиһ, пис һәрәкәт, чиркин, ејибли иш.
Г ә б з ә—пәнчә, овуч; хәнчәр, гылынч кими силаһларын дәстәси.
Г ә в и ш ө в к ә т—гүввәтли вә шөвкәтли.
Г ә д, г ә д д—бој, гамәт, әндам.
Г ә д ә р—тале, бәхт, гәза-гәдәр; д ө в р и - г ә д ә р—бәхтин, талејин кедиши.
Г ә л ә м д а н—гәләмгабы, көһнә мәктәбдә моллаларын вә моллахана шакирдләринин гамыш гәләм гојдуглары узунсов гуту.
Г ә м з ә—көз гыјма, наз вә ишвә илә сүзкүн бахыш.
Г ә н д а б—шәрбәт.
Г ә р а р—сүкун, истираһәт, раһатлыг, арам.
Г ә р г и - х у н—гана батмыш, ганда боғулан, мәһв едилән.
Г ә р ш ә т—*бах:* сә'фәс.
Г ә с б—гапма, зорла алмаг, зәбт етмә.
Г ә с д—нијјәт, истәк, арзу, мәгсәд.
Г ә с ә м—анд.
Г ә с р—сарај, имарәт.
Г ә т а р и - ф и ш ә н к—патрондаш.
Г ә т—кәсмә, гырма; г ә т ' и-ә л а н г—әлагәләри кәсмәк.
Г ә т ' ә н—бүсбүтүн, тамамилә,
Г ә ф а—гафа, баш, кәллә.
Г ә ф л ә т—гафиллик, хәбәрсизлик; чәһаләт.
Г ә ф ф а л—чилингәр; кәләкбаз, адамалдадан.
Г ә һ т—гытлыг.
Г и б л ә—намаз гыланын үзүнү дөндәрдији тәрәф, чәнуб, Мәһәммәд пејғәмбәрин гәбри олан чәһәт.
Г и ј а м—галхышма, тәшәббүс.
Г и с с ә—әһвалат, һекајә.
Г и т ' ә—парча.
Г ө в л—сөз, данышыг.
Г у л и - б и ј а б а н—гулјабаны.
Г у р б а н к а һ—гурбан кәсилән јер.
Г у ф р а в а т—көку франсызча (gaufrer) дән алынмышдыр. русча *гофрировать*—сачлары далға-далға гыврымламаг.
Г ү б а р—тоз; дәрд; тутгунлуг, гаранлыг.
Г ү б һ—пис иш, чиркин һәрәкәт, бәд әмәл.
Г ү ј у д а т—гејдләр; бағлар, бәндләр, зәнчирләр.
Г ү р у н—әсрләр, заманлар, гәринәләр.

Ғ

Ғ а ј ә—сон, ахыр, нәһајәт; сон мәгсәд; ғ а ј е ј и - а м а л—әмәлләрин нәһајәти, сонунчусу, ән мүһүмү.
Ғ ә з а—јемәк.
Ғ и н а—гәнилик, зәнкинлик; ғ и н а ә һ л и—дөвләтлиләр, сәрвәтлиләр.
Ғ ү р а б—гарға.
Ғ ү р р а н—бағыран, һајгыран, нә'рә вуран.

Д

Д а д—әдл, әдаләт.
Д а д а н а г—даданан, әл чәкмәјән.
Д а д р ә с—көмәкчи, дада чатан.
Д а д х а һ—биринин һүгугуну мүдафиә едән, әдаләт тәләб едән.
Д а м—тор, тәлә.
Д а м а д—күрәкән.
Д а р—ев, бина, имарәт; дүнја.
Д а р и - ш ә ф а—хәстәхана, мүаличәхана.
Д а ̓р ү з з ә ф ә р—зәфәр еви, галибијјәт еви.
Д а р ү л ч ү н у н—дәлихана, дәлиләр еви.
Д е һ г а н—кәндли; әкинчи.
Д ә б и с т а н—мәктәб.
Д ә в а н—јүјүрмәкдә, гачмагда, јүјүрән, гачан.
Д ә г ә л—бичлик, һијлә, кәләкбазлыг, фырылдаг.
Д ә л а л ә т—апарма, јол көстәрмә, бәләдчилик етмә.
Д ә м—вахт, заман.
Д ә м а д ә м—һәр дәгигә, һәр саат.
Д ә р—гапы.
Д ә р д и с ә р—баш ағрысы; гајғы.
Д ә р ә к—учурумун дибн; чәһәннәмин ән дәрин јери.
Д ә р к а р—ишдә, һәрәкәтдә, фәалијјәтдә.
Д ә р к у ш—гулаға; д ә р к у ш е т м ә к—гулаға салмаг.
Д ә р һ ә г и г ә т—һәгигәтән, доғрудан да.
Д ә р ч и б е т м ә к—чибә гојмаг, чибдә кизләтмәк.
Д ә с т—әл.
Д ә х а л ә т—бир ишә гарышма, мүдахилә етмә.
Д ә х л—кирмә, киришмә, гарышма; мүдахилә етмә.
Д ә х л и - к ә л а м—сөзә, сөһбәтә гарышмаг.
Д ә һ а н—*бах:* дәһән.
Д ә һ а т—кәндләр.
Д ә һ ә н—ағыз; г ө н ч ә д ә һ а н—гөнчә ағызлы, көзәл.
Д ә һ ј е к—онда бир.
Д ә һ р—дүнја, аләм; дөвр, әср.
Д ә ' в а—һүгуг мүдафиәси үчүн мәһкәмә иши; мүһарибә, вурушма, дава.
Д и в а н—һөкумәт вә мәһкәмә мәчлиси.
Д и в а н - д ә р ә—һөкумәт идарәләри, инзибати идарәләр.
Д и в а н ә с ә р—дәли; вурғун, мәфтун.
Д и д а р—үз.
Д и д ә—көз.
Д и д ә н ә м—көзјашлы.
Д и к к ә—сәки, скамја.
Д и л—үрәк, гәлб; а р а м и - д и л -үрәк раһатлығы.
Д и л а з а р—гәлб инчидән, үрәк сындыран.
Д и л а р а м—гәлби раһатландыран, севкили.
Д и л б ә р а н ә—дилбәр кими, көзәл, чазибәли.
Д и л д а д ә—ашиг, вурғун, мүбтәла; үрәјини, гәлбини һәср етмиш олан.
Д и л д а р—јар, севкили, чаван.

Д и л х у н—үрәји гана дөнмүш, чох кәдәрли, чох дәрдли.
Д и л ш а д—севинән, үрәји шад олан, фәрәһли.
Д и н а р—әски гызыл пул ваһиди.
Д и н д а р а н—диндарлар, мө'минләр.
Д и р а з—узун.
Д и р ә м—*бах:* дирһәм.
Д и р һ ә м—һәм вәзн (ағырлыг), һәм пул өлчүсүдүр: тәхминән бир грам; хырда күмүш пул; *мәч.* аз.
Д и ш р ә—бајыра, чөлә, харичә.
Д ө в р—дөнмә, доланма, һәрәкәт етмә.
Д ө в р и—нимчә, бөјүк дөврә.
Д у м, д у м а—чар Русијасында ганунверичи, јахуд инзибати вәзифә дашыјан нүмајәндәләр мәчлиси.
Д у н—алчаг.
Д у р—узаг; д у р е т м ә к—узаглашдырмаг, рәдд етмәк.
Д ү н—дүнән.
Д ү н и м ә—ики јарым, икијә парчаланмыш.
Д ү р р—инчи.
Д ү р р и - Ә д ә н—Әдән инчиси. (Әдән—Јәмәндә бир шәһәрин адыдыр, дүррләри илә мәшһурдур).
Д ү р ч—чаваһир сахланан кичик гуту, мүчрү.
Д ү ч а р а н—дүчар оланлар, кирифтар оланлар.
Д ү ч е ш м—ики көз; н у р и - д ү ч е ш м и м—ики көзүмүн ишыгы.

Е

Е ј б ч у—ејбахтаран, писләјән.
Е ј м ә н—архајын.
Е ј н—көз.
Е ј т а м—јетимләр.
Е һ р а з—газанма, әлдә етмә, наил олма.
Е һ р а м—Кә'бәјә кирәркән зијарәтчиләрин бүрүндүкләри тикишсиз халат; бу сөз Кә'бәнин епитетләриндән бири олмушдур: Кә'беји-еһрам.
Е һ т и к а р—тахыл вә ја башга мәһсулу сахлајыб сонра баһа гијмәтә сатма.
Е һ т и р а м ә н—һөрмәтлә.
Е ' з а з—әзизләмә.
Е ' т и м а д—архајынлыг, инам, күвәнмә.

Ә

Ә б а—аба, руһанинәрин кејдикләри узун палтар; һијлә вә икиүзлүлүк пәрдәси.
Ә б а - г ә б а—руһаниләрин кејдикләри узун палтарлар.
Ә б а б и л—даг гарангушу.
Ә б д—гул.
Ә б ә в е ј н—аталар, ата-баба.
Ә б ә д а, ә б ә д ә н—һеч вахт, әсла.
Ә б н а—оғуллар.
Ә б р—булуд.
Ә б р и - с и ј ә һ—гара булуд.
Ә б ч ә д—*бах:* сә'фәс.

Ә в а м ү н н а с—авам чамаат.
Ә г в а л—гөвлләр, сөзләр.
Ә г д ә с—ән мүгәддәс, ән гијмәтли.
Ә г л и - с ә л и м—сағлам ағыл, дүрүст, доғру дүшүнән баш.
Ә г с а (ј)—узагда олан, ән узаг; ә г с а ј и - Ш ә р г—Узаг Шәрг.
Ә ғ ј а р—өзкә; рәгиб.
Ә ғ л ә б—чохлуг, әксәријјәт.
Ә ғ н и ј а—гәниләр, дөвләтлиләр.
Ә д а—шивә, наз; форс, гүрур.
Ә д д—сајма.
Ә д ә б и с т а н—әдәб јери, елм, билик јери.
Ә д л—әдаләт, һәгигәт тәрәфдары олма; бәрабәрлик.
Ә д н а—чох дәни, ән алчаг, рәзил.
Ә з—...дән; ә з и с л а м—исламдан.
Ә з а—әзијјәт, чәфа, чөвр.
Ә з в а ј—сабур биткисиндән гајрылан ачы дәрман, алое.
Ә з к а р—зикрләр, сөјләнән сөзләр.
Ә з ә м и ј ј ә т—бөјүклүк.
Ә з м—гәти нијјәт, бир мәгсәдлә јола дүшмә.
Ә ј а л ә т—вилајәт, бир валинин һөкм сүрдүјү јер.
Ә ј а н—бәлли, ајдын.
Ә ј ј а м и - с ә л ә ф—кечмиш заманлар, ата-бабалар дөврү.
Ә ј ј а р—кәләкбаз, алдадычы.
Ә ј ј а р ә л и к—әјјарлыг, алдадычылыг, һијләкәрлик; огурлуг, чибкирлик.
Ә к в а н—көвнләр, варлыглар; дүнја.
Ә к л—јемәк.
Ә л а н г—әлагәләр, рабитәләр.
Ә л а м а т—әламәтләр, нишанлар.
Ә л в а н—ләвнләр, рәнкләр, рәнкбәрәнк.
Ә л г а б—ләгәбләр, мүхтәлиф титул адлары.
Ә л г и с с ә—хүласә, гысасы.
Ә л ә м—бајраг.
Ә л и ф—әрәб әлифбасынын биринчи һәрфи (ا); «нун»ун (ن) әксинә оларағ бу, дүз вә дик јазылыр.
Ә л ј ө в м—бу күн, инди.
Ә л м и н н ә т ү л и л л а һ—шүкүр аллаһа.
Ә л ф и р а г—ајрылыг, иттиһадын әкси.
Ә л һ ә г—һәгигәтдә, доғрусу.
Ә л һ ә з ә р—һәзәр олсун, узаг олсун.
Ә л ' а м а н—амандыр, көмәк един.
Ә м в а л—маллар, сәрвәт.
Ә м в а ч—мөвчләр, далғалар, ләпәләр.
Ә м д ә н—гәсдән, билә-билә, гәрәзлә.
Ә м и г—дәрин.
Ә м н—әминлик, архајынлыг, раһатлыг, горхусузлуг. Чох вахт «аман» сөзү илә бирликдә ишләнир.
Ә м н и ј ј ә т—архајынлыг, раһатлыг, асајиш.
Ә м р—иш.
Ә м р ә д—һәлә быгы-саггалы чыхмамыш кәнч.
Ә м р и - м ә а ш—мәишәт иши, доланачаг васитәси.
Ә м с а л—мисләр, бәнзәрләр.

Ә н а р—нар.
Ә н в а'—нөвләр, нөвбәнөв.
Ә н д а м—бәдән, вүчуд.
Ә н з а р—нәзәрләр.
Ә н к ә һ т ү—никаһлајырам.
Ә н һ а р—нәһрләр, чајлар.
Ә н ч а м—сон, ахыр, агибәт.
Ә н ч ү м ә н—мәчлис, шура; конгрес; чәмијјәт.
Ә р б а б—әһл, саһиб, бир иши вә ја бир шејин әһли, саһиби, пешәкары.
Ә р б а б и - һ ә в ә с—һәвәсилләр.
Ә р в а һ—руһлар.
Ә р ә з—тәбии олмајан, мүвәггәти, кечичи һал.
Ә р к а н—һөкумәтин баш адамлары, назирләр, әјан.
Ә р р а д ә—араба, топ арабасы.
Ә р с—паслы дәмир дөјүләркән төкүлән чүрүк гырынты.
Ә р с ә—мејдан; вуруш мејданы; дүнја; бош гениш саһә.
Ә р ш и - м ү ә л л а—дини е'тигада көрә көјүн доггузунчу тәбәгәси.
Ә р 'ә р—ардыч ағачы, дағ сәрви (көзәлләрин бој-бухунуна тәшбиһ едилир).

Бир бала гыз ал боју әр'әр кими.

Ә с в а б—палтарлар, кејимләр.
Ә с э ф—ачыма, тәәссүф етмә.
Ә с к и н а с—кағыз пул.
Ә с л а ф—сәләфләр, ата-бабалар.
Ә с н а ф—сәнәткарлар, пешәчиләр.
Ә с р а р—сирләр.
Ә т в а р—һал, әда, һәрәкәт тәрзи; тәһәр-төһүр.
Ә т ф—дөндәрмә, башга тәрәфә дөнмә, чевирмә.
Ә т ф а л—ушаглар.
Ә ф з у н и—чохлуг, артыглыг; чохалма, артма.
Ә ф к а р—фикирләр, нијјәтләр.
Ә ф р а д—фәрдләр.
Ә ф с у н—*бах:* фүсун.
Ә ф с у р д ә—хараб олмуш, солмуш.
Ә ф 'а л—ишләр, сөздән ибарәт олмајыб, ишдә һәјата кечән әмәлләр.
Ә ф 'и—илан чинси, бөјүк зәһәрли илан.
Ә х б а р—хәбәрләр.
Ә х в а н—гардашлар.
Ә х з (етмәк)—алмаг, әлдә етмәк, мәнимсәмәк.
Ә һ а д и с—һәдисләр, јени әһвалат; Мәһәммәд пејғәмбәрин Гур'анда олмајан сөзләри.
Ә һ б а б—достлар.
Ә һ з а н—һүзнләр, гәмләр, кәдәрләр.
Ә һ к а м—һөкмләр, әмрләр; гүввәт, нүфуз.
Ә һ л—халг.
Ә һ л и - д и ј а р—бир өлкәдә јашајанлар, бир вәтән әһли.
Ә һ л и - з а һ и р—дүнја адамы, анчаг көрдүјүнә инанан вә бунунла да јашајан.

Ә һ л и - н ә з ә р—бахан, көрән, көз јетирән.
Ә һ л и - һ ә с ә д—пахыл, пахыллар.
Ә һ м ә з—ән гүввәтли, ән мөһкәм.
Ә һ м ә з и - т а ә т—чох итаәт, чох ибадәт.
Ә һ р а р—һүррријјәтчиләр, һүрријјәтпәрвәрләр.
Ә һ ф а д—нәвәләр, өвлад, нәсил.
Ә ч ә б—тәәччүб; јахшы.
Ә ч ә м—фарс.
Ә ч з а—дәрман.
Ә ч и б—тәәччүблү, гәрибә.
Ә ч и н н ә—чинләр.
Ә ч р а м—чирмләр, чисимләр, каинатда олан күрәләр, улдузлар.
Ә ч с а м—чисимләр.
Ә ш ј а х—шејхләр.
Ә ш к, ә ш к и - т ә р—көз јашы.
Ә ш р а ф—шәрафәтли, һөрмәтли адамлар.
Ә ш х а с—шәхсләр; абырлы, һөрмәтли адамлар.
Ә 'д а—дүшмәнләр.
Ә 'з а—үзвләр.
Ә 'ј а н—буржуа вә феодал һөкумәтләриндә мәмләкәтин мө'тәбәр, варлы адамлары.
Ә' м а л—әмәлләр, ишләр.

Ж

Ж а л ә ч ә к а н—шеһ чәкмиш; јаш, көз јашы, ағлар.

Нәркиси-шәһлаләрин жаләчәкан олдуму?

З

З а и д—чох, артыг, зијадә.
З а и л—позулмуш, јох олмуш.
З а ј е—зај, тәләф, маһв.
З а л и м а н—залымлар, рәһмсизләр.
З а р—инләјән, ағлајан.
З е ј—харичи көрүнүш, гијафә, мүхтәлиф ичтимаи тәбәгәләрин өзүнә мәхсус кејими.
З е ј б ә г—чивә.
З е ј ф—гонаг.
З е ј ф ч ә к м ә к—гонаг етмәк.
З ә б а н—дил.
З ә б у н—зәиф, күчсүз, гүввәдән дүшмүш.
З ә в а л—јох олма, маһв олма.
З ә в ә ч а т—арвадлар.
З ә в и ш а н—шан вә шәрәф саһиби, адлы-санлы.
З ә к а в ә т—зәкилик, габилијјәт, исте'дад.
З ә к а т—шәриәтә көрә бир адамын мал-дөвләтинин һәр ил јохсуллара верилмәли олан гырхда бир һиссәси.
З ә н—арвад, гадын.
З ә н ә х д а н—чәнә; чәнәдә олан чухурчуг.
З ә р д—сары, солғун.
З ә р ә ф ш а н—гызыл сачан.

З ә р н и к а р—гызыл су илә нахышланмыш, зәр нахышлы.
З ә р р и н—гызыл, гызылдан.
З ә ' ф—зәифлик, күчсүзлүк.
З и б ә с—хејли, о гәдәр, чох.
З и н ә т—бәзәк, јарашыг.
З и н ә т и - т ә н—бәдәнин, вүчудун бәзәји, јарашығы.
З и к р—аллаһ вә пејғәмбәрләрин адларыны тәкрар-тәкрар сөјләмә.
З и л л—көлкә.
З и н һ а р—аман, еһтијатлы ол, чәкин.
З и ш а н—шанлы.
З и ш ә р ә ф—шәрәф саһиби.
З ө в р ә г—гајыг, балача кәми.
З ө в р ә г н и ш и н—гајыгда отуран.
З ө в ч—әр.
З ө һ д—заһидлик, һәјатыны ибадәтлә кечирмә.
З ү м р ә—чамаат; груп, синиф.

И

И а н ә—көмәк, јардым.
И б а—гәбул етмәмә, наразылыг.
И б а р ә т—1. ибарәли сөзләр. 2. кәлам, аталар сөзү.
И б г а—әбәдиләшдирмә, даими етмә.
И б з а л—әсиркәмәмә, истәнилән гәдәр сәрф етмә.
И г б а л—талејин күлмәси, бәхтин ачылмасы; јахшы бәхт.
И г д а м (етмәк)—мәгсәдә чатмаға чалышмаг, истәдијини әлдә етмәјә сә'ј етмәк.
И г т и д а р—гүввәт, күч, гүдрәт.
И г т и з а—лазым олма, зәрури олма, тәләб олунма.
И ғ в а—аздырма, јолдан чыхартма.
И ғ ф а л—алдатма, аздырма, јолдан чыхартма.
И д б а р—бәдбәхтлик, талејин дөнүклүјү.
И д р а к—дәрк етмә, анлама.
И з д и ј а д—артырма, чохалтма.
И з з—шәрәф, иззәт.
И з з ә т—әзизлик.
И з т и р а р—еһтијач, зәрурәт, чарәсизлик.
И з ' а н—итаәт етмә, бојун әјмә, үрәкдән табе олма; фәрасәт.
И к р а м—һөрмәт, әзизләнмә, еһтирам.
И к р а һ—ијрәнмә, нифрәт.
И к р а һ р ә с а н—ијрәнч, мәнфур, нифрәт ојадан.
И л л ә т—хәстәлик, азар.
И м д а д—көмәк, јардым.
И м р а н—абаданлыг, тәрәгги, рифаһ.
И м ' а н—диггәтлә бахма, әһәмијјәт вериб диггәт етмә.
И н а н—чилов, јүјән.
И н г и ј а д—итаәт, бојун әјмә, табе олма.
И н к и с а р—гәлби сыныглыг, руһ дүшкүнлүјү.
И н т и һ а—сон, сон дәрәчә, сонадәк; г ү р у р и - и н т и һ а с ы н д а н—артыг дәрәчәдә гүрурундан, гудурғанлығындан.
И н т и ш а р—јајма, һәр кәсә билдирмә, ағызлара салма.
И н ф а г—хәрч, хәрчләмә, сәрф етмә.

И н ф и а л—ачылыг, изтираб.
И р а д—кәтирмә, нәгл етмә, сөјләмә.
И р а н и н и ж а д—әсли-нәсәби иранлы олан.
И р з—һәја, намус, гејрәт.
И р с а л ә—«рисалә» сөзүнүн халг дилиндә тәләффүзү; елмә, фәннә вә дини мәсәләләрә аид китабча.
И р т и к а б—пис иш көрмә, күнаһ ишләмә.
И р т и һ а л—өлмә, дүнјадан көчмә.
И р ф а н—билик, мә'рифәт.
И р ш а д—доғру јолу көстәрмә, доғру јола апарма, јөнәлтмә.
И с а'л—иришдирмә, чатдырма, васл етмә.
И с а р—гурбан етмә, фәда етмә.
И с м ә т—намус, һәјалылыг, гадынлыг пәрдәси.
И с т а д ә—дајанмыш, јериндә мөһкәм дурмуш.
И т т и һ а д—бирлик, иттифаг.
И ф н а—јох етмә, мәһв етмә.
И ф ф ә т—*бах:* исмәт.
И х л а с—сәмимијјәт.
И х т и ј а р—сечмә, бирини үстүн тутма.
И ч а б ә т—бир јерә дә'вәти гәбул едиб кәлмә.
И ч л а л—чәлал, бөјүклүк, әзәмәт.
И ч т и н а б—чәкинмә, пәһриз етмә.
И ч т и һ а д—сә'ј вә гејрәт.
И ш а н—руһани.
И ш р ә т—ички әјләнчәси, кеф мәчлиси.
И ш т и б а һ—шүбһә, үмидсизлик.
И ' л а—јүксәлтмә, учалтма.

Ј

Ј а р а н—достлар, ашналар.
Ј а һ у—ај аллаһ!
Ј е к б а р—бирбаш, бирдәфәлик.
Ј е к с а н—бәрабәр, тај.
Ј е к с ә р—башдан-баша, бүсбүтүн, тамамилә.
Ј ә ғ м а—гарәт, талан.
Ј ә м и н—сағ тәрәф.
Ј ә с а р—сол тәрәф.
Ј ы л д ы з—Истанбулда османлы султанларынын сарајы.
Јылдыздакы... јылдыздакы тә'мирләрим, һејф!
Ј ө в м ә н - ф ә ј ө в м ә н—күндән-күнә, күнбәкүн.

К

К а к ү л—сач, зүлф.
К а н—мә'дән, мә'дән јери.
К а р—иш, һәрәкәт, әмәл.
К а р к ә р—фәһлә, ишчи.
К а һ и л—ағыртәрпәнән, гајғысыз, фәрсиз.
К а ш а н ә—ев, мүлк, имарәт.

119—20

Кеј—ки еј.
Кејл—өлчү аләти, тахыл өлчмәк үчүн габ.
«Кејфә ма јәша»—нечә кефи истәјир; өзбашыналыг.
Кејфијјәт—1. бир һадисәнин баш вериб чәрәјан етмәси. 2. нечәлик.
Кәвакиб—улдузлар.
Кәлал—чансыхычы, гүссә, әләм.
Кәлам—сөзләр, нитг, дил.
Кәләф—еһтирас, мүбтәлалыг; долашыглыг.
Кәм—аз, кәдәк.
Кәмалат—«кәмал»ын чәми.
Кәмали-јә'с (илә)—бөјүк гәм, кәдәр ичиндә.
Кәнди—өзү; кәндимә—өзүмә.
Кәрәм—чомәрдлик, аличәнаблыг; лүтф, мәрһәмәт.
Кәррү фәрр—һүчум-дөнүш, ирәли-кери, алма-вермә; һијлә.
Кәфаләт—замин олма, хәрчини, јахуд мәс'улијјәтини өһдәсинә алма.
Кәһварә—бешик; кәһварејн-наз—ушагларыны әзизләниб, охушаныб јатдыглары бешик.
Кәчмәдар—тәрс дөнән, нәһс.
Кәшти—кәми.
Кәштибан—кәмичи, кәми саһиби.
Кә'бә—Мәккә шәһәриндә мүсәлманларын зијарәт јери олан мәшһур бина.
Китабәт—јазма, јазмаг сәнәти; јазы-позу.
Кишвәр—вилајәт, өлкә, шәһәр, мәмләкәт.
Киштзар—тарла, зәми.
Көвсәр—дини е'тигада көрә чәннәт сују.
Кур—кор.
Кус—нағара, барабан.
Кудурәт—мәһзунлуг, гүссә, гәм.
Күллән—бүтүн, һамылыгда, үмумән.
Күн-фәјәкун—алт-үст, дармадағын.
Күтүб—китаблар.
Күфр—кафирлик, динсизлик.
Күфран—күфрләр; нанкорлуг, нашүкүрлүк.
Күфршијәм—*бах:* шијәм.
Күһсар—дағлыг, дағлар.

К

Кәр—әкәр, һәркаһ.
Кәрдән—бојун; кәрдән чәкмәк—дик дајанмаг.
Кәрм—исти.
Кәрмабә—һамам.
Киранлыг—баһалыг.
Киранмајә—гијмәтли, әзиз.
Кирәм—тутаг ки...
Киризан—гачмыш, кетмиш, јох олмуш.
Киришмә—наз, шивә, гаш-көз илә ишарәләр.
Кирјан—ағлајан, ағлар.
Кунә—нөв, чүр, чешид.
Куш—гулаг; куш ејләмәк—динләмәк.

Кушеји-чешм—көз учу.
Күзәр—кетмә, кечиб кетмә.
Күзәранлыг—кечинәчәк, мәишәт васаити.
Күлләфәшан—тез-тез чохлу күллә атан.
Күмнам—ады батмыш, јаддан чыхмыш, унудулмуш.
Күмраһ—азғын, дүз јолдан сапмыш.
Күркан—гурдлар, чанаварлар.
Күфтар—данышыг, данышма, сөз, мүбаһисә.
Күһәр—көвһәр, мирвари.

Л

Лаәгәл—азындан, ән азы, һеч олмаса.
«Лајәс'әлун»—сорушулмаз, суал едилмәз, мәс'ул олмајан.
Лалеји-нө'ман—лалә күлүнүн нөвләриндән, гызыл лалә.
Лаләкун—лалә рәнкиндә, ган рәнкиндә.
Ланә—јува.
Лаф—сөз; бош сөһбәт.
Лафи-дәһан—әмәлә кечмәјиб, јалныз дилдә галан сөзләр.
Ла һөвлә вә ла гүввәтә илла вә биллаһ—«аллаһдан башга һеч кимдә гүввәт вә гүдрәт јохдур».
Лаш—леш, чәмдәк.
Лејл—кечә; гара күн.
Лејк—лакин, амма.
Ләбриз—гырагларына гәдәр долу (каса вә с.).
Ләғв—бош сөз, чәфәнкијат; кәвәзә, бошбоғаз, наггал.
Ләззәтәфза—чох ләззәтли.
Ләјаг—ләјагәт, јарарлыг.
Ләјагәт—лајиг олма, бәјәнилмә.
Ләнк—ахсаг, чолаг.
Ләфз—мә'налы вә ја мә'насыз сөз.
Ләһв, ләһвүләәб—ојун, әјләнчә, фајдасыз иш.
Ләчачәт—тәрслик, инадкарлыг, кәчлик.
Ләшкәр—гошун, орду.
Лә'л—јагут, гырмызы гијмәтли даш; лә'ли-Јәмән—Јәмән јагуту, ә'ла јагут.
Лә'н—лә'нәт.
Лива—бајраг.
Лил'әчәб—тәәччүб олсун, әчәба.
Лисан—дил.
«Лисанүлғејб»—гејбдән кәлән сәс; мәшһур шаир Һафиз Ширазинин ләгәби.
Лоғаз—масгара, лоғаза гојулмаг.
Лө'бәт—ојунчаг, кукла; *мәч.* көзәл, гәшәнк.
Лө'лө'—инчи, дүрр; лө'ләи-тәр—тәзә инчи.
Луғат—луғәтләр, сөзләр; бәзәкли ифадәләр, ибарәләр.
Луһум—әтләр, әтли јемәкләр.

М

Мабејн—ара, аралыг, ики шејин, јахуд ики шәхсин арасы.
Мадәр—ана.
Мадәри-нalan—ағлајан, инләјән ана.
Маил—әјилмиш, мејл едән.

Маjә—маја, мал; сәрмајә.
Малик—саһиб, јијә.
Манәнд—бәнзәр, бәрабәр олан, тај.
Мар—илан.
Марфаш—мәфрәш, јорған-дөшәк јүкләнән бөјүк чувал.
Маһ—ај.
Маш—мүлк-маш; мал-дөвләт.
Мејкусар—шәраб досту, ејш-ишрәт јолдашы.
Меһр—мәһәббәт, севки.
Мәадин—мә'дәнләр.
Мәбләғ—мүәјјән мигдарда пул.
Мәварис—мираслар; мирас саһибләри.
Мәгам—мөвге, мәнсәб, рүтбә; дурулан јер, јашанылан јер.
Мәгбәрәлик—гәбристанлыг.
Мәгсуд—мәгсәдләр. Лакин дилимиздә, о чүмләдән Сабирдә тәк, jә'ни «мәгсәд» мә'насында да ишләнир.
Мәгтул—гәтл едилмиш, өлдүрүлмүш.
Мәгтулән—өлдүрүлмүш олараг.
Мәдарис—мәдрәсәләр, мәктәбләр.
Мәдрәсә—мәктәб.
Мәзәлләт—алчаглыг, е'тибарсызлыг, һәгарәт.
Мәзмум—ејибли, данлаглы, пис, мәзәммәтли.
Мәзрәә—экин, тарла.
Мәзрәәчат—экилмиш јерләр вә шејләр.
Мәкатиб—мәктәбләр.
Мәкәс—чибин; мәкәси-нәһл—ары.
Мәлал—сыхынты, гүссә, гәм.
Мәламәт—мәзәммәт, тә'нә, данлаг.
Мәләксурәт—мәләк кими көзәл.
Мәләк'еһтишам—мәләкләр кими дәбдәбәси, тәнтәнәси олан.
Мәл'әнәт—лә'нәтләмә; лә'нәтә лајиг иш.
Мәмат—өлүм.
Мәнал—мал-мүлк, вар-дөвләт.
Мәнам—јуху, рө'ја.
Мәнзур—нәзәрә алынан, нәзәрдә тутулан.
Мәнфа—сүркүн јери.
Мәрам—арзу, истәк, мәгсәд.
Мәратиб—мәртәбәләр, рүтбәләр, јүксәк вәзифәләр.
Мәрәз—хәстәлик.
Мәса—ахшам.
Мәсаил—мәсәләләр, мөвзулар.
Мәсаһәт—јерләр, әрази, јерин сәтһи; елми-мәсаһәт—һәндәсә.
Мәсдуд—бағлы, бағланмыш, сәдд чәкилиб гапанмыш.
Мәскән—јер, јашајыш јери, мәкан.
Мәснәд—мәгам, мөвге, бөјүк мәнсәб.
Мәснуи—сүн'и, техники јолла едилән.
Мәстанә (олмаг)—нәш'әләнмәк, вәчдә кәлмәк; ағлы чашмаг.
Мәстанәрәвиш—сәрхош кими јеримә, сәрхош кедиши.
Мәсхәрәчүнбан—масгара едән, ојунбаз.
Мәс'әдәт—хошбәхтлик, сәадәт.
Мәтруд—говулмуш, рәдд едилмиш.

Мәфзул—ашағыда олан, алчагда дуран, фазил олмајан.
Мәфсәдә—фитнә, фәсад, интрига.
Мәхфи—кизли.
Мәһабәт—һејбәтли, әзәмәтли көрүнүш, тәшәххүс.
Мәһасин—быг-саггал.
Мәһбуб—севкили, севилән.
Мәһдуд—һудуда салынмыш, әтрафы иһатә едилиб һүдудланды-рылмыш; дар дүшүнчәли.
Мәһәл—бир шејин јери, вахты, гајдасы.
Мәһзәр—1. бир шејин олдуғу јер, һүзур јери. 2. габаг, өн; мәһзәримиздә—габағымызда, гуллуғумузда.
Мәһфил—мәчлис, чәмијјәт, јығынчаг јери.
Мәһшәр—гијамәт.
Мәчази—гејри-һәгиги, дүз олмајан, көрүндүјү кими дејил.
Мәчлуб (олмаг)—мејл етмә, чәзб вә чәлб олунма.
Мәчмәр—ичиндә од јандырылан габ, кечмишдә әтирли маддәләр јандырмаг үчүн чиһаз.
Мәчмуә—мәчмәји.
Мәшәггәт—әзијјәт, үзүнтүлү зәһмәт.
Мәшј—јериш, јүрүш.
Мәшрәб—тәбиәт, адәт, хасијјәт, әхлаг.
Мәшрутәпәнаһ—мәшрутә гурулушуна сығынма, мәшрутәчилијә табе олма.
Мәшру'—гануни, шәриәтә ујғун.
Мә'ва—јер, јурд, мәкан, пәнаһкаһ, сығыначаг.
Мә'лумләр—мәшһур, бөјүк, адлы адамлар.
Мә'руф—мәшһур, шөһрәтли.
Мә'сум—күнаһсыз, тәмиз.
Мә'шәр—чәмијјәт, халг күтләси, инсанлар.
Мигдар—гәдр-гијмәт, һөрмәт.
Мизан—тәрәзи, гапан.
Микнәт—күч, бачарыг, гүдрәт.
Миләл—милләтләр, халглар.
Минвал—тәрз, јол, сурәт; бу минвалла—бу јолла, белә, бу чүрә.
Минһејси-зәкат—зәкат чәһәтиндән, зәкат үзрә.
Мирза—савадлы, јазы билән, јазы ишини апаран.
Мискин—јохсул, фәгир, ачиз.
Миһән—мөһнәтләр, дәрдләр, әзијјәтләр.
Мозалан—ешшәк милчәји, киковун.
Мөвһум—бош хәјал, јалан тәсәввүр.
Мөвч—далға, ләпә.
Мөһлик—тәһлүкәли, һәлак едичи.
Мөһнәтзәдә—башы бәлалы, мүсибәтли.
Мөһтәшәм—еһтишамлы, һөрмәтли, шәрәфли, севилән.
Му, муј—түк, сач, зүлф.
Мумјај—сыныг сүмүкләри битишдирмәк үчүн сүртмә дәрманы.
Мунис—јахын дост, әзиз јолдаш, әнис.
Мур—гарышга.
Муамилә—рәфтар, әлагә.
Мубаһат—ифтихар, фәхр, өјүнмә.
Мугәддәр—гисмәт.

Мүгәjjәд (еләмәк)—бағламаг, азадлығыны алмаг.
Мүгәллид—тәглид едән, бирисинин тәблиғатына инаныб онун далынча кедән, ону јамсылајан.
Мүгәффәл—гыфылланмыш; бағланмыш, чадуја, тилсимә салынмыш.
Мүзәффәркуш—Мүзәффәри өлдүрән, јә'ни Мүзәффәрәддин шаһын вердији мәшрутиjјәти мәһв едән.
Мудам—һәмишә.
Мүәддәб—әдәбли, тәрбијәли.
Мүәззәз—әзизләнмиш, иззәтли, чох һөрмәтли.
Мүәмма—билмәчә, мә'насы чәтин анлашылан сөз; сирр.
Мүәммәм—әммамәли, башында әммамә.
Мүзәввир—һијләкәр, сахтакар, јаланчы.
Мүзтәр—бичарә, фағыр.
Мүкәддәр—кәдәрли, гәмли.
Мүлһид—аллаһсыз, аллаһа инанмајан, динсиз.
Мүмтәнә'—гадаған едилмиш, әлчатмаз, мүмкүн олмајан шеј.
Мүнафат—ујмамазлыг, зиддиjјәт, мүхалифлик.
Мүнафиг—хаин, сатгын, икиүзлү.
Мүнсиф—инсаф саһиби, әдаләт тәрәфдары.
Мүнтәзәм—интизамлы, дүзкүн, өз јолунда.
Мүн'им—не'мәт верән, һәр кәси једириб-ичирән.
Мүраат—риајәт етмә, бахма, көзләмә.
Мүрғ—гуш; мүрғи-сәһәр—сәһәр гушу, хоруз.
Мүрған—гушлар.
Мүрәттәб—тәртиб едилмиш, дүзүлмүш.
Мүрид—бир шејхин шакирди.
Мүртәкиб—пис, јарамаз иш едән, чәзаја лајиг һәрәкәт едән.
Мүсават—бәрабәрлик.
Мүсәлла—јај гураг кечиб узун мүддәт јағыш јағмадыгда руһаниләрин башчылығы илә сәһраја, чөлә нүмајишә чыхмаг, аллаһдан јағыш истәмәк мәрасими.
Мүсибәтза (j)—мүсибәт доғуран, фәлакәт кәтирән.
Мүслим—мүсәлман.
Мүстәгбәл—кәләчәк.
Мүстәгиллән—сәрбәст, азад олараг, өз башына.
Мүстәмәндан—бичарәләр, заваллылар, јохсуллар.
Мүстәһәг—һәгги олан, лајиг олан.
Мүтәзанд—артма, чохалма; артыг, чох.
Мүтәнчәм (әсли: мүтәнчән)—тавада гызардылмыш, говрулмуш, гызартма, бозартма.
Мүтәһәммил—тәһәммүл едән, сәбирли.
Мүфәттин—фитнәкар, арагызышдыран, чуғулчу.
Мүфсид—фитнәкар, фәсад төрәдән.
Мүхалиф—зидд, әкс, бәдхаһ.
Мүһал—чох чәтин, мүмкүн олмајан шеј.
Мүһәjја—һазыр, һазырланмыш, тәдарүк едилмиш.
Мүһәррир—јазычы, журналист.
Мүчаз—һалал, шәриәтә ујғун; әһли-мүчаз—һалал тәрәфдары.
Мүчаһид—мүбариз, дин уғрунда чарпышан, еһтирасла вурушан.
Мүчтәһид—Гур'андан мә'налар вә ганунлар чыхара билән; шиәләрин алими.
Мүштаг—чох истәјән, чох шөвгә дүшән, һәвәсә кәлән.

Н

Набәкар—јарамаз, шулугчу.
Набәшүур—ағылсыз, шүурсуз, ганмаз.
Нај—неј, гамышдан чалғы аләти.
Накәһ—бирдән, гәфләтән.
Накәһан—бирдән-бирә, көзләнилмәдән.
Налан—налә едән, ағлајан.
Нам—ад; нам алмаг—шөһрәтләнмәк, ад газанмаг.
Намвәр—адлы-санлы, шөһрәтли.
Намә—мәктуб.
Намүсәлман—кафир.
Нан—чөрәк.
Нар—од, атәш.
Нас—чамаат, халг, әһали.
Насыл—нечә.
Нахәләф—атасына чәкмәјән, атасы кими олмајан, хејирсиз.
Начар—чарәсиз, мәчбур.
Нејистан—гамышлыг.
Нәбәрд—һәрб, чәнк, мүһарибә.
Нәва—аваз, сәс, сәда, фәрјад.
Нәгз—позма, ләғв етмә (мүгавиләни вә с.).
Нәғз—нәфис, көзәл.
Нәдамәт—пешманлыг.
Нәзәркаһ—бахылан јер, тамаша едилән јер.
Нәзарә—бахма, нәзәр етмә, тамаша етмә.
Нәзәри-халг—халгын көзү.
Нәмәк—дуз.
Нәркиси-шәһла—көз, көзәл ала көзләр.
Нәфх—үфләмә, нәфәслә мусиги аләтини чалма.
Нәфси-әммарә—инсаны пислијә јөнәлдән шәһвәт, күчлү еһтирас.
Нәф'—фајда, хејир.
Нәһв—синтаксис.
Нәһл—ары.
Нәчасәт—мурдарлыг.
Нәшр—јајма, һәр кәсә билдирмә.
Нигаб—үз өртүјү.
Ниәм—не'мәтләр, көзәл јемәкләр.
Низар—зәиф, күчсүз, арыг; чисми-низар—зәиф бәдән.
Нијаз—дуа еләмә.
Нијајиш—тә'риф, хејир-дуа, мәдһ.
Нијран—одлар, чәһәннәм.
Никбәт—бәдбәхтлик, талесизлик.
Никмәал—јахшы мә'налы, јахшы мәзмунлу.
Нику—јахшы, хош, хошакәлән.
Никар—севкили, көзәл, дилбәр.
Никәһбан—көзәтчи, гараулчу.
Нимхиз—һөрмәт үчүн әјилмә, јарымгалхма, тә'зим.
Ниса—гадын, арвад.
Нисван—гадын, гыз; мәктәби-нисван—гызлар мәктәби.
Нисбәт—әлагә, мәнсубиjјәт.
Нисф—јары, јарым; нисфи—јарысы.
Нифаг—икиүзлүлүк, хәјанәт, заһирдә мүсәлман, әслиндә кафирлик, бирлији позмаг.

Нифас—јени доган арвaддан ганахма.
Нөв—јени, тәзә.
Нөвзад—јени доғулмуш.
Нөврәстә—јенијетмә, кәнч.
Нөвсахтә—јенијетмә, јени чыхмыш.
Нун—әрәб әлифбасында «н» һәрфинин ады, әјри, бүкүк шәкилдә (ن) јазылдығы үчүн Сабир бүкүк бели она бәнзәдир. Әлиф (ә) дүз (ا) јазылдығы һалда «н» әјри, бүкүк олур. «Әлифләр дөндү нун олду» дедикдә, шаир: «дик белләр бүкүлдү» демәк истәјир.
Нурул'үјун—көзләр ишығы; әзиз, севимли.
Нүбүввәт—нәбилик, пејғәмбәрлик.
Нүктә—инчә вә дәрин мә'на, инчә фикир, кинајә, јахуд ишарә илә анлашылан мә'на, фикир.
Нүмајан—көрүнән, көз габағында олан.
Нүчәба—нәчиб адамлар, әсилзадәләр.

О

Он—о; он ки—о ки, о адам ки.
Онвәрсәт—Университет.

Ө

Өвбаш—гара чамаат, авамлар, сәфилләр, аваралар, оғрулар.
Өвза'—вәзијјәт, һал.
Өврад—тәкрарларла сөјләнән һәр һансы бир дуа, Гур'ан ајәси.
Өвтан—вәтәнләр.
Өвһам—вәһмләр, шүбһәли шејләр, хәјаллар, батил фикирләр.
Өвч—ән јүксәк нөгтә; өвчи-фәза—көјүн әнкинликләри.

П

Пајан—сон, ахыр, нәһајәт.
Пајдар—даими, сабит, мөһкәм.
Пајә—дәрәчә, мәртәбә, мөвге, мәнсәб.
Пајә бәпајә—дәрәчәдән-дәрәчәјә, јүксәлә-јүксәлә.
Пакизә—тәмиз, сәлигәли, дәјәрли.
Памал—мәһв олма, тапдаланма; әлдән кетмә.
Парә, пара—пул.
«Пасылјан»—сүркүн.
Ишини гәт' едә диван, оласан әһли-пасылјан.
Пејкәр—үз, сифәт, бәниз, бәдән.
Пәдәр—ата.
Пәдәран—аталар.
Пәдәранә—атаја лајиг, атаја мәхсус, аталыг.
Пәк—чох.
Пәкеј—чох јахшы, башүстә.
Пәнаһ—сығынма, далдаланма.
Пәнбә—памбыг.
Пәнд—өјүд, нәсиһәт.

Пәр—ганад, ләләк.
Пәрпуч—гырыб мәһв етмә, сындырма, јох етмә.
Пәрхаш—дава, вурушма, говға.
Пәсәр—оғул.
Пир—1. гоча; пиру чаван—гочалар вә кәнчләр, һамы.
Та едәләр пиру чаван сулһ, сулһ. 2. рәһбәр.
Пирајә—зинәт, бәзәк.
Пистан—мәмә, әмчәк.
Јанды аналар синәси, пистан да јананды.
Пишкаһ—өн тәрәф, габаг тәрәф.
Пүјһан—кизли.
Пүр—долу.
Пүхтә—бишмиш, бишкин; тәчрүбәли.

Р

Раз—сирр.
Разиг—рузг верән, рузи верән.
Раһ—јол.
Раһи—јолчу, кедән.
Раһнүмун—јол көстәрән, рәһбәр, бәләдчи.
Рәван—кедән.
Рәван—ахма, ахар кими кетмә; јола дүшмә; дурухмадан, сәрбәст (охума).
Рәгәм—јазма, јазы.
Рәғмән—гаршы, екс.
Рәнк—һијлә, мәкр, алдатма.
Рәнкин—анлашылмаз, чәтин; мүхтәлиф; парлаг.
Рәнч—әзијјәт, зәһмәт.
Рәнчур—хәстә, азарлы.
Рәф'—галдырма; ләғв етмә, ләғв едилмә.
Рәхнә—зәрәр, зијан, хәләл.
Рәһкүзәр—кечид, кечилән јер.
Рәһнүмун—јол көстәрән.
Рәшадәт—мәрдлик, икидлик.
Рәшк—гысганма, гибтә.
Рә'јәт—бајраг, әләм.
Риза—разы, хошнуд.
Һеч олмарам риза ола тәһсин мәним гәдәр.
Ризван—чәннәтин гапычысы олан мәләк.
Ризг—јемәк, азугә, рузи.
Ријази, елми-ријази—ријазијјат.
Рикаб—үзәнки.
Рисман—сап, ип.
Риһләт—өлмә, дүнјадан көчмә.
Риш—саггал.
«Риши ки, бәрәнк әлх»—саггал ки, һәнаја-рәнкә галды, ин фырыгдыр.
Риштә—ип, бағ; *мәч.* рабитә.
Онларла вәсл риштеји-пејманын еј ләрәм.
Рүбәһ—түлкү.

Р у б ә р у—үз-үзә, үзбәүз.
Р у, р у ј—үз, сифәт.
Р у з ә д а р—оручтутан.
Р у з—күн; р у з и - ә з ә л д ә н—әзәл күндән.
Р у м ј а н (русча «румяна» сөзүндән)—әнлик.
Етдин сачыны «гуфрават», урдун үзә «румјан».
Р ү б б—ширә, бә'зи мејвәләрин гајнанмыш ширәси; р ү б б и - б и ј а н—бијан ширәси.
Р ү б у б и ј ј ә т—аллаһ, улуһијјәт.
Р ү з у ш ә б—кечә-күндүз, һәмишә.
Р ү с т ә м и - д ө в р а н—һамыдан күчлү. (Мәшһур әфсанәви пәһләван Рүстәми-Залдан кинајәдир).
Р ү с у м—адәт, ән'әнә, ичтимаи гајдалар.
Р ү т б ә—дәрәчә, ләјагәт, јүксәк мөвге.
Р ү ф ә г а—рәфигләр, достлар.
Р ү х—јанаг, үз.
Р ү х с а р—үз.
Р ө в ш ә н—ишыглы, ајдын.
Р ө в н ә г—парлаглыг, көзәллик; р ө в н ә г и - к а р—ишин јахшылығы, мәгсәдә ујғунлуғу.

С

С а б и г—кечмиш.
С а б и т г ә д ә м—сәбатлы, давамлы, сөзүндән дөнмәјән.
С а д и р—чыхан, чыхарылан, зүһур едән.
С а з и ш—ујғунлуг, ујма.
С а и л—диләнчи.
С а и л ә—диләнчи гадын.
С а ј ә—көлкә.
С а л е һ—дин, шәриәт тәләбләринә садиг.
С а л и м—сағ, саламат.
С а м а н—сәрвәт, дөвләт, зәнкинлик, мал-мүлк; тәртиб, низам.
С а р и—сирајәт едән, нүфуз едән.
С а р и ј ә—сирајәт едичи, бириндән биринә кечичи.
С а һ ә т—саһә, ачыглыг, мејданын ичи.
С а ш—сач, зүлф; б а ш л а р ы с а ш д ы—башларына сач гојандырлар; *мәч.* динсиздирләр, азғындырлар.
Сөзләри доғру исә дә, башлары сашды, гојмајын!
С е ј д—ов.
С е ј л а н—чәрәјан, ахынты.
С е ј р а н—кәзиб долашма.
С е ј ф—гылынч.
С е ј ф ү л ' ү л ә м а—алимләрин устасы, үләманын башчысы.
С ә б а һ ә т—көзәллик, с ә б а һ ә т л и—көзәл, көјчәк.
С ә б б а ғ—бојагчы.
С ә г ә р—чәһәннәм.
С ә д—јүз, јүз дәфә.
С ә д д—бағлама, гапама.
С ә з а—лајиг.
С ә з а в а р—лајиг.
С ә ј ј а д—овчу.

С ә л а т—намаз.
С ә л б—зорлама, гапыб алма, гарәт етмә.
С ә л ә ф—ата-баба, әчдад.
С ә л и б—хач; д ә ' в а ј и - С ә л и б—Сәлиб мүһарибәси.
С ә м ә н—јасәмән күлү.
С ә н а—дуа-сәна, дуа етмә, јахшылыға данышма.
Далда гејбәт, үздә сәна етмәрәм.
С ә н а—ачы биткидән дәрман.
С ә н а н - м ә к и, сәнамәрмәки (әслиндә: сәнан-Мәкки)—јарпағындан ишләтмә дәрманы һазырланан вә мүхтәлиф чинсләри олан битки.
С ә н а х а н—тә'рифләјән, мәдһ едән.
С ә н ә м—бүтпәрәстләрин ибадәт етдикләри рәсм, чисим; көзәл, дилбәр.
С ә н к—даш.
С ә н к д и л—даш гәлбли, рәһмсиз.
С ә п ә л ә н к—јалтагчасына чапфәшанлыг едән; нөкәр.
С ә р—баш.
С ә р—баш. Сүрүнән, ојан-бујана гачан, *мәч.* јалтаг.
С ә р а—1. ев, мәнзил, јашајыш јери.
Сәнну сәраны сүпүрүб, касаны, габы үфүрүб... 2. јер, әрз, торпаг, сәманын мүгабили.
Сәрадән бир дәли шејтан дејир: инсанлар, инсанлар.
С ә р а п а—башдан ајаға, көкүндән, бүтүн.
С ә р а с ә р—башдан-баша, бүтүн.
С ә р б ә с ә р—башдан-баша; башдан ајаға; бүсбүтүн.
С ә р в—сәрв ағачы; бәдии әдәбијјатда, хүсусән ше'рдә мәчази олараг уча бојлу, бојлу-бухунлу көзәлләри билдирир.
Веј сәрв, нә хош чан алычы гәмзәләрин вар!
С ә р в г ә д (д)—бој-бухун, сәрв бојлу, сәрв кими бој.
С ә р в ә г т (олмаг)—бурада: ајыг олмаг, алданмамаг, инанмамаг.
С ә р в и - х у р а м—јүрүјән сәрв; көзәл, дилбәр.
С ә р д а р—командан, баш командан.
С ә р к ә ш (олмаг)—бөјүмәк, бој атмаг; мәшһур олмаг.
С ә р к ә ш т ә л и к—долашма, узун-узун кәзмә.
С ә р н и к у н—башы үстә чеврилмиш, деврилмиш, јерә вурулмуш.
С ә р р и ш т ә—ипин учу.
С ә р р и ш т е ј и - т ә д б и р—тәдбир ипинин учу (*мәч.*).
С ә р с ү ф р ә—сүфрәнин јухары башы; сүфрә үстү.
С ә р т и б—полковник.
С ә р у с а м а н—вар, мал-мүлк.
С ә р һ ә н к—сәркәрдә.
С ә т в ә т—шиддәтли һүчум, гүввәтли сычрајыш.
С ә ф а—сафлыг, сәмимијјәт; тәмизлик.
С ә ф а н и ш а н—сәфакәтиричи, зөвгверичи.
С ә ф а һ ә т ш и а р—сәфиһликдә мәшһур олан, сәфаһәт дүшкүнү.
С ә ф һ ә—өлкә, вилајәт; тәрәф; үз.
С ә һ м—пај, һиссә, гисмәт, нәсиб, бәһрә.
С ә һ н—һәјәт, мејдан, орталыг.
С ә һ н ә ч ә—балача сәһнә.
С ә ч д ә к а һ—сәчдә јери.
С ә ' ј ү т ә л а ш—чалышыб әлләшмә.

Сә'фәс—әрәбләрдә һеч бир лүғәти мә'насы олмајан, әлифба өјрәнмәк үчүн ујдурулмуш вә әлифбанын бүтүн һәрфләрини əhатә едән сәккиз сөздән бири. Гәрәшәт вә әбчәд дә беләдир.
Сибјан—кичик оғланлар, оғул ушаглары.
Сидг—доғру, дүзкүн, һәгигәт.
Сијаһ—гара.
Сијјәма—һәлә, хүсусилә, биринчи нөвбәдә.
Силал—сәллин чәми; сәлл—сәбәт, чанта; диләнчи чантасы.
Силсилә—зәнчир; бир-биринә бағлы, бир сырада дүзүлән; силсилеји-мүшки-тәр—көзәл, узун гара сачлар.
Силсиләчүнбан—көмәјә чағыран, һај-күј гопаран.
Симбәдән—күмүш бәдәнли, бәдәни күмүш кими ағ олан.
Симү-зәр—гызыл-күмүш.
Сипаһ—гошун, орду.
Сирәт—әхлаг, јашајыш тәрзи.
Сиришк—көзјашы; сиришки-ал—ганлы көзјашлары.
Ситајиш—һәддиндән артыг севмә, мәдһ етмә, тә'рифләмә.
Ситәм—чәфа, зүлм, һагсызлыг.
Ситәмкар—залым; чәрхи-ситәмкар—залым дүнја.
Сиччил—күја чәһәннәм оду илә бишмиш палчыгдан даш нөвү.
Совг—базар, мејдан.
Софи (вә ја суфи)—суфизм тәрәфдары; диндар, заһид.
Сөвг (етмәк)—јөнәлтмәк, көндәрмәк, сүрмәк; тәһрик етмәк, салышдырмаг.
Сөвкәнд—анд, анд ичмә.
Сөвм—оруч.
Сөвмәә—һүчрә; ибадәтказ, заһидләрин јашајыш јери.
Су—тәрәф, јан, чәһәт.
Сузан—јанар, јанан.
Сузиш—јанма, јахылма, әзаб; бөјүк ачы тә'сир.
Сур—бору (мусиги алəти); зијафәт, тој, шәнлик.
Сурәт—көзәллик; заһир тәрәф, көзә көрүнән тәрәф, «мә'на»нын әкси.
Сурәтнүма—тәсвир едичи, сурәт көстәричи, чанландырычы.
Суал—диләнмә, диләнчилик.
Субһанәкә—әһсән сәнә, афәрин сәнә, алгыш сәнә.
Сукун—дурма, сакин олма.
Сулук—бир ичтимаи тәбәгәјә дахил олма; мәсләк саһиби олма.
Сүммә—сонра.
Сухәнвәр—натиг, дилавәр; узундилли.
Сурур—шадлыг, фәрәһ, севинч.
Сурурабад—севинч, шадлыг јери, кејф-зөвг мәканы.
Сурх—гырмызы, ал.
Сухәндан—јахшы данышан.
Сүһуләт—асанлыг.

Т

Таб—гүввәт, тагәт.
Табу-тәван—гүввәт, тагәт.
Тагә-тагә—топ-топ (гумаш).
Тагәткудаз—тагәтдән салан, үзән.
Тағи—үсјанчы, түғјан едән.

Таәт—итаәт; ибадәт, пәһризкарлыг.
Таәткәһ—итаәт јери.
Тазәпәрәстан—јенилик тәрәфдарлары.
Талиб—тәләб едән, истәјән.
Тар—гаранлыг.
Тарач—талан, гарәт.
Тачдар—тач саһиби, падшаһ.
Тејр—гуш.
Тәбаәт—тәб' етмә, чап етмә, мәтбәә иши.
Тәбаһ—мәһв етмә, хараб етмә.
Тәбд'ил—дәјишмә.
Тәбәијјәт—табе олма, архасынча кетмә; тәбәәлик.
Тәбәр—балта.
Тәбл—тәбил.
Тәбхир—буғландырма, бухарландырма.
Тәванкәр—варлы, зәнкин.
Тәгва—аллаһ горхусу, мө'минлик.
Тәгрир—дил илә анлатма, ифадә етмә.
Тәғјир—дәјишмә, башга шәклә салма.
Тәғафүл—гәфләт, хәбәрсизлик, билмәзлик.
Тәәјјүш—јашама, кечинмә, мәишәт.
Тәәррүз—е'тираз, саташма, тохунма.
Тәзвир—һијлә, јалан, сахта иш гурма.
Тәзјид—артырма, чохалтма, зијадә етмә.
Тәзји'—зај етмә, тәләф етмә, горумајыб итирмә.
Тәзкар—зикр олунма, данышылма, дилә алынма.
Тәкәббүр—гүрур, ловғаланма, иддиа.
Тәкзиб—јалана чыхартма, рәдд етмә.
Тәкрим—һөрмәт етмә, бөјүтмә, бөјүк јеринә гојма.
Тәксир—артырма, чохалтма.
Тәкфир—кафир адландырма, динсизликдә тәгсирләндирмә.
Тәлвин—рәнкләмә, бојама.
Тәлгин—анлатма, руһуна кечирмә, зеһнинә јеритмә.
Тәллә—галаг.
Тәлләгтү—тәлаг верирәм, (арвады) бошајырам.
Тәлх—ачы.
Тәмкин—сәбат, мәтанәт.
Тән—бәдән, чисим.
Тәнәффүр—нифрәт етмә, ијрәнмә.
Тәнк—дар.
Тәранеји-әсиланә—әсилләр, аличәнаблар нәғмәси.
Тәрвич—рәвач вермә, ишә салма.
Тәрғиб—рәғбәтләндирмә, һәвәсләндирмә.
Тәрәкә—өлән адамын шејләри, мирас малы.
Тәрәһһүм—рәһм, ачыма.
Тәрзи-үмури-сәләф—ата-баба јолу.
Тәрчүман—тәрчүмәчи.
Тәсаһүб—јијәләнмә, саһиб олма.
Тәсәннүн—сүнниләшмә, сүнни олма, сүннилик.
Тәсниф—әсәр јазма, китаб тәртиб етмә.
Тәстир—пәрдәләмә, үстүнү өртмә.
Тәсхир—зәбт етмә, тутма.

Тәтһир—тәмизләмә, паклама.

Тәфриг—ајырма, сечмә, фәргләндирмә.

Тәфригә—ајрылыг, нифаг.

Тәфриһ—фәрәһләндирмә.

Тәфсил—узун изаһ, тәфсилат.

Тәфсир—изаһ, ачыб анлатма, шәрһ етмә.

Тәхриб—дағытма, хараба гојма.

Тәһарәт—тәмизлик, паклыг.

Тәһвилдар—кассир, хәзинәдар.

Тәһәссүр—һәсрәт чәкмә, һәсрәтиндә галма.

Тәһрис—һәвәсләндирмә, ширникләндирмә.

Тәһсил—газанма, әлә кәтирмә, һасил етмә.

Тәһсин—әһсән демә, тәгдир етмә, алгышлама.

Тәһт—алт.

Тәчдид—тәзәләмә, бир мәсәлә һаггында јенидән данышма.

Тәчәлла—зүһур етмә, әјан олма, парлајыб көрүнмә.

Тәшәјјө—шиәләшмә, шиә олма, шиәлик.

Тәшнәләб—сусуз, сусајан, сусамыш, додағы гурумуш.

Тәшхис—хәстәлијин нөвүнү дүзкүн мүәјјән етмә, диагноз.

Тә'бир—изаһ, ифадә.

Тә'дад—бир-бир, сајараг.

Тә'диб—әдәбли етмә, әдәб вә тәрбијә өјрәтмә.

Тә'зим—һөрмәт етмә, бир адамы бөјүк саныб гаршысында һөрмәтлә әјилмә.

Тә'јин—вәзифә, рол.

Тә'лим—елм өјрәтмә, билик вермә.

Тә'мир—1. абад.
Аја сәнә нә нәф'и ки, Иран ола тә'мир?
2. бина, имарәт, абадан ев.
Атәши-гәһрү гәзәблә јахдығын тә'мирләр.

Тә'чил—тәләсдирмә, тезләшдирмә.

Тибјан—изаһ, ифадә, тәдгиг едиб өјрәнмә.

Тиғ—гылынч.

Тилисмат—тилсимлә, чаду, сеһр кими јалан ишләрлә бир адамын ишини мүшкүлә салмаг хәјаллары.

Тимсал—бәнзәр, охшар.

Тир—ох.

Тираз—низам-гајдада, јахшы, бәзәкли.

Тирзән—охатан.

Төвгиф—дајандырылма, дајандырма, һәбс етмә.

Төвсән—ат.

Төвһид—тәклик, бирлик, аллаһын бирлијинә инанма.

Төһр—јујунмаг, тәмизлик көрмәк.

Тул—узун.

Туһаф—*бах:* түһәф.

Түғјан—азғынлыг, итаәтсизлик; дашгынлыг.

Тулу'—күнәшин доғмасы.

Түрфә-түрфә—јени-јени, гәрибә-гәрибә.

Түфулијјәт—ушаглыг.

Түһәм—төһмәтләр, мәзәммәтләр, тә'нәләр.

Түһәф—гәрибә, күлүнч, көрүлмәмиш шеј.

Түччар—тачирләр.

Ү

Үгаб—гарагуш, гартал.

Үгдә—дүјүн; чәтин мәсәлә, долашыг иш.

Үдәба—әдибләр.

Үзм—абыр, һөрмәт.
Үзмим әлдән кедәр, јазым, јазмајым?

Үзр—бәһанә, сәбәб.

Үјун—көзләр, бахышлар, нәзәрләр.

Үләма—алимләр, елм илә мәшғул оланлар; илаһијјат алимләри, руһаниләр.

Үлум—елмләр.

Үлфәт—меһрибанлыг, достлуг.

Үмдә—баш, биринчи, ән мүһүм, әсас.

Үмәна—бөјүкләр, назирләр, рәисләр.

Үмәра—әмирләр, һакимләр, әјанлар.

Үмидкаһ—үмид јери.

Үмм—ана; **үмми-хаган**—шаһ анасы.

Үмман—бөјүк дәниз, мүһит дәнизи.

Үммәт—диндашлар, ислам үммәти.

Үмур—ишләр; ихтијар, һүгуг.

Үмурат—әмрләр, ишләр, шејләр; әмр вермәк һүгугу.

Үнван—танынмалы ад, өјүнмәли ад; шөһрәтләндиричи сифәт.

Үнсијјәт—үлфәт, меһрибанлыг.

Үрәфа—арифләр.

Үрјан—чылпаг, лүт.

Үчрәт—әмәк һаггы.

Үшшаг—ашигләр.

Ф

Фагә—еһтијач, зәрурәт, јохсуллуг.

Фазил—фәзиләтли.

Фаиг—үстүн.

Фаидәбәхш—хејирли, фајдалы.

Фани—пуч, мүвәггәти, јохлуға кедән.

Фејз—мә'нәви хошбәхтлик; ләззәт, һәзз.

Фејзабад—фејз вә бәрәкәт јурду, не'мәт вә еһсан өлкәси.

Фејзијаб—фејз тапан, фејз алан, мә'нәви сәадәтә чатан.

Фе'л—иш; дилдә јох, фе'лдә, ишдә.

Фәваид—фајдалар, мәнфәәтләр, газанчлар.

Фәгиран—касыблар, јохсуллар.

Фәгр—јохсуллуг, касыблыг, фәгирлик.

Фәдаји—бир мәгсәд уғрунда өзүнү фәда едән, гурбан едән.

Фәзл—фәзиләт, мә'рифәт.

Фәзлә—нәчис.

Фәләгга—ортасында ики дешикдән ип кечирилмиш дәјәнәк: моллахана шакирдләринин вә башга мүгәссирләрин ајагларыны бу ипә салыб бурардылар вә чубугла дөјәрдиләр.

Фәләк—көј; заманә; чәмијјәт.

Фәләкрәф'әт—фәләк гәдәр уча, јүксәк.

Фәнакар—пис иш, ејибли һәрәкәт саһиби.

Фәнн—һијлә, кәләк, фәнд.

Фәрағәт—динчлик, раһатлыг, сакитлик.

Фәрамуш—унутма, јаддан чыхарма.
Фәрар—гачма, кизли гојуб гачма.
Фәраһәм—јығма, топлама, мәнимсәмә.
Фәрд—тәк, бирчә.
Фәрәһбиз—фәрәһләндирән, хошландыран.
Фәрзәнд—өвлад, оғул.
Фәрјадрәс—фәрјада чатан, көмәјә кәлән.
Фәрман—бујуруг, әмр; ганун.
Фәррарәлик—тез гача билмә.
Фәрсудә—әскимиш, солмуш, позулмуш.
Фәрхүндә—хошбәхт, уғурлу, мүбарәк.
Фәрш—дөшәмә, сәрмә.
Фәттан—фитнәчи, фәсад салан.
Филмәсәл—тутаг ки, мисал үчүн.
Каһ верир, филмәсәл, каһ нечин вермәјир?
Филфөвр—*бах:* фөврән.
Фирдөвс—чәннәт бағчасы, беһишт.
Фирәнки—авропалы; франсыз.
Фирузеји-чешм—көзүн фирузәси, *мәч.* мави көзләр.
Фиск—пис иш, әхлагсызлыг.
Фитва—руһани башчыларынын вердикләри һөкм, әмр, гәрар.
Фитрәт—тәбиәт, хасијјәт.
Фи'лукә фи'лул-һәрам—сәнин ишин һарамдыр.
Фөврән—дәрһал, сүр'әтлә, о саат.
Фөвт—мәһв олма, јох олма.
Фөһш—сөјүш, әдәбдән кәнар һәрәкәт, әхлага зидд ишләр.
Фузун—артма, чохалма; чох, артыг.
Фүруш—сатма, сатыш.
Фүсун—сеһр, чаду, әфсун.

Х

Хаб—јуху, јатма.
Хаган—шаһ, падшаһ, султан.
Хадимә—гуллугчу гадын.
Хак—торпаг; мүлк, дөвләт.
Хакдан—јер, дүнја, әрз.
Хали—бош.
Халисә—хүсуси әмлак.
Хамтәмә—тамаһда хамлыг едән, јерсиз тамаһа дүшән.
Хамуш (етмәк)—сакит етмәк, сусдурмаг; сөндүрмәк.
Ханә—ев; ханеји-виран—хараба галмыш ев, дағылмыш ев.
Ханәманхәраб—еви, аиләси дағылмыш, бәдбәхт.
Ханәсуз—ев јандыран, ев дағыдан.
Ханәхәраб—еви дағылмыш, бәдбәхт.
Хар—1. Һагир, зәлил.
Тез заманда вәтәни, милләти хар етмәлијиз.
2. тикан; хари-муғилан—тиканлы кол.
Хари-муғилан көрүрәм горхмурам.
Харичбәләд—шәһәрдән чыхарылмыш, говулмуш.
Хас—халис, тәмиз, саф.
Хасә—хүсусилә, әләлхүсус.

Хасү ам—бүтүн халг, дөвләтли вә касыб.
Хатимәбәхш—нәтичәли, сону хејирли.
Хачә—ага, сејид; мүәллим, мүдәррис.
Хејл—сувари, суварипләр, атлылар.
Хәбаис—хәбис ишләр, пис, јарамаз һәрәкәтләр.
Хәзан—пајыз.
Хәләлдар—*бах:* рәхнә.
Хәләф—өвлад, атанын јерини тутан.
Хәл'әт—рүшвәт.
Хәмуш—*бах:* хамуш.
Хәндан—күләр, күлән, шад.
Хәр—ешшәк, узунгулаг.
Хәрид—алма, сатын алма.
Хәсарәт—зәрәр, зијан; итирмә, удузма.
Хәтәрнак—горхулу, хаталы.
Хәтми—битки, дәрман биткиси, күлхәтми.
Хәфи—кизли.
Хәффашсифәт—бајгуша бәнзәјән, ишыгдан горхан, ишығы севмәјән, елм вә мәдәнијјәт дүшмәни.
Хизлан—көмәксиз, адамсыз галма, бәдбәхтлијә дүчар олма, гара күнә дүшмә.
Хирәсаз—буландыран, чашдыран.
Хисал—хисләтләр, тәбиәт, хасијјәт.
Хичләт—хәчаләт чәкмә, хәчиллик, утанма.
Хөвф—горху.
Худ—өзү; худ сән—өзүн; худ мән—өзүм.
Худсәр—өзбашына, өз билдијини едән.
Хунаб, хунаби-тәр—ганлы су; ганлы көз јашы.
Хунин—ганлы, гана булашмыш.
Хунинчијәр—чијәри гана дөнмүш, *мәч.* ашиг, вурулмуш.
Хунхар—ганичән, вәһши.
Хурам—саллана-саллана кәзмә, наз илә јеримә.
Хураман—наз илә салланараг јүрүјән; дилбәр, севкили.
Хуршид—күнәш.
Хүррәм—шад.
Хүрсәнд—разы салма, ганс етмә; хошнуд етмә.
Хүрушан—бағыртылы, курлајычы.
Хүтән—Чиндә шәһәрдир; көзәл гадынлары, ә'ла мишки вә көзәл көзлү чејранлары илә мәшһур олмушдур.
...зүлфү сәмән, көзләри аһуји-Хүтән.

Һ

Һади—доғру јол көстәрән.
Һаиз—саһиб олма, малик олма.
Һал—инди, бу күн.
Һаләт етмәк—һала кәлмәк, галхышмаг.
Һами—һимајә едән, мүһафизә едән.
Һамијан—һамиләр, һимајә едәнләр.
Һасил—мәһсул, әкиләи шејдән битән.
Һачәт—еһтијач, лүзум.

һ е ј к ә л—чиндән, һәмзаддан вә бәднәзәрдән горумаг үчүн ушагларын бојнуна асылан дуалы, мунчуглу асгы.

Сал бојнуна һејкәл,
Гој чинни муәттәл.

һ ә б б ә—дән, тахыл дәнәси; дирһәмин гырх сәккиздә бир һиссәси.
һ ә б б и - с ә л а т и н—битки, дәрман биткиси, кинә оту.
һ ә в а д и с—һадисәләр, вагиәләр.
һ ә в а л ә—биринин өһдәсинә бурахылма.
һ ә в а м—һәшәрат, сүрүнән һејванчыглар.
һ ә в в ә з—әрәб әлифбасында олан ики «һ»дән биринин ады: *һа-ју-һәввәз.*
һ ә г б и н—һәгигәти көрән.
һ ә г г ү л ф ү г ә р а—касыбларын, фағырларын һаггы, пајы.
һ ә г г ү л - ә м ә л—иш һаггы, зәһмәт һаггы.
һ ә г к у—доғру дејән, һәгигәт сөјләјән.
һ ә з ә н—һүзн, гәм, кәдәр.
һ ә з ә р—горху, чәкинмә.
һ ә л а в ә т—ширинлик.
һ ә л и л ә—тохумларындан дәрман һазырланан битки.
һ ә л һ ә л ә—«урра-урра», һојду-һојду.
Өзкәсинә ејләмә чох һәлһәлә.
һ ә м а г ә т—ахмаглыг, әбләһлик.
һ ә м а ј и л—бојундан асылан дуа; чијиндән ашырма.
Револверләр әлдә, һәмајил туфәнк.
һ ә м а н а—шүбһәсиз, јәгин ки.
һ ә м в а р ә—һәмишә, һәр заман, даима.
һ ә м г ә м—гәмдаш, гәмдә шәрик олан.
һ ә м д ә м—дост, јахын јолдаш; һ ә м д ә м и - р а з—сирдаш.
һ ә м д ү л и л л а һ—аллаһа шүкүр.
һ ә м ә ф к а р—бир фикирдә, бир рә'јдә, фикирдаш.
һ ә м з а д—авамларын инамынча, ушаг доғуланда онунла бәрабәр доғулан чин; о һәр вахт ушаға зијан вурмаға чалышыр.
һ ә м ј а н—ичиндә гызыл-күмүш пул сахланылан кәмәрә бәнзәр көн кисә.
һ ә м р е в и ш—һәмһәрәкәт, бир чүр тәрпәнән.
һ ә м с ә р—һәјат јолдашы, арвад, һ ә м с ә р и - м ә з л у м ә—зүлм олунан јазыг арвад.
һ ә м с и н н—јашыд, јашдаш.
һ ә н з ә л—ит хијары, ачы хијар, әбучәһл гарпызы.
һ ә н к а м—вахт, заман.
һ ә н у з—һәлә, һәлә дә, јенә, јенә дә.
һ ә р ә к а т—ишләр, һәрәкәтләр.
һ ә р к и з—һеч вахт, әсла.
һ ә р ч а ј и—авара, сәркәрдан, вејл.
һ ә с ә б ү л х а һ и ш—арзусу үзрә, истәдији кими.
һ ә с р ә т к ә ш а н—һәсрәт чәкәнләр, һәсрәтдә галанлар.
һ ә ш ә м—мөнјјәт, шаһын адамлары.
һ и д а ј ә т—доғру јолу ахтарма, доғру јола кирмә, доғру јол.
Пири-һидајәт дејә гандыглары.
һ и ј ә л—һијләләр.
һ и ј л ә т—һијлә, мәкр.
һ и к а ј ә т—һекајәләр, нағыллар.

һ и к м ә т—1. физика; фәлсәфә. 2. кизли сирр, анлашылмаз, билинмәз сәбәб.
Вермәјир, әлбәттә, бир һикмәти, сирри вар.
һ и л м—јумшаглыг, гәлби инчәлик.
һ и м ә м—һиммәтләр, сә'ј, гејрәт, ичтимаи фајдалы ишдә фәал чалышма.
һ и м м ә т—гејрәт, сә'ј.
һ и р м а н—мәһрум олма, мәһрумлуг.
һ и р с—шиддәтли арзу, тамаһ.
һ и ф з—сахлама, мүһафизә етмә.
һ и ч а б—пәрдә, утанма.
һ и ч а з и—һичазлы, әрәбистанлы; һачы.
һ о г г а—көһнә мәдрәсәләрдә, моллаханаларда гуру мүрәккәб лүләси.
һ ө в с ә л ә т ә н к—сәбирсиз, әсәби; даләшган.
һ ө ч ч ә т—дәлил, сүбут, шаһид.
һ у ш ј а р—ојаг, ајыг, шүурлу.
һ ү б б—мәһәббәт, севки, ешг.
һ ү з з а р—һазыр оланлар, мәчлисдә олан адамлар.
һ ү з у р—бир јердә һазыр олма, вар олма; өн, габаг; раһатлыг, асудәлик.
һ ү м а ј у н—шаһанә, мүбарәк, н а м и - һ ү м а ј у н—мүбарәк ад.
һ ү р у ф а т—һәрфләр, әлифба.
һүснү гүбһ—көзәллик-чиркинлик, јахшы-јаман.
һ у т т и—әрәб әлифбасында олан ики «һ»дән биринин ады: *һаји-һүтти.*
һ ү ч у м а в ә р—һүчум едичи, салдырычы.
һ ү ч ч ә—охунаны һечалара ајырма, һүччәләмә, гираәтин моллахана үсулу.

Ч

Ч а к е т м ә к—јыртмаг, чырмаг.
Ч а к ә р а н—нөкәрләр.
Ч а л а к—чәлб, бачарыглы.
Ч е ш м—көз.
Ч ә р ә к ә—балача китаб кими дәфтәр, дәрс дәфтәри.
Ч ә р х—каинат; фәләк; көј; дүнја; замана; бәхт, тале.
Бу чәрхи-ситәмкарын аман мәсхәрәсиндән.
Ч ә р х ә ч и—чәһрә әјирән; хәбәрчи, чуғул.
Ч ә р х и - ф ә л ә к—дөвран, заманәнин кедиши.
Ч и д ә—дүзәлтмә; тәртиб етмә, гондарма.
Ч и р к а б—мурдар су.
Ч ө һ р ә—үз.
Ч ө һ р ә т ә р а ш—үзүнү гырхдыран, быг-саггал гојмајан, мәч. мө'мин олмајан.
Ч у б—ағач, чубуг.
Ч ү—кими, бәнзәр.
Ч ү н—кими.

Ҹ

Ҹ а и з—ичазә верилмиш, рүсхәт верилмиш.
Ҹ а ј, ҹ а—јер, мәкан.
Ҹ а л и б—чәлб едән.

Чам—гәдәһ, пијалә; чами-Чәм—әфсанәви Чәмшид падшаһын гәдәһи.
Чамә—палтар, кејим.
Чансипәр—өзүнү гурбан едән, чаныны фәда едән; ашиг, мәфтун.
Чаншикар—чан овлајан, чан алан.
Чари—ахан, ахмагда олан.
Чаријә—кәниз, хидмәтчи гыз.
Чаһ—мәнсәб, јүксәк рүтбә, бөјүк мөвге.
Чеј—чызыг, һәдд.
Чәванбәхт—хошбәхт, иши уғурлу олан.
Чәдд—баба, атанын вә ананын атасы.
Чәдәл—чәкишмә, дидишмә, говға.
Чәдид, чәдидә—јени.
Чәлаләфза—чәлал артыран, даһа да чәлаллы, һөрмәтли едән.
Чәмал—үз, үз көзәллији.
Чәнабәт—гүслү лазым олан напаклыг.
Чәнк—дава-далаш, вурушма.
Чәранд—чәридәләр, гәзетләр, журналлар.
Чәри—чүр'әтли, гочаг.
Чәридә—гәзет.
Чәһд—сә'ј, чалышма.
Чибилли—тәбии, јарадылышда олан хассә.
Чида—мизраг, сүнкү.
Чидал—мүһарибә, говға, вурушма.
Чијәркушә—әзиз бала, истәкли өвлад.
Чилвә—көзәл, парлаг көрүнмә.
Чилд—көрүнүш, палтар, заһири чәһәт.
Чөвлан—долашма, кәзишмә, һәрләнмә.
Чөвф—ич; бошлуг.
Чуј—ахар су, арх, чај.
Чулфа—тохучу.
Чуш—чошма, дашма.
Чушү хуруш—чошма, гајнама, чошгун һәрәкәт.
Чушишбар—чошан, чошуб гајнајан, чошуб дашан.
Чүмлә—һамы, һамысы.
Чүнбүш—һәрәкәт, тәрпәниш.
Чүнүн—дәлилик, мәчнунлуг; дәли, мәчнун.
Чүст—чәлд, тез тәрпәнән, сүр'әтлә һәрәкәт едән.

Ш

Шаиг—шөвг вә һәвәс едән, бәрк истәјән.
Шајан—лајиг, дәјәр.
Шајәкан—лајиг.
Шајәстә—лајиг, јарашан.
Шакир—шүкр едән.
Шам—ахшам.
Шан—шөһрәт, е'тибар.
Шејда—ашиг, мәфтун, вурғун.
Шәб—кечә.
Шәбаһәт—бәнзәјиш, охшарлыг.
Шәби-еһсан—хејрат кечәси (ахшамы).

Шәғал—чаггал.
Шәјатин—шејтанлар.
Шәква—шикајәт.
Шәматәт—биринин башына кәлән бәлаја севинәрәк күлүб күј салма, та'нә етмә.
Шәмәндәфәр—гатар, дәмир јолу.
Шәмшир—гылынч.
Шәни'—пис, мәнфур, хәбис, мурдар һәрәкәт.
Шәракәт—шәриклик, шәрик олма.
Шәрар—гығылчымлар.
Шәрарә—гығылчым.
Шәрарәт—фәсадчылыг.
Шәрафәт—нәчиблик, һөрмәт, шөһрәт, шәрәф.
Шәрәр—гығылчым.
Шәрәфдар—шәрәф саһиби, һөрмәтли.
Шәрм—утанма; һәја етмә, ејиб билмә.
Шәфәггәт—шәфгәт, меһрибанлыг, ата-ана дујғусу кими тәмиз, сәмими севки.
Шәхсијјә—бир адамын нәфсинә, өз шәхси арзуларына аид олан.
Шәһд—бал.
Шә'н—ләјагәт, һејсијјәт, е'тибар.
Шивә—тәрз, төвр, әда.
Шијәм—шијмәләр, хасијјәтләр, тәбиәтләр; күфршијәмләр—кафир хасијјәтлиләр.
Шикар—ов, овлама.
Шири-жәјан—чошмуш, гәзәбләнмиш аслан.
Шириимәзаг (етмәк)—дамағыны ләззәтә кәтирмәк, зөвг вермәк.
Ширк—чохаллаһлылыг, бүтпәрәстлик; күфр.
Шоһәр—әр, арвады олан.
Шур—говға, мә'рәкә, курулту-патырты.
Шуридә—мүбтәла, ашиг, мәфтун.
Шуридәсәр—пәришан һаллы; *мәч.* ашиг, мәфтун, мүбтәла.
Шүру шәр—говға, күј-кәләк, зәрәрли иш, һәрәкәтләр.
Шүғл—иш, пешә, мәшғәлә.
Шүәра—шаирләр.
Шүкуһ—бөјүклүк, чәлал, әзәмәт, шөвкәт.
Шүун—шә'нләр.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Бөјүк сатирик 5
«Һопһопнамә»нин нәшри вә тәртиб принсиплəри . . 22

САТИРАЛАР

1906

Бир мәчлисдә он ики кишинин сөһбәти *(«Вәкил: Һәгсизә һәгли дејиб, бир чох күнаһа батмышам»)* 33
[Милләт нечә тарач олур олсун, нә ишим вар?!] . . 35
[Ол күн ки, сәнә халиг едәр лүтф бир өвлад] . . . 36
[Билмәм нә көрүбдүр бизим оғлан охумагдан?!] . . 38
[Маһи-Кән'анын батыб, еј пири-Кән'ан, гәм јемә!] . . 40
Гочалыгдан шикајәт *(«Әфсус гочалдым, ағачым дүшдү әлимдән»)* 41
Бакы фә'ләләринә *(«Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир имди»)* 42
[Чәһд ејлә, сән анчаг нәзәри-хәлгдә пак ол] . . . 44
[Етди бу фәләк һәр кәсә бир төвр јаманлыг] . . . 46
[Тәрпәнмә, амандыр, бала, гәфләтдән ајылма] . . . 48
Тәһсили-елм *(«Тәһсили-үлум етмә ки, елм афәти-чандыр»)* 49
Ата нәсиһәти *(«Бәсдир, еј оғул, бош јерә бу елмә чалышма»)* 51
[Аһ ејләдијим нәш'еји-гәлјанын үчүндүр] 53
«Һәјат»ын Коп-копуна чаваб *(«Бу тифл ки, нури-бәсәрү ширеји-чандыр»)* 55
Барышналара даир *(«Еј күл, нә әчәб силсилеји-мүшки-тәрин вар»)* 57
Чаваблар чавабы *(«Елм ајинеји-сурәти-һал иди нәдән бәс?»)* 59
Бакы пәһливанларына *(«Көнлүм буланыр кучәдә чөвланыны көрчәк»)* 61
[Адәтимиз даш иди дә'ва күнү] 63
Күпәкирән гарынын гызлара нәсиһәти *(«Гары нәнәнин сөзләрини санма чәрәндир»)* 64
Ушаглара *(«Еј милләтин үммиди, дилү чаны, ушаглар»)* 66
[Мән билмәз идим бәхтдә бу никбәт олурмуш] . . . 68
[Һәр нә версән, вер, мәбада вермә бир дирһәм зәкат] . 70
[Әл'аман, сәркәш олуб...] 71

1907

[Ејлә билирдим ки, дәхи сүбһ олуб] 73
[Еј фәләк, зүлмүн әјандыр...] 74
[Нолур ширинмәзаг етсә мәни һәлваји-һүрријјәт] . . 76
Нәфсин гәрәзи, әглин мәрәзи *(«Еј нәфс, фәрз билдијим үчүн нијајишин»)* 78
[Еј әзизим, хәләфим...] 80
Хәсисин һејфи, варисин кејфи *(«Еј пул! Еј зөвги-дилү руһи-тәнү гүввәти-чан!»)* 82
[Сәрадән бир дәли шејтан дејәр: инсанлар, инсанлар!] . 84
[Амалымыз, әфкарымыз ифнаји-вәтәндир] 85
Сәрһесаб *(«Сәс үчаламды, гојмајын!»)* 86
Ағлашма *(«Нә рәвадыр әгнијаләр баха ач галанә, ја рәб!»)* 88
Тө'меји-нәһар *(«Чығырма, јат, aj ач тојуг, јухунда чохча дары көр!»)* 89
[Вај, вај! Нә јаман мүшкүлә дүшдү ишим, аллаһ!] . . 90
[Өврадымыз, әзкарымыз әфсанеји-зәндир] 92
[Һә, де көрүм, нә олду бәс, aj балам, иддәаларын?] . . 94
[Ејки куји шәрәфи-нәфс бе әдләсту бе чуд] . . . 95
[Фә'лә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсан?!] . . . 97
[Тәни-адәми шәрифәст бе нани-адәмијјәт] 99
[Наәһл олана мәтләби андырмаг олурму?!] . . . 100
[Паһ атонпан, нә ағыр јатды бу оғлан, өлүбә!] . . . 102
Тәранеји-әсиланә *(«Нә сохулмусан арајә, а башы бәлилы фә'лә?!»)* 103
Лејли-Мәчнун *(«Еј дөвләтимин зәвалы оғлум!»)* . . 105
[Мәзлумлуг едиб башлама фәрјадә, әкинчи!] . . . 108
[Әлминнәтү-лиллаһ ки, «Дәбистан» да гапанды!]. . . 110
Учителләр *(«Төвгиф едилмишди мағыл Кәнчә сијезди»)* . 111
[Вәгта ки, гопур бир евдә матәм] 113
Фәхријјә *(«Һәрчәнд әсирани-гүјудати-зәманыз»)* . . 115
Горхурам *(«Паји-пијадә дүшүрәм чөлләрә»)* . . . 118
[Бә'зи јерләрдә тәсадүф олунур аша, әтә!] . . . 120
[Мән белә әсрары гана билмирәм] 122
Мүәллимләр сијезди *(«Баш тутду мүәллимләрин ичласи-сијезди»)* 123
[Чапма атыны, кирмә бу мејданә, а Молла!] . . . 125
Ики чаваблара бир чаваб *(«Лоғалашыб, а көрмәмиш, чох да белә фырылдама!»)* 128
[Солдуму күлзарын, еј Фанги-Не'ман пәсәр] . . . 130
[Еј он ки, үлуми-мәдәнидән хәбәрин вар] . . . 132
Суал-чаваб *(«—Көрмә!—Баш үстә, јумарам көзләрим»)* 134
Ифтардан бир көфтар, ја мәчмуәдән бир ләгмә *(«Атмыш нигаби-һүснин мәчмуәји-тәванкәр»)* 135
[Бимәрһәмәт ә'јанларына шүкр, худаја!] 137
Мәктуб *(«Молла дајы, етмә шәрарәт белә»)* . . . 138
[Төһмәт едир гәзетчиләр,—мәш'әри-насы бир белә!] . 140

1908

[Даш гәлбли инсанлары нејләрдин, илаһи?!] 141
Суал-чаваб («—Шәһри-мә'лумунузун вәз'ү гәрары нечәдир?») 143
Сәбир («Та кәлирик биз дә бир аз анлајаг») . . . 144
Фисинчан («Санма әздикчә фәләк бизләри виранлыг олур») 145
[Алданмарам ки, доғрудур ајинин, еј әму!] . . . 146
Бизә нә?! («Кәр бу ил хәлги тәбаһ етди киранлыг, бизә нә?!») 147
Баракаллаһ («Сән беләсәнмиш, балам, ај баракаллаһ сәнә!») 149
Олмур, олмасын! («Ата: Кучәдә туллан, еј огул, сән'әтин олмур, олмасын!») 150
[Мадам ки, һәмијани-зүлмәт] 152
Мәсләһәт («Ағрын алым, ај Мәшәд Сижимгулу») . . 153
Ширван («Ше'рими, Молла дајы, зәнбилә салсан, мәнә нә?!») 155
[Бир чибимдә әскинасым, бир чибимдә ағ мәнат] . . 156
Ај һарај! («Ај һарај, бир нечә шаир, нечә шаир кимиләр») 157
Доғру («Доғру дејән олсајды јаланчы усанарды») . . 158
Дилбәр («Еј дилбәрانә тәрздә чөвлан едән чочуг!») . 159
Бәхтәвәр («Оғлумуз, ај Хансәнәм, бир јекә пәлван имиш!») 161
Үч арвад («Ах, бу ушаглар нечә бәдзатдылар!») . . 163
Сәбр елә («Етсә дә аләм һамысы зәлзәлә») . . . 165
[Ај нәнә, бир гырмызы саггал киши!] 167
Шикајәт («А киши, бундан әзәл хәлгдә һөрмәт вар иди») 169
Кавур гызы («Билмәм нә чарә ејләјим, ај Молла Нәсрәддин!») 170
[Османлылар, алданмајын, аллаһы севәрсиз!] . . . 171
[Мән шаһи-гәвишөвкәтәм, Иран өзүмүндүр!] . . . 173
Гојма, кәлди! («Хандосту, аманды, гојма, кәлди!») . 175
Ушагдыр («Ај башы дашды киши, динмә, ушагдыр ушағым!») 176
Истигбалымыз лаглағдыр («Инанмам, сөјләмә артыг ки, фејзабад олур аләм») 177
Чаван («Ејванымыз учадыр») 178
Ах!.. («Ах!.. нечә кеф чәкмәли әјјам иди») . . . 179
[Ачылдыгча сәнин сүбһүн, мәним дә һөрмәтим артыр] . 181
Нәсиһәт («Еј хачә, чалыш сурәти-заһирдә гәшәнк ол!») 182
[Маһи-рәмәзандыр, јенә мејдан да бизимдир!] . . . 183
Бу бојда!.. («Нәдир олур бу чочуглар әјан бу бојда, бу бојда?») 185
[Габла дахи марфашыны, Мир Һашым!] 186
Мәним тәк («Сәд шукр ки, јох инди бу саәтдә мәним тәк») 188
Киши («Дурма, јыхыл јат һәлә, Фаһрат киши!») . . 190
[Заһида, кәл сојунаг бир кәрә палтарымызы] . . . 191

1909

Шаһнамә («Шәһим, тачидарым, гәви шөвкәтим!») . . 192
Арзу («Нә дәрс олајды, нә мәктәб, нә елму сән'әт олајды!») 196
...Тапмачанын тә'бири («Нә лап кичик, нә чох да чох иридир») 198
[Бир бәһанә әлдә унван етмәли бундан сора!] . . . 199
[Гәмү мөһнәт фүзун олду] 201
Истигбал бизимдир («Јетәр, чаным, чәкил кет, етмә чох тәбхири-һүрријјәт!») 203
[Нејлијим, еј вај! бу урус башдылар] 204
[Чатлајыр, Ханбачы, гәмдән үрәјим] 206
Мәнимки белә дүшдү! («Гәм раһнүмун олду, мәнимки белә дүшдү!») 209
[Ваһ!.. бу имиш дәрси-үсули-чәдид?!] 212
Сатырам («Молдајы, салмады ел дил боғаза...») . . 214
Нечин вермәјир? («Бирчә бу мәшрутәни шаһ нечин вермәјир?») 216
[Доғрудан да, Мәмдәли, гејрәт һәлал олсун сәнә!] . . 217
[Нәдир, аја, јенә үсјанлары иранлыларын?] . . . 219
[Еј анаын ај, узун күнәш, еј гашларын кәман!] . . . 221
«Күлүстан»и-Сә'дидән бир һекајеји-мәнзумәјә бәнзәтмә («Јеки нөрсид әз он шаһ кештә фәрзәнд») 222
Бура сај! («Чәмаәт: Зилли-Султан, бура сај дөјдүрүб алдыгларыны!») 223
Фүзулијә бәнзәтмә («Мәндә ар олсајды өлмәк ихтијар етмәзмидим?») 225
[Ваиз, гәләм әһлин нијә тәһгир еләјирсән?] . . . 226
[Јашамаг истәр исәк сырф әвам олмалыјыз!] . . . 227
[Адәми адәм ејләјән парадыр] 229
Вермирәм а!.. («Мән өлүм, Молла, бизим Ханкишинин ганына бах») 230
Чанын чыхсын! («Чанын чыхсын көзүндән ганмајајдын!») 232
Јох, јазмарам! («Молла дајы, чох бәрк дашыр газанын!...») 233
Изаһ вә шәрһләр 235
Лүғәт 294

Лүғәт *Әкрәм Чәфәриндир*
Бәдии тәртибаты *Һабил Казымовундур*

Нәшријјат редактору *М. Әскәров*
Техники редактору *Т. Исмаjылов*
Корректору *Әдилә Гасым гызы*

Чапа имзаланмыш 12/IV 1962-чи ил. Кағыз форматы $84\times108^{1}/_{32}$. Кағыз вәрәги 5,2. Чап вәрәги 12,02+33 jапышдырма шәкил. Һес.-нәшријјат вәрәги 9,6. ФГ 04832. Сифариш 119. Тиражы 10.000
Гиjмәти 1 ман. 10 гәп.

Азәрбаjчан ССР Елмләр Академиjасы Мәтбәәси,
Бакы, Фәһлә проспекти, 96.

АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ и ЯЗЫКА им. НИЗАМИ

М. А. САБИР

ХОПХОПНАМЭ

в 3 томах

Том I

(на азербайджанском языке)

Издательство Академии наук Азербайджанской ССР
Баку—1962